

STUDIA ET ACTA
HISTORIAE
IUDAEORUM
ROMANIAE

II

EDITURA
EH
HASEFER

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. X. STOL”
BIBLIOTECA
Cota P-579

STUDIA ET ACTA
HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE

Coperta colecției: VALERIU GIODĂC
Redactor: SANDU SINGER
Tehnoredactare computerizată: MARIUS GELLER

**Carte editată cu sprijinul Guvernului României,
Departamentul pentru protecția Minorităților Naționale**

ISBN 973-9235-29-8

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA IAȘI

Institutul de Istorie
„A.D. Xenopol”

Institutul de
Arheologie

FEDERAȚIA COMUNITĂȚILOR
EVREIEȘTI DIN ROMÂNIA
Centrul pentru studiul istoriei evreilor
din România

INSTITUTUL DE ISTORIE

„A. D. XENOPOL”

BIBLIOTECA

No. 5984

STUDIA ET ACTA HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE

II

Coordonatori: Dr. SILVIU SANIE
Dr. DUMITRU VITCU

EDITURA

HASEFER

București, 1997

INSTITUTUL DE ISTORIE

„A. D. XENOPOL”

BIBLIOTECA

9-579

SUMAR

Cuvântul coordonatorilor .	7
Silviu SANIE <i>Cercetarea cimitirului evreiesc (I) de la Siret. Unele considerații metodologice</i>	9
Gheorghè PLATON <i>Pentru o metodologie a analizei „problemei evreiești” în secolul al XIX-lea</i>	28
Șlomo LEIBOVICI-LAIȘ <i>Pagini de istorie a evreilor în „Responsae rabinice”</i>	48
Dumitru IVĂNESCU <i>Populația evreiască din orașele și târgurile Moldovei între 1774-1832</i>	59
Mihai Răzvan UNGUREANU <i>Sfârșitul unei Instituții - Hahambășia (I)</i>	68
I. CAPROȘU și Gh. PUNGĂ <i>Două catagrafii ale evreilor din târgul Ștefănești</i>	108
Mihai-Ștefan CEAUȘU <i>Populația evreiască din Bucovina. Statut juridic, evoluție demografică și economico-socială la cumpănă de veacuri (XVIII-XIX)</i>	115
Dumitru VITCU <i>Emanciparea evreilor români în gândirea și practica politică Kogălnicemană</i>	125
Cătălin TURLIUC <i>Modernizarea și evreei din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	152
I. KARA <i>Din trecutul Istoriografiei evreilor din România: Iacov Psanter pionier al valorificării izvoarelor ebraice</i>	160

Șeiva SANIE <i>Două mărturii despre încercările de dobândire a unor drepturi civile</i>	167
B. Wolf EHRENKRANZ <i>Alakal Chowlim, ciomagul lui Dumnezeu care lovește și desparte între drepti și greșiți</i> <i>Traducere și note Lucian-Zeev HERȘCOVICI</i>	171
Carol IANCU <i>Moses Gaster și evreii din România la începutul secolului al XX-lea</i>	174
Lya BENJAMIN <i>Paradigma Falik-Totu sau cum s-a transformat un fapt cotidian într-un caz de asasinat politic</i>	187
Silviu SANIE, Șeiva SANIE <i>Muzeul obștii evreiești ieșene</i>	201
Andrei CORBEA <i>Antisemitismul - o permanență a istoriei est-europene?</i>	210
Abrevieri	214
Autorii	215
Notice from the Coordinators	220

CUVÂNTUL COORDONATORILOR

Menținerea unei apariții periodice grație concursului primit din partea Consiliului pentru Minoritățile Naționale al Guvernului României, a conducerii Federației Comunităților Evreiești din România și a solitudinii Editurii Hasefer în tipărirea unei reviste cu frecvente elemente dificile (precum tabele, grafice, ilustrații, alfabetice diverse etc.) ne permite să expunem intențiile privitoare la realizarea numerelor viitoare.

Avem în vedere o diversificare tematică, o echilibrare a spațiilor atribuite fiecărei perioade istorice, chiar dacă veacul al XIX-lea va rămâne o vreme privilegiat datorită unei problematice care se prelungește, inevitabil, și în cursul secolului următor. De asemenea, considerăm că se impune sporirea numerică a studiilor de istorie economică, despre rolul religiei în viața obștii, despre unele manifestări concrete ale curentelor religioase sau despre lucrările elaborate de crudiții rabini care au păstorit, în timp, obștea evreilor din România.

Pentru cuprinderea globală a unei coabitări multisekulare, vor fi incluse în sumarul viitoarelor numere studii despre mișcarea sionistă, asupra contribuțiilor iudaice - argumentate, neostentative - în domeniile: științei, artei, culturii, asupra vieții comunitare, a aspectelor integrării și, nu în cele din urmă, asupra holocaustului. În fiecare volum vor fi prezentate instituții, descrierea unor monumente, muzee și documente dintre cele mai semnificative.

Articolele ample și încercările metodologice de mare utilitate nu trebuie privite sau înțelese ca vechile „articole de fond” care trasează direcția obligatorie colaboratorilor revistei. Publicația dorește să rămână și o tribună de dezbateri științifice cu evitarea polemicilor inutile.

Fără a ignora diversitatea opiniilor, fundamentate desigur, mărturisim speranța că studiile și documentele din cuprinsul revistei vor semnifica tot atâtea contribuții în relevarea locului și rolului evreilor în istoria României.

În încercările de reconstituire a istoriei unor comunități, rezultatele cercetării cimitirelor sunt prin diversitatea și profunzimea informațiilor furnizate, între sursele cu însemnătate majoră. În toate culegerile de inscripții, de la *Corpus Inscriptionum Judaicarum* sau alte tomuri cu inscripțiile iudaice antice¹ la *Corpora* cu epigrafele ebraice din diferite țări², textele pietrelor tombale ocupă un loc central. Cărțile consacrate în exclusivitate prezentării unor cimitire sunt și ele relativ numeroase³.

Pentru perioada de început a unor comunități evreiești de pe teritoriul țării noastre sunt adeseori invocate inscripțiile unor monumente funerare existente și în prezent sau văzute doar de autorii însemnărilor⁴. În monografii, mai vechi sau recent apărute, despre unele obști evreiești care au existat în România, locul de veci al strămoșilor este amplu înfățișat.

Așadar, problema care o supunem atenției în acest cadru, fără a releva un izvor istoric necunoscut, prezintă unele principii și metode de cercetare a cimitirelor evreiești în primul rând al celor medievale, așa cum considerăm că se impune a fi efectuate la acest sfârșit de veac și de mileniu în condițiile reducerii numerice substanțiale sau a dispariției unor obști evreiești din numeroase localități ale țării. Rezultatele cercetării cumulate într-o bancă de date ar urma să constituie răspunsuri sau informații de bază pentru cercetarea unor aspecte diverse - de la onomastică, demografie, istoria artelor și a credințelor până la amplasamentul unor morminte.

Dintre cele 51 cimitire evreiești de pe teritoriul actual al Moldovei, în funcție de posibilitățile materiale, vor fi cercetate cimitirele de la Siret, Mihăileni, Ștefănești, Suceava, Fălticeni ș.a.⁵.

A fost ales ca prim câmp de studiu *Cimitirul 1 de la Siret*. Despre obștea evreiască din localitatea situată între Suceava și Cernăuți pe traseul unui vestit drum comercial din Galiția spre Ungaria există însemnate surse arhivistice, cele mai multe ulterioare primelor decenii ale secolului al XIX-lea.

Cimitirul 1 cu stele funerare etajate este situat pe două coline în mijlocul unei străzi care coboară în pantă din centru spre zona industrială a orașului Siret. Poziția, aspectul general, vechimea presupusă și nu în cele din

urmă frumusețea unor pietre funerare indicau un obiectiv care se impunea a fi studiat⁶.

După schițarea perimetrului cimitirului, lucrările întreprinse într-o primă etapă au avut drept scop reconstituirea cât mai veridică a planului cimitirului. Au fost reșezate pietrele căzute și deplasate, sondate spațiile libere dintre morminte pentru dezvelirea pietrelor total acoperite. Fiecare monument a fost însemnat cu sigla rândului și a locului în șir (Ex. III/20). Suprafețele sculptate și câmpurile inscripțiilor au fost curățite cu instrumente adecvate (dălțițe din lemn de esență moale, perii etc.), pregătite pentru ca la filmare să poată fi fixate pe peliculă atât ansamblul cât și detaliile.

Fișa tip prezentată cu acest prilej a fost completată pentru fiecare monument. Considerăm că prin datele care le conține fișa poate constitui baza unor cercetări multidisciplinare. Notățiile ei pot fi mai bine înțelese prin prezentarea celor două *Anexe: A - Tipologia monumentelor funerare; B - Ornamentica monumentelor funerare.*

În Cimitirul I sunt doar stele funerare (10 forme), lucrate din gresie. Relativa uniformitate a înălțimilor stelelor funerare (0,80 - 1,60 m) cele de dimensiuni mici sunt în general pe mormintele unor copii, posibil să ilustreze concepția egalității oamenilor la „Marea trecere”.

Stelele funerare au formă de placă rectangulară iar clasificarea lor are drept principal criteriu *forma* și modul de utilizare a părților constitutive: a) frontonul; b) câmpul reliefului; c) câmpul inscripției; d) câmpul soclului.

Cum religia iudaică exclude „chipul cioplit” nu vom întâlni *stele iconice*. Între *stelele aniconice* gruparea devenită obișnuită în arta funerară a epocilor grecești și romane, consemnează *stelele pseudo arhitectonice, anarhitectonice și intermediare*. La primele sunt constatate unele elemente de origine arhitectonică precum frontonul și acroterele, de exemplu, care și-au pierdut însă funcționalitatea dar își păstrează locul distinct în tectonica stelei.

La cea de a II-a categorie elementele arhitectonice dispar rămânând distincte doar câmpurile inscripției, reliefului și soclului. În sfârșit, categoria intermediară înglobează exemplarele la care formele arhitectonice sunt doar simple elemente de decor pe suprafața stelei. Odată cu înfățișarea tuturor stelelor vor fi justificate clasificările adoptate, formele, variantele și mai ales particularitățile stelelor din complexul supus analizei.

Menționăm doar frecvența deosebită a stelelor cu *frontoane triunghiulare* înscrise deasupra câmpului inscripției. Unele sunt separate distinct prin chenar, după cum câmpul reliefului este adeseori împărțit în registre. La un grup de stele, cu *frontonul semicircular* sunt constatate interesante împărțiri ale spațiilor. La acest tip de stelă chenarul este frecvent decorat cu motive fitomorfe. Sunt de asemeni atestate stele cu frontonul trapezoidal și stele cu contur dreptunghiular fiecare cu ingenioase împărțiri a câmpurilor și interesante elemente decorative.

Pentru majoritatea stelelor cunoaștem anul și luna confecționării lor astfel că va fi posibilă consemnarea exactă cronologic a evoluției tipologice a

unor stele, persistența sau dispariția unor simboluri sau motive decorative, în ansamblu a artei funerare iudaice.

Ornamentica. Cum se poate observa din conținutul **Anexei B** în afara unor simboluri exclusiv iudaice (scutul - stema lui David, menora, binecuvântarea cohanimilor, sfeșnicele etc.) urmează un numeros grup de simboluri larg răspândite în lumea mediteraneană, unele dintre ele și în alte spații mai depărtate atestate în mediul iudaic încă în antichitate, altele adoptate⁸.

Dar această integrare a fost efectuată, cel puțin pentru cazurile în care decodarea este mai lesnicioasă, în spiritul religiei iudaice. Profilul unui templu sau coloanele au în vedere templul lui Solomon, porunca veșnicei neuitări a Ierusalimului cu toate că betylii și coloanele sunt prezente și la alte popoare orientale. Sfeșnicele apar doar pe mormintele unor femei căci prin binecuvântarea lumânărilor este primit Sabbath-ul în case, iar pomul vieții cu răspândirea sa universală ilustrează pe morminte speranța mesianică a resurecției etc.

Între animalele reale sau fantastice și păsări sunt frecvent figurate pe monumente: leii, cerbii, grifonii, păunii, vulturii și porumbeii.

Pot fi remarcate asocieri clare precum prezența imaginii leului pe stelele unor defuncți care s-au numit *Arie* (Leib-Arie) sau *Iehuda* - în primul caz ilustrând numele în cel de al doilea motivat de faptul că leul era animalul emblemă al tribului Iehuda.

Figurate independent sau în conexiune cu alte reprezentări motivele vegetale și cele geometrice, curent întâlnite în simbolismul funerar al celor mai multe religii, cu o prezență notabilă, justificată într-o religie aniconică sunt bine ilustrate și pe monumentele sirenene.

Între imaginile sau motivele anexe care nu le-am reîntâlnit pe monumentele funerare din alte spații de menționat reprezentarea berzelor și brâul torsadat.

Prezentarea semnificațiilor simbolice a tuturor reprezentărilor, motivarea frecvenței lor nu poate fi înfățișată detaliat în acest cadru. Pentru unele probleme și aspecte pot fi găsite răspunsuri parțiale sau integrale oricum utile în lucrările asupra artei iudaice⁷, a reprezentărilor și simbolurilor cunoscute în sinagogile din Țara Sfântă în primele secole ale erei noastre⁸ și în monografiile unor cimitire⁹.

Cât privește frecvența reprezentărilor asocierile și motivele figurate, curentele artistice (renaissance, baroc, rococo) în care se încadrează, elemente și aspecte specifice fiecărei zone și epoci, ele sunt dependente și de opțiunile meșterilor pietrari care fac adeseori pasul de la meșteșug la artă. Un sondaj arheologic în spațiul liber al cimitirului Siret I a relevat faptul că atelierul de confecționare a pietrelor tombale se afla în perimetrul cimitirului.

Textele inscripțiilor sunt scrise în exclusivitate în limba ebraică. Cele mai multe cu litere în relief, doar câteva incizate, au ductul cunoscut al

quadrat-ei hebraica, cu rare ligaturi reîntâlnite în cărțile de rugăciuni (ex. alef-lamed) dar cu frecvente abrevieri.

Ce date conțin în general inscripțiile? Anul în care au fost puse stelele, fără notarea miilor indicată prin litere ל"ק (קמן) ל"פ (Lifrat Katan) de foarte multe ori fără mențiunea modului de însemnare, singurul de altfel uzitat în Cimitirul I.

Urmează literele נ מ (pe - nun) abrevierea pentru *po nikbar* מה נקבר (sau מה נקברה) sau נשמן; מה נשמנה; „aici este îngropat(ă) - înmormântat(ă)”; prenumele defunctului (defunctei) urmat de enumerarea unor calități morale: bărbat integru și drept - important (איש תם וישר, חשוב); fiu (fiică) a lui...; ziua și locul decesului. Adeseori sunt enumerate și unele funcții ale celui decedat sau al tatălui lor. La finalul tuturor însemnărilor literele תנ"ב"ה (נשמתו) צרורה בצרור החיים abreviere pentru formula תחי נפשו [נפשה] [(נפשה) תחי נפשו] Tehi nišmato [nafsho/nafsha] ןרura biřror ha chajjm „Fie sufletul lui (ei) cuprins în legătura vieții”.

Grație inscripțiilor funerare păstrate, dispunem de un mare număr de *antroponime* evreiești¹⁰. Pentru perioada timpurie a necropolei constatăm lipsa totală a numelor de familie. Această perioadă inițială se situează în prezent în jurul anului 1700 - cele mai vechi monumente găsite până acum nu coboară sub amintita dată. Însemnările istoriografice anterioare care amintesc de pietre funerare din anul 1560 nu au fost deocamdată confirmate.

Tabloul antroponimelor de pe un important lot de monumente poate fi relevant în anumite direcții. Dintre numele biblice *Iosef* prin prezența pe 20 epigrafe are cele mai multe opțiuni, urmate de *Iřhac*, *Iehuda* și *Moșe* câte 13, *Avraham* și *Haim* câte 11, *Iacov* (10), *Dov* și *Eliezer* câte 8, *Smuel* (7), *David* și *Efraim* câte 6 apoi un grup care ilustrează o mare varietate de nume tradiționale: *Elișar*, *Eliahu*, *Elkana*, *Iehoșua*, *Ișahar*, *Iair*, *Iacutiel*, *Mordehai*, *Mihal*, *Natan*, *Nahman*, *Naftali*, *Pinhas*, *Pereț*, *Șlomo*, *Simon*, *Șraga*, *Șimșon*, *Sabtai*, *Sender*, *Zvi*, *Zeev*, *Zalman*.

La antroponimele masculine numărul celor provenite din idiș sau alte limbi este restrâns și între ele sunt traduceri (forme duble) precum *Dov* - *Ber*, *Menahem* - *Mendl* astfel că rămân doar *Herțl*, *Leib* în asocieri (*Iehuda*, *Iosef*, *Haim*) *Litman* în asocieri cu *Eliezer*. *Klonimos* - venit din lumea greacă *Kalonymos* - καλός νομός (nume frumos), ajuns *Kalman* - nu aparține obligatoriu unui sefard căci și evreii din Crimeea, de exemplu, vorbeau grecește.

La antroponimele feminine, alături de cele tradiționale biblice precum: *Braha*, *Dvora*, *Elka*, *Haia*, *Hana*, *Hava*, *Lea*, *Malca*, *Miriam*, *Rivca*, *Rahel*, *Tova* etc., cele mai multe atestări, 7, le are *Haia*, urmează un lung șir de nume adoptate cunoscute în spațiul așkenazit: *Beila*, *Bința*, *Blima*, *Cearna*, *Feiga*, *Frida*, *Hanția*, *Hinda*, *Iuta*, *Reiza*, *Seina* (*Seindl*), *Zelda*, *Zisl*. O mare diferență între conservatorismul care poate fi observat la numele dat la naștere băieților și cele date fetelor. Situația trebuie probabil corelată în primul rând

locului și rolului bărbaților în viața religioasă a colectivității de momente chemării la Tora.

Antroponimul *Țipora* are și o formă, ușor idișizată *Țipra* și traducerea în idiș *Feiga*. Ortografierea unor nume adoptate este și ea adeseori interesantă, fluctuantă între idiș și ebraică.

Între însemnările deosebite la această sumară privire asupra antroponimelor de menționat inscripția *Iosef fiul lui Iosef*. Cum obișnuit la cei de religie mozaică tatăl și fiul nu pot avea același nume situația poate fi explicată prin decesul tatălui înainte de a se naște sau de a fi circumcis fiul său. De asemeni numele *Faibuș - Șraga* este un nume care, conform unor tradiții se dă unui copil a cărui mamă moare când îl naște. פ"ב ביש sau ויאי ביש e tradus prin „suferință - nenoroc” și e asociat cu *Haim* („viață”) sau *Uri Schraga* „Lumină, lumină” etc. ca în cazul inscripției de la Siret.

În titulatura unora dintre cei menționați în inscripții sunt și mărturiile ale răspândirii hasidismului. Studiul de față are intenții clar delimitate astfel că argumentele pentru această aserțiune vor fi prezentate cu alt prilej. Menționăm însă că avem în vedere frecvențele semnalări ale unor învățători și *padikim*.

La acest capitol trebuie amintit că unele viitoare nume de familie precum *Katz* sau *Segal* mai apar până la sfârșitul secolului al XVIII-lea doar ca titlaturi respectiv כ"ץ - צדק , כ"ץ - לוי - סגל - סגל . Sunt bine atestate și mențiunile întregi sau abreviate pentru *hakoen הכהן* sau *halevi הלוי*.

Între primele nume de familie atestate în primele decenii ale secolului al XIX-lea amintim: *Falik*, *Fișman*, *Șapira* și *Segal*.

Menționarea numărului celor decedați anual sau în diferite luni ale anului are o însemnătate limitată pentru perioadele în care nu cunoaștem cu precizie numărul evreilor din Siret. La aceasta se adaugă de asemeni aproximațiile datorate monumentelor de pe care însemnarea datelor nu a putut fi recuperată. O sporire a populației evreiești a avut loc după 1759 în timpul domnitorului Ion Calimachi. Cu toate acestea în 1774 sunt consemnate doar 44 familii și abia în anul 1880 sunt recenzați 3122 evrei¹¹. Amintim totuși situația rezultată din textele lotului de morminte prezentate: 1770 - 2 decedați; 1795 - 4; 1805 - 5, 1806 - 8; 1821 - 8. Desigur că în studiul final vor fi indicate vârstele și sexul decedaților.

De asemeni pentru câteva familii vor fi înfățișate genealogii.

Secvența înfățișată aparține unui cimitir din estul țării al unei comunități aflate într-un vechi teritoriu moldav inclus vreme îndelungată (1774-1918) în Imperiul chezaro-crăiesc și revenit la hotarele României după Războiul de Reîntregire.

Întocmirea unor monografii sistematice a cimitirelor ar fi util să aibă o bază documentară ușor de transpus pe computer. Fascicule cu o structură apropiată celor din *Inventaria archaeologica*, primele consacrate cimitirelor medievale, trebuie să fie segmente dintr-o amplă lucrare „Cimitirele evreiești din România”.

¹ J.B. Frey. *Corpus Inscriptionum Judaicarum, Jews Inscriptions from the third Century B.C. to the seventh Century A.D., I, Europe*. Ed. by prof. H.M. Orlinsky. Proleg. by B. Lifschitz. New York. 1975; D. Noy. *Jewish Inscriptions of Western Europe, I, Italy (excluding the City of Rome), Spain and Gaul*. Cambridge. 1993.

² Cf. A. Schreiber. *The Jewish Inscriptions of Hungary*. Budapesta. 1983.

³ G.b. Naftali Hirz Suchestow. *Lemberger Grabinschriften - Mzeboth Kodesh*. Lemberg. 1863-1869; *Die Inschriften des alten Friedhofs der israelitischen Gemeinde zu Frankfurt a.M.* (Einl. Rab. M. Horovitz). Frankfurt am Main. 1901; B. Wachstein. *Die Inschriften des Alten Judenfriedhofes in Wien*. Wien u. Leipzig. 1912; M. Diamant. *Jüdische Volkskunst*. Viena și Ierusalim. 1937; C. Manea. *Old Mosaic Funeral Stelas in the North of Moldavia*. în RRHA. XVI. 1979, p. 117-134; L. Erdélyi. *Regi zsidó temetők műveszete*. București, 1980; *Der Jüdische Friedhof in Eppingen* (Hrsg. R. Bischoff și R. Hauke). Eppingen. 1989; M. Brocke. E. Ruthenberg. K.V. Schulenberg. *Stein und Name. Die Jüdischen Friedhöfe in Ostdeutschland*. Bd. 22. Berlin. 1994.

⁴ M.A. Halevy. *Comunitățile evreilor din Iași și București, I, Până la 1821*. București. 1931; I. Kara. S. Cheptea. *Inscripții ebraice, în Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Orașul Iași*. fascicola I. Iași. 1994.

⁵ S. Sanie. *Arta pietrelor funerare evreiești*, în RCM. nr. 793. dec. 1994.

⁶ Cercetările sunt rodul colaborării între Institutul de Arheologie Iași al Academiei Române cu Federația Comunităților Evreiești din România și apoi cu Diaspora Research Institute a Universității Tel Aviv - Centrul Goldstein-Goren.

⁷ E.R. Goodenough. *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*. VII. *Pagan Symbols in Judaism*. New York, 1958 (cf. și *Ibidem* Abridged edition. Ed. with a Foreword, by J. Neusner, Princeton University Press. 1988); M. Landman. *Das Tier in der Jüdischen Weissung*. Heidelberg. 1959. Unele considerații asupra imagisticii pot fi întâlnite și în cuprinsul monografiilor citate la n. 3.

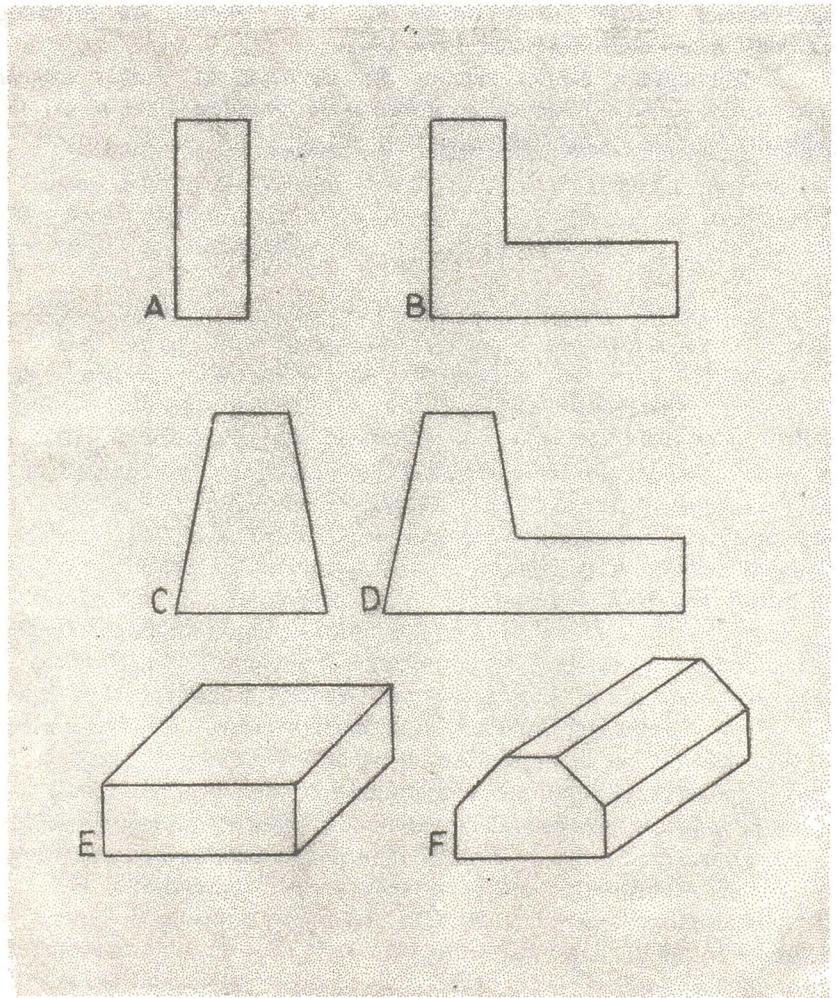
⁸ Z. Ilan. *Ancient Synagogues in Israel*. Tel Aviv. 1991. p. 28. 31. 35. 46. 54. 63. 65. 72. 98. 108. 168.

⁹ Vezi n. 3.

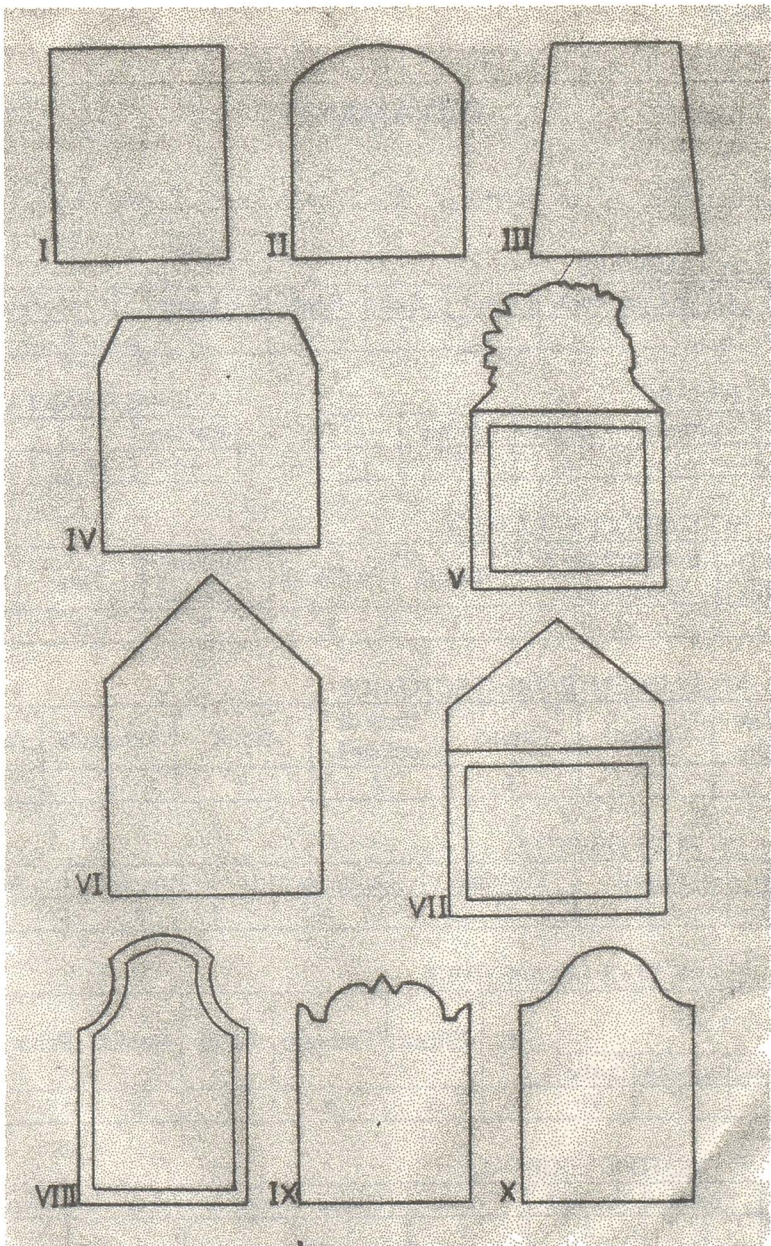
¹⁰ Bibliografia onomasticii iudaice este abundentă atât pentru problematica ei în ansamblu cât și pentru antroponomia unor zone ale Diasporei. Exemplificăm doar prin câteva lucrări apărute în ultimele cinci decenii: B.J. Oosterhoof.

Israelitische Personennamen. Delft, 1953; M. Noth, *Die israelitischen Personennamen im Rahmen der gemeinsemitischen Namengebung*, Hildesheim, 1966; B.C. Kaganoff, *A Dictionary of Jewish Names and their History*, New York, 1977; M. Garsiel, *Biblical Names, A Literary Study of Midrashic Derivation and Puns*, Bar Ilan University, Press, 1987; H.W. Guggenheimer, și E.H. Guggenheimer, *Jewish Family Names and their Origins. An Etymological Dictionary*, Ktav Publishing House, USA, 1992.

¹¹ Bibliografia istoriei evreilor din Bucovina cf. *Pinkas Hakehillot, Encyclopedia of Jewish Communities Romania*, II, Ierusalim, 1980, p. 431-432; L. Tiodor, art. *Siret*, in *Pinkas Hakehillot*, II, p. 481-483.

Tipurile de monumente funerare.

Formele stelor funerare.

ORNAMENTE

A - ANIMALE

Urs	Leu	Căprioară	Cerb	Cal	Pește	Șarpe		
1	2	3	4	5	6	7	8	9

PĂSĂRI

Păun	Porumbel	Barză	Vultur	
10	11	12	13	14

ANIMALE FANTASTICE

Grifon			
15	16	17	18

B - SIMBOLURI IUDAICE

Scutul lui David	Binecuvântarea cohanimilor	Menora	Pentateuh	Spălare rituală	Tora	Psalmi
1	2	3	4	5	6	7

C - ELEMENTE ARHITECTONICE

Profil de templu	Coloană	Capitel	Bază de coloană	Boltă	Fereastră	Acrotere
1	2	3	4	5	6	7

D - ALTE OBIECTE

Vază	Sfeșnic	Coroană	Dulap cu cărți	Panglică	Altar
1	2	3	4	5	6

E - MOTIVE GEOMETRICE

Linii			Cerc	Elipsă	Triunghi	Sferă	Rozetă	Pelta	Ove
orizontale	zig-zag	curbe							
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

F - MOTIVE VEGETALE

Frunză	Floare	Ramură	Fructe	Copac	Vrej de viță de vie	Struguri
1	2	3	4	5	6	7

Număr: 218 Aria: 1 Rând: 6 Număr rând: 50Formă: 11 Tip: ADimensiuni: În: 110 Lățime: 0,52 Grosime: 0,11 Starea de conservare: BUNĂMaterialul: GRESIELimba: EBRAICĂData ebraică: טבת אב תשס"ט Data c.n. 1799Sex: F Ornamente: A-2; 2F3; 2A-11; B-4Casete: _____ Contor: 9896 Data: 13-09-1996Numele: אוסר בג יצחק יעקבObservații: פ' נ' אלה יראת/ אלקים מרת/ אסר בג' /
יראית יעקב/ נ' ב' ט' אקט / פ'
ל' נ' ב' ב'

REPERTORIUL FIGURILOR

Pl. I

1. Vederea laturii sud estice a cimitirului din Siret.

2.

פ(ה) נ(טמן) / איש תם / וישר התורנ / הרבני מ(רני) ה(רב) / יאיר ב(י)
מו (רני) ה(רב) מאיר מי ק(הלה) ק(רושה) / סאדוב נפ(טר) ביום ד' ל' (ו) ד' (ש)
שכט שנת / תקל ל(פרט) ק(מן) / ת(ה) נ(שמתו) צ(רחה) ב(צורח) ה(חיים).

Aici este înmormântat bărbatul integru și drept învățat în ale Thorei, maestrul, învățătorul nostru domnul Iair fiul învățătorului nostru domnul Meir din comunitatea sfântă Sadrov (?) decedat în ziua a 24-a a lunii Șvat anul (5)530, după computul mic. Fie-i sufletul cuprins în legătura vieții.

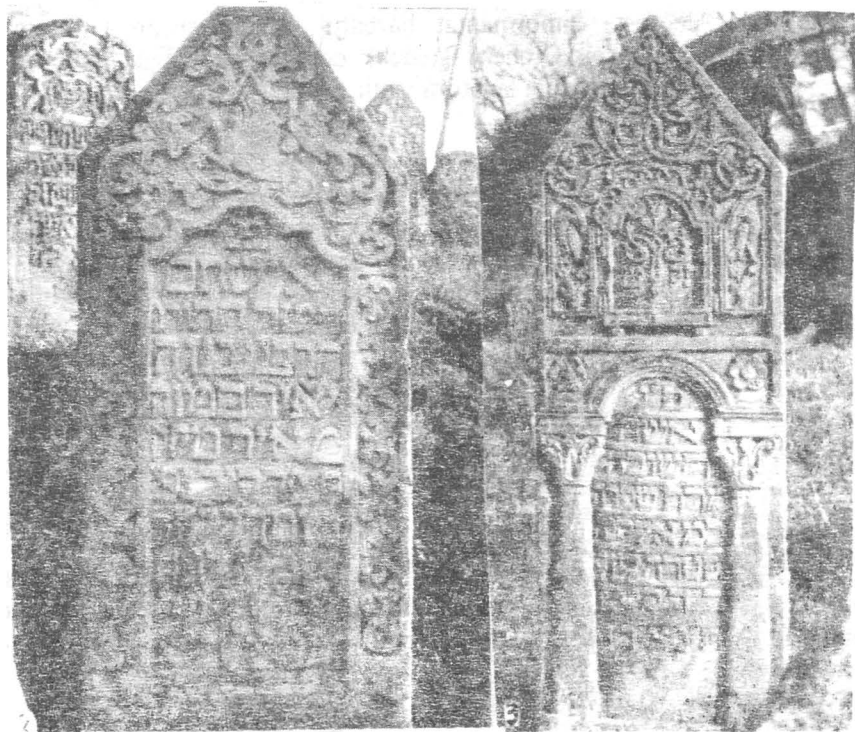
Luni 19 februarie 1770.

3.

תקצה / פ(ה) נ(טמנה) / אשה חשובה / מרת שפרה / ב(ת) ס(ר) אלקנה / נפטר
ביום / רכסליו / ת(ה) נ(שמתו) צ(רחה) ב(צורח) ה(חיים).

(5)592. Aici este înmormântată femeia importantă, doamna Șifra fiica domnului Elkana, decedată miercuri în a 14-a zi din (luna) Kislev. Fie-i sufletul cuprins în legătura vieții.

Miercuri 9 noiembrie 1831.

1.

תקפה / ס(ה) נ(טמון) איש תם ויש(ר) / וירא אלקים מ(הרנו) / איידק
 ב(ן) מ(הרנו) ת(רב) אליעזר ב(הן) צ(דק) נפטר / ח ניסן / ת(הי)
 נ(שמתי) צ(רורה) ב(צרוה) ת(חיים).

(5)588. Aici este înmormântat bărbatul integru și drept credincios lui Dumnezeu, învățătorul nostru Aizic fiul învățătorului nostru domnul Eliezer C(ohen) Ț(edek), decedat (în ziua de) 8 (a lunii) Nisan. Fie-i sufletul cuprins în legătura vieții.

Duminică 23 martie 1828.

2.

תקפה ס(ה) נ(טמון) איש ת(ם) ת(ישר) / יוסף ב(ן) מ(הרנו) מאיר / ב(הן)
 צ(דק) נפטר ע(ב) ס(זכות) / יד תשרי / ת(הי) נ(שמתי) צ(רורה)
 ב(צרוה) ת(חיים).

(5)588. Aici este înmormântat bărbatul integru și drept Iosef fiul învățătorului nostru Meir C(ohen) Ț(edek), decedat în ajun de Sukot la 14 Tișrei. Fie-i sufletul cuprins în legătura vieții.

Octombrie 1828.

3.

תקצ / ס(ה) נ(טמנה) אשה מרת / חיי יוסל ב(ת) מ(ר) / נחום נפטר / כו ניסן /
 ת(הי) נ(שמתי) צ(רורה) ב(צרוה) ת(חיים).

(5)590. Aici este îngropată femeia, doamna Haia Zisl fiica domnului Nahum, decedată în 27 Nisan. Fie-i sufletul legat în legătura vieții.

Aprilie 1830.

4.

תקפא / אשה / חשוכה מ(ת) / מרים ב(ת) מ(הרנו) ת(רב) / חיים
 ת(בר) צ(דק) ל(כרכה) נפ(ט) / כח אדר שני /
 ת(הי) נ(שמתי) צ(רורה) ב(צרוה) ת(חיים).

(5)582. Femeia importantă, doamna Marim fiica învățătorului nostru domnul Haim, fie amintirea celui drept binecuvântată, decedată în (luna) Adar Șeini. Fie-i sufletul cuprins în legătura vieții.

Martie 1822.

1

2

3

4

1.

שנת/ תקעב/ פ(ה) נטמנה/ אשה/ חשובה מת(ת)/ שרה בת(ת) מ(ר)נו
ת(רב)/ יעקב נטמרה/ בא יום בניסן.

Anul (5)572. Aici este înmormântată femeia importantă, doamna Sara fiica învățătorului nostru, domnul Iacov, decedată în ziua 21 a lunii Nisan. Vineri 3 aprilie 1812.

2.

תקט/ פה נטמן/ איש תם וישר/ מ(ר)נו ה(רב) שמואל יהדא/ ב(ו)
מ(ר)נו ה(רב) מנחם ס(ו) ל(ו)/ נטמ(ר) ג ב אדר.

(5)569. Aici este înmormântat omul integru și drept învățătorul nostru domnul Smuel Iehuda fiul învățătorului nostru domnul Menahem Sg(an) L(evi), decedat în a 3-a zi în (luna) Adar. Duminică, 19 februarie 1809.

3.

פ(ה) נטמנה/ אשה חשו/ בה והצנע/ מרת הונדה/ בת ה(רב) ה(בי)
משה/ ת(ר)נו ל(ברכה) שננטרה/ ז אדר ת(אשון) ת(ודש) שנת תקנ
ל(פרי) ק(מן)/ ת(ה) נ(שמתו) צ(רחה) ב(צרות) ה(חיים).

Aici este înmormântată femeia importantă și modestă, doamna Hunda, fiica domnului, rabinului Moșe, binecuvântată fie-i amintirea, care a decedat în (luna) Adar Rishon 8, anul (5)556 după computul mic. Fie-i sufletul cuprins în legătura vieții. Miercuri; 17 februarie 1796.

4.

תקטב פ(ה) נטמן/ איש ת(ם) ת(ישר) ה(רב) ת(בי) מאיר/ ב(ו)
ה(ב) ת(בי) מנחם/ ת(ב) צ(דיק) ל(ברכה) נטמ(ר) ב טו בסליו/
ת(ה) נ(שמתו) צ(רחה) ב(צרות) ה(חיים).

(5)582. Aici este înmormântat bărbatul integru și drept domnul Meir fiul domnului Menahem, fie amintirea celui drept binecuvântată, decedat în 15 Kislev. Fie-i sufletul cuprins în legătura vieții. Duminică, 9 decembrie 1821.

1.

תקצב/ ע(ה) נ(טמן) איש תם ו(תשר)/ מ(ורנו) יהודא ליב/ ב(ן)
 מ(ורנו) משה נפטר/ בח אדר שני/
 ת(ה) נ(שמתו) צ(רורה) ב(צרוה) ת(חיים).

(5)591. Aici este înmormântat bărbatul integru și drept învățătorul nostru Iehuda Leib fiul învățătorului Moșe, decedat (în ziua) de 28 (a lunii) Adar Șeini. Fie-i sufletul cuprins în legătura vieții.

Duminică, 13 martie 1831.

2.

תקצ/ ע(ה) נ(טמן) איש תם ו(תשר)/ מ(ורנו) מרדכי ב(ן) מ(ורנו) עקיבא
 נפטר/ ע(רב) ש(בת) ק(ודש) ג(דול) ח(ל) ה(מועד)/ סובות
 ת(ה) נ(שמתו) צ(רורה) ב(צרוה) ת(חיים).

(5)590. Aici este înmormântat bărbatul integru și drept, învățătorul nostru Mordehai, fiul domnului Akiva, decedat în ajun de Sabatul sfânt mare, a 4-a (zi) de hol hamoed Sukkot. Fie-i sufletul cuprins în legătura vieții.

Octombrie 1829.

3. a)

תקסו/ ע(ה) נ(טמן) איש ת(ם) ו(תשר)/ מ(ורנו) ליפה ב(ן)
 מ(ורנו)/ יהודא ליב/ נפטר ב ג/ תמוז.

5(566). Aici este înmormântat bărbatul integru și drept, învățătorul nostru Lipa fiul învățătorului Iehuda Leib, decedat în (ziua) de 23 (a lunii) Tamuz.

Miercuri, 9 iulie 1806.

b)

תקענ/ ע(ה) נ(טמנה) הילדה/ שרה בת מ(ורנו)/ ליפה נפ(רה) ע(רב)
 ת(אש) ת(ודש) השוין.

(5)573. Aici este înmormântată fetița Sara fiica învățătorului nostru Lipa decedată în ajunul lunii noi Heșvan.

Luni, 5 octombrie 1812.

4.

שנת/ תקנו לפרט ק(מן)/ נטמנה אשה/ חשונה/ מרת ראסי ב(ת)
 ת(רב) ת(המורה)/ אליעזר ת(ורנו) ל(ברכה) נ(ט)טרה/ יח יום
 בח תשרי/ ת(ה) נ(שמתו) צ(רורה) ב(צרוה) ת(חיים).

Anul 5(556) după computul mic, înmormântată femeia importantă, doamna Rasi, fiica domnului Eliezer, fie-i amintirea binecuvântată, decedată în a 18-a zi în luna Tișrei. Fie-i sufletul cuprins în legătura vieții.

Joi, 1 octombrie 1795.

În calitate de cercetător al istoriei moderne a românilor, am fost constrâns să mă apropii, mai mult sau mai puțin, de *toate* aspectele fundamentale ale acestei perioade istorice, în care s-a format națiunea română, a fost constituit statul național, a fost cucerită independența și s-a desăvârșit unitatea politică. Secolul al XIX-lea și începutul secolului nostru au reprezentat timpul istoric în care au fost împlinite aceste mari acte naționale. „Problema evreiască” aparține acestei epoci, fiind strâns legată și integrată în problematica sa generală.

Destinul istoric a voit ca mișcarea sionistă să se cristalizeze în România, să fie alimentată de realitățile românești ale acestui secol. Astăzi, evreii au o patrie, pentru constituirea, înflorirea și apărarea căreia au manifestat o pricepere, o energie și un patriotism, toate, exemplare. În Israel, astăzi, sunt sute de mii de locuitori originari din România. Aceștia, identificându-se cu noua lor patrie, vorbesc, în continuare, limba țării pe care au părăsit-o, gândesc, încă, în spiritul ei, manifestând un tulburător atașament pentru pământul în care se odihnesc osemintele moșilor și strămoșilor lor.

Consider că, acum, când libertatea noastră de gândire și de expresie nu mai este îngrădită de rețineri, avem datoria de a încerca o reevaluare a datelor care alcătuiesc substanța „problemei evreiești” în istoria românilor. O reevaluare capabilă să elimine prejudecățile și tendințele de contemporaneizare, care au marcat, atât de puternic, literatura istorică de gen, publicată în ultimele decenii.

Secolul al XIX-lea, se știe, este, așadar, perioada istorică în care s-a născut și s-a dezvoltat „problema evreiască” în România. Am apreciat că o reconsiderare a metodologiei și a modalităților de analiză a componentelor ei este nu numai utilă, ci chiar necesară.

Am recitat multe din lucrările consacrate „problemei evreiești” și am reflectat îndelung pe marginea constatărilor și a concluziilor lor. Fiind, prin natura preocupărilor, mai aproape de materialul documentar, am ajuns la convingerea că, deocamdată, cel puțin, nu se pot formula încheieri capabile să împace sau să atenueze punctele de vedere divergente, existente în literatura istorică. Nu este posibilă nici recomandarea unei căi de mijloc. Dialogul în

acest sens ar fi, credem, unul al surzilor, nu ar putea convinge. Cel mult, ar putea avea drept consecință o reafirmare a pozițiilor de plecare, ceea ce, firește, nu poate fi un rezultat pozitiv.

Pentru a înfățișa unele opinii în legătură cu „problema evreiască”, am folosit, mai cu seamă, ultimele lucrări ale colegului Carol Iancu¹, cărora, la timpul potrivit², le-am acordat aleasa noastră prețuire. Scrierile profesorului de la Montpellier dau expresie unui istoric de ținută, care s-a străduit să se mențină pe linia unei stricte obiectivități, justificată și de sentimentele de stimă, respect și simpatie față de țara în care s-a născut și de poporul în mijlocul căruia a trăit o îndelungată perioadă.

Folosind un material important, puțin accesibil istoricilor români, lucrările domniei sale dau cea mai directă expresie componentelor „problemei evreiești” *privită din afară*. Pentru aceasta, credem noi, ele reprezintă un punct obligatoriu de referință și de plecare în orice încercare de reevaluare.

De la început, încă, trebuie reținut un aspect important, de natură să explice, oarecum, pozițiile deosebite existente în analiza „problemei evreiești” din România, în cursul celui de al XIX-lea secol. În istoriografia română, firesc „problema”, cu multiplele sale aspecte, este integrată - cu importanța, dimensiunile și implicațiile sale -, în contextul acestui secol de adânci și multilaterale transformări în interiorul societății românești. Este, așa cum s-a notat și mai sus, secolul în care s-a desăvârșit profilul națiunii române, în care, în urma revoluțiilor de la 1821, a celei din 1848 și a „revoluției naționale”, - săvârșită la 1859 și 1877, a fost înlăturat regimul fanariot, elaborat programul de constituire a societății moderne, înfăptuită unitatea politică și cucerită independența. Este secolul în care au fost construite structurile statului modern, în care s-a constituit și s-a afirmat cultura națională, în care a fost desăvârșită unitatea de stat, în primele decenii ale secolului următor, în 1918. Este o perioadă care s-a situat sub semnul unității, dominată fiind de obsesia desăvârșirii acesteia.

În perspectiva unor asemenea prefaceri și împliniri istorice, dimensiunile „problemei evreiești” par să aibă, firesc este, proporții reduse. Deși, declarativ, istoria evreilor din România este urmărită și integrată în cuprinsul aceluiași context istoric, practic, ea este supradimensionată, fiind detașată de contextul căruia-i aparține și care o explică. Drept urmare, considerată ca fiind esențială, ea este înfățișată, exclusiv, aproape, în legăturile sale cu factorul politic. Această deosebire de perspectivă nu a rămas fără efect asupra manierei ei de abordare și de analiză.

Problematica națională cu care a fost confruntată societatea românească în secolul al XIX-lea este mult prea complexă, elementele constitutive ale conștiinței naționale au o mult mai veche tradiție pentru a putea fi apreciate - fie și parțial, - drept o consecință a „primejdiei evreiești”. „Problema evreiască” a apărut mai târziu, conținutul ei, legat de realitățile interne, neputând să fie încorporat în problematica națională, ale cărei componente și dimensiuni sunt altele³.

În strânsă legătură cu optica și cu perspectiva în care sunt înfățișate dimensiunile „problemei evreiești”, trebuie apreciată și imaginea evreilor în epocă. Mărturiile timpului, numeroase și variate, sunt de natură să îngăduie formularea unor constatări și judecăți mai echilibrate; acestea, odată cu *imaginea celuilalt*, înfățișează și o altă perspectivă, lărgind aria necesară investigației. După Congresul internațional de științe istorice de la Stuttgart (1985), mai ales *l'image de l'autre* a rămas o importantă direcție metodologică în adâncirea cunoașterii istorice⁴. Materialul în acest sens, bogat, nu trebuie apreciat selectiv, pentru a explica doar o anumită poziție. El trebuie utilizat în totalitate, cu observațiile, rezervele și constatările care se impun⁵.

În legătură cu consecințele masivului proces de emigrare a evreilor din primele decenii ale secolului al XIX-lea și cu regimul juridic ce le-a fost rezervat în Principate prin Regulamentul organic, nu socotim suficiente explicațiile cu privire la naționalismul românesc și la „explozia”⁶ de xenofobie a cărui consecință ar fi fost el și nici motivația, în conformitate cu care, în societatea românească, antisemitismul ar fi rezultat dintr-un patrimoniu spiritual mai vechi⁷. Un fenomen atât de important, prin consecințele sale multiple și, chiar, prin reacțiile negative pe care le-a provocat, nu poate fi explicat prin formulări atât de generale. În egală măsură, nu împărtășim nici teza formulată de Immanuel Wallerstein - acceptată în cazul spațiului românesc - potrivit căreia proprietarii funciari autohtoni i-au preferat pe evrei în locul unei burghezii care le-ar fi disputat puterea politică⁸, evreii reprezentând, față de concurenții lor, o categorie mai lesne de controlat și atacat. În societatea românească, prefacerile înfăptuite erau departe, încă, de a produce asemenea consecințe. Fenomenul, apreciat a fi *de respingere* a evreilor s-a produs prea aproape de cel al emigrației lor masive, pentru ca el să poată fi explicat ca o consecință a unor prefaceri sociale interne.

Chiar dacă, în parte, explicațiile generale de acest gen se potrivesc și evoluției societății românești, ele nu pot îmbrățișa, totuși, întreaga complexitate a fenomenului și nici nu lămuresc îndeajuns natura reacției. Pentru a le înțelege pe amândouă, sunt necesare, apreciem noi, nu numai studii economice, sociale sau cercetări demografice. Acestea se cer însoțite de studii de psihologie socială, de cercetări asupra mentalităților. Materialul de arhivă trebuie cercetat cu atenție, pentru a desprinde dintr-însul atât viața comunității evreiești, cât și natura relațiilor stabilite de aceasta în noul mediu social și politic.

În Moldova, evreii au venit masiv, mai cu seamă în perioada care a urmat revoluției din 1821 și la începutul perioadei regulamentare. Impactul acestui fenomen și consecințele sale asupra societății românești (din Moldova, mai ales) au fost foarte importante. În cele două Principate, formele economiei de piață aveau, deja, vechi antecedente. Evreii din cele două țări românești au jucat - și mai înainte - un important rol în dezvoltarea acestui fenomen. Ca meșteri, negustori sau arendași, agenți de schimb sau cămătari,

ei au impulsionat procesele în curs de dezvoltare. Acțiunea lor, în cuprinsul unei societăți puțin stratificate, alcătuite - la cele două etaje ale sale - numai din țărani și din stăpânii de pământ, în lipsa unei clase de mijloc, a fost importantă, atât pe terenul relațiilor de schimb, cât și pe cel al eliberării proprietății funciare de servituțile feudale care o grevau. După 1821 și, mai cu seamă, în perioada regulamentară, cadența înnoirilor în această direcție s-a intensificat, în contextul începutului de organizare a structurilor societății moderne. Emigrația masivă în Moldova s-a efectuat în momentul în care, aici, se desfășura lupta politică în jurul căilor de realizare a acestor structuri, când, în interiorul boierimii (cu începere din secolul al XVIII-lea, încă) se operaseră mutații notabile. *Boierimea nouă* deținea un important rol, în condițiile practicii de vânzare a rangurilor, în care s-a distins Ioniță Sandu Sturdza și a excelat Mihai Sturdza, domnul regulamentar al Moldovei.

Pentru a desprinde constatări valabile cu privire la rolul care a revenit populației evreiești în cadrul acestor transformări, este necesar un studiu aprofundat asupra realităților economice și sociale, pentru a se putea constata maniera în care emigrația masivă din acești ani a influențat și a impulsionat fenomenele de creștere, de dezvoltare a societății românești. Măsurile adoptate în perioada regulamentară împotriva evreilor se cer judecate în acest context complicat, în care evreii au jucat un atât de important rol în constituirea târgurilor, în popularea orașelor, în care dețineau o atât de însemnată pondere numerică și economică⁹.

Concluziile pot fi desprinse numai atunci când se analizează acest proces de interpătrundere, în aspectele sale economice, sociale și mentale. Dispozițiile adoptate împotriva unor activități exercitate de evrei reprezintă un reflex al acestui important proces, în cuprinsul căruia își află motivațiile. Nu credem că legislația regulamentară împotriva evreilor poate fi inclusă în categoria celei antisemite (în accepțiunea gravă a termenului). Restricțiile urmăreau să înlăture practici care aduceau prejudicii intereselor țăranilor mai cu seamă, înscriindu-se, mai curând, pe linia măsurilor fiziocrate ale domniei regulamentare*. Nu este suficient să fie subliniat rolul pozitiv al evreilor în

⁹ Referindu-se la stabilirea masivă a evreilor în Moldova la începutul perioadei regulamentare, printre altele, Moise Nicoară notează următoarele: „... En effet ils inondèrent bientôt tellement les deux pays, sous différents noms de nationalité empruntée, que quelques années plus tard: *Jassy* ne présentait que la vue d'une ville juive, et sur une impopulation de 60 m.âmes de toutes les nations ensembles, en comptait 30.000 Juifs (dans la seule Moldavie, c'est à dire jusqu'au Prout, on en comptait déjà plus de 70.000 familles), qui s'emparant bientôt de toutes les maisons de la pauvre classe des Moldaves, ils accaparèrent ainsi la vente de tous les comestibles, de sorte qu'il était absolument impossible de se procurer le moindre chose que par eux de leur main. L'Autriche seule a 50.000 sujets dans la Moldavie.” (Dosarele din fondul Isprăvniciei Iași de la Arhivele Statului - aparținând acestei perioade - cuprind un bogat material în acest sens). - Cf. - Moise Nicoară, *Țările Române față de politica imperiilor vecine - otoman, habsburgic și tarist*. Memoriu din 1842, publicat de Cornelia Bodea (*Moise Nicoară. Motivația*

dezvoltarea economiei de schimb, al relațiilor de piață. Fenomenul, progresist în generalitatea sa, în cuprinsul unei societăți insuficient structurate (stratificate), a avut implicații grave, atestate documentar, care au impus intervenția administrației de stat. Nu doar simpla existență a evreilor a solicitat anumite măsuri restrictive, ci rezultatele directe ale activității lor. Prezentarea trebuie să aibă în vedere întregul complex de factori și de implicații.

Reprezentanții administrației ruse în Principate nu s-au amestecat direct în redactarea Regulamentului organic. În măsura în care a fost respectat spiritul (și litera) *Instrucțiunilor* de la Petersburg și menținute acele resorturi care trebuiau să asigure influența puterii protectoare, comisiile alcătuite din boieri români au redactat regulamentele călăuzindu-se după realitățile interne. Nu credem că ele au simțit nevoia să apeleze la exemplul rus în privința organizării moderne a societății. Măsurile restrictive adoptate împotriva evreilor nu au fost împrumutate, credem, din legislația rusă; ele izvorau din rațiuni interne proprii. Acestea nu pot fi eliminate sau ignorate în analiza istorică a perioadei regulamentare. Legislația epocii Regulamentului organic și regimul juridic impus evreilor trebuie nu numai constatate, ele trebuie evaluate și explicate în contextul marilor prefaceri în mijlocul cărora populația evreiască s-a aflat și la care a participat. *Operația* nu poate fi mărginită la aprecieri generale sau la constatările formulate pe baza datelor statistice cu privire la numărul evreilor, la ramurile de meserii și de negoț în care erau angajați, la volumul schimburilor ș.a. Investigația se cere extinsă și adâncită. Despuiera arhivelor și coroborarea datelor cunoscute o va îngădui.

Important de reținut este și faptul că mișcarea națională românească, atât de puternică în epocă, orientată spre autonomie, unitate și organizare modernă în acord cu *spiritul veacului*, nu însușește restricții împotriva străinilor. Autonomia celor două Principate reprezenta, se știe, o simplă ficțiune; românii au fost constrânși să respecte - pe teritoriul Principatelor - aplicarea *capitulațiilor* încheiate de puteri cu Poarta. În asemenea condiții, restricțiile care-i priveau pe străini par firești. Evreii - o mare parte dintre dâșii, cel puțin -, se aflau sub jurisdicția consulară - sub cea a Austriei, mai cu seamă.

Regimul juridic aplicat străinilor avea drept temei, printre altele și apărarea autonomiei țării. În cazul evreilor, mai ales, problemele sunt complicate (solicitând, deci, o cercetare specială) și de faptul că o parte dintre ei se aflau sub protecție străină, alta împărțând soarta pământenilor. Măsurile restrictive nu erau similare, neavând aceeași aplicabilitate. Oricum, motivațiile acestora trebuie raportate la realitățile economice și sociale, pentru a se putea constata în ce măsură erau generate de necesități de *apărare* a intereselor autohtone reale sau izvorau din intoleranță. În lipsa analizei, simplele afirmații nu pot servi drept argument istoric. O cercetare a regimului

unui mit. în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologice” seria IV-a. T.XIX. 1994, p. 91-130).

juridic al supușilor străini, al evreilor în cadrul regimului internațional al celor două Principate, aflate sub suzeranitatea Porții, a modului de funcționare a mecanismelor interne ar avea darul să limpezească multe din nedumeririle care persistă, încă, reliefând motivațiile interne ale măsurilor administrației.

În legătură cu rolul evreilor în societatea românească a vremii, trebuie reținut și faptul că aceștia nu au putut suplini rolul clasei de mijloc, inexistentă, încă, în cele două Principate. Au servit drept *intermediari* între cele două clase fundamentale, în procesul de schimb, în activitatea economică, de piață, în dezvoltarea pieței interne; ei nu au avut însă capacitatea de a-și asuma vreuna din funcțiile esențiale pe care o asemenea clasă trebuia să le aibă în cuprinsul unui stat modern, național. Spre deosebire de numeroșii armeni sau greci și sârbi (în Țara Românească, mai ales) care fuseseră asimilați - din rândul cărora s-au recrutat numeroase elemente ale burgheziei în formare - evreii (în perioada asupra căreia stăruim, aceea a Regulamentului organic), nefiind asimilați, nu pot fi considerați ca reprezentând această clasă. Situația s-a modificat spre sfârșitul secolului, când asimilarea (unora, cel puțin) le-a conferit această calitate.

Tezele formulate de profesorul Carol Iancu în studiul privitor la *Evreii din România* pun în discuție întreaga problematică a formării societății românești moderne, prezentată drept o societate xenofobă. Judecată, exclusiv, în lumina atitudinii manifestate față de evrei (o atitudine ale cărei motivații nu sunt luate în discuție), România pare să fie, în acord cu aprecierea formulată de Hannah Arendt, „țara cea mai antisemită din Europa”¹⁰, sau „țara clasică a antisemitismului”¹¹.

Referindu-se la teoria istoricului francez Jacques Godechot cu privire la „*Revoluția atlantică*”, al cărei lanț neîntrerupt acoperă întreaga perioadă de la 1770 la 1848, profesorul Carol Iancu consideră că aceasta poate să fie aplicată și în cazul antisemitismului ca mișcare spațială (europeană) și temporală (modernă). Drept urmare, antisemitismul din România nu ar putea fi separat de fenomenul similar european; nu trebuie pierdute din vedere, adaugă el, diferențele existente între manifestările fenomenului în țările în care evreii trăiau în legalitate și în acele țări din Europa răsăriteană în care nu fuseseră asimilați, încă¹². Pomind de la aceste constatări preliminare, domnia sa formulează următoarele aprecieri generale, importante pentru demersul care și-l propune, în acord cu observațiile inserate într-o serie de importante lucrări privitoare la antisemitismul în România¹³:

Contextul deosebit în care s-a născut antisemitismul în țările din Est (în Rusia, Polonia și România) deschis întreținut de stat, a conferit fenomenului o virulență extremă. În timp ce originalitatea antisemitismului rus o reprezintă *pogromul*, caracteristica celui românesc este *legislația xenofobă*, care-i lovește pe evrei fără să-i numească explicit. Mereu, evreii s-au aflat sub autoritatea unor legi de excepție.

Așa cum s-a notat și mai sus, fenomenul este atribuit creșterii rolului economic al clasei mijlocii, în condițiile accentuării luptei românilor pentru

existență și unitate de stat. Deșteptarea naționalismului românesc în secolul al XIX-lea a fost întovărășită de o explozie xenofobă, ale cărei victime au fost străinii în general și evreii în special. Măsurile adoptate împotriva evreilor în perioada Regulamentului organic s-au transformat, în continuare, într-o veritabilă acțiune pentru distrugerea elementului evreiesc. Fenomenul antisemit nu a fost numai o consecință a neputinței realizării unui acord între naționalismul exacerbat, necesitățile economice și ideologia liberală împrumutată din Occidentul european. În Principate (așa cum am amintit și mai sus) a existat un *antiudaism scriptural*, codificat de la începutul secolului al XIX-lea, încă (p. 24).

Atâta vreme cât evreii au îndeplinit doar rolul de intermediari, boierii au fost înclinați să le acorde privilegiile. Din momentul în care și-au manifestat voința de a se integra și de a obține drepturile civile și politice, prezența și acțiunea lor au fost calificate drept *pericol social*. Ura tinerei burghezii române a fost determinată de concurența economică, evreii beneficiind de o concentrare profesională și ideologică superioare (aceasta din urmă cristalizată în socialism și sionism) având, în plus, și o mare mobilitate socială.

Moșierimea (aristocrația) apărându-și pozițiile, s-a opus multă vreme dezvoltării unei burghezii autohtone; drept urmare, ea a încurajat accesul evreilor în posturile intermediare. Citându-l pe sociologul Ștefan Antim¹⁴, profesorul Carol Iancu constată că, sub presiunea transformărilor economice, neputând să continue această politică, moșierimea i-a atras pe reprezentanții noii burghezii spre opțiunile sale de clasă. În acest mod, s-a constituit un fel de PSEUDO-BURGHEZIE, care, în fond, nu a fost decât o nouă pătură de proprietari de pământ (p. 24-25). Astfel, o parte a noii burghezii s-a transformat în moșierime, guvernele României împiedicându-i pe evrei (până la primul război mondial) să îndeplinească funcțiile de producție ale unei adevărate clase burgheze (p. 25).

În România, antisemitismul a fost o adevărată INSTITUȚIE DE STAT, baza însăși a edificiului său social și politic; un fenomen propagat de sus, de guvernele care au urmărit „ruinarea totală a unei populații laborioase care nu avea altă vină decât aceea de a nu-i fi avut pe daci drept strămoși și a nu practica religia creștină ortodoxă” (p. 26).

În cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în România, antisemitismul și-a găsit expresie, într-o manieră *sistematică*, într-un *ingenios ansamblu de legi*, care urmărea să-i elimine pe evrei. Rezultatul a fost declanșarea unui puternic val de emigrare. Dacă, înainte de 1878 ostilitatea față de evrei părea să fie justificată prin lipsa de asimilare a acestora, măsurile represive ulterioare au fost provocate, tocmai, de teama acestei asimilări (p. 278).

Respingând teza istoriografiei tradiționale (românești) potrivit căreia emanciparea evreilor (în 1918) este considerată drept o *problemă internă*, a cărei rezolvare a fost determinată de politica guvernelor României, autorul

constată că emanciparea a fost impusă prin voința puterilor (a Franței, mai cu seamă) și ca urmare a solidarității manifestate de iudaismul occidental față de coreligionarii din România. Emanciparea evreilor a fost *impusă* guvernanților români de către Conferința de Pace de la Paris, fiind un rezultat al luptei evreilor înșiși, sprijiniți de evreii din Europa și de către Puteri. Conferința de pace a asigurat evreilor din România statutul de minoritate¹⁵.

Evreii din Occident au fost cu atât mai hotărâți în eforturile lor, cu cât și-au dat seama că (spre deosebire de Rusia) România este vulnerabilă la presiunile din afară¹⁶.

Constatările de mai sus, limitate la evoluția generală a problemei evreiești în România secolului al XIX-lea, reprezintă, este limpede, *ultimul cuvânt* în cercetarea problemei. După aprecierea noastră, însă, ele se cer reevaluate și redimensionate, puse de acord cu realitățile românești, pentru a răspunde imperativelor pe care istoricul însuși - Carol Iancu - le-a formulat la începutul demersului său. Trebuie audiată și cealaltă parte. Se impun reliefate condițiile economice, sociale și politice în care a evoluat și s-a dezvoltat populația evreiască, pentru a se putea conferi constatărilor și concluziilor greutatea și veridicitatea pe care o solicită. De asemenea, este necesar să se apeleze și la alte mărturii - ele există, fiind numeroase - care explică realitățile epocii.

Nu ne-am propus să reluăm discuția în legătură cu tezele formulate mai sus. Deși unilaterale, ele sunt rostite cu acribie, de un istoric căruia nu i se poate reproșa spiritul partizan. Intenția noastră este să propunem lărgirea câmpului de investigație și o mai exactă situare a „problemei evreiești” în contextul în care s-a dezvoltat și a evoluat. Acest context este *istoria modernă a românilor*, care trebuie judecată și apreciată prin coordonatele și dimensiunile sale proprii și nu, doar, prin prisma „problemei evreiești”.

Vom începe cu chestiunea pe care o apreciem drept esențială: *accesul societății românești spre democrație*. Drumul parcurs până la instaurarea regimului democratic, în urma primului război mondial, a fost dificil. A trebuit să treacă mai bine de jumătate de veac până când, prin transformări succesive, societatea românească a ajuns - prin înscrierea în constituția din 1923 a dreptului de vot universal și a libertăților civile și politice fără discriminare - la egalitatea înscrisă în programul revoluției de la 1848. De la libertățile parțiale și selectiv aplicate, de la votul cenșitar, proclamat de constituția din 1866, s-a putut ajunge la aplicarea, fără restricții, a drepturilor și libertăților individuale.

În perioada istorică în discuție (acestea nu sunt simple teze ale istoriografiei noastre; este modalitatea însăși de a ne apropia de înțelegerea liniilor istoriei moderne a românilor) s-au constituit structurile economice și sociale moderne, a fost construită infrastructura corespunzătoare, au fost stabilite legături multiple și durabile cu Europa, capabile să situeze organismul românesc în circuitele economice, politice și spirituale ale continentului. Dezvoltarea economică a fost însoțită de o stratificare socială

corespunzătoare, de formarea unui aparat de stat modern, de diversificarea curentelor și a organizațiilor politice. Radicalismul și socialismul au însoțit și legitimat veleitățile noilor categorii și clase sociale. Firește, acest proces, deosebit de complex a fost însoțit de frământări sociale puternice. Răscoalele țărănești, care au culminat cu cea din 1907, nu au fost simple consecințe ale unor greșeli de guvernare. Ele reprezintă, prin deznodământul lor tragic, o moștenire căreia ritmul rapid al dezvoltării (din ultima parte a veacului) și al adaptării la liniile moderne, nu i-au îngăduit o la fel de rapidă soluționare. Eradicarea sechelelor sociale și politice întreținute de specificul dezvoltării, de ritmul acesteia, a fost una din preocupările esențiale ale epocii. În optica timpului, rezolvarea problemei agrare printr-o nouă așezare a proprietății funciare și instituirea unei democrații autentice, capabile să asigure accesul tuturor locuitorilor țării la viața politică, la drepturile conferite de aceasta, trebuiau să fie obiective prioritare ale noii întocmiri. Țăranii români, situați (și ei) „în afara oricărei legi” (potrivit afirmației lui R. Rosetti) - prin legislația agrară care a urmat reformei din 1864 -, au fost reintegrați în comunitatea socială și politică abia după primul război mondial, prin legislația care a conferit și evreilor drepturile la care aceștia aspirau și pentru care au luptat vreme de jumătate de veac.

Unitatea deplină, a cărei realizare românii o urmăreau, nu se putea înfăptui în cuprinsul unei societăți în care domneau mizeria economică și inegalitatea socială și politică. La Iași, în 1917, când, în cele două Camere, se discutau problemele fundamentale ale României viitoare (reîntregite) - problema agrară și cea electorală - Take Ionescu făcea o remarcă semnificativă în sensul care ne interesează: „Legiferăm în România mică, de astăzi, spunea el, cu privirile ațintite la România mare, de mâine”. - Era, aceasta, un sentiment pe care oamenii timpului (cel puțin, o mare parte dintre ei) l-au trăit, manifestându-l cu sinceritate.

Apreciem că nu putem separa „problema evreiască” de acest context; nu o putem izola, scoțând-o din cadrul firesc în care ea s-a dezvoltat și evoluat, fără riscul de a comite o gravă eroare metodologică. Soluționarea „problemei evreiești” a fost pregătită în interiorul societății românești, gata, în noile împrejurări, să-i dea o rezolvare în acord cu spiritul timpului.

În legătură cu aceasta, nu putem subestima, firește, influența pe care presiunea din afară a avut-o în evoluția „problemei evreiești” și în adoptarea unor decizii. În cazul în discuție, însă, prin tratatul din 1919, s-a bătut la porți aflate pe punctul de a se deschide. Nu ar mai fi fost nevoie, poate, de o puternică presiune din afară pentru a da acestei probleme o soluționare democratică. Ea devenise, demult, încă, o problemă importantă a vieții interne din România pentru a nu fi inclusă pe lista priorităților în perioada postbelică.

Ajunși în acest punct al discuției, se cuvine să ne oprim și asupra celui alt aspect al problemei, anume, la efectul presiunii externe în menținerea pe eșichierul politic a „problemei evreiești”. Discuția este mai veche și trebuie reluată, pentru precizări necesare reevaluării. Așadar, dacă apreciem că

problema drepturilor civile și politice în favoarea evreilor trebuia rezolvată de societatea românească (așa cum a și fost, în ultimă analiză) în acord și la timpul cerut de realitățile și de specificul evoluției sale, nu respingem, cătuși de puțin, importanța presiunii din afară și a acțiunii evreilor înșiși în accelerarea adoptării deciziilor respective. Aceasta cu atât mai mult cu cât istoria românilor, cea a secolului al XIX-lea, mai cu seamă, s-a dezvoltat în cuprinsul unui raport special între acțiunea factorilor interni și externi¹⁷. Regimul juridic al celor două Principate (situate, la început, sub suzeranitatea otomană, căreia i s-a adăugat, apoi, protectoratul Rusiei țariste) a impus dezvoltării istorice condiții particulare și a situat lupta națională într-un context politic deosebit de complicat, date fiind interesele divergente ale puterilor în „problema orientală” și față de integritatea Imperiului otoman. O *problemă românească* și-a schițat dimensiunile în limitele acestor interese deosebite¹⁸.

De la începutul secolului, încă, viața internă, procesul de dezvoltare a societății românești au fost puternic influențate de existența regimului juridic stabilit prin tratate și recunoscut de puteri, precum și de interesul acestora, prin mijlocirea *capitulațiilor*, față de Imperiul otoman, ale cărui părți componente erau considerate cele două Principate. Dependența față de factorul extern a sporit și mai mult după înfăptuirea unității, când protectoratul singular al Rusiei a fost înlocuit de regimul garanției colective al puterilor semnatare ale tratatului de pace de la Paris. Pentru a putea realiza o serie de obiective importante, sociale sau politice, cercurile conducătoare românești au fost constrânse să utilizeze, frecvent, *politica faptului împlinit*, cu scopul de a înfrânge inerția sau rezistența puterilor garante. Sub semnul acestei politici a fost realizată dubla alegere a lui Alexandru I. Cuza, în 1859, în același mod a putut fi dată lovitura de stat și efectuate reformele fundamentale și tot prin utilizarea acestui procedeu a fost înlăturat Alexandru Ioan Cuza, instituit regimul monarhiei constituționale, adoptată constituția din 1866 și proclamată independența, la 9 mai 1877, ultimul act al acestei *politici*.

Așa cum se poate constata, actele mari ale istoriei noastre moderne au fost înfăptuite prin încălcarea succesivă a restricțiilor grave impuse de puteri în cadrul regimului de garanție colectivă, prin *lupta împotriva acestuia*. Apelul continuu la puteri, la autoritatea acestora, a făcut și din „problema evreiască”, în perioada care a urmat instaurării regimului monarhiei constituționale (mai cu seamă) o problemă de valoare și interes internaționale, ca toate celelalte probleme, de altfel.

Inserată în cadrul în care se desfășurau relațiile dintre România și puterile garante, mai cu seamă, după 1866, „problema evreiască” se adaugă celorlalte probleme, nu se singularizează, având totuși o pondere și o valoare deosebite. Ea trebuie studiată și apreciată în acest context general.

Consecințele presiunii exercitate asupra românilor pentru acordarea drepturilor civile și politice în favoarea evreilor trebuie analizate numai în

cadrul general al eforturilor stăruitoare desfășurate de cercurile politice românești - în deceniile anterioare anului 1877 - pentru a obține recunoașterea independenței și a evita atât revizuirea tratatului de pace de la Paris (revizuire care punea în primejdie existența României) cât și reanexarea la Rusia a celor trei județe din sudul Basarabiei. Acțiunile politice și diplomatice ale evreilor, au fost contrarii acestor obiective, înscrise pe linia intereselor naționale ale României. Dacă analiza izolată, fără aprecierea interacțiunii dintre acești factori și consecințele multiple provocate de ei explică *vulnerabilitatea* poziției românești în raport cu presiunile din afară, ea nu dă, totodată, un răspuns satisfăcător *ușurinței* cu care puterile garante au acceptat modalitatea de soluționare a „problemei evreiești”, prin modificarea articolului 7 din constituția României. Nu numai *defecțiunea* Germaniei și interesele sale pecuniare în România au determinat așa-zisul eșec în soluționarea radicală a „problemei evreiești”¹⁹. Cauzele sunt mai complexe. Din analiză nu trebuie excluse, așa cum se procedează, interesele României, pe care, în cele din urmă, puterile nu le-au putut ignora²⁰.

Un distins cercetător, jurist de profesie, formulează următoarea încheiere la un studiu privitor la modificarea articolului 7 din constituția României, ca urmare a prevederilor tratatului de pace de la Berlin, care condiționa recunoașterea independenței.

„Modificarea reprezintă una din paginile fundamentale ale istoriei independenței și suveranității României și totodată o frumoasă pagină de drept. A te comporta ca independent și suveran într-un moment când nici un alt stat nu cuteza să acționeze în sensul independenței și suveranității tale, a te comporta unit în momente grele, a duce o diplomatie superioară diplomatiei purtate de cei de care de fapt depindeai, a stăpâni dreptul mai mult decât îl stăpâneau ei, a căuta să înțelegi situația celor care, mai mult sau mai puțin, sunt în aceeași condiție ca tine, reprezintă, desigur, învățăminte ale acestui moment care, fără să rezolve integral problemele naționale și sociale în discuție, pune o temelie sănătoasă pentru rezolvarea lor în timp”²¹. Este o concluzie mai apropiată, credem, de realitatea lucrurilor.

Firește, suntem de acord că presiunile privind reglementarea „problemei evreiești” în raport cu drepturile omului, prin consecințele lor au căpătat, în accepțiunea românilor, o reprezentare globală de victimizare a României de către puterile garante. Nemulțumiți de atitudinea manifestată de Europa față de soluționarea problemelor esențiale naționale (independența era una din acestea), românii nu se arătau dispuși să acorde evreilor drepturile și libertățile pe care le solicitau ei înșiși²². Apreciind faptul în orizontul general al „drepturilor omului” la nivelul societăților occidentale, poziția României pare o încălcare flagrantă a acestor drepturi. Analiza situației interne nu explică, oare, în parte măcar, acest aparent paradox între cerințele României cu privire la recunoașterea independenței și inflexibilitatea cercurilor conducătoare în privința acordării drepturilor politice unui important segment al populației sale? Oricum, faptele se cer prezentate în întreaga lor

complexitate, motivațiile formulate de personalități cu autoritate în viața publică²³ trebuind înfățișate și judecate cu toată responsabilitatea, ele reprezentând o altă imagine asupra unei realități văzută și apreciată din unghiuri și de pe poziții deosebite.

Nu putem crede că opoziția oamenilor politici români față de emanciparea evreilor a reprezentat expresia unei atitudini antisemite generale. Din nou, faptele se cer evaluate în contextul lor larg. Reacțiile și atitudinile trebuie judecate nu numai din punctul de vedere al intereselor fundamentale ale evreilor; ele trebuie apreciate, în egală măsură și în raport cu realitățile de care au fost generate. Legislația apreciată drept antisemită, cele peste 200 legi și dispoziții la care se referă lucrările amintite, trebuie judecată atât în raport cu motivațiile care au generat-o, cât și cu împrejurările în care s-a aplicat. Motivațiile românești, înfățișate, de obicei, fără a fi explicate, nu pot să lipsească din argumentarea istorică. Atitudinea cercurilor conducătoare precum și toleranța, admisă ca fiind existentă în rândul maselor care alcătuiesc populația românească, nu pot fi disociate. Fac parte din același tot, aparțin aceluiași ansamblu.

Considerată ca având un caracter antisemit, judecată - în exclusivitate, aproape -, doar în legătură cu situația evreilor, legislația împotriva străinilor, situată pe linia unor interese naționale amenințate, în condițiile constituirii statului modern, aruncă o lumină falsă asupra vieții politice românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea; o situează, în întregul ei, sub semnul intoleranței și al antisemitismului, ceea ce credem noi, nu corespunde realității. M. Kogălniceanu, de pildă, asemenea lui I. Brătianu²⁴ - oferim aceste exemple, deoarece ele se află în cărți apărute recent²⁵ - referindu-se la caracterul social al „problemei evreiești”, reliefând numărul evreilor aflați în Moldova, constată că „noi ar trebui să ne apărăm împotriva lor și nu ei împotriva noastră”. Butada omului politic român este identică cu o alta, formulată de agentul englez acreditat la București, în urma unei vizite efectuate la Iași, în 1874. Joseph Jooris, agentul consular belgian în capitala României, notează că, în urma vizitei în Moldova, agentul englez și-a modificat opinia cu privire la situația evreilor. Acesta a declarat, cu umor, referindu-se la subalternul său de la Iași și la evrei, că, în loc de a fi ei cei persecutați, sunt aceia care-i persecută, mai mult, pe creștini²⁶.

Sunt și alte mărturii asemănătoare; ele nu pot fi ignorate; invită la o mai largă investigație, la o interpretare mai nuanțată. Consulul general al Belgiei, de pildă, într-o depeșă din 13 iulie 1876, nota în același sens: „... le sort des Juifs en Roumanie s'est considérablement améliorée depuis quelques années, a tel point que l'agent consul général des Etats Unies²⁷, qui avait été spécialement envoyé ici pour les protéger et qui pour cette mission recevait plus de cent mille francs par an de ses corégionnaires de tous les pays, ne trouve plus depuis longtemps, d'aliments à son activité. Les derniers griefs qu'il a mis en relief n'ont pu être maintenus devant la connaissance des faits”²⁸.

N-ar fi de prisos, poate, să adăugăm aici, în legătură cu activitatea lui B. F. Peixotto, consulul Statelor Unite la București, că emigrările evreilor nu par, întotdeauna, a fi fost o consecință a tratamentului aplicat evreilor din România. Cauzele, mai complexe, se cuvin a fi înfățișate într-o perspectivă mai largă. Lăsând la o parte unele aprecieri formulate de autohtoni²⁹, este interesant de notat că, potrivit informației pe care ne-o oferă reprezentantul Belgiei - Bartolyns de Fosselaert, soluția emigrării în Statele Unite ale Americii a unei părți a evreilor din Moldova a fost sugerată lui B. F. Peixotto de unul dintre colegii săi. Soluția, apreciază diplomatul, ar reprezenta un mijloc de a calma spiritele, atât în Statele Unite, cât și în România. Își exprimă îndoiala însă că evreii angajați în afaceri lucrative vor recurge la această alternativă³⁰.

Din cele consemnate până acum, se poate desprinde că societatea românească, în stadiul de dezvoltare în care se afla înainte de 1878 și chiar după aceea, nu putea să acorde unei fracțiuni a populației sale (evreilor, în speță) libertățile pe care nu era pregătită, încă, să le generalizeze asupra mării majorități naționale, a populației sale. De aceea lupta populației evreiești pentru a obține un statut juridic asemănător celui existent în Franța (acesta reprezenta modelul adoptat pentru finalitatea eforturilor) s-a dovedit fără speranță de realizare, nu din cauza antisemitismului manifestat de cercurile conducătoare românești, ci a lipsei condițiilor economice, sociale și politice de natură a îngădui un asemenea statut. Când aceste condiții au fost pregătite, constituția din 1923 a înscris în cuprinsul ei drepturile firești pentru întreaga populație a țării.

Lupta evreilor pentru emancipare, care a avut un important rol pozitiv, a fost încununată de succes acum deoarece finalitatea ei a coincis cu existența acestor condiții. În cadrul noii României, au triumfat principiile democratice în sensul împlinirii cărora a evoluat societatea românească, mai cu seamă după 1878. A fost abolită legislația agrară de excepție, care-i scosese pe țărani „în afara legii”, fiind realizată o nouă repartitie a proprietății funciare. A fost acordat dreptul de vot universal și garantate celelalte drepturi, prin constituția din 1923. Lupta populației evreiești s-a adăugat luptei întregului popor român pentru libertate socială și politică, fără de care Marea Unire nu ar fi fost viabilă. Este mai firesc, credem, ca finalitatea luptei evreilor să fie apreciată în această perspectivă, decât în aceea care o consideră drept un rezultat exclusiv al intervenției din afară.

Dacă integrarea evreilor în societatea românească nu ar fi reprezentat o realitate și dacă nu ar fi fost eliminate condițiile care au făcut inoperantă emanciparea înainte de 1878, eforturile nu ar fi fost încununată de succes, cu tot sprijinul marilor puteri. Democrația a putut deveni, în noile condiții, o realitate politică, deoarece societatea evoluase în sensul instituirii sale; fuseseră pregătite condițiile - cele esențiale, - cel puțin - pentru aplicarea sa în practica politică. Cele două națiuni - românii și evreii - luptând pentru existență, pentru aceleași idealuri sociale și naționale, nu și-au putut uni

eforturile. Căile spre libertate și unitate (în cazul românilor) au fost altele, mijloacele divergente, deși obiectivul final trebuia să fie și a-și fost același.

Pe contradicțiile născute acum aveau să se definească antagonismele postbelice, cu o desfășurare și rezultate atât de dramatice. Așa cum se poate constata, observațiile noastre nu și-au propus să combată afirmații în legătură cu politica antisemită a cercurilor conducătoare românești. Mișcări antisemite, regretabile, au existat; nu au lipsit nici măsurile administrative și restricțiile politice. Faptele, însă, se cer judecate și apreciate în contextul larg în care s-au desfășurat, cu implicațiile, motivațiile și consecințele lor. Etichetele simplificatoare nu pot înlocui analiza istorică. Antisemitismul, în formele și cu intensitatea în care s-a manifestat, nu s-a născut din nimic. El a fost provocat și alimentat de prezența și acțiunea evreilor, precum și de reacția acelor în mijlocul cărora trăiau. Originea lui - în societatea românească, cel puțin -, trebuie căutată în corelația dintre cei doi factori. Raportul și reacțiile nu au fost pretutendenți aceleași; ele au fost condiționate de mediu, de temperamentul și de mentalitatea oamenilor, de tradițiile, credințele și condițiile lor de viață. Concurența a reprezentat un factor comun, dar nu singurul și cel mai important, întotdeauna.

În cazul istoriei noastre, trebuie formulat și un răspuns la întrebarea (pe care și-a pus-o, de altfel și profesorul Carol Iancu, fără să-i dea o soluționare, însă): cum s-a născut antisemitismul în România? A existat, înainte de venirea evreilor, un așa-zis antisemitism *scriptural* (prezent în cuprinsul scrierilor religioase), sau s-a născut și s-a altoit pe realitățile economice și sociale generate de marele proces de emigrare a populației evreiești din deceniile 3-4 al secolului al XIX-lea? Oricum, așa cum am notat și mai sus, faptele se cer explicate nu prin definițiile generale oferite de cercetătorii fenomenului antisemit european, ci prin referirea directă la condițiile de dezvoltare ale societății românești. Trivialul istoric solicită consultarea izvoarelor în diversitatea lor; concluzia cu pretenție de finalitate nu poate să fie rezultatul unei abordări parțiale. Cercetările întreprinse asupra comunităților evreiești trebuie să fie la fel de serioase ca și cele efectuate asupra mediului în care acestea s-au așezat, pentru a se putea desprinde concluzii și observații cu valabilitate egală. Prin extinderea cercetărilor - de la stabilirea numărului de meșteri și negustori, a rolului lor în viața economică și socială, la viața internă a comunității, la studierea legăturilor multiple cu mediile locale, la desprinderea interacțiunilor, a interferențelor, la cercetarea mentalităților ș.a. se va putea ajunge la concluzii apropiate de realitatea istorică. Observațiile noastre se doresc a fi o invitație în acest sens.

¹ Cf. Carol Iancu. «Aux Sources de l'Etat d'Israel: la Conference Sioniste de Focșani (1802) en Roumanie» în vol. *Hommes, Idées, Journaux, Mélanges en l'honneur de Pierre Gviral. réunis par Jean Antoine Gili et Ralph Schor.* Paris. 1988. p. 217-228.

Cf. Carol Iancu. *Les Juifs en Roumanie 1866-1918. De l'exclusion à l'émancipation.* Ed. de l'Université de Provence. 1978; Idem. *Bleichröder et Crémieux. Le combat pour l'émancipation des Juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondance inédite (1878-1880),* Centre des recherches et d'études juives et hébraïques. Université „Paul Valéry”. Montpellier. 1987; Idem. *L'émancipation des Juifs de Roumanie 1913-1919.* CRNJH. Université „Paul Valéry”. Montpellier. 1992; Idem. *Le combat international pour l'émancipation des Juifs de Roumanie. Documents et témoignages.* vol. I (1913-1919). Centre Goldstein-Goren pour l'histoire des Juifs de Roumanie. Institute de Recherche de la Diaspora. Université de Tel Aviv. 1994.

² A se vedea recenziile noastre asupra lucrărilor *Bleichröder et Crémieux.* și *L'émancipation des Juifs de Roumanie (1913-1919)* în „Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”, Iași. an XXVI (1989), nr. 1. p. 618-620 și an XXIX (1992), p. 466-473.

³ Leon Volovici. în valoroasa sa lucrare. recent apărută - *Ideologia naționalistă și problema evreiască în România anilor '30.* București. Humanitas. (1995) constată că reacția împotriva presiunilor din afară și xenofobia tradițională au avut drept consecință faptul că primejdia evreiască a devenit catalizatorul consolidării naționalismului. stimulent al deșteptării naționale. De asemenea. se afirmă în același sens. că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. „mitul națiunii cu componenta sa xenofobă și antievreiască se conștientizează. capătă expresia sa culturală. se consolidează ca un element al vieții spirituale românești. Ca și în Germania. antisemitismul e o parte din istoria intelectuală a României...”. *Loc. cit.*, p. 29. 37.

⁴ A se vedea Héléne Ahrweiler (sous la direction de..) *L'image de l'autre. Etrangères, minoritaires, marginaux.* vol. I-II. Stuttgart. 1985. Cele câteva cazuri la care ne referim în continuare. extrase din corespondența consulară. reliefează existența și a unei alte perspective în care poate fi apreciată situația evreilor din România. Aceasta a servit imaginii ce și-au format-o țările europene.

⁵ Reprezentantul diplomatic al Belgiei acreditat la București. Joseph Jooris. referindu-se la eforturile desfășurate de B. F. Peixotto în favoarea evreilor. notează în legătură cu numărul și la poziția acestora în Moldova: „On s'est trop appitoyé

sur le sort des Juifs de Roumanie qui, par leur nombre, leur richesse et l'intelligence dont ils font un mauvais usage au détriment des classes inférieures, constituent un véritable danger social.. Doués d'une intelligence, d'une activité et d'une instruction supérieure à celles de la population chrétienne abrutie par l'ignorance et la paresse, ils possèdent le monopole de l'industrie, du commerce et de la finance, dont ils abusent le plus souvent pour faire l'usure. On a remarqué que dans les pays voisins tels que l'Autriche, où on leurs a permis de vendre des spirteux, ils en profitaient pour répandre l'ivrognerie et le jeu parmi les populations rurales, de même que l'autorisation d'acquérir des immeubles, faisant passer insensiblement dans leurs mains la propriété foncière.

Le Juif en Moldavie comme jadis le Grec en Valachie est l'intermédiaire obligé du échange, et le conseiller indispensable du Boyard, et si le Grec a pu mettre à profit la liberté absolue pour acquérir les dépouilles de son seigneur, au point de prendre sa place, l'affranchissement des Juifs conduirait au même résultat. Comme les moines des couvents dédiés, les Juifs semblables à la plante parasite qui épuise le sol, sans lui restituer les scies nourricier, inutiles à la production, et rebelles à la consommation, accumulent le capital et convoitent la propriété de la terre. Mais la concentration de cette richesse primordiale leur livrent la domination du pays car aujourd'hui encore les Juifs de la Roumanie, séparés comme les musulmans, des populations chrétiennes par leurs croyances, ont gardé les moeurs, les usages, et jusqu'au costume de leurs aïeux, ils constituent un état dans l'état, race sans patrie, dont les yeux sont tournés vers d'autres rivages et toujours prêts à passer sous le joug d'un nouveau maître, à condition de pouvoir exploiter son ignorance ou sa faiblesse...". Cf. Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique. Correspondance politique. Légations, Roumanie, vol. 4 (1871-1874), doc. nr. 47.1 martie 1874 / (J. Jooris către contele d'Aspremont Lynden). Jooris formulează propuneri cu privire la maniera de asimilare selectivă a evreilor și la consecințele benefice ale acesteia pentru români. Ibidem, doc. nr. 95, depeșa din 24 septembrie 1874. A se vedea și doc. nr. 89 (depeșa din 14 august 1874).

⁶ Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie...*, p. 23. În legătură cu colonizarea evreilor în Principate la începutul epocii regulamentare, într-un memoriu redactat la începutul anului 1843, Moise Nicoară, inserează următoarele notații: „... en effet ils inondèrent bientôt tellement les deux pays, sous différens noms de nationalité empruntées que quelques années plus tard, *Jassy* ne présentait que la vue d'une ville juive, et sur une impopulation de 60 m. âmes de toutes les nations ensembles, en comptait 30.000 Juifs (dans la seule Moldavie, c'est à dire jusqu'au Craut, on en comptait déjà plus de 70.000 familles), qui s'emparant bientôt de toutes les maisons de la pauvre classe des Moldaves ils accaparèrent ainsi la vente de tous les comestibles de sorte qu'il était absolument impossible de se procurer la moindre chose que par eux et de leur main. L'Autriche seule a 50.000 sujets dans la Moldovic...". Cf. Cornelia Bodea, *Moise Nicoară, 1784-1861, Motivația unui mit*, în *Academia Română, „Memoriile Secției de Științe istorice și arheologice”*, seria IV-a, t. XIX, 1994, p. 125-126.

În formularea aprecierilor generale cu privire la atitudinea față de evreii din Moldova în epoca Regulamentului Organic, trebuie avute în vedere și datele oferite de complotul din 1839 inițiat de Ioniță Popovici, în obiectivele cărui se încadra represiunea împotriva evreilor și botezarea acestora. Cf. Gh. Platon, *Complotul lui Ioniță Popovici din Moldova din anul 1839*, în Cer. Ist. I, Iași, 1970, p. 133-154.

⁷ Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie*, p. 25.

⁸ Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern (Agricultura capitalistă și originile economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea)*, I, București, Edit. Meridiane, 1992.

⁹ Catagrafia din 1845 menționează un număr de aproximativ 16.571 familii de evrei, în târgurile și orașele din Moldova (14.151 raiale și 1437 sudiți); dintre aceștia, 6049 erau negustori, 5153 meșteri, 1460 calfe, 233 mahali, muncitori și slugi, 1313 alte profesii, 864 fără meserii, 1027 bătrâni și nevolnici și 472 văduve. În întreaga Moldovă, alături de cei 6049 negustori evrei, care acopereau 41 ramuri de comerț, se aflau 3901 negustori pământeni și 1066 supuși străini, care acopereau 24 și, respectiv, 40 ramuri de comerț. Pentru capitală, raportul era de 2022 negustori evrei, față de 425 pământeni și 247 supuși străini. Raportul era asemănător și în cazul meșterilor: alături de 4620 meșteri pământeni (de treapta a III-a, mai ales) se aflau 5153 evrei și 1091 meșteri dintre supușii străini. Pentru capitală, raportul era asemănător: împreună cu 536 patentari pământeni, își exercitau meșteșugurile un număr de 2281 patentari evrei și 448 supuși străini. Pentru detalii, a se vedea Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica”, Muzeul de istorie Bacău, nr. III, 1970, p. 5-32.

¹⁰ Hannah, Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, London, 1963, p. 172.

¹¹ Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie...*, p. 14.

¹² *Ibidem*.

¹³ Sunt menționate lucrările lui Hannah Arendt (*Sur l'Antisemitisme*, Paris, 1973, Bernard Lazare, *L'Antisemitisme, son histoire et ses causes. Documents et témoignages*, Paris, 1969, Pierre Sorlin, *L'Antisemitisme allemand*, Paris, Flammarion, 1969 ș.a.); *op. cit.*, p. 19-29.

¹⁴ Ștefan Antim, *Chestia evreiască*, București, 1921.

¹⁵ Carol Iancu, *L'emancipation des Juifs de Roumanie (1913-1919)*, p. 11, 308 și Leon Volovici, *op. cit.*, p. 27 („chestiunea modificării statutului de străini și a acordării de drepturi evreilor nu a apărut ca o consecință a evoluției normale a societății românești în faza ei de modernizare, după modelul Europei occidentale, ci a fost impusă, în mare măsură din afară, de către puterile europene”).

¹⁶ Carol Iancu, *Bleichröder et Crémieux...*, *op. cit.*, p. 98-99.

¹⁷ Gh. Platon, *Le développement de la société roumaine à l'époque moderne. Entre déterminisme géopolitique et effort national*, în *Nouvelles Etudes d'Histoire* (publics à l'occasion du XVIIe Congrès International des Sciences Historiques, Madrid, 1990), București, Edit. Academiei 1990, p. 102-126.

¹⁸ Idem, *Les Principautés Roumaines dans les relations internationales à l'époque du Règlement organique (1831-1854)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol””, Iași, XXIV/1, 1987, p. 27-45.

¹⁹ Poate. ar trebui semnalat și faptul că Rusia (știrea o avem din sursă franceză) s-a erijat, dintr-odată, „în cea mai zeloasă protectoare” a evreilor. În dezacord cu spiritul de moderație manifestat, (atunci) de guvernul român, ea a solicitat comunității evreiești să ceară, printr-o petiție colectivă, trimiterea câtorva regimente ale armatei ruse la Iași, în cazul în care s-ar produce dezordini și excese împotriva evreilor. Veridicitatea acestei cereri este confirmată de Armand Lévy, aflat la Iași în acele împrejurări (iulie 1870). Cf. *Ministere des Affaires Etrangères de France. Correspondance politique. Turquie. Bucarest, vol. 30 (iulie 1870) - „Mémoire sur la situation actuelle en Roumanie”*. Cf. Arh. Stat. București. Corespondență politică. Franța. Rola 13, cadru 339.

²⁰ În legătură cu aceasta, Bismarck declara: „Je ne soucie des Roumains autant que de mon verre quand il est vide. L'indépendance roumaine n'a d'importance que pour les Juifs allemands, que je suis obligé de choyer et de gagner, qui peuvent m'être très utiles en Allemagne et que je paie volontiers en argent roumain: n'appellez-vous par cela de la monnaie de singe”. Cf. Cathérine Durandin, *Histoire des Roumains*, Paris, Fayard, 1995, p. 179.

²¹ Cf. Barbu Berceanu, *Modificarea, din 1879, a articolului 7 din Constituție, în Studii și materiale de istorie modernă*, vol. IV, București, Edit. Academiei Române, 1979, p. 89.

²² Cathérine Durandin, *op. cit.*, p. 180.

²³ Declarația lui M. Kogălniceanu, la Carol Iancu, *Bleichröder et Crémieux...*, p. 168 (depeșa lui Bacourt, agent și girant al consulatului Franței la București, către Waddington, 21 iulie 1878). O declarație în același sens făcuse M. Kogălniceanu în prezența agenților consulari ai Angliei și Belgiei, în iulie 1876. („Noi, spunea omul politic român, nu ne putem dispensa de evrei; sans eux la population de la Moldavie mourrait de faim. Ils ont entre leurs mains tout le petit commerce et la banque pour lesquels nous n'avons pas d'aptitudes. Notre peuple est essentiellement agricole; le Juif ne l'est pas. Une grande partie du sol est en friche, faute de bras pour le cultiver. Devons nous, en laissant les Juifs posséder la terre, décourager et pousser à l'émigration toute un population d'agriculteurs? La Bulgarie, la Serbie et la Russie les auraient bientôt recullis. Pourquoi en Roumanie les Juifs ne s'assimilent-ils pas à la population indigène? Pourquoi cherchent-ils à constituer une caste; a se distinguer par les moeurs, le costume, et même par la langue? Le temps seul peut les transformer. Les lois édictés contre eux ne s'appliquent pas, et comme Ministre, je suivrai l'exemple de mes prédécesseurs. Depuis le traité avec l'Autriche, ils peuvent posséder dans les villes. Le reste viendra. Ils ne sont pas si malheureux en Roumanie puisqu'ils nous viennent en grande partie de Galicie et Hongrie.. Les Puissances ne connaissent pas la situation, les Juifs ne sont nullement persécutés et on ne peut ériger en système des faits isolés. Plusieurs cantons de la Suisse ont du agir autre fois comme nous et l'Europe a toujours traité avec la Suisse..” *Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique. Correspondance politique. Légations. Roumanie, 1875-1880. Série reliée, vol. V. doc. 39 (Bucarest, 13 juillet, Frédéric Hoorick către contele d'Aspremont Lynden).*

²⁴ În sensul care ne interesează, I. Brătianu oferă următoarele explicații în fața Camerei, în martie 1879: După ce motivează decalajul existent între România și occident - prin apelul la vicisitudinile istoriei românești, omul politic observă: „Croyez-vous donc, Messieurs, que l'Europe ne comprendre pas, n'a pas compris déjà malgré l'effort de quelques-uns, que ce serait nous détruire que de nous faire accorder la naturalisation aux israélits en masse? Lagulle des puissance exigeraient que, pour l'ampur d'un principe, nous détruison notre nationalité? La solution de la question israélite est une oeuvre très laborieuse qui ne peut être tranchée de manière définitive qu'avec le temps, peut-être dans un demi-siècle”. Cathérine Durandin, *op. cit.*, p. 180-181. La rândul său, principele Carol, exprimându-și regretul cu privire la poziția Franței față de problema evreiască, comunică reprezentantului acesteia la București cât de mult a suferit Moldova ca urmare a raptului teritorial consacrat de Congresul de la Berlin. Acum, prin dispozițiile aceluiși tratat, i se impun, în legătură cu evreii, decizii a căror greutate le va suferi tot ea. *Ibidem*, p. 181. În legătură cu aceasta, a se vedea și Ministère des Affaires Etrangères de France, *Correspondance politique*, Bucarest, vol. 30 (Boyard către Moustier, 29 iulie 1867).

²⁵ Cathérine Durandin, *op. cit.*, p. 180.

²⁶ Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique, *Corr. politique, Légations, Roumanie*, vol. IV (1871-1875) nr. 95, din 24 septembrie 1874. Împotriva evreilor, nota consulul englez, nu se manifestă fanatism religios. Legile excepționale exprimă, doar, o antipatie de rasă.

Consulul francez din Iași, aflat alături de evrei în campania pe care guvernul liberal-radical o pregătea împotriva lor, face următoarele importante observații în legătură cu problema care ne interesează: „Depuis un siècle il est arrivé en Moldavie une quantité effrayante des Juifs de Galicie et de Russie. Iassy n'en compte pas moins de 50.000 sur une population de 80.000 habitants... Tout est aujourd'hui entre leurs mains.. Dans les villes, ils sont devenus propriétaires de presque tous les immeubles. Et si la législation leur permettait d'acquérir des biens ruraux, tout le sol de la Moldavie passerait en peu d'années entre leurs mains. Eux seuls possèdent aujourd'hui des capitaux disponibles et ne les prêtent qu'à intérêts de 18 à 30% par an et encore sur gages hypothécaires. Tout ceci explique l'envie et les craintes qu'ils inspirent”. Și în același sens: „Par suite de l'esprit de spéculation et d'activité qui caractérisent les israélits, par suite des défauts traditionnels des Roumains de rechercher comme unique carrière, celle des fonctions publiques, défaut qui les à éloignés des fonctions industrielles et commerciales qu'ils dédaignent, il est arrivé que la plupart des petits industries, en Moldavie surtout, ainsi que tout le commerce, tant extérieur qu'intérieur, sont exercés presque exclusivement par des Juifs. De plus, les maisons de banque existent dans le pays appartiennent toutes à des israélits.. Il s'en suit que les capitaux vont se placer entre les mains des Juifs, et qu'aucune affaire ne peut se conclure que par leur intermédiaire. De là, chez les uns, un sentiment d'envie et d'animosité, peu justifiable au point de vue de la morale, et chez les autres une crainte, peut-être sincère, quoique peu fondée, de voir les israélits constituer en véritable puissance

en Roumanie... Aussi n'est-ce pas à la partie pauvre et misérable de la population israélite qu'on en veut réellement.. mais c'est contre les commerçants riches que l'on en veut agir. c'est à eux que l'on veut refuser aujourd'hui tous les droits civils afin d'arriver à les expulser du pays et à les ruiner...". M. A. E. Paris. Corr. politique. rapp. des consuls. lassy. 20 juill și 22 mai 1867. Apud Mihai Dim. Sturdza. *Junimea Societate secretă*. în „Ethos”. nr. 1. 1973. (Paris). p. 94-95.

Aceiași autor reproduce „Lista moșiilor cumpărate în Moldova de către israeliți de când li s-a conferit împământenirea”. pentru a proba în ce măsură. „după doar câțiva ani de la proclamarea independenței României. un mare număr de moși schimbaseră de proprietar (sic) și aparțineau marilor bancheri (evrei) din Iași”. *Ibidem*. p. 101. 109-110. nota nr. 40.

²⁷ Referindu-se la activitatea desfășurată de Benjamin Franklin Peixotto. consulul Belgiei la București. Bartoleyns de Fosselaert. notează că sumele importante de care acesta dispune pentru a-și ajuta coreligionarii. conferă o nouă recrudescență zelului și fanatismului său. contribuind la exasperarea spiritelor și provocând neliniște.. Plecarea sa (- guvernul îl făcea responsabil pentru agitația care domnește în țară -) ar fi singura modalitate de a pune capăt unei stări de lucruri cu atât mai deplorabile cu cât. în acest moment. țara începe să se refacă în urma crizei îndelungate în care a aruncat-o nefericita afacere Strousberg. Cf. Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique. Correspondance politique. Légations. Roumanie. vol. 4. doc. 33. 15/27 iunie 1872.

²⁸ *Ibidem*. vol. 5 (1875-1880). doc. nr. 36 (Hoorick către contele d'Aspremont Lynden. 13 iulie 1876).

²⁹ Astfel. pentru a ne opri doar asupra acestui exemplu. într-o ședință a Consiliului comunal din București. primarul Bibescu. explica în următorii termeni cauzele emigrației evreilor: „Ce n'est pas la persécution qui les fait partir mais simplement parce qu'ils sont absolument impropres au travail nécessaires de chez nous. le travail agricole. On bien qu'ils ne veulent pas se livrer à un semblable travail. difficile et peu rémunérateur en général.. On voit bien que les Juifs ne savent pas supporter la souffrance et de même qu'ils sont venus chez nous pour chercher un bien être qui leur manquait dans leur pays d'origine. ils nous ont quittés à la première épreuve...”. Catherine Durandin. *op. cit.*. p. 195.

³⁰ Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique. Correspondance politique. Légations. Roumanie. vol. 4 (1871-1874). doc. nr. 35 (Bartholyns de Fosselaert către contele d'Aspremont Lynden. august 1872).

*Literatura Responsae-lor**

Reprezintă o culegere cuprinzătoare de texte întocmită de figuri de seamă din lumea rabinică care conțin numeroase mărturii, strâns legate de viața evreilor din numeroase țări, inclusiv a celor din România. Sunt probleme prezentate spre judecare unor mari rabini ai vremurilor, și răspunsurile acestora - *responsae*. Complete de judecată religioasă, împutemicite să se ocupe de numeroasele probleme cu care se confruntau evreii, ca de pildă, probleme de „Agunot”, frecvente la evreii din Țările Române în sec. XVI, nu au existat în România și evreii din țară au fost nevoiți să se adreseze unor tribunale îndepărtate.

„Agunot” este o noțiune religioasă în codul civil; este vorba de situația unei femei, al cărei soț este dat drept dispărut. Legea o tratează ca măritată, până când nu primește dezlegarea tribunalului rabinic.

Evreii au venit în România din trei direcții:

Din nord-vest, prin secolul al XIV-lea, spre Muntenia, după ce au fost alungați de către regele Ungariei, Ladislau și au primit privilegiul de la voievodul Dan I (1383-1386)¹.

Din sud, din Imperiul otoman, prin peninsula balcanică și s-au așezat tot în Muntenia, majoritatea lor, evrei de rit spaniol.

Din regiunile polono-ruse, evrei de rit așkenaz, care s-au stabilit în Moldova.

Parte din evreii veniți erau negustori și meseriași, chemați de domni pentru a aduce un progres în viața economică a Principatelor, unii din ei zarafi, deveniți cu timpul bancheri, sunt semnați și câțiva medici² pe lângă curțile domnești, chemați pentru îngrijirea domnitorilor.

Situația pentru evrei în acele vremuri nu era deloc ușoară, Principatele române erau lipsite de drumuri și pentru a putea ajunge în satele de unde puteau cumpăra cereale, vite, sau să practice unele meserii necesare țăranilor

* Responsae. „jurisprudență rabinică ca răspuns la probleme ridicate de Comunități evreiești sau de evrei”.

care trăiau în cătune îndepărtate, ei trebuiau să străbată uneori locuri stăpânite de bande de tâlhari.

Unele fapte și întâmplări, numeroase aspecte din viața evreilor, le găsim în „*Responsae*-le rabinice”; răspunsuri preocupate de viața evreilor din ținuturile românești; un loc important îl ocupă situația femeilor „Agunot”.

Comunitățile evreiești în ținuturile românești în secolul al XVI-lea erau în curs de constituire, rabini înțelepți, care pronunțau sentințe erau în număr mic; rabini, care pronunțau jurisprudențe, apar în România abia în sec. al XIX-lea.

În această situație, întrebări și probleme deosebite, care se ridicau în viața evreilor, în familiile acestora, erau adresate unor personalități rabinice, din afara Țărilor Românești, evreii din Muntenia se adresau înțelepților sefarzi din Turcia, Grecia, Italia, Eretz-Israel, iar cei din Moldova către erudiți din Galiția, Polonia și chiar Germania.

Majoritatea întrebărilor cu privire la „Agunot” se repetau, iar răspunsurile - în toate cazurile pe care le-am controlat - au dat femeilor dezlegarea cerută, le-au declarat văduve și le-au permis să se recăsătorească.

Este de subliniat, că în răspunsurile lor, rabinii, fie sefarzi, fie așkenazi, aveau în general, același conținut de idei, aceleași îndrumări, pe care le acordau celor ce le solicitau. Am ales pentru exemplificare doar câteva „*Responsae*”, care sunt relevante pentru situația de fapt, mai ales că problema „Agunot” a continuat să preocupe și în secolele următoare, până în secolul al XIX-lea și într-o măsură mai mică și la începutul secolului al XX-lea, când cauzele s-au dovedit mai variate³.

Ne-am bazat mai ales pe „*Responsae*” pentru că sunt o sursă evreiască autentică. Unele surse străine suferă două lacune datorate poziției clar anti-evreiești sau unor inexactități sau chiar de falsificări premeditate⁴.

Și sursele evreiești locale arată existența falsurilor, după cum nu odată enunțările se bat cap în cap și necesită și o comparație amănunțită⁵. Cu toate acestea trebuie subliniat, că multe date cuprinse în aceste surse, sunt importante și chiar analiza lor istorică nu este lipsită de interes.

În analiza istorică pe care o facem, ne lipsesc unele date absolut necesare și anume numărul evreilor din principate.

În secolele XVI și XVII nu se făceau recensăminte. O statistică oficială a întregii populații apare abia în 1774 și ea se referă numai la numărul platnicilor de biruri. Singurul care și-a permis o apreciere, a fost cercetătorul Haim Beinart, care scria că la sfârșitul secolului al XV-lea au trăit în Principate cca. 20.000 de evrei⁶. Este foarte regretabil că Beinart nu citează nici o sursă pentru aprecierile lui statistice și nici nu dă informații cum a ajuns la datele respective. Surse consultate cu privire la evrei, menționează doar „orașul era plin de evrei” sau surse mai semnificative, ca M. Kogălniceanu sau Paul d' Aleppo, care semnalează că în secolele XV și XVI aproape întregul comerț se afla în mâinile evreilor care și-au extins relațiile comerciale până în Germania, făceau export de produse agricole și import de stoffe, mătăsuri, etc.,

au introdus comerțul cu bijuterii și au fost singurii care le-au comercializat, sau că evreii au fost bancheri și zarafi, vânzători de spirtoase, și nu erau mai mult de 12.000 de evrei.

O apreciere asupra numărului întregii populații din Moldova, se găsește într-un Raport al Reprezentanței diplomatice ruse din 1793, din care rezulta că numărul locuitorilor Moldovei pe acea vreme se ridica la 250.000 suflete⁷.

Problema femeilor „Agunot”

Situația de „Aguna” a soțiilor de evrei provine de la lipsa siguranței că soțul dat dispărut nu mai este în viață și ca urmare, imposibilitatea de a se prezenta în fața rabinului, pentru o nouă căsătorie. - Dorința acestor femei rămase fără soț, de a-și reface viața de familie și înțelegerea arătată de societatea evreiască față de situația acestora, au dus la cercetări minuțioase, conduse de legiuitori. Dacă se constata moartea bărbatului soția primea statutul de văduvă și își putea reface viața de familie. - Aceste cercetări și mărturiile date de evrei și neevrei, cuprinse în „*Responsae*”, așa cum au fost înregistrate la tribunalele rabinice, dădeau posibilitatea de a se analiza împrejurările morții departe de casa lor, sau de orice așezare în care locuiau evrei sau, împrejurările uciderii acestor evrei dispăruți. În funcție de circumstanțele și cauza morții am împărțit aceste împrejurări în patru grupe. Pentru fiecare grupă, am citat exemple din „*Responsae*” și alte surse istorice.

A/ Uciderea de evrei din ordinul stăpânitorului.

Asemenea cazuri întâmplare în secolul al XV-lea sunt relatate de Rabi Eliahu Kapsali.

Din secolul al XVI-lea avem „*Responsae*”, care redau unele date și amănunte interesante.

Una din mărturii - în ladino* - cuprinde următorul text:

„... s-a apropiat de mine un neevreu și mi-a povestit despre cruzimea stăpânitorului român (în original: „el rei Vlaho”) și fără să-l întreb a adăugat „I-am găsit pe prietenul meu Iosef Rusu și pe cei doi frați vitregi ai lui, Ithak Baron și Ithak Amiel, ei umblau întotdeauna împreună și așa au fost omorâți împreună, și eu i-am îngropat”. Mărturia a fost depusă astăzi, Marți 9 Șevat, 5360 (1600) și trimisă la Salonic⁸.

Un caz asemănător, citat în „*Responsae*”, pe baza unei mărturii depuse în limba idiș și trimise la tribunalul rabinic din Mezibuj, la 23 Tevet 5305 (1545) se referă la uciderea unor evrei, din ordinul stăpânitorului⁹.

Documente ale acelor vremuri, cum este un document al electorului din Brandenburg, spun că, „la începutul anului 1546 regele Poloniei se plânge principelui Rareș al Moldovei, că negustorii nu mai pot face comerț cu Moldova și nici măcar n-o pot traversa spre Turcia, pentru că sunt jefuiți, aruncați în închisori, și chiar uciși din ordinul Măriei Tale”¹⁰.

* *Ladino*. idiom spaniol, amestecat cu ebraica. vorbit de evrei proveniți din Spania. este vorbit și acum în Turcia, Grecia, în țări balcanice, inclusiv de evrei de rit sefard din România.

Un caz deosebit prin cruzimea lui, care a făcut mare vâlvă, mai ales la reprezentanții străini, este acel al Voievodului Mihai Viteazul, care i-a adunat pe toți creditorii săi și i-a ucis. Cele întâmplăte la curtea voievodului sunt redată în raportul lui Marco Vinieri, trimisul venețian la curtea principelui românesc, de către Dogele Veneției, (29 XI 1593). „Voievodul a adunat la casa vistierului pe toți creditorii, turchi, greci, ebrei et alții, le-a cerut polițele și i-a trecut prin sabia sentinelor lui, pregătite din timp, în acest scop”¹¹.

Acest caz este citat și de către Baltazar Walter din Silezia, care notează că s-a întâmplat la 13 XI 1593 „ac more sidi propria dedetis semper Hebraeis omnibus” și adaugă că evreii s-au purtat după datina lor, ca totdeauna¹².

Datele despre același eveniment, apar și într-o sursă istorică, „Chronologia Hieronimus Augustus Ortelius”¹³.

B/ Evrei omorâți fiind bănuți că țin cu dușmanul.

Stăpânitorii au omorât pe evrei nu numai ca să scape de creditori dar și pentru că i-au bănuț că sunt partenerii dușmanului.

Un document parvenit din Lwow, cu data de 26 II 1595, menționează:

„Sultanul a trimis la Iași pe unul din apropiații lui împreună cu patru ofițeri și a poruncit voievodului Aron al Moldovei să vină cu ei la Constantinopol, și să se înfățișeze la poartă”¹⁴. „Voievodul a poruncit ca trimisul sultanului să fie decapitat, aceeași soartă au avut și cei patru ofițeri; a mai poruncit ca toți turcii din Moldova, inclusiv evreii supuși turci, să fie trecuți prin sabie. „Așa au fost omorâți 19 evrei”¹⁵, deși el obținuse tronul prin intervenția medicului evreu al Marelui Vizir¹⁶.

C/ Evrei, rătiți în timp de război, între fronturi, și omorâți în împrejurări neclare.

La unele „Responsae”, vom găsi mărturii interesante, cu privire la moartea unor evrei, în perioade de război.

Una din mărturii menționează: „... aflându-mă iarna trecută în statul Valahiei, în anul 1616, un neevreu, mi-a comunicat printr-un trimis, cum a fost omorât un evreu la drumul mare, și odată cu el, mai mulți evrei. Din cauză că soldații se aflau în acele zile de război peste tot, nu m-am putut duce să-i caut pe evrei, dar, cum la trei săptămâni, după primirea știrii, țara s-a liniștit și m-am dus la locul indicat, și am găsit pe unul din ei, acoperit de gheață și zăpadă. Am dat la o parte totul de pe fața lui, și l-am recunoscut imediat, fața era nevătămată, dar am observat o rană la spate”¹⁷.

La o altă întrebare, o mărturie depusă cuprinde: „Duminică 7 Elul 5565 (1605), când războiul a ajuns la Galați, un evreu a încercat să se salveze, urcându-se pe unul din vasele de pe fluviu, așa cum au făcut și alții, dar a fost împușcat și a murit pe loc”¹⁸.

Și o altă mărturie: „Un evreu, care a locuit împreună cu soția lui într-unul din orașele de graniță, a plecat să-și facă negoțul lui și nu s-a mai întors”¹⁹. Mărturia a fost luată la Cetatea Albă, dar moartea evreului s-a întâmplat la Vișeu; în acea vreme, aveau loc încăierări între stăpânitorul maghiar al Ardealului, și Principatele Române.

Și un citat din altă „*Responsă*”²⁰: „... femeia, rămasă «Aguna», a lui Daniel, fiul lui Ioel din Comunitatea Cetatea Albă - care și el a fost omorât, - a plecat de la nevasta lui, spre Moscova, în vreme de război, așa cum au făcut mai mulți evrei, luând cu ei rachiu și alte mărfuri, și nu s-au mai întors acasă; se spune că a fost omorât. După mărturiile depuse la Tribunalul rabinic, acest Daniel a avut un semn particular, și anume gâtul îi era strâmb și când mergea, parcă gâtul îi era culcat pe umăr”.

Și încă o mărturie similară depusă de astă dată în limba ebraică, tot la Cetatea Albă. În această „*responsă*” se menționează că localitatea Cetatea Albă se află în Valahia, și că orașul a trecut din mână în mână între turci, ruși, și români. Și așa se spune în mărturie: „Un turc și un evreu au plecat să cumpere boi și au fost atacați de tătari, turcul a reușit să fugă, pe evreu l-au omorât”²¹.

D/ Evrei omorâți în sate îndepărtate, când s-au dus să-și strângă datoriile.

„... având în vedere că Dl Șloime l-a trimis pe fratele său dl Moișe, în regiunea Valahiei ca să-i culeagă datoriile.

O datorie trebuia încasată în satul Dridov²²; săteanul datora 10000 albi, el susținea că a plătit datoria fratelui. Dl. Șloime l-a adus pe sătean în fața regelui Valahiei: ai spus că Moișe a venit la tine acasă și ți-ai achitat datoria, cum explici că nu l-am găsit. Și regele a poruncit săteanului, că având în vedere că a mărturisit, că Moișe a fost găzduit în casa lui, el are obligația să-l caute. După vreo lună, săteanul a spus regelui că a visat că Dl Moișe a fost aruncat într-o fântână în satul București”²³.

Trei evrei, Dl Șmil, Dl Haviv și Dl Avrum s-au dus imediat la fântâna indicată și au găsit urmele roșilor unei căruțe de la casa săteanului din Dridov și până la fântâna în care a fost aruncat Dl Moișe²⁴.

Deși atât în întrebarea pusă cât și în „*Responsa*” rabinului Iosef Karo nu s-a consemnat data și nici locul unde a fost dat, nu încapă nici o îndoială că întâmplarea a avut loc în secolul al XVI-lea, căci rabi Iosef Karo a trăit între anii 1488-1575. Prima ediție a operei sale în 4 volume „*Beit Iosef*” a apărut între anii 1550-1590. Dr. M. A. Halevy atribuie „*Responsa*” anului 1552 și menționează că a fost dată la Nikopol, unde rabi Iosef Karo a fost capul tribunalului rabinic²⁵.

Date asemănătoare le-am găsit și în alte „*Responsae*” care poartă data de Vineri 7 Tișrei, 5560 (1800)²⁶.

Aceste surse dovedesc că evreii din aceste regiuni își câștigau pâinea trecând prin multe pericole.

E/ Evrei omorâți „la drumul mare”.

Din cauza luptelor și a răzmerițelor din Principatele Române, și a situației economice precare, erau numeroase jafurile și omorurile care au avut ca victime evrei.

Această situație grea, se reflectă în relativ multe „*Responsae*”. „Iosef Bar Menahem, din comunitatea Sttetin s-a dus în țara Valahilor, în orașul Ieși

și a cumpărat de-acolo ceară și alte mărfuri. Din leși a pornit cu marfa, să se întoarcă acasă, la ieșirea din oraș s-a întovărășit cu un neevreu și nevasta lui. Despre asta a știut un evreu din comunitatea Lwow care a fost cu el la leși în același han, și i-a cunoscut și marfa și calul și căruța lui și a știut și de neevreul cu nevasta, care i-au devenit tovarăși de drum, când au ieșit din leși. După toate cele întâmplate, el a recunoscut pe neevreu și pe neevreică și căruța și calul și marfa Dlui Iosef și s-a speriat..., el a înțeles și a simțit că neevreul l-a omorât pe evreu... și s-a ostenit pentru arestarea neevreului și să-l aducă în locul în care sunt arestați asasinii. Și când neevreul s-a văzut la ananghie, înțelegând că a fost descoperit, el a mărturisit în închisoare, fără să fi fost torturat, răul făptuit și a descris cum l-a omorât pe amintitul Iosef în țara Valahilor și cum i-a luat tot ce a avut. Pe baza mărturisirii sale, el a fost condamnat la moarte, după legile țării”²⁷.

.... la Soroca, a povestit unul din Valahi, despre oameni uciși și marfa a fost recunoscută de alți evrei, care au și identificat parte din hainele celor omorâți”²⁸.

Și încă un episod asemănător:

.... oameni amintiți au fost înecați în Prut și după aceea, Dl Zalman a ieșit gol din apă și a venit într-un sat unde sătenii i-au dat o cămașă și un halat și o pălărie și pâine și i-au arătat drumul și după ce a ieșit la drum, au venit bandiții după el și l-au tăiat în bucăți. Așa a depus un neevreu mărturie la Botoșani”²⁹.

.... am fost în Valahia în localitatea Ștefănești și acolo mi s-a redat și chiar mi s-a arătat banditul care a înecat doi evrei de la Priluc, unul din ei, oficiantul Zalman”³⁰.

O mărturie, citată mai pe lung, spune:

„Lucrurile s-au întâmplat așa, Ithak Bar Iosef Castro, cetățean din Adrianopol, soțul lui Sol, fiica lui Rabi Iom Tov Saadia din Galipoli, a venit la Nikopol în luna Menahem Av (August) anul 5732 (1562) unde a zăbovit câteva zile. După aceea s-a dus în Balachia (Valachia) să cumpere boi, pentru a-i transporta la Adrianopol. S-a întâmplat ca, odată cu el, să vină și trei greci și au început să cumpere boi. Cei trei greci l-au atacat și l-au omorât. Când oamenii din Adrianopol au auzit cele întâmplate, s-au adunat câțiva prieteni și au mers în Balachia, la locul unde li s-a spus că a fost aruncat corpul neînsuflit, vrând să-l înmormânteze, dar nu l-au găsit nicăieri. A trecut o vreme și ochii femeii rămasă „Aguna”, n-au încetat să lăcrimeze și și-a vărsat sufletul în fața lor, rugând să se cerceteze cum s-a pierdut soțul ei, Ithak Castro, omorât după o singură zi de mers, pe meleagurile acelea. Și s-au înduplecat la cererea femeii și am cercetat și am căutat în fiecare zi până s-a milostivit Domnul. S-au găsit oameni care să depună mărturie, unii despre ce au auzit, alții despre cele văzute, și iată mărturiile lor, în ordinea care le-au depus în fața completului de trei judecători rabinici, după lege.

A apărut în fața noastră Haim Albaleg și a depus mărturie: „Când am fost în Valachia, m-am aflat într-un sat, care se numea Loghin^{*}, m-au găzduit în casa unui localnic cu numele Arcadie și am auzit din gura lui și din spusele altor neevrei când au vorbit între ei, vorbe de clacă. Când vedem evrei, ni se face părul măciucă, de când s-a întâmplat cu evreul venit să cumpere boi și a fost omorât la răscrucea de drumuri cu satul Orbasca^{**}. Oamenii din Orbasca au îndepărtat pe cel omorât, de la marginea satului lor, la marginea altui sat, ca să îndepărteze de ei bănuiala^{***}. Și au întrebat atunci pe neevrei cum s-a întâmplat căci eu am venit împreună cu alți evrei să-l îngropăm și nu l-am văzut și nu l-am găsit. Și neevrei mi-au răspuns cum de nu l-ați văzut că mortul a zăcut pe pământ și toți câinii i-au mâncat carnea și lucrurile s-au întâmplat de Purim 5324 (1564); toate acestea au fost povestite de martorul Haim (de aici reiese că dispărutul a fost căutat doi ani).

Și a venit Dl Elia bar Abraham și a depus mărturie cum că în luna Adar (Martie) 5324 (1564) m-am aflat în satul Băgulești (sat care nu se găsește astăzi pe hartă) și am văzut cum se ceartă sătenii unii cu alții și i-am întrebat pentru ce se ceartă și mi-au spus pentru o sumă de bani la care au fost impuși de stăpânire, din pricina unui evreu care cumpăra boi și a fost ucis pe pământurile noastre. Și am întrebat cum s-a întâmplat și mi-a spus omul, care m-a găzduit, și alți neevrei, cum l-au omorât în apropierea satului Orbasca. Și când oamenii satului l-au văzut pe cel ucis la marginea lor, l-au transportat și l-au băgat în nisip, la malul râului Teleorman, ca să îndepărteze de ei vendeta. Și când râul s-a revărsat, că a fost multă apă, l-a descoperit și noi l-am văzut că a fost un flăcău frumos și nu a lipsit nimic din cap, numai ochii, pe care corbii i le-au ciugulit și l-am scos de acolo și l-am îngropat ca să nu fie văzut la marginea noastră. Toate acestea le-a redat rabi Avraham ca mărturie.

În fața noastră a apărut și Reb Binian Porcalis să deponeze mărturie, cum că în luna Tișrei (Septembrie) anul 5323 (1563) când a fost în Blachia, am fost chemat de pârcălab și m-am dus la el și mi-a spus: ascultă ce spune acest neevreu, care a venit să întrebe de evrei, și l-am întrebat ce vrei de la evrei, și mi-a răspuns: eu sunt trimisul Banului din Luta^{*}, care m-a trimis să cercetez de voi găsi vreun evreu să-i șoptesc despre un evreu, care cumpăra boi și a fost omorât, când s-au năpustit asupra lui, ca să-i fure banii, căci bănetul, boii criminalului, se află în mâinile noastre. Și când am auzit acest lucru, am scris comunității din Nicopol ca să meargă să se ocupe de el, și câțiva oameni s-au dus să-l îngroape și nu l-au găsit. Și s-a înfățișat nouă reb Hajun și a depus

* Satul nu mai există astăzi. e vorba de o mică așezare la vărsarea râului Teleorman în Dunăre.

** idem

*** Starostele satelor sau ai regiunii erau și judecători: în cazurile în care nu era găsit asasinul sau în cazul în care criminalul nu a fost predat autorităților se impunea satului „dasegubină” - o amendă mare, care se percepea de obicei de la vitele satului (vezi Așkenazi, manuscris, p. 87).

* O mică insulă pe Dunăre, nu departe de vărsarea Teleormanului.

mărturie, cum că după ce evreul omorât, banul a luat boii, și l-am întrebat pe ban, ce faci cu boii, și mi-a răspuns, mi-e frică să dau boii din mână, până ce o veni cel din Adrianopol să-i ceară, că mi-au spus ciobanii că proprietarul boilor era din Adrianopol. Toate aceste mărturii le-am primit astăzi Vineri, 15 Sivan (Iunie) anul 5324 (1564) la Nicopol, semnat Mordechai Tival Jude, Șlomo Șaltiel Jude, și Șlomo Țarfati Jude³¹.

Și încă o mărturie în cazul unui omor pentru jaf.

„Trei oameni din comunitatea din Lwów și cu ei trei băieți, au ieșit din orașul Iași, cam vreo două săptămâni înaintea sărbătorii Șavuot 5356(1596). După câteva zile au venit niște neevrei, inclusiv niște musulmani, care și ei au pornit din Iași spre o țară musulmană, și când ne-am întâlnit pe drum ne-au spus: când o să ajungeți în orașul Iași să spuneți evreilor că cei 6 evrei care au ieșit din Iași împreună cu noi, s-au grăbit și ne-au luat-o înainte ca să nu-i prindă Șabatul pe drum. Noi i-am urmat și i-am găsit în vale omorâți.

De asemeni au depus mărturie... că din Iași n-au ieșit de loc evrei, numai cei șase amintiți... și după aceea am ieșit și noi pe urmele lor și i-am găsit în valea orașului Lăpușna³².

Și asemenea cazuri sunt descrise și în alte „*Responsae*”³³.

Despre omorârea unui evreu pentru a fi jefuit, am găsit și într-un document domnesc din 1573, al lui Mircea Ciobanul, voievodul Valahiei³⁴.

Un evreu a fost găsit omorât în satul Vianu din județul Dolj. Mama și văduva celui ucis au venit să ceară despăgubiri și au ajuns până la voievod, care la auzul celor întâmplare, a impus satului să plătească 40000 de aspri și dacă nu vor plăti, locuitorii satului vor fi alungați, și casele lor vor fi dărâmate. - La rugămintea adresată voievodului de către staroste, că nu au cu ce plăti voievodul s-a înduplecat să plătească cei 40000 de aspri din vistieria lui, ca răsplata sângelui evreului ucis. - Este interesantă aprecierea Dr. M. A. Halevy, care a văzut documentul în ziarul „*Românul*”, anul XXIII, numărul 10, din iunie 1879. După părerea sa, comportarea domnitorului Mircea Ciobanu se datorează obligațiilor luate față de Înalta Poartă, că va asigura securitatea acelor care vor să facă comerț în principatul pe care îl conduce.

Faptele redată în „*Mărturii*” servesc istoricului ca surse pentru cercetarea vieții evreiești în Principatele Române, (secolul XVI), izvoare care îl conduc la următoarele constatări:

1/ *au existat evrei în acea vreme în ambele principate românești.*

În unele ziare precum *Kronika Polska* apărut în 1597 la Cracovia, Martin Bielski scria că „polonezii catolici care s-au circumcis în 1540, au găsit adăpost la evreii din Moldova, când au fugit de asupritori”³⁵.

2/ *Țările românești au fost teritoriu de tranzit, pentru negustori evrei din Polonia și Rusia, în drumul lor spre Turcia.*

Negustori evrei din țările vecine găseau adăpost în Principate, „zeci de evrei vin zilnic din Galiția în Moldova și orașul Iași era pentru ei un punct comercial important; unii din ei zăboveau multe zile în același loc, chiar săptămâni, și se aranjau”³⁶. La alte surse găsim că evreii din afara țării,

preferau să vină în Principate, unde găseau la frații lor „un culcuș sigur, mâncare pregătită ritual, lăcașuri de rugăciune și posibilitatea de a respecta Șabatul și sărbătorile”³⁷.

Continuarea observării acestor date și din secolele XVIII-XIX dă posibilitatea adâncirii cercetării istoriei evreilor din România, - care va permite cu timpul - realizarea unui tablou mai complet al acestui judaism.

¹ *Pinkas Hakehillot*, Ierusalim, 1980, vol. I, p. 21.

² Figuri de medici cunoscuți. Șlomo ben Aroiū. un cunoscut kabalist. Șlomo del Medigo din Kaudia, rabin și scriitor vestit.

³ Rabi David Șlomo Lifschitz. *Responsae - Neot Dese*. Lemberg. 1861; Rav Leib Tirelsohn. *Responsae Gvul Iehuda*. Poltava 1912; Rav Leib Tirelsohn. *Responsae Atei Levanon*. Cluj. 1922; Rav Bețalel Zeev Șafran. *Responsae Harachvaz*, vol. I. 1930. Varșovia; Rav Haim Mordechai Roller. *Responsae Beer Mayim Haym*, vol. I, 1924 (retipărit prin fotografiere. Israel 1976).

⁴ Verax. *Cartea evreilor din România* (fără localitate și data apariției); Rav Efraim Landa. *Falsuri și fapte inexistente*. în cartea jubiliară dedicată Dr. J. Niemerover. București, 1933, p. 32-34; Dr. M. A. Halevy. *Documente apocrife*. p. 3-16.

⁵ Iacob Psantir. *Cronica Țărilor Românești* (ebraică-idiș). Iași. 1871. Idem. *Istoria evreilor din România* (idiș). Lemberg. 1873; M. Schwartzfeld. *Ochire asupra istoriei evreilor în România*. București. 1895; Dr. E. Schwartzfeld. *Din istoria evreilor*. București. 1914. p. 35.

⁶ H. Beinarth. *Atlas - Carta, a istoriei evreilor în Evul Mediu*. Ierusalim, 1981, p. 62.

⁷ M. Schwartzfeld. *op. cit.*, p. 43.

⁸ Rabi Aharon ben Sasson. *Responsae Torat Emet*. Ierusalim, responsa nr. 2.

⁹ Rabi Ioel Sirkis (Bah). *Responsae Bait Hadaș*, Frankfurt, 1697. întrebarea nr. 82.

¹⁰ M. A. Halevy. *Comunitățile evreiești din Iași și București*. București. 1931, p. 20. citează atât Arhiva istorică I. 1, p. 34 cât și Nicolae Iorga. *Relațiile Moldovei cu Polonia*. în „Convorbiri literare”. XXXV. 1901. p. 417-418.

¹¹ M. A. Halevy. *op. cit.*, p. 61, obs. 3. care se bazează pe Hurmuzaki. III, 1, p. 465.

¹² *Ibidem*.

¹³ Scarlat Calimachi și S. Cris-Cristian. *Călători și scriitori străini despre Evrei din Principatele Românești*. Iași. 1935, p. 20-21. După Ortelius. 1625. p. 213 și Ortelius Redivivus, p. 491.

¹⁴ Arhiva familiei Fugger din Viena.

¹⁵ Victor Eskenazi. *Izvoarele Istoriei Evreilor din România*. București. 1982, p. 128. care îl citează pe Hurmuzachi. Documente III, p. 224.

¹⁶ M. A. Halevy. *op. cit.*, p. 26.

¹⁷ Rabi Beniamin Aharon Solniki, *Responsae Masot Beniamin*. Cracovia, 1663. foliantul 79. p. 2. întrebarea 104.

¹⁸ *Ibidem*. foliantul 38. p. 1.

¹⁹ *Ibidem*. foliantul 57. p. 2.

²⁰ Responsae-le lui Maharam din Lublin. *Manhir unei Hahachamim*. foliantul 89. p. 2. întrebarea 128.

²¹ Rabi Joel Sirkis (Bah). *Responsae Bait Hadaş*. Frankfurt. 1697. p. 54. întrebarea 77.

²² A fost identificat cu satul Dridu din judeţul Ilfov.

²³ În secolul XVI a fost un sat neînsemnat.

²⁴ Iosef Karo. *Responsae Beit Iosef*. Ierusalim. 5720. p. 317.

²⁵ Dr. M. A. Halevy. *Consultaţii rabinice ca izvoare de istorie iudeo-română*. Sinai I. Bucureşti. 1928. p. 8.

²⁶ Rabi Şmuel Di Medina. *Responsae-le lui Raşdam*. Lemberg. 1862. coloana Even Ha Ezer. paragraf 54; Rabi Ithak ben Şmuel Aderbi. *Responsa Divrei Rivot*. Saloniki. 1582. foliantul 17.p. 1. întrebarea 56; Rabi Şlomo Ibn Hasson şi Rabi Şmuel Ha-gaon. *Responsae Mişpatim ieşarim*. Saloniki. 1732. întrebarea 49.

²⁷ Maharam din Lublin. *Responsa Manhir Einei Hachamim*. Veneţia. 1608. foliantul 68. p. 2.

²⁸ *Ibidem*. foliantul 95. întrebarea 932.

²⁹ *Ibidem*. foliantul 97. p. 2.

³⁰ *Ibidem*. întrebarea 134.

³¹ Maharival. Rabi Iosef Ibn Lev. *Responsae Mişalot u-teşuvot sefunot v-haşuvot*. partea a 3-a. Amsterdam. 5486 (1726). foliant 17. p. 2.

³² Rabi Beniamin Aharon Solnik. *Responsae Massot Beniamin*. Cracovia. 1633. foliantul 36. p. 2.

³³ *Ibidem*. întrebările 45. 65. 105.

³⁴ V. Aşkenazi. *op. cit.*, p. 79. care citează doc. 82. din Țara Românească. vol. III. Aşkenazi susţine că documentul aparţine lui Pătraşcu voevod. dar şi el e de acord că cazul descris s-a întâmplat sub domnia lui Mircea Ciobanul.

³⁵ Lazăr L. Rozenbaum. *Documente şi note privitoare la Istoria Evreilor din Țările Române*. vol. I. Bucureşti. 1947. p. 10-11.

³⁶ Rabi Beniamin A. Solnik. *Responsae Masot Beniamini*. ed. II. Cracovia. 1633. întrebarea 104 (datează din 1616).

³⁷ Se repetă în multe din *Responsae-le* Maharam din Lublin. 1618.

Creșterea populației evreiești în Moldova la finele secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a fost determinată, așa cum s-a arătat, de motive social-politice¹. Acțiunile fiscale și administrative antievreiești, persecuțiile, pogromurile, războaiele, ce au avut drept efect prelungite ocupații militare și importante schimbări teritoriale, au accentuat starea de insecuritate a acestei populații și au determinat imigrarea masivă a evreilor din teritoriile Prusiei, țărilor baltice, Poloniei și Rusiei. Prezența lor, mai întâi la hotarele Moldovei și apoi în cuprinsul acestei provincii românești, a fost înlesnită atât de măsurile antievreiești luate pe teritoriile aflate sub stăpânire rusă și austriacă, pe de o parte, cât și de toleranța arătată de domnii fanarioți față de străini - potențiali contribuabili - pe de altă parte. Această din urmă ipostază are motivate explicații, dacă luăm în considerare condițiile precare de dezvoltare economică a Moldovei, aflată sub dominația Imperiului otoman. Atragerea străinilor a avut în vedere, în mod special, populația românească venită din Bucovina, Transilvania și Basarabia, chiar din Țara Românească și sudul Dunării, la aceasta adăugându-se numeroși sârbi, bulgari, polonezi și evrei. Celor veniți, români sau evrei, li s-au acordat hrisoave și au fost scutiți de plata dărilor, pe o perioadă determinată de timp. Acceptarea evreilor în Moldova, cu o îngăduință mai mare ca în alte părți, urmarea atât creșterea numărului de contribuabili, cât și potențialul, pe care acest grup etnic îl avea în dezvoltarea orașelor și târgurilor, cu deosebire în domeniul meseriilor și al comerțului.

Unele documente statistice, elaborate în perioada de care ne ocupăm, chiar incomplete, pentru că ele înregistrează doar persoanele ce aveau obligații fiscale, categoriile scutite de bir nefigurând, sugerează afluența elementului evreiesc în societatea românească, în special în Moldova, din ce în ce mai mare în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Este știut că în afara evreilor pământeni, a căror origine în spațiul românesc este foarte veche, și a celor „hrisovuliți”, stabiliți în Principatele Române pe baza unui hrisov domnesc, cu precădere în secolul al XVIII-lea, o altă categorie o constituiau evreii „sudiți”, cei aflați sub o protecție străină. Stabilirea numărului exact al

acestora din urmă, a funcției sociale, a profesiei practicate etc. - mai ales în perioada anterioară aplicării Regulamentului Organic (1831-1832) - presupune un procent destul de mare de aproximație. Lucrul este explicabil dacă avem în vedere situația specială a supușilor străini existenți în Principatele Române, în rândul cărora se aflau atât persoane de altă naționalitate, cât și numeroși pământeni care, din interese economice sau pentru a se apăra de vexațiunile sistemului feudal, au adoptat o supușenie străină. Creșterea semnificativă a numărului supușilor străini în Moldova dintre Carpați și Prut se poate constata mai ales după 1829, când comerțul extern n-a mai fost nevoit să suporte monopolul turcesc și când numeroși negustori și meșteșugari au pătruns în orașele și târgurile moldovene. Printre aceștia, firește, s-au aflat și un număr important de evrei. Un motiv pentru care, în comunicarea noastră, nu vom omite, în cazul unor evaluări, și posibilitatea existenței evreilor, într-un procent mai mare sau mai mic, atunci când statisticile nu ni-l indică, printre supușii străini.

Cel mai sugestiv document pentru a doua parte a secolului al XVIII-lea rămâne Catagrafia din 1774, alcătuită în timpul prezenței trupelor ruse în Moldova, cu scopul de a servi armatelor de ocupație². Ca și în alte surse de acest gen - să amintim, de exemplu, documentul din 1755 referitor la orașul Iași³ - persoanele care figurează aici sunt trecute cu obligațiile financiare care le aveau față de Vistierie, boierii cu casele și prăvăliile lor, ca și prăvăliile pe care le aveau mănăstirile, nu sunt luate în evidență. Cu toate aceste imperfecțiuni, Catagrafia din 1774 cuprinde sugestive date despre evoluția demografică și economică a orașelor și târgurilor Moldovei. Populația evreiască, însumând 468 de familii, se găsea în orașele Tg. Ocna (6), Botoșani (41), Tg. Frumos (15), Dorohoi (21), Piatra Neamț (14), Tg. Neamț (12), Roman (14), Bârlad (5), Suceava (105), în oraș și în afară și Iași (171). După cum era de așteptat, fapt susținut cu un alt prilej⁴, cei mai mulți evrei erau găzduiți de capitala Moldovei, circa 36% din numărul total, urmată de Suceava, cu 22%, Botoșani 8,5% și Dorohoi, circa 5%. Evident că cei mai mulți evrei se aflau în mediul urban, unde-și puteau valorifica preocupările lor din domeniul comerțului și meseriilor. E de reținut, de asemenea, prezența lor în număr relativ mare în ținuturile Suceava, Botoșani și Dorohoi, zone din nordul țării, fapt explicabil prin vecinătatea cu Galiția și Bucovina, de unde își aveau originea cei mai mulți evrei. Din nefericire, Catagrafia din 1774 nu oferă o situație completă a supușilor străini, printre care, așa cum vom vedea în continuare, se află numeroși evrei. Pentru că e puțin probabil ca numărul acestora să se reducă doar la 117 familii (Botoșani 50, Suceava 45, Hârlău 14, Dorohoi 8), din enumerarea făcută lipsind orașul Iași, principalul punct de atracție pentru locuitorii agenți.

Partea a doua a secolului al XVIII-lea coincide și cu primele măsuri luate de domniile Moldovei împotriva procesului de imigrare, din ce în ce mai amplu, al evreilor. În 1764 Grigore Ghica hotărăște ca evreii să nu locuiască la sate, iar din 1766 li se interzice de a mai avea cârciumi în mediul rural.

Ambele dispoziții sunt reconfirmate în 1782 de către Alexandru C. Mavrocordat⁵, dar fără un efect concret. Numărul evreilor stabiliți în Moldova crește continuu, la începutul secolului al XIX-lea, în pofida hotărârilor cu caracter coercitiv pe care le ia Alexandru Moruzi în 1804; de a interzice accesul pentru cei care doreau să vină și de a nu le permite celor stabiliți să arendeze sau să cumpere moșii⁶. Toate aceste măsuri s-au dovedit simple paliative, dacă avem în vedere că după 1806, odată cu declanșarea unui conflict militar ruso-turc, la acest proces de imigrare vor participa și evreii care veneau din Rusia.

Afirmațiile noastre sunt susținute de documentele statistice elaborate în epocă, chiar dacă un recensământ pentru populația care plătea impozite, la scara întregului Principat, se va întocmi abia în 1820. Până la această dată însă merită a lua în discuție cele două condici, din 1803 și 1808, care privesc orașul Iași. Prima dintre ele, cunoscută și sub denumirea de „Condica liuzilor”, a fost publicată de Th. Codrescu în Uricarul⁷. Ea nu se deosebește prea mult, în ceea ce privește metodologia elaborării, de Catagrafia din 1774. Aceeași repartitie pe străzi, în cazul orașului Iași, făcută numai pentru persoanele obligate să plătească bir; în plus; numărul oamenilor ce nu au obligații fiscale și numele celor ce-i scutesc să aibă asemenea obligații. Posedând aceste date - documentul menționează 3199 de capi de familie - este ușor de apreciat și populația aproximativă a orașului Iași, ceea ce ar însemna 15955 de persoane. Din aceeași sursă aflăm că la Iași erau 367 de familii de evrei și 532 de familii cu supușenie străină. Apariția consulatelor în capitala Moldovei a determinat o creștere spectaculoasă a sudiților, în această categorie intrând numeroși autohtoni care doreau să scape, în acest fel, de abuzurile administrației locale. Cele 532 de familii de sudiți erau împărțite în două categorii: supuși ruși, cuprinzând 232 de familii de creștini și 57 de familii de evrei și supuși austrieci, cu 102 familii de creștini și 141 de familii de evrei. În acest fel, familiile evreiești din orașul Iași reprezentau a șasea parte din numărul familiilor aflate în capitală⁸.

Pentru orașul Iași se mai păstrează o condică din 1808, intitulată „Scrierea sufletelor și a familiilor a stării de gios din târgul Esi”⁹. Ea redă nominal numai „starea de jos” a locuitorilor din orașul Iași și, spre deosebire de alte catagrafii, înregistrează numărul Țiganilor aflați prin curțile boierești, precum și al slugilor. De asemenea, documentul din 1808 reprezintă o premieră în domeniu și din alt punct de vedere; pentru prima dată este inserat numărul total al locuitorilor și nu numai al capilor de familie care trebuiau să plătească contribuția. De aceea, cifra de 3307 familii ce cuprind 16410 persoane poate fi mai aproape de realitatea istorică.

Și la 1808 populația evreiască este într-o continuă creștere, atât datorită sporului natural, cât mai ales a celor care vin în Moldova din teritoriile aparținând imperiilor austriac și rus. Condica la care ne-am referit mai înainte ne arată că, la 1808, un număr de 452 de familii evreiești, cuprinzând 1926 de suflete, aveau obligații fiscale față de stat. În rândul lor se găseau 80 de

negustori, 71 de meșteri, 20 de calfe, 4 ucenici, 104 slugi și 22 de persoane care practicau alte profesii. De fapt, populația evreiască la 1808, este cu mult mai mare. La cifra menționată mai sus de noi trebuie adăugate 53 de familii evreiești cu 261 de persoane, având supușenie rusă și 147 de familii, cu 682 de suflete, fiind sudiți austrieci. Supușii străini la acea dată reprezentau 516 familii, cu 2505 persoane și în afara celor austrieci și ruși întâlnim și nouă familii, cu 61 de persoane, având o supușenie franceză. O comparație a cifrelor prezentate până acum, chiar rămânând la nivelul orașului Iași, sugerează o creștere semnificativă a populației evreiești, în raport cu autohtonii.

Încheierea păcii de la București și răpirea Basarabiei în 1812 vor constitui importante evenimente ce vor marca declanșarea unui aflus masiv de populație evreiască în Moldova dintre Carpați și Prut. Probele cele mai elocvente sunt tot documentele statistice, de această dată pentru întreg Principatul. Este vorba de Catagrafia elaborată în 1820, în timpul domniei lui Mihai Șușu¹⁰. Ea nu se deosebește prea mult de documentele statistice de acest gen întocmite până la această dată. Aceleași omisiuni privind populația scutită de bir, la care se adaugă o marjă de eroare, ceva mai mare de această dată, care avea în vedere masiva evaziune fiscală. De asemenea, trebuie să precizăm că din această catagrafie ne lipsesc datele pentru orașele și târgurile din ținuturile Covurlui, Tecuci și Tutova, a căror documente s-au pierdut, probabil, în marele incendiu ce a cuprins orașul Iași la 1827.

În ținutul Bacău, la 1820, se aflau 115 familii evreiești, din care 108 în orașul Bacău (47 „jidovi hrisovuliți”, 8 jidovi cerșetori, 45 sudiți austrieci și 8 sudiți ruși) și 7 Tg. Ocna (6 sudiți austrieci și un sudit englez), la Botoșani existau 65 de familii, toate având supușenie austriacă, în timp ce la Tg. Frumos, centru de reședință al ținutului Cârlișău, din cele 99 de familii evreiești, 2 aveau supușenie străină (rusă și austriacă), iar 97 erau jidovi hrisovuliți. Acestea din urmă, în raport de starea materială, erau împărțite în trei categorii: de frunte (15), de mijloc (35) și de coadă (47). O situație asemănătoare găsim și pentru orașul Roman, din ținutul cu același nume, unde atât evreii stabiliți pe bază de hrisov domnesc, cât și cei cu statut de sudit, sunt prezentați pe categoriile menționate: 104 jidovi hrisovuliți, din care 21 la categoria I-a, 37 la categoria a II-a și 46 la a III-a; 42 sudiți „nemțești” și englezești (19+13+10) și 16 sudiți ruși și francezi (5+8+3). Pentru evreii din orașul Vaslui, statistica prezenta o notă de originalitate: pe lângă cele 30 de familii de evrei birnici sunt menționate 2 hahami, 2 școlari(?) și un sacagiu, de asemenea, „10 creștini și jidovi, din care după pașaporturile din 1820, ianuarie, doi cu pașaport vechi, unul din ei doctor, cu pașaport austriac”¹¹. În ținutul Fălciu, evreii s-au stabilit în orașele Huși (40 familii, sudiți ruși și austrieci, așezați cu hrisov) și Fălciu (doar 5 familii), în timp ce marile concentrări de populație evreiască se află în localitățile care au deja o tradiție în acest domeniu: Herța, Suceava și Iași. Pentru Tg. Herța, catagrafia menționează 339 de familii stabilite pe bază de hrisov domnesc, în timp ce la

Suceava și Fălticeni, având același statut, se aflau 183 și, respectiv, 319 familii. La ultima localitate mai trebuiesc adăugate alte 12 familii, din care 10 cu supușenie austriacă și două cu supușenie rusă.

În ceea ce privește orașul Iași, pentru populația evreiască întâlnim același criteriu arbitrar de departajare, în evrei pământeni și evrei cu supușenie străină. Din prima categorie fac parte 664 capi de familie, din care 63 sunt menționați ca negustori, 235 sunt meșteri, 33 sunt calfe, iar 43 au alte profesii. La această din urmă „îndeletnicire” intră hahamii, vizitiii, „dascălii franțuzești” etc. Cei care sunt supuși străini însemnează 1145 capi de familie; dintre ei 105 practică negustoria, 347 sunt meșteri, 63 sunt calfe și 27 au alte preocupări. În acest număr intră și cele 489 de familii evreiești, având 141 supușenie rusă, 294 „nemțească” (în fond, austriacă), 50 prusacă și 4 franceză. Făcând un calcul simplu, aflăm că din cele 4166 de familii, existente în Iași la 1820 și având obligații fiscale față de stat, 1155 de familii, mai mult de un sfert din numărul total, sunt evreiești¹². Din fostul ținut al Iașului făcea parte, la 1820, și târgul Ștefănești, care găzduia 70 de familii evreiești¹³.

La trei dintre ținuturi, Hârlău, Neamț și Putna, Catagrafia din 1820 nu face precizări referitoare la existența familiilor evreiești, deși, așa după cum vom vedea, bazându-ne pe un document elaborat în 1821, prezența lor nu poate fi neglijată. În acest din urmă an (1821), un extras general privind populația Moldovei ne releva date aproximativ asemănătoare celor enunțate mai sus. În întreg Principatul se află înregistrați 1009 capi de familie care țineau orânzi (cârciumi) în mediul rural. Disponerea lor, pe ținuturi, era următoarea: 206 familii în Suceava, 64 la Neamț, 93 în Roman, 33 la Bacău, 5 la Covurlui, 42 în Tutova, 66 la Vaslui, 62 în Herța, 155 la Dorohoi, 108 la Botoșani, 70 în Hârlău, 24 în Cârlișura și 71 în ținutul Iași¹⁴. Evreii orândari lipsesc în ținuturile Putna, Tecuci și Fălcium. Cu mult mai mare este însă populația evreiască stabilită în mediul urban, chiar dacă documentul pe care l-am adus în discuție susține că în orașele și târgurile ținuturilor Covurlui, Fălcium, Tecuci, Tutova și Vaslui nu am avea evrei pământeni, ci doar dintre cei cu supușenie străină. Rămânând la cei dintâi, trebuie spus că acest extras general ne dă cifra de 3645 familii evreiești, a căror obligații fiscale se ridică la suma de 10700 lei anual. Cea mai mare concentrare a acestei minorități etnice se găsește, cum era și de așteptat, în orașele și târgurile ținutului Iași, capitala având 1050 de familii și târgul Ștefănești, 70. Urmează, în ordine, localitățile urbane din orașele: Botoșani (573 familii), Suceava (502), Dorohoi (399), Herța (339), Neamț (223), Hârlău (105), Roman (104), Cârlișura (97), Bacău (92) și Putna (24)¹⁵. Numărul de familii aparținând evreilor sudiți era cu mult mai mic, doar 1557, orașul Iași primind aproape jumătate din ele. Cealaltă jumătate se găsea, mai ales, în localitățile Roman (107 familii), Galați (169) și Huși (126).

Printre primele măsuri luate de domnul pământean Ioan Sandu Sturdza a fost și aceea de a se întocmi o nouă catagrafie, al cărei scop nu era numai

financiar; ea trebuia să constituie, în accepția inițiatorului, și un instrument de referință pentru acțiuni viitoare ce vizau modernizarea societății¹⁶. Lucrarea¹⁷ s-a finalizat în anul 1824, dar a fost distrusă în întregime de focul din 1827. Un an mai târziu, în 1825, din porunca aceluiași domnitor, s-a trecut la elaborarea unei catagrafii generale (obștești) a tuturor locuitorilor Moldovei, din care nu s-a păstrat decât un extras general, încheiat în anul 1826¹⁸. Informațiile existente în acest extras, dar și metodologia elaborării lui, ne sugerează că statistica din 1825 n-a avut în vedere doar categoriile fiscale, ci și celelalte pături sociale, cele care nu plăteau bir, adică reprezentanții boierimii, țiganii proprietate particulară și reprezentanții clerului. În această situație, a întregii populații existente în Moldova dintre Carpați și Prut, evaluată la 1115325 de persoane, evreei reprezentau circa 25000. Mai mult de trei sferturi din numărul lor (3779 de familii) trăiesc în mediul urban, restul (1142) stabilindu-se în mediul rural. Și la 1826, populația evreiască este concentrată, mai ales, în câteva ținuturi. Dacă pentru mediul rural sunt preferate ținuturile Suceava (162 de familii), Dorohoi (170), Botoșani (116), Vaslui (107), Tutova (102), Herța (80), Neamț (71), Hârlău și Iași câte 69, orașele cele mai căutate se aflau cam tot în aceleași ținuturi, cu puține excepții: Botoșani (628 de familii), Suceava (547), Dorohoi (378), Herța (368), Neamț (285), Roman și Cărligătura câte 126. Orașul Iași adăpostește 1050 de familii evreiești (din cele aproape 5000 existente în tot Principatul), ceea ce înseamnă ceva mai mult de 20%, obligațiile fiscale - pentru trei luni de zile - reprezentând 4398 lei. În afara populației evreiești și autohtonilor, capitala Moldovei la 1826, găzduia și un număr de peste 1000 de familii ale supușilor străini¹⁹. Suma totală a impozitului, plătită de evrei pentru un an de zile, atât de cei din mediul rural cât și de cei din mediul urban, se ridica la 84420 de lei.

Până în anul 1831, când a fost elaborată prima statistică demografică conform prevederilor Regulamentului Organic, s-au întocmit o serie de lucrări, pe categorii fiscale, unele păstrându-se până la noi, folosite ca bază comparativă pentru catagrafiile ulterioare. Ele abundă în perioada 1828-1830, perioada războiului ruso-turc, ceea ce ne întărește convingerea că au fost executate, ca multe altele înaintea lor, pentru a servi armatelor ruse de ocupație. De această dată însă, lucrările de evidență a populației au fost incluse într-o categorie nouă, intitulată „statisticești științi”²⁰.

Una dintre ele, și poate cea mai amănunțită, este o statistică generală redactată, cu certitudine, pentru interesele administrației ruse conduse de P.D. Kisselef. De fapt, raportul Divanului Împlinitor, care însoțește statistica²¹ amintită, datat 1 septembrie 1830, este adresat generalului rus cu precizarea că informațiile pe care le conține se referă la populația orașelor și târgurilor Moldovei, ea fiind elaborată după catagrafiile anterioare, urmând ca noi date, primite de la isprăvnicii, să fie prezentate la momentul oportun.

De la bun început se impun două constatări: nu există ținut, din cele 16 cât avea Moldova la acea dată, să nu aibă populație evreiască, iar din cele 33

de orașe și târguri, prezentate de statistică, doar în Panciu, Odobești, Tecuci și Nicorești nu se află reprezentanți ai acestei etnii. În orașele și târgurile Moldovei se află 7533 de evrei și 3646 de supuși străini, ponderea cea mai mare având-o orașul Iași, cu 1772 străini și 4138 de evrei. Restul populației evreiești se află repartizată astfel: ținutul Iași 99 familii (Târgușorul, una, Ștefănești 78, Sculeni 20), Cârligătura 90 (Tg. Frumos 60, Podul Iloaiei 30), Hârlău 104, Botoșani 909, Dorohoi 446 (Dorohoi 269, Tg. Nou 177), Herța 235, Suceava 476 (Fălticeni 360, Burdujeni 90, Lespezi 26), Neamț 384 (Piatra Neamț 152, Tg. Neamț 220, Budeștii Buhușoaiei 12), Roman 259, Bacău 162 (Bacău 81, Tg. Ocna 17, Moinești 49, Căiuți 15), Putna 60 (Focșani 33, Adjud 27), Tutova 34 (Bârlad 34), Covurlui (Galați 10), Falcui 19 (Huși 15, Falcui 4) și Vaslui 28²².

Documentele statistice din perioada 1774-1832, tributare intențiilor și condițiilor istorice ale celor care le-au înfăptuit, dar și statutului de pionierat pe care demografia îl avea în acel timp, rămân surse de primă importanță pentru studiul evoluției și componenței populației, categoriile sociale, creșterea teritorială a localităților, situația minorităților etc. Imigrarea populației evreiești în Moldova dintre Carpați și Prut, determinată de persecuțiile la care a fost supusă în imperiile austriac și rus, încurajată de oficialitățile moldovenești în prima parte a secolului al XVIII-lea, dar descurajată în cea de a doua jumătate și mai ales la începutul secolului următor, a continuat să crească sistematic, făcându-și simțită prezența mai ales în mediul urban. Evreii stabiliți în orașele și târgurile Moldovei au format o categorie distinctă, compusă în mare parte din negustori și meseriași, și au constituit, în același timp, o forță economică însemnată în viața Principatului. Rolul lor s-a făcut simțit atât în acțiunea de modernizare a societății românești, cât și în cristalizarea burgheziei din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

NOTE

¹ March Borchard, *Intolérance et persécutions religieuses*, Paris, 1868; N. Iorga, *Problema evreiască în cameră*, Vălenii de Munte, 1910 și *Istoria evreilor în țările noastre*, București, 1918; Bernard Stambler, *L'Histoire des Israélites Roumains et le droit d'intervention international*, Paris, 1913; Ecaterina Negruți, *Imigrarea evreilor în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Itinerarii istoriografice*, Iași, 1996, p. 385-400.

² P. Dimitriev, *Moldova în epoca feudală*, vol. VII, p. a II-a, Chișinău, 1975, p. 357-400.

³ Gh. Ghibănescu, *Catastihul Iașilor la 1755*, în „Ioan Neculce”, Iași, 1921, p. 5-40.

⁴ D. Ivănescu, *Populația evreiască a orașului Iași în perioada 1755-1860*, în „SAHIR”, I, București, 1996, p. 28-50.

⁵ *Îzvoare și mărturii privitoare la evreii din România*, vol. II/2 (1990), nr. 159, p. 247-248.

⁶ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tom I, Iași, 1855, p. 525.

⁷ Academia Română, colecția Manuscrise. Mss. Românesc nr. 504, „Condica Vistieriei Moldovei pe sfertul octombrie 1803”; vezi și T. Codrescu, *Uricariul*, IAȘI, 1886, vol. VII, p. 241-377 și vol. VIII, p. 241-368.

⁸ *Uricariul*, vol. VIII, p. 363-368.

⁹ Arh. St. București, colecția Manuscrise, nr. 804. O copie a ei, executată în 1956, se află la Arh. St. Iași, colecția Manuscrise, nr. 1634.

¹⁰ Arh. St. Iași, fond Visteria Moldovei, tr. 166, op. 184, nr. 21; vezi și Gh. Ungureanu, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din anul 1820*, în „Revista de statistică”, nr. 7/1967.

¹¹ Arh. St. Iași, fond Visteria Moldovei, tr. 166, op. 184, condica nr. 13, f. 65-72.

¹² *Ibidem*, condica nr. 21.

¹³ *Ibidem*, condica nr. 20, f. 7-18, 26-27, 186v.

¹⁴ „Ioan Neculce”, fasc. 7, Iași, 1929, p. 140-141. Originalul se găsea în 1955 la București, la Biblioteca „Nicolae Bălcescu”. între documentele neinventariate din colecția lui Gh. Ghibănescu.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, colecția Documente, P. 680/2.

¹⁷ *Ibidem*, colecția „Literă”, condica litera k/100, f. 44.

¹⁸ *Ibidem*. colecția Documente, P. 143/124.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*. colecția „Litere”, dosar litera S, nr. 51, f. 25-26; vezi și *Ibidem*,
Isprăvnicia ținutului Neamț, dosar 116, f. 1.

²¹ *Ibidem*. colecția „Litere”, litera v, nr. 65, f. 1-2.

²² *Ibidem*.

Despre hahambașie - instituția reprezentativă supremă a comunității evreiești din Principatele Române - se știu destul de puține lucruri. Încercările sumare de istoriografiere de la sfârșitul secolului trecut și prima jumătate a secolului nostru¹ - ale căror concluzii se construiau deseori pornindu-se de la surse cu valoare discutabilă - au coincis cu seria cercetărilor întreprinse de Nicolae Iorga în scopul descifrării acestei necunoscute istorice². Dar rezultatul eforturilor disparate ale istoricilor nu mai mulțumește astăzi nicicum: de fapt, nu există încă o istorie a elitei comunitare evreiești din spațiul extracarpatic³. În vremea din urmă, abia publicarea quasi-extensivă a documentelor privitoare la evrei (până în secolul XIX)⁴ au făcut posibile tentativele de definire a importanței hahambașiei (din perspectivă antropologică, culturală și istorică)⁵, precum și anchetele genealogice referitoare la persoanele care au ocupat acest post în veacul XVIII și până la Regulamentul Organic⁶.

Printr-o cercetare îndreptată spre deslușirea componentelor structural-organizatorice ale comunității evreiești în ansamblul ei, adică ale grupului etno-cultural care este desemnat, în documente, cu termenul de *breaslă a evreilor pământeni* (v. *supra*, notele 5 și 6), nu am ocolit nici analiza relațiilor dintre diferitele zone de influență, putere și decizie delimitate în interiorul comunității. Descifrarea mecanismelor de distribuție a autorității a condus sondajul în teritoriul raporturilor dintre elitele solidarităților minoritare și elitele societății majoritare. Pornind de la evidențe documentare și optând pentru genealogie ca pretext și metodă a cercetării (dar și ca discurs explicativ), am izbutit să catalogăm și să descriem atributele hahambașiei ca mare-rabin al tuturor evreilor din principate. Pe fondul disputelor intraconfesionale generate de *Haskala* și de proliferarea *hassidism*-ului, marele rabinat devenise feuda unei singure familii, din rândul căreia se ridicau ocupanții acestei demnități majore. Șirul neîntrerupt al hrisoavelor de întărire, coborând de la Constantin Mavrocordat la domnii pământeni ai deceniului trei din veacul trecut, evocă semnificația de excepție a hahambașiei între celelalte componente ale organizării comunitare, precum și locul ocupat de legăturile dintre autoritatea civilă și hahambași în ansamblul relațiilor bilaterale dintre grupurile etnice periferice și societatea-gazdă. Practic, nimic nu amenința

avantajele dobândite de hahambași în decursul a zeci de ani: autoritate (personală și instituțională) necontestată în cadrul comunității, reprezentativitate deplină înaintea domnului și a sfatului său, privilegii fiscale, privilegii simbolice (cum ar fi transmiterea demnității în aceeași familie). Hahambașa întruhipa, în primele decenii ale secolului XIX, atât suprema autoritate deontică (ca reprezentant și conducător *de facto* al comunității), cât și deplina autoritate epistemică (fiind marele rabin al principatelor)⁷. Pentru a dovedi fără putință de tăgadă poziția excepțională a hahambașei la 1820, am ales unul dintre ultimele hrisoave de întărire emise în beneficiul său, actul este semnat de Mihai Grigore Șufu și poartă data de 18 iunie 1820. Îl reproducem integral în Anexa 1 și pentru faptul că este inedit.

O interpretare sumară a documentului detaliază sursele puterii cu care este investit hahambașa. Argumentele enumerate de Grigore Șufu invocă tradiția istorică a instituției și dispozițiile antecesorilor. Hahambașa îndeplinește în principal rolul de judecător al litigiilor intra-comunitare (interpretând halakhic pricinile și sentențind prin response), dar supraveghează și respectarea principiilor de organizare internă a comunității. Aparent, limitele de întindere a autorității hahambașei includ Iașii, precum și celelalte zone ale Moldovei. Menționarea predilectă a capitalei se datorează, în primul rând, faptului că *breasla* ieșeană era cea mai numeroasă dintre toate comunitățile risipite între fruntariile principatului. Referirea la Iași constituie, deci, și o adresă (indirectă, *pars pro toto*) la comunitățile moldovenești în general: ceea ce se legiferează, admite, îngăduie, verifică, cenzurează ș.a.m.d. la Iași, se aplică în toată țara. Expresiile „*târgurile de afară*”. „*alti locuri de afară din țară*” trebuie înțelese ca explicitări ale extinderii autorității sale și asupra celorlalte comunități, dar nu excludem ca hahambașei să-i fi dat ascultare și evreii din raialele Moldovei, zone aflate sub administrație turcească⁸. Statul se implică exclusiv în pricinile de amploare, care-i atacă direct interesele, prin intermediul vel cămărașului - intermediar al relației dintre domnie și *breaslă* și cel mai apropiat colaborator ne-evreu al hahambașei. Judecata domnească este doar o judecată de apel pentru pricini civile⁹.

Textul clarifică și natura sursei de venituri a hahambașei: o primă categorie cuprinde taxele de cununie, logodnă și divorț, perceperea lor făcându-se după „*vechiul obicei*”, în temeiul unor cote stabilite pentru fiecare familie de coreligionari în parte. A doua categorie este reprezentată de crupcă („*curupcă*”) - taxa pentru tăierea rituală - și se încasează în funcție de prevederile contractelor încheiate cu proprietarii sau arendașii măcelăriilor (ca rabin, hahambașa asistă și confirmă corectitudinea rituală a procedurii) - în cazul Iașilor - sau ca beneficiu fix (în natură și în bani) în restul teritoriului¹⁰. În fine, hahambașa primește din partea comunității o simbrie în quantum anual corespunzător numărului de contribuabili (unitatea fiscală fiind familia). „*Leafa*” hahambașei este, de fapt, o parte din suma strânsă de la toți membrii plătitori ai comunității pentru acoperirea „*birului breslei jidovilor*”:

acesta și este motivul redactării unei catagrafii a birmicilor după toate regulile contabile ale Vistieriei, destinată impozitului direct al breslei. Vistieria avantaja plata birului față de plata simbriei convenite lui hahambașa. Traiul confortabil al hahambașei - la care contribuiau și privilegiile fiscale confirmate în hrisov - era astfel definitiv asigurat.

Hahambașa deține monopolul asupra numirii și instalării rabinilor și a starostilor, practic controlând întreaga suprastructură administrativ-religioasă a comunităților. Grație influenței de care dispune, i se oferă și prilejul de a construi un *lobby* intracomunitar favorabil acțiunilor sale. Hahamii și starostii - în egală măsură supuși autorității sale - sunt responsabili cu încasarea birului *breslei* și cu reprezentarea marelui-rabin în pricinile de mică importanță. Atribuțiile lor, de natură administrativ-judecătorească, sunt delegate de însuși hahambașa, care, exercitându-și dreptul de selecție și de numire a candidaților la hăhâmie (adică la ocuparea locului de rabin al unei comunități) și la starostie, îi transformă în clienți politici¹¹. Decăderea continuă a instituției starostiale - datorată atât numărului crescând de evrei imigranți, cât și inoperabilității sale organizatorice și administrative în condițiile diversificării accentuate a opțiunilor economice individuale - a determinat creșterea importanței hahambașiei¹². La fine de secol XVIII și început de secol XIX, doar hahambașia izbutea să-i reunească pe membrii diferitelor comunități sub o singură și acceptată autoritate, construită predominant pe identitatea credinței. În consecință, gradul de implicare a hahambașiei în chestiunile de natură seculară sporește proporțional cu refluxul puterii starostiale.

Autoritatea hahambașiei este întărită și de monopolul familiei Naftulovici asupra demnității. Hrisovul amintește „*orânduiala și obiceiul breslii ce s-au păzit în toată vreme*”, spița lui Naftule ocupând funcția „*din vechiu*”. Pe de altă parte, hahambașa Șaim, fratele fostului hahambașa Naftule, a dovedit destule calități în conducerea și administrarea *breslei*; totodată, a îndeplinit mulțumitor poruncile domnești. Actul îl confirmă în post, dar constituie și o expresie clară a înaltelor simpatii ce îl priveau pe Șaim. Evreii sunt obligați să asculte întocmai de poruncile hahambașei (care pot veni și dinspre domnie), precum și să-l cinstească potrivit poziției sale de autoritate.

Însă, pe măsură ce numărul evreilor va crește în Moldova, autoritatea hahambașei se va eroda constant, marele rabin fiind nevoit să înfrunte împotrivirea îndârjită a coreligionarilor proveniți din alt mediu cultural și obișnuiți cu moduri diferite de organizare comunitară. Aceștia, în bună parte evrei sudici, au contribuit din plin la desființarea tipului tradițional de comunitate evreiască din principate. Reacțiile la amestecul hahambașei în afacerile interne ale așa-numitei „*bresle a jidovilor străini*” - spre deosebire de „*breasla jidovilor pământeni*” - se fac simțite încă din anii de activitate a lui Naftule, fiul hahambașei Isaac (mort la 1776). Amintit în documente ca mare rabin la 1784 și 1786¹³, el s-a străduit să asimileze comunitățile formate

din evrei imigrați obștilor de evrei pământeni, plătitoare de dare, fără să țină cont de faptul că destui dintre „străini” se găseau sub oblăduirea agențiilor diplomatice din Iași. Conflictul cu evreii sudiți trebuie să se fi acutizat în timpul ocupației rusești din septembrie 1788 - decembrie 1791, în plin război ruso-austro-turc. Vexațiunile îndurate și lipsa de respect față de persoana hahambașei l-au silit pe Naftule să insiste pe lângă comandamentul trupelor imperiale pentru protecție. Actul ar fi urmat să-i reconfirme autoritatea și să-i redea proeminența între capii obștilor. Primește un asemenea document, în numele Ecaterinei II a Rusiei, la 18 septembrie 1788¹⁴. În anul următor, la 17 mai 1789, administrația militară rusă elibera un alt „act de protecție”, prin care hahambașei i se acorda privilegiul „de a-și orânduiri treburile în temeiul legii și obiceiurilor sale”; aluzia la recăștigarea drepturilor contestate de noii-veniți este transparentă¹⁵.

O încercare de reglementare definitivă a poziției hahambașei față de imigranți se consumă în 1790, o dată cu emiterea unui act de întărire în funcție de către Grigori Alexandrovici Potemkin, cneaz de Taurida, comandant al trupelor rusești staționate în Moldova (31 martie 1790). Naftule își păstra locul „spre asemănarea hrisoavelor ce s-au dat dumisale de la domnia Cnejei Moldaviei, i se reconfirmă atribuțiile („urmând neoprit la toate treburile după lege”) și i se permite exercitarea arbitrajului juridic: „la pricinile ce vor fi între jidovi să hotărâști cu dreptate”. Acestor prevederi li se adaugă următoarea amendă la problema extinderii autorității:

„[...] și fiindcă toate ale cahalului și ale cvartalului de aici și alții din duhovnicești cinuri (restul hahamilor - n.n.) datori sunt să fie sub a dumisale ocârmuire. după rânduiala dumisale. drept aceea și rânduitul de aici staroste de jidovi străini de toate ale dumisale rânduieli în ce chip să va urma. și adeseori pe mine și pe Divan să înștiințați”¹⁶.

Formularea, deși plină de echivoc, disimulează intenția autorităților rusești de a păstra poziția marelui rabin chiar și în condițiile afluxului de imigranți; starostele „jidovilor străini” era necondiționat pus sub ascultarea hahambașei. Dar trebuie luat în considerare faptul că regimul fiscal al noului venit era mult mai avantajos decât cel al pământeanului, iar, pe de altă parte, calitatea de „pământean” constituia condiția *sine qua non* a desfășurării unor activități economice protejate de stat. Evreii sudiți vor aspira, deci, la un statut fiscal aparte - derivat din condiția lor de supuși ai unei puteri străine - și la înlesnirile de care profitau localnicii¹⁷. În replică, evreii pământeni vor râvni la avantajele fiscale ale supușilor străini. Prin urmare, cazurile de nesupunere la injoncțiunile hahambașei se multiplică spectaculos, ceea ce îl va determina pe marele rabin să apeleze iarăși la autorități pentru a-și impune voința între coreligionari, fie ei localnici sau nou veniți. La 18 septembrie 1790, o anafora a boierilor divaniți venea să satisfacă pretențiile hahambașei:

„Hahambașa Naftuli. care locuiește la Iași și este marele rabin al evreilor. în jalba înaintată către Divan arată că aici, la Iași, se înmulțesc tot mai mult evreii străini veniți din Polonia și din alte părți. Între ei se

ivesc diferite pricini care, după orânduiala legilor lor și a obiceiurilor de aici, trebuie să fie judecate de hahambașa. Însă chiar mulți evrei localnici, ocolindu-l, nu i se supun și își dezleagă singuri între ei pricinile lor. De aceea el roagă Divanul ca evreii străini și starostele lor să fie aduși sub ascultarea lui, întocmai ca și evreii localnici”.

Divanul încuviințează, dându-i lui Naftule întărirea „în temeiul hrisoavelor domnești”. Totodată el obține „dreptul și puterea ca să-i oblige pe acei evrei străini ce i se împotrivesc să fie aduși, prin starostele lor, la supunere”. Hahambașa capătă autoritate deplină asupra imigranților (organizați ca breaslă!) și este abilitat să le judece litigiile întocmai cum proceda cu evreii pământeni. Adversarii săi cădeau sub incidența pedepselor hotărâte de vel aga; instanța superioară de apel rămânea Divanul¹⁸.

Bugetul lui Naftule hahambașa, subțiat de război și de cheltuielile inerente exercitării unei funcții importante, avea nevoie de reechilibrare. Modul cel mai simplu prin care veniturile puteau fi mărite era acela de a-i include între contribuabili pe evreii imigranți, sudiți sau lipsiți de statut civil. Astfel că Naftule va înainta o jalbă administrației militare, rugând „ca să fie și el cuprins cu oareșcare milă spre ajutorul casei sale”. Motivele sunt expuse succint și într-o manieră directă: el se află „cu casă grea trăitor aici în oraș: din întâmplarea vremurilor a căzut la însărcinare de grele datorii” și „din avaietul ce are de ia de pe la jidovi prea puțin ajutor are, din care nu se ajută la sarcina datoriilor, ci nici hrana casei sale cea de toate zilele nu poate cuprinde”. În sfârșit, i se îngăduie să perceapă o para de fiecare oca de carne cașer cumpărată de orice evreu „de pe la toate târgurile”. Presimțind că această dispoziție va declanșa certuri și împotriviri, comandamentul rus porunca dregătorilor ținutali să-l ajute pe Naftuli la încasarea banilor¹⁹. Sumele primite de hahambașa se ridicau la sume apreciabile, de vreme ce, în 1810, în plin război ruso-turc, marele rabin plătea Agiei „din venitul ce are de pe la jidovi” 1000 de lei - o fracțiune neînsemnată din profitul estimabil²⁰.

Taxa pe carne a constituit pretextul principal pentru declanșarea confruntărilor dintre hahambașa, beneficiarul exclusiv al veniturilor *crupcâi*, și breasla evreilor sudiți. La 14 iulie 1796, consulul austriac la Iași, Timoni, raporta Vienei următorul „motiv de tulburări și incidente permanente”:

„Comunitatea evreiască din Iași, pentru ca să nu i se perceapă dări individuale, a convenit cu domnitorul (Alexandru Callimachi - n.n.) ca să plătească pentru toate drepturile acordate 16 pungi, drepturi confirmate printr-un hrisov. Acum comunitatea încearcă să scoată întreagă această sumă din vânzarea cărnii, ridicându-i prețul cu 4 parale la oca”.

Străinii erau, la rândul-le, obligați să achite partea lor bănească, nesupunerea fiind pedepsită cu blestem (probabil: excomunicare, *herem*). Evreii supuși ruși se aflau într-o situație similară, drept pentru care Timoni, împreună cu Severin, consulul rus, au intervenit pentru „câștigarea unui nou rabin” al evreilor sudiți, a cărui numire ar fi condus la desființarea

monopolului fiscal al hahambașei. O dată cu aceasta, și jurisdicția marelui rabin ar fi fost restrânsă la *breasla* pământenilor²¹. La 18 iulie 1796, domnia primea un memoriu prin care se cerea sprijin împotriva hahambașei care, invocând dificultățile datorate sudișilor, aruncase anatema asupra evreilor contestatari. Actul insistă și asupra numirii unui rabin străin care să se ocupe doar de evreii sudiși²². Mai mult încă, existența unei singure măcelării evreiești la Iași, ridicată înaintea mării imigrații de la finele veacului XVIII, ducea inevitabil la dispute intracomunitare. Măcelăria era administrată de reprezentanții hahambașei Naftule, de unde și caracterul delicat al problemei monopolului asupra tăierii rituale a cămii²³.

Impozitarea egală a evreilor pământeni și a sudișilor este confirmată și de rapoartele diplomatice următoare încheierii războiului ruso-turc din 1806-1812. Pe măsură ce comunitatea sporește numeric, taxele devin din ce în ce mai apăsătoare²⁴. Tăierea cămii se face în beneficiul pământenilor și al hahambașei în timpul ocupației rusești din 1806-1812²⁵, dar și în anii următori până la 1821, în amândouă principatele²⁶. De cele mai multe ori, evreii pământeni se implică în arendarea măcelăriilor, sprijiniți fiind de domnie: venitul hahambașei, cel puțin atâta vreme cât era asigurat de fidelitatea coreligionarilor localnici, rămânea neschimbat²⁷. Pretext al disputelor intracomunitare a fost întotdeauna perceperea taxei pe carnea cașer (tăiere și vânzare). Monopolul pământenilor asupra arendării „*trunchiurilor de carne*” a fost păstrat în virtutea așezămintelor mai vechi, dar sudișii au găsit, de regulă, o cale de elucrare a prevederilor legale. Luarea în arendă a măcelăriilor nu rezolva conflictul, ci înțețea disensiunile generate de efectele monopolului asupra cămii. Numărul mic al căsăpiilor și regimul preferențial aplicat pământenilor a născut reacții și în mediile creștine autohtone; așa s-a întâmplat la 1803, la Focșani, unde evreii străini au dorit să taie vitele laolaltă cu ortodocșii²⁸. Din neconținutele hărțuieli - unde va fi luat întotdeauna partea evreilor pământeni - persoana hahambașei iese „micșorată”, discreditată. Autoritatea sa începe să fie, în mod constant, criticată sau nerespectată. La același rezultat se ajunge și datorită desprinderii treptate a pământenilor de sub tutela severă a hahambașei, în încercarea de a obține sudeția și de a abandona vechea identitate. Protecția străină se dovedește, la început de secol XIX, tot mai atrăgătoare pentru localnici datorită statutului social precis conferit sudișilor, a protejării prin apelul la puterea protectoare a exonerării de impozite etc²⁹.

După 1821, conflictul dintre *breasla* evreilor sudiși și *breasla* evreilor pământeni atinge paroxismul. Sudeția oferea protecție suplimentară în cazul încălcării legilor țării, dar și un plus de autoritate - prin invocarea reprezentanților diplomați - deținătorilor calității de „sudit”. Pământenii i-au considerat concurenți periculoși în comerț și producție; în plus, statutul lor fiscal - care îi exonera de plata birului către stăpânire, și, teoretic, îi obliga să se achite doar față de *breasla* pământenilor - năștea invidii. Logica simplă a *out-sider*-ului îi determina pe evreii sudiși să se opună existenței *breslei*

pământenilor, care amenința să-i cuprindă cu totul și le cerea să consimtă pierderea avantajelor sudeției. Nici organizarea internă a *breslei* nu convenea: ea trebuie să fi fost percepută ca o structură „agresivă” față de străini și inflexibilă, nelăsând sudiților altă soluție de existență decât integrarea necondiționată în societatea coreligionarilor pământeni. Autoritatea extinsă a hahambașei și relațiile dificile ale acestuia cu evreii străini, neobișnuiți cu sistemul dual (secular - religios) de reprezentare a *breslei* în sferele puterii, genera noi înfruntări, pornite din conflicte de competență. *Breasla* avea aparența unui organism inutil și costisitor în plină epocă de modernizare socială. Însă activitatea ei era potrivită localnicilor și, prin tradiție, era respectată. În consecință, evreii pământeni și evreii străini se acuză reciproc - nu în termeni personali, ci prin referire la comunitate - de abuzuri juridice și administrative. Ecoul luptei surde sau deschise ajungă la domnie și o implică, stârnind atenția reprezentanților diplomați din Iași. Un „protecționist” *avant-la-lettre* ca Ioniță Sandu Sturdza nu putea îngădui nesupunerea sudiților - interpretată ca lipsă de respect față de țara-gazdă și ca sfidare a legislației locale - și, mai ales, nu putea accepta impunitatea supușilor străini numai pentru că aceștia amenințau cu intervenția diplomatică³⁰. În consecință, principele va acționa în sensul restabilirii autorității știrbite a hahambașei, dând, în mod constant, sprijin și câștig de cauză evreilor pământeni în încercarea de a-i integra pe sudiți în cadrul *breslei* lor. Cazuri similare fuseseră semnalate la 1800 și 1804³¹. *Breasla* însăși îl sprijină cât poate, interesată să evite incidente de felul celui petrecut în primul sfert al veacului trecut, la Botoșani, când „*străinii supuși, de puțină vreme adunați*” refuzau să plătească, chiar și după doi ani de ședere în Moldova, taxa pe fabricarea horilcăi. Cu mare greutate este potolită atunci o revoltă a noilor veniți, ce se ridicaseră împotriva deciziilor comunității locale³².

Domnia este mult mai sensibilă la cererile evreilor pământeni, care obțin, în al doilea an de domnie al lui Ioniță Sandu Sturdza (1823), reconfirmarea lui Șaia (Șaim), fratele lui Naftule și fiul lui Isaac, descendent dintr-o adevărată dinastie rabinică, în demnitatea hahambașei. Succesorul lui Naftule, deci, este Șaia (Yeshayahu), fratele său mai mic³³, și el locuitor al capitalei Moldovei³⁴. Ridicarea lui Șaia la hahambașie se datorează probabil vârstei copiilor lui Naftule - poate prea mici pentru a suplini postul - fie inapetenței lor pentru funcția supremă din cadrul comunității³⁵.

Hrisovul repetă, cu minime prelucrări, textul actului emis de Mihai Șușu la 1820³⁶. Împrejurările în care Șaia prela funcția nu-i sunt deloc favorabile, îndeosebi datorită acutizării conflictului dintre evreii pământeni și sudiți. Despărțite de doar câteva luni, o altă *carte gospod* - datată 1 februarie 1823 - care servește și ca întărire a drepturilor *breslei* localnice, enumeră cauzele neînțelegerilor:

„*Fiindcă breasla jidovilor din orașul Iași, prin jalba ce au dat către Domnia mea, au arătat că, osăbit de hrisoavele domnești ce au pentru darea lor - în ce chip să urmeze - au avut o osăbită carte gospod și pentru*

alte rânduieli ale legii lor și pentru obiceiurile și cislele ce au între dânșii, poruncitoare ca, la toate cele ce vor găsi cu cale și cu dreptate hahambașa și cei mai fruntași din jidovii pământeni, să dea cu toți ascultare.

Dar fiindcă unii dintre dânșii, și mai ales din streinii iubitori de tulburări, fiind și neprimitori de a urma la cele ce rânduiala îi îndatorește, stau împotriva sfaturilor celor de folos, și nu numai că la multe pricinuesc supărări breslei, dară dau împiedicare și la darea birului ce sunt datori a-l da.

Și fiindcă cartea aceea din întâmplare s-a pierdut, au făcut rugămintea ca, de pe condicile Vistieriei, să li se deie o asemenea carte și de la Domnia mea [...].”

Într-adevăr, cercetarea scoate la iveală hrisoave din 1800, de la Constantin Alexandru Ipsilanti (domn al Moldovei între 1799 și 1801), din 1804, de la Alexandru Constantin Moruzi (a doua domnie moldoveană, între 1802 și 1806), din 1814, de la Scarlat Alexandru Callimachi (a treia domnie în Moldova, 1812-1819) și de la Mihai Grigore Șufu(v. supra). Pe temeiul lor, primul domn pământean din veacul trecut reconfirma autoritatea hahambașei și a fruntașilor breslei (Iosef Postavariu, Solomon Izrail și Iosif Daniil - ultimul fiind chiar staroste de sudiți) asupra tuturor evreilor din principat, îngăduind formarea unei „coalitii” a evreilor pământeni și sudiți, care să se îngrijească de bunul mers al comunității (în sensul cel mai larg al termenului). Evreilor supuși străini li se ridică dreptul de a avea propria măcelărie și de a plăti un rabin oficiant numit de hahambașa; de fapt, domnia restabilește o situație conformă cu legislația în uz, încălcată de sudiți prin construirea măcelăriei și aducerea rabinului de peste hotare. Sub amenințarea pedepsei, evreii sudiți erau obligați să asculte de hahambașă și să respecte obiceiurile, drepturile, monopolurile și organizarea comunitară a pământenilor. Taxa pe carnea cașer era fixată de hahambașă³⁷.

Hrisovul lui Ioniță Sandu Sturdza valorifică prevederi ale **Codului Callimachi** referitoare la sudiți. Articolul 44 îngăduia pământeanului exercitarea „*politiceștilor drituri*” fără opreliște. Calitatea de „autohton” se transmitea prin descendență. Articolul următor, 45, relativ la statutul străinilor, stabilea inferioritatea lor juridică față de pământeni. În plus, străinul urma să fie judecat, la nevoie, pe teritoriul țării, potrivit legislației în vigoare (articolul 46). Cum „*deosebirea credințelor nu are nici o înrăurire la particularnicile drituri*” (articolul 47), cu atât mai mult era sancționabilă nesupunerea evreilor sudiți la deciziile hahambașei³⁸. Documentul emis de Ioniță Sandu Sturdza reprezintă, însă, ultima luare de poziție oficială în problema spinoasă a respectării autorității marelui rabin. Motivul este limpede: domnia încerca să controleze cât mai eficient, prin intermediul structurilor de organizare a obștilor de imigranți, activitatea supușilor străini în Moldova. Sturdza a inițiat, în numeroase rânduri, alcătuirea unor recensăminte ale sudiților, sub pretexte politice (supravegherea străinilor fiind justificată de participarea unora dintre ei la mișcarea din 1821, de sprijinul

acordat Eteriei etc.) sau economice (îndeosebi legate de stoparea evaziunii fiscale sub acoperirea statutului preferențial acordat sudiților, de nerespectarea monopolurilor comerciale etc.). Deciziile domniei au întâmpinat rezistență din partea consulilor puterilor europene, dar și din partea sudiților înșiși³⁹. Date fiind circumstanțele delicate ale raporturilor cu sudiții, Sturdza va căuta sprijin pentru politica sa la conducerea comunității evreiești locale („*breasla pământenilor*”), încercând să o cointerezeze în controlarea coreligionarilor străini⁴⁰ și recompensând-o prin confirmarea privilegiilor și a monopolurilor (în dauna „*breslei străinilor*”) sau atrăgând atenția asupra respectării hahambașei⁴¹. Deseori domnia a condiționat obținerea unor avantaje economice de acceptarea statutului de *raia*⁴².

În aceeași perioadă, hahambașa ajunge ținta și cauza tuturor nemulțumirilor pornite din mediul sudiților și exprimate, în termeni fără echivoc, în rapoartele înaintate consulatelor europene sau Porții. Pe la 1824-1825, o scrisoare (*mektub*) a marelui vizir Mehmed Selim pașa, adresată domnului Moldovei, atrăgea atenția asupra necesității de a reglementa situația averii lăsate de răposatul sudit austriac Mandel Soiler din Iași, chipurile însușită abuziv (*zapt*) de către Șaia Naftulovici. Demnitarul otoman solicita returnarea ei Consulatului austriac din Moldova, justificând decizia prin obligația respectării oricărui drept de succesiune al supușilor străini - mai important, după cum reiese din text, decât îndatoririle față de obștea locală⁴³. Un an mai târziu, sudiții evrei (*yahudi*) se plâng iarăși la Poartă pentru încălcarea libertăților lor, stârnind proteste diplomatice și îndemnând la pedepsirea domnului⁴⁴.

Situația lui Șaia s-a agravat către finele domniei lui Ioniță Sandu Sturdza. La 1827 nu izbutea să strângă simbria la care aveau dreptul prin actul domnesc de confirmare în funcție: „*venitul hahamii de logodni, di cononii și de despărțenie să aibă a lua hahambașa după vechiul obicei*”: un leu/an/gospodărie la târgurile de afară și sate, potrivit catagrafiei. Impozitul pe carnea cașer întârzia să intre în cutia taxei. La 29 septembrie 1827, Vistieria se adresa Departamentului Pricinilor Străine cu rugămintea de a interveni la forurile competente (agențiile diplomatice - *n.n.*) pentru împlinirea banilor aceluiași havaiet convenit lui Șaia, căci acesta „*în nenumărate rânduri au venit cu tânguire pentru venitul hăhămiei ce are a lua di la casapi*”. Majoritatea celor care se împotriveau erau evrei sudiți ruși, proprietari ilegali de măcelării și, prin urmare, „*pricinuitori de mari păgubiri*”⁴⁵. Casapii se înțeleseseră între ei să refuze plata contribuției la venitul marelui rabin. Între potrivnicii de atunci ai hahambașei se găsesc dușmanii lui de mai târziu, care vor urmări cu obstinție desființarea hahambașei și a privilegiilor de *breaslă*⁴⁶. Numărul celor implicați era prea mare pentru ca afacerea să treacă sub tăcere. Mai mult, Șaia expedia jalbe în toate părțile ca să-și afle dreptatea, invocând hrisoavele obținute de la Alexandru Callimachi (1813), Mihai Șuțu (1820) și Ioniță Sandu Sturdza (1823), care menționau stereotip condiția *crupcâi*: „*esti vinitul iarăș(i) al hăhămiei să o ia aici în Iași după*

cuprinderea ponturilor încheiate cu țitorii casapiilor din Ieși, iar de la târgurile de afară să ia câte 45 de bani de vita mari și limbili și câți 2 parali de toată oaia și mielul ce se vor tăie cușăr”⁴⁷. Casapii refuzau să declare veniturile, așa că hahambașa, în disperare de cauză, apelează la „credincioși” pentru aflarea secretelor financiare ale opozanților⁴⁸. Informatorii îi aduc datele necesare pentru acționarea contraveniențelor în justiție, dar izbutesc să pună mâna și pe o copie a contractului încheiat de neguțătorul Moscu Garabet Grigorovici - „țitorul” celei mai însemnate măcelării - cu Vistieria la 1827. La dosar se găsește copia scoasă din condicile Vistieriei, și anume partea de contract privitoare la obligațiile lui Grigorovici față de „breasla jidovilor pământeni”. Înțelegerea enumera și datoriile arendașului către hahambașie, precum și amenzile următoare nerespectării „ponturilor”⁴⁹.

Înarmat cu toate dovezile, Șaia se adresează direct Departamentului Pricinilor Străine pentru rezolvarea litigiului, neomițând să remarce indiferența Vistieriei față de neglijarea continuă a achitării impozitelor (vezi Anexa 2; de remarcat felul în care își construiește hahambașa argumentația, folosind informații obținute pe căi lăturalnice: „*m-am înștiințat*”).

Agențiile diplomatice implicate (rusească și austriacă), deși informate din timp de sustragerea unora dintre sudiți de la plata taxelor către obște și stat, nu au dat atenție corespondenței administrative și nici nu au încercat sancționarea evaziunii fiscale. În urma jalbei date de Șaia, schimbul de note dintre Departamentul Pricinilor Străine și reprezentanțe se reia, dar cu tot atâta succes⁵⁰. La scurt timp, departamentul trimite ordin de execuție Vorniciei de Aprozi⁵¹, care preia suma datorată lui Grigorovici și o pune sub sechestru, la începutul anului următor, pentru că acuzatul refuza să se prezinte în instanță („*dosât de giudecată*”), banii sunt remiși lui Șaia (februarie 1829)⁵². Hotărârea judecătorească va stămi furtuna împotriva lui Șaia: el nu va mai primi nici un ban de la sudiții casapi, începând cu septembrie 1830⁵³.

Anul 1828 nu se arată fast pentru Șaia. Autonomia administrativă a *breslei* este încălcată, la puțină vreme după destituirea lui Ioniță Sandu Sturdza, de către chiar fostul vel cămăraș, postelnicul Alexandru Mavrocordat. El îi eliberează din funcții pe hahamii numiți de hahambașa, astfel încălcând drepturile și competențele marelui rabin, întemeiate pe hrisoave. Șaia se plânge generalului Pahlen, îi prezintă arhiva hahambașiei, între ale cărei documente putem presupune că se găseau și actele de protecție date de contele Rumianțev la 1774-1775 tatălui și fratelui său (Isaac și Naftali), și ordonanțele semnate de consilierul de stat Lascaroff la 1792⁵⁴. Probabil sensibilizat de probele prezentate, Pahlen se decide să dea dreptate hahambașiei; în consecință, generalul Minciaki va trimite Divanului, la 15 iulie 1828, rezultatul cercetării întreprinse de președintele plenipotențiar al Divanelor - evident favorabil lui Șaia (vezi Anexa 3).

Divanul reacționează prompt și ia în considerare argumentele scriptice prezentate de Șaia pentru a-i reconfirma drepturile și stabili arbitrariul hotărârii date de Alexandru Mavrocordat. Șaia însuși s-a prezentat la Divan spre cercetare cu actele sale. Boierii consimt întărirea hahambașei în funcție („să fie nesmintit” hahambașă „peste toată breasla jidovilor atât în Ieși, cât și de la alți locuri din toată țara”), în urma abuzului comis („depărtarea de pe la ținuturi a vechililor hahamilor ce s-au rânduie de cătră [...] jăluitor”). Lui Șaia i se întăresc privilegiile fiscale, în temeiul hrisovului dat de Ioniță Sandu Sturdza. Recomandarea de a respecta autoritatea marelui rabin nu lipsește⁵⁵. Isprăvnicile sunt înștiințate de reconfirmarea lui Șaia („Șail Isacovici”) „întru toate dreptățile ci ari hahambaș(a) asupra tuturor hahamilor, care de cătră dânsul să rânduiesc, și asupra staroștilor de jidovi, cari prin alegirea sa să întăresc de cătră ocârmuire”. Șaia - se consemnează în adresa Divanului - adusese „cărțile cele slobode a vechililor hahamiei, ci să rânduiesc de cătră hahambașa pe la fieșticari tân(u)t, și a staroștilor aleși de cătră hahambașa, cu cuprinderea de venitul acel rânduie și legiuit, cari ari a lua pe tot anul de la fieșticari famelie jâdoveasc(ă)”. Autoritățile locale erau datoare să acorde ajutor în îndeplinirea deciziilor marelui rabin și să vegheze ca venitul vechililor și al hahambașei să se împlinescă „numai după cuprinderea acelor cărți a legiuitului său venit, obicinuit și cunoscut tuturor jâdovilor, nedându-să nici ce mai mică slohozânie de vreo izvodire nou, dar nici zatignire pricinuindu-i-să întru celi drepti, pentru că Isprăv(ni)ciia va ave a răspunde” (iulie 1828; trimisă în primele zile ale lui septembrie 1828)⁵⁶. Aparent, situația hahambașei se stabilizase în favoarea sa, după încercarea nereușită a autorităților de a-i restrânge jurisdicția și drepturile.

Dar boicoturile administrației nu au avut același efect ca opoziția crescândă a coreligionarilor din anii imediat următori. Înclinăm să credem că acutizarea conflictului dintre Șaim și obștea evreiască se datorează și înaltei hotărâri de a include în articolele Regulamentului Organic decizia de desființare a hahambașei și de reorganizare corporativă a comunității. „Națîia jidovască” (și nu breasla) trimite lui Kisseleff, la 27 septembrie 1831, o plângere al cărei text este redat în Anexa 4⁵⁷.

Ce i se impută lui Șaia? Samavolniciile inerente străngerii birului⁵⁸, veniturile ilegale obținute și confirmate prin trafic de influență și mituire, dar și incapacitatea sa de a suplini mulțumitor rabinatul, adică de a fi un înțelept cap religios și un drept judecător halakhic. Chiar și din acest ultim motiv, nu i se cuvine simbria. Sugestia de desființare a hahambașei nu are contrapondere într-o propunere de reorganizare a obștii evreiești, cu păstrarea structurilor decizionale și administrative tradiționale. Dimpotrivă, autorii par să prefere alternativa reconstrucției, a refacerii integrale a comunității, rolul decisiv urmând să revină unui criteriu de importanță economică aplicat indivizilor. În acest caz, persoanele cu posibilități financiare, comerciale deosebite ar alcătui conducerea colectivă a națîiei, soarta ei nemaidepinzând de dispozițiile unui

singur om, fie el și rabin, vechile ierarhii pierzându-și relevanța și funcționalitatea. Jalba relevă și faptul că transformarea structurilor comunitare - deși juridic legitimă - a fost percepută, la început, ca un conflict de interese și de caractere; altfel nu se explică atacul violent la persoana lui Șaia, desemnat ca unic responsabil pentru starea de lucruri din cadrul comunității. Ca probă poate fi invocată și menționarea prezumtivei utilități sociale a venitului hahambașei, convertibil - în opinia autorilor - în ajutor social, deci nu venitul ca atare sau încasarea lui constituia cauza efectivă a revoltei, ci însuși Șaia. Alternativa organizațională primea, astfel, și pandant moral.

Agia a fost prima instituție care a reacționat la plângerea nației, arestându-l pe Șaia la domiciliu și rânduindu-i gardă permanentă. Șaia a trimis jalbe la toate instanțele unde știa că poate spera la ajutor (Mircovici în primul rând), mai întâi pe 6 octombrie⁵⁹, apoi pe 9 octombrie⁶⁰. Divanul, atenționat de generalul rus, va consimți ușurarea soartei lui Șaia și va promite o anchetă cinstită, fără durități⁶¹. Dar, la lipsa de eficiență a autorităților, va răspunde, la 12 octombrie 1831, prin expedierea unei plângeri lui Kisseleff, în care denunța pe nemulțumiți și relua cazuistica privilegiilor sale, incontestabil fundamentate juridic:

„Plusieurs Juifs, dont la plupart sont <des> sujets étrangers, ayant porté plainte dans une supplique qu'ils ont expédiée à Votre Excellence sur ce que j'occupe la place de hahambacha de <s> Juifs de toute la Moldavie et ayant demandé que cette charge soit tout-à-fait abolie, j'ose représenter à Votre Excellence qu'il y a bien longtemps <p>s que ma famille est revetue du privilege de remplir les fonctions de <s> rabins et de <s> hahambachas de <s> Juifs de toute la principauté. Ce privilège lui a été confirmé déjà par les autorités russes, lorsque les troupes de Sa Majesté occupèrent anciennement les principautés, et ensuite par les différen<t>s princes qui se sont succédés”.

Pentru a fi mai explicit, Șaia a adăugat jalbei și o copie după ordinul dat de Pahlen lui Mircovici, și transmis de acesta divanului, în vara lui 1828 (iulie). În urma lui, Divanul îl confirmase pe Șaia ca hahambașă al evreilor moldoveni (v. supra)⁶². Kisseleff dispune expedierea plângerii către Mircovici, *„afin qu'il examine si les plaintes des Juifs contre ce Rabin sont fondées et s'il doit être remplacé[r] par un autre, d'après les règles établis à ce sujet”*⁶³. Abia în urma intervenției lui Mircovici, Agia va consimți cercetarea hahambașei în libertate⁶⁴.

Șaia revine cu o nouă jalbă la 2 noiembrie, alăturând toate copiile actelor doveditoare ale „dreptăților” sale⁶⁵. Sub presiunea autorităților rusești, Divanul poruncește înfățișarea părților la judecată. Însă repetatelor citații nu le dă curs, de această dată, însuși hahambașa, care amână deznodământul invocând suferința fizică⁶⁷. Îndemnați de absențele și atitudinea vicleană a hahambașei, „deputații nației jâdovești” merg cu o jalbă la Divanul Împlinitor, pe 3 decembrie 1831. Pretențiile sunt aceleași și

consună în efortul de desființare a demnității lui Șaia, însă tonul a câștigat în violență:

„Deși națtia noastră nu aduce în <a>[l] ei aice petrecere ace obștească folosință ce izvorăște din lucrarea pământului, dar nu mai puțin prin ale noastre trudnice ostenele aducem statului un agiutor prin neguțătoresțile noastre indeletniciri, și totodată nu este de tăgăduit că acolo unde este obștească toleranțtia tuturor religiilor și pozvolenie fără periorisire a îmbrătoșa tot feliiul de negoți, brațele înmulțându-să, negoțul și industria mergi în sporire și statul vine în ace dorită a sa fericire.

Spre îndemânare însă cătră pășire înainte a fieștecare trepte, este mai întâi trebuitori agiutoriul și înlesnire Ocârmuirei, adecă a fi ocrotită orice clasis de oameni lăcuaște în pământ, revărsând depotrivă asupra fieștecăruiia îmbunătățita sa apărare”. Or, tocmai „ființa ace cu catahrisis”. Șaim hahambașa, „numindu-să cap legii noastre și giudecătoriu neînvoirilor între noi, el să află întru ce mai adâncă neștiință, atât de așezămintele relighiei, cât și de așezământuri pravilnicești a nației noastre”. Șaim este „nedestoinic pentru a purta această numire de hahambașa”.

Cât despre hrisoavele sale, „știut este tuturor precinstițiilor boieri că această numire să câștiga în vreme trecută prin grele dări de bani cătră cei după vreme cămărași ai domnilor, fără privire nici la mulțămire obștiei nații noastre, nici la destoinicia persoanei ce câștiga această numire. Toată indeletnicire răzâma a-și pute <lua> cămărașul însuși cât pute mai mult, iar națtia noastră a o da jărtvâ în mâinile lui hahambașa, legiuindu-i privileghie de luării de la noi asupritoare și fără nici un temei, care să învârfuliesc pâră la 50000 lei pe anu.

Acest post a lui hahambașa au agiuns pâră la atâta catahrisis și obijduire pentru națtia noastră, încât niciodată - nici în casele noastre - nu putem petrece, pentru că el, pentru strângere nelegiuitelor sale vinituri, i să dă și arnăuți de cătră vel camaraș, cu care, primblându-se prin toată țara, cu sâlnicie împlinea de la frații noștri izrailiți atâta cât cugetul său îl pozvolea.

Iar noi, afară de aceste dări, sâliți am fost și sântem, pentru nedestoinicia acestui numit hahambașa, cu grele cheltuiete a țâne pravilisti și rabini cu știința cuviincioasă spre curmare neînvoirilor dintre noi”. Autorii solicită desființarea slujbei, dar și libertatea de a alege un rabin și „trebuincioșii praviliști”, care ar fi urmat să fie plătiți din contribuțiile individuale⁶⁸.

Șaia, în replica sa, recurge la bineștiutele argumente istorice: documentele ce i-au fost încredințate de domni consacără „strămoșeștile dreptăți” și lui, „ca unui destoinic”, i s-a încredințat slujba hahambașei. În cei nouăsprezece ani de rabinat (deci Șaia este hahambașă din 1812), nu a fost contestat niciodată, nici ca rabin, nici ca șef și înalt reprezentant al breslei: mai mult, obștea i-a mulțumit în scris pentru serviciile aduse întregii

comunități. Venitul săi îl încasează „după dreptate”, dar din pricina vremurilor, cu mari neregularități. Întotdeauna - adaugă Șaia - a existat încă un rabin, plătit de obște, care suplinea serviciile rituale ale hahambașei. Prezența acestuia - niciodată contestată - a fost acceptată fără preget de Șaia⁶⁹. Murind rabinul secundant la 1830 și postul său devenind liber, hahambașa nu ar împiedica pe coreligionari să aducă un înlocuitor. Ceea ce-și dorește Șaia este doar repunerea în funcție, potrivit hrisoavelor, și „satisfacția cinstii sale”⁷⁰. La scrisoarea trimisă Divanului Împlinitor, marele rabin alăturază mărturiile ale sprijinului ce i-a fost acordat în 1812, 1813 (primii ani ai activității sale ca hahambașă) de către fruntașii comunităților din Burdujeni⁷¹, Botoșani⁷², Hârlău⁷³, Târgu Neamț⁷⁴, Dorohoi⁷⁵, Vlădeni⁷⁶, Iași⁷⁷, Herța⁷⁸, Fălticeni⁷⁹ (290 semnături). Pentru ca pretențiile sale să capete mai multă greutate, dosarul cuprinde și o măturie contemporană, „dovada obștii evreiești din Iași” (17 decembrie 1831), semnată de 130 de evrei. Documentul evocă modul în care inamicii lui Șaia au încercat să folosească buna credință a coreligionarilor pentru a-și realiza planul, izbutind să obțină semnăturile lor pe o reclamație împotriva hahambașei, inițial prezentată ca o cerere de numire a unui rabin în locul predecesorului decedat⁸⁰.

O analiză atentă a mărturiilor prezentate de Șaia conduce la următoarele constatări:

1. Majoritatea semnatarilor folosește patronimicul pentru identificarea completă, corespunzător tradiției locului, dar și tradiției evreiești de compunere a apelativelor. Evreii veniți din Bucovina preferă numele de familie sugerat de autoritățile imperiale (fi aflăm între autorii declarației din 1831: Rubinstein, Edelstein, Grünberger, Brenner, Schönfeld, Weissenberger etc.). Presupunând că sunt puțini cei care au optat, la stabilirea în Moldova, pentru revenirea la vechiul mod de identificare nominală - și catagrafiile vremii documentează un număr infim - se poate considera că, în bună parte, susținătorii lui Șaia, semnatori ai mărturiilor, erau evrei localnici, pământeni.

2. Identificarea paralelă a semnatarilor ieșeni de la 1813 și 1831 relevă un detaliu de însemnătate aparte: între redactorii ultimei mărturii se regăsesc fii ai autorilor primei mărturii, din 1813. Înclinăm să credem că aceasta demonstrează continuitatea de interese în cadrul obștii evreilor pământeni, indiferent de generație, și legătura strânsă dintre reprezentanții *breslei* și hahambașa, considerat conducător de drept al comunității.

Deja nu mai există o singură *breslă*, o comunitate animată de aceleași sentimente de solidaritate, ci două tabere adverse, cu istorii și motivații diferite: comunitatea „tradițională” (reprezentată de hahambașa și alcătuită, în majoritate, din evrei pământeni) și comunitatea („nația”) evreilor imigranți (care optaseră pentru reprezentarea colectivă și restructurarea integrală a obștei).

La 10 decembrie 1831, Divanul Împlinitor lua iarăși în dezbatere pricina lui Șaia, în speranța că, o dată cu intrarea în vigoare a dispoziției de

desființare a hahambașiei, se va clarifica „alcătuirea jidovilor din acest printipat”. Jurnalul Sfatului Administrativ consemnează concluziile la care a ajuns Divanul: „[...] Jidovii(i) din acest printipat, după celi mai di înainte aşzământuri fiind alcătuiți pân(ă) acum în breaslă și legați cu un hotărât bir către cârmuire localnică, niaparat trebuință au cerut ca pesti toată această breaslă să fie unul mai ales dintre dânșii, care să poarte grijă di împlinire îndatoririlor și să înfățosezi cătră Ocârmuire greutățile lor, căruia, din parte stăpânirii, i să și lăsasi oarișcari folosuri, pe care apoi cei după vreme hahambași, întorcându-le în catahrisis, au agiuns a să faci împovărare nitrebnică breslii”. Havaietul hahambașiei atinsese - potrivit comisiei de cercetare - la aproape 60.000 lei pe an, în condițiile în care funcția se dovedea nu doar bugetivă sau generatoare de abuzuri, dar și inutilă ca instituție de conducere și reprezentare. Jurnalul reia, de fapt, atacurile nației, dar invocă, ca suprem argument al desființării marelui rabinat, prevederile regulamentare. În plus, noua lege fundamentală - continuă Jurnalul - stabilește încadrarea fiecărui locuitor în „clasa de stare” corespunzătoare venitului; cum destui dintre evreii sudiiți sunt neguțatori, obținerea patentei îi va exonera de orice altă obligație fiscală către hahambașa. Rezolvarea litigiilor dintre evrei cade în responsabilitatea exclusivă a „tribunalelor politicești”, ceea ce va face ca rolul hahambașiei să se reducă numai la acoperirea postului de rabin. Divanul decidea, în concluzie, desființarea hahambașiei și formarea unei comisii, alcătuită din patru persoane „sub numi de cahali”, alese dintre fruntașii evreilor pământeni, care să diriguiască soarta comunității. Investiția lor oficială, în prezența membrilor Sfatului Administrativ, preceda înmânarea dispozițiilor privitoare la reorganizarea breslei în nație. Influența și puterea evreilor localnici nu se dizolva, astfel, prin restructurarea comunității, dar se acorda concesiă tranziției la o conducere colectivă, revendicare principială a evreilor sudiiți. Evreilor li se permite, totodată, să recurgă la serviciile rituale ale unui rabin adus „de peste hotar”, plătit din fondurile comunității și fără să beneficieze de venituri suplimentare⁸¹.

Hotărârea Divanului nu a fost imediat aplicată; a devenit efectivă abia în 1834, deși ar fi trebuit să opereze începând cu prima zi a anului 1832. Două săptămâni mai târziu, pe 14 ianuarie 1832, patruzeci de negustori din Iași - evrei sudiiți - se adresează Sfatului cu rugămintea de a se reglementa definitiv accesul comercianților în tagma neguțătorilor patentari. Documentul, preluând concluziile Divanului în privința lui Șaia și a postului său, lovește și în persoana hahambașei (vezi Anexa 5)⁸².

Suplica poartă patruzeci de semnături, între care se recunosc nume celebre de financiari evrei din secolul trecut (Zisu Cauffman, Solomon Ghingold, Leiba Diamant, Leiba și Mendel Carniol). Redactorii sunt nemulțumiți de ritmul în care lucrează comisia patentelor care, pentru faptul că hahambașa „cearcă și după intrarea noului an a-și aduna catahristicoasăle venituri”, întârzie distribuirea actelor pe motiv că Regulamentul nu ar fi fost pus în aplicare. După ton se cunoaște că răbdarea

notabililor - evrei sudii - ajunsese la limită. Părerea generală atribuia administrației vina capitală de a-l sprijini ocult pe Șaia prin împiedicarea desfășurării normale a procesului birocratic. Intervențiile repetate la Divan sau la reprezentanții armatelor de ocupație se dovediseră inefficiente. Singura soluție rămânea apelul la consulatele puterilor protectoare, strecurat, în text, printre elementele unui rezonabil argument de natură economică (referitor la sporul substanțial de buget ce s-ar vădi în urma includerii evreilor sudii între patentarii autohtoni). Neacordarea patentelor ar fi putut declanșa - în opinia semnatarilor - un scandal diplomatic de amploare; acesta este, de altfel, și înțelesul șantajului care încheie suplica.

Demersul celor patruzeci de negustori nu a rămas fără efect. Sfatul Administrativ, „luând în socotință jalba fruntașilor neguțători jâdovi” în ședința din 18 ianuarie 1832, poartă Vistieria să aplice imediat legea și să anuleze *iraturile* hahambașei, reconfirmând desființarea funcției și, implicit, a organizării tradiționale a *breslei*⁸³. Vel aga și vel vistiemicul erau datori să raporteze îndeplinirea hotărârii supreme⁸⁴. Mircovici, căruia îi fusese adresat raportul Sfatului privitor la soarta hahambașei, aprobă deciziile luate și consideră că ele respectă litera Regulamentului⁸⁵. Departamentul Finanțelor va lua în cercetare și rezolvare pricina⁸⁶; o dată cu înștiințarea comisiei de patente⁸⁷, a Orășeneștii Agii și a isprăvnicilor (care, la rândul-le, trebuiau să facă știute deciziile Sfatului tuturor fruntașilor evrei)⁸⁸, vestea desființării marelui rabinat se va răspândi în întreg principatul⁸⁹.

Succesul acțiunii de demitere a hahambașei trebuie să fi provocat consternare și îngrijorare între membrii obștilor de evrei pământeni din Moldova, temători ca nu cumva cele petrecute la Iași să se repete întocmai și altundeva. Un staroste din Botoșani, Aaron sân Șmil Chelner, trimite Divanului Împlinitor o jalbă (16 ianuarie 1832) cerând ca, în urma suplicăi semnate de cei patruzeci de negustori ieșeni, să nu fie îndepărtat din demnitate sau „*osterisât, fiind el om fără stare alta decât neguătoria*”⁹⁰. Rugăminții proprii, Șmil îi adaugă o mărturie semnată de treizeci și șase de fruntași ai *breslei*. Actul menționează 1823 ca an al alegerii lui Șmil ca staroste și precizează că Șmil „*s-a sălit în slujba sa atât în vreme catagrafiilor, priimind și giurământ în trii rânduri, pe cari nici cu un fel nedrept nu s-au aflat*” și că nu a abuzat de poziția sa în obște. Notabilii roagă Divanul să consimtă la reconfirmarea formală a lui Șmil și la acordarea unui salariu fix pentru serviciul prestat⁹¹. Probabil nedumerit de întârzierea răspunsului, Șmil mai trimite o jalbă la Vistierie, la 18 aprilie 1832, solicitând ajutor „*după dreptățile ce are*”⁹². Divahul, însă, îl însărcinează pe vornicul de Botoșani să-i comunice starostelui că, după Regulament, „*nu se mai ridică staroști de breaslă jidovească pe la târguri, ci doar staroști de fiecare breaslă cu meșteșug, ridicați dintre creștini*”; cahalii numai urmează să se îngrijească de bunul mers al administrației comunitare, iar Șmil poate face parte dintre ei, sub rezerva alegerii sale⁹³. Împreună cu hahambașia, întreg sistemul

tradițional de organizare și administrare a comunităților evreiești din cuprinsul principatului era supus restructurării totale⁹⁴.

Șaia - „*hahambașa di aice din Ieș(i)*” - trimite Sfatului Administrativ o nouă jalbă la 6 ianuarie 1832, în care se reia istoria pricinii și sunt înșirate pretențiile semnatarului, „*după șărul învechitei sale famelii în slujbă și după pravilile noastre ce i s-au cuvenit*”. Disputa a pornit de la „*uniia din evrei(i) supuș(i) austriiacești, precum este ști<ut> cinst(itului) Sfat, cari nu numai că s-au rădicat să strice <în>vechitele obiceiuri și să mă depărtează de la dreptatea aceasta...*”. Vinovații ar fi, după Șaia, Zisu Cauffman „*împreună cu partizanii săi*”, care l-au gonit fără să-i arate măcar o poruncă a stăpânirii pentru samavolnicia făcută. Șaia, întemeiat pe drepturile istorice ale neamului său, nu recunoaște „*a i se lua slujba din mână*” și cere pedepsirea abuzului și a falsului de autoritate⁹⁵. O reclamație a capilor *breslei* se alătură plângerii trimise de marele rabin (vezi Anexa 6).

Urmează zece semnături, în ebraică, ale notabililor *breslei* din Iași. Rezoluția menționează sec: „*În această pricină, să așteaptă hotărâre de la nacealstvă*”. Motivele amânării își găsesc explicație în ordinul trimis de Sfat Agiei, o dată cu jalba, pentru „*o mai de aproape și mai pătrunzitoare cercetare*”, recomandând ca, în eventualitatea constatării vreunui abuz, să nu fie îngăduită „*o asămîne cutezare decât până când va veni hotărâre de la nacealstvă*”⁹⁶. Între timp, însă, Șaia - „*Iaskoi i Moldavskoi hahambașa Șaia Isakovici*” - expediază lui Mircovici plângeri peste plângeri, ca să reclame lipsa de interes a autorităților în rezolvarea unei situații atât de dificile și întârzierea exagerată a răspunsurilor la jalbele sale⁹⁷. Lor li se adaugă încă o suplică expediată Sfatului Administrativ, la 21 ianuarie 1832, al cărei text detailează reacția oficială la revendicările evreilor sudiiți (vezi Anexa 7).

Șaia iscălește în ebraică. Agia, prin „*publicarisirea de darabană*”, se făcea vinovată - în opinia hahambașei, de abuz administrativ, împlinind o sentință fără putere executorie și, prin gest, aducând o gravă atingere demnității și poziției marelui rabin. Însă rezoluția confirmă decizia Sfatului de a desființa postul - pretext al recurgerii la serviciile Agiei, scoasă astfel de sub învinuirea adusă de Șaia. Pentru a preîntâmpina și contracara efectele demersurilor paralele ale hahambașei, Sfatul a înaintat vice-președintelui Divanelor reunite un raport explicativ asupra hotărârii sale privitoare la soarta lui Șaia. Ca argumente, documentul reia motivele enumerate în jalba celor patruzeci de negustori sudiiți (14 ianuarie 1832), insistând pe câștigul financiar și economic al includerii semnatarilor între patentarii principatului: șantajul diplomatic este amintit în treacăt⁹⁸. Zece zile mai târziu, Mircovici întărește dispoziția Sfatului⁹⁹.

Pentru câteva luni, până în aprilie, Șaia trebuie să fi acceptat depunerea din funcție și înlocuirea sa cu patru *cahali* - reprezentanți autorizați ai obștei, aleși dintre evreii pământeni. Rolul lor era ingrat și, oricât de abili diplomați ar fi putut fi, comportarea lor i-a nemulțumit pe toți, fie evrei pământeni, fie „*străini*”. Au fost schimbați, la puțină vreme, de *vechili*. Dar aceștia,

probabil apropiați ai fostului hahambașă, o dată numiți și confirmați, au început să colaboreze pentru readucerea lui Șaia la vechiul loc și reînființarea marelui rabinat, prezentat ca unică soluție a crizei de autoritate și de organizare prin care trecea comunitatea după înlăturarea hahambașei. Ei au reclamat accentuarea autonomiei *nației*, care și-ar fi adus un rabin propriu din Austria (Bucovina) pentru a oblädui întreaga comunitate, fără să primească vreo aprobare din partea pământenilor. În plus, au scos la iveală delapidările unor sume din fondul obștesc, cheltuite cu larghețe în scopul obținerii unei confirmări oficiale a noului rabin (la care *vechilii* se referă cu același titlu de *hahambașă*). Toate detaliile sunt relevate într-un act din 11 aprilie 1832, redactat de „*vechilii obștei evreiești din Ieși*”, Leiba Aslan, Salomon Ursul, Herșcu Haimovici și Haim Iliovici. Ei trimit lui Kisseleff o jalbă redactată în rusă, a cărei traducere o reproducem, pentru amănunțimea ei, în Anexa 8.

Nemulțumirile sunt, după cum se consemnează, dinainte de schimbarea anului. Suplica din noiembrie 1831 și următoarea, din 6 ianuarie 1832, vizau același fapt, dar treceau sub tăcere cauzele imediate ale conflictului, ca să sublinieze apăsător necesitatea păstrării hahambașei și a vechiului ocupant. Referirile la instalarea unui nou rabin se leagă de datele alcătuirii celorlalte jalbe, ceea ce înseamnă că *nația* sudișilor promise la reorganizarea întregii comunități cu mult înainte ca decizia definitivă de desființare a marelui rabinat să fi fost emisă. În noiembrie 1831, deci, apăruse deja noul rabin din Austria, iar comunitatea, divizată organizatoric și împărțită în tabere adverse, suporta consecințele disputei de autoritate. Nu este lipsit de importanță faptul că, la final, *vechilii* fac aluzie la acoperirea, de către obște, a oricărei obligații fiscale suplimentare ce ar decurge din aplicarea Regulamentului. Este o contrapropunere la afirmația celor patruzeci de semnatari ai jalbei sudișilor (14 ianuarie 1832), potrivit căreia absența lor din rândul patentarilor ar provoca statului pierderi financiare apreciabile. Totodată, *vechilii* nu uită să amintească destinatarului faptul că dezorganizarea comunității se datorează exclusiv evreilor sudiși austrieci și contravine intereselor exprimate de omologii lor, supuși ai Rusiei, Prusiei sau autohtoni. Evident, mențiunea nuanțează implicarea străină în afacerile interne ale *breslei* și transferă litigiul din teritoriul problemelor de competență administrativă locală în zona delicată a raporturilor diplomatice (cum încercaseră, de altfel, și semnatarii jalbei din 16 ianuarie, în completarea șantajului la adresa autorităților).

Replica lui Mircovici, însărcinat pe mai departe să se ocupe de supravegherea diferendului, nu dă câștig de cauză reclamanților. Cum hahambașia fusese desființată pentru totdeauna, cercetarea litigiilor dintre evrei - indiferent de natura lor - „*atârnă de tribunalurile țării*”. Pe de altă parte, delapidarea sesizată de *vechili* se cere anchetată și judecată de instanțe neutre, iar, potrivit vice-președintelui Divanurilor, primul for abilitat să se pronunțe este chiar Divanul Administrativ¹⁰⁰. Întârzierea sentinței i-a determinat pe *vechili* să revină cu jalba la Mircovici¹⁰¹. Într-un târziu, Postelnicia, la recomandarea Sfatului, se decide să-i convoace pe *vechili* și pe

noul hahambașa pentru confruntare și inițierea cercetării¹⁰². Un nou impas determină eșecul acestei măsuri preliminare judecătorești: teoretic, hahambașa nu mai există - cine, deci, ar fi trebuit atunci să vină, ca părât, la Sfat¹⁰³? Oricum, *vechilii* se înfățișează la Sfat și primesc, prin viu grai doar, o sentință nefavorabilă, ceea ce îi silește să apeleze din nou la Mircovici¹⁰⁴, care dirijează plângerea direct la Sfat¹⁰⁵. De această dată, Sfatul trimite un raport lui Mircovici, în care se afirmă că, în urma cercetării întregii istorii a pricinii și după o atentă consultare a Regulamentului, existența unui al doilea hahambașa, următor lui Șaia, nu-și are rostul și nici nu se justifică din punct de vedere juridic. Sub rezerva respectării tradiției de organizare comunitară, Sfatul totuși hotărăște deschiderea unei anchete a Vistieriei pentru constatarea neregulilor fiscale reclamate de *vechili*¹⁰⁶.

Dar rezolvarea definitivă trenează. Nici după o jumătate de an pricina nu căpătase concluzie; în consecință, Mircovici trimite Sfatului o adresă pe ton imperativ, sperând, totuși, în clarificarea stării de lucruri¹⁰⁷. Concomitent, Șaia revine cu o jalbă la Kisseleff, atacând nu numai deciziile administrative, dar și tergiversarea deplinei soluționări a conflictului¹⁰⁸. Pus la curent cu insistențele fostului hahambașa, Sfatul trimite încă un raport generalului rus, argumentând justetea deciziilor sale privitoare la desființarea hahambașiei și cerându-i să nu mai dea curs unor asemenea plângeri¹⁰⁹. Între timp, o comisie rânduită de Vistierie declanșează procedurile de anchetă în cazul delapidării fondurilor obștești¹¹⁰.

Poate rău informat, poate înclinat să dea dreptate lui Șaia Naftulovici, Kisseleff îi scrie lui Mircovici o lungă scrisoare - rezultat al citirii nenumăratelor jalbe primite de la notabilii evrei din Iași. Concluziile „plenipotentului” sunt următoarele:

1. *„că îndatoririle rabinului care să cunoaște de Ocârmuirea Moldaviei de hahambaș(ă) mărginindu-să întru împlinire slujbelor legii lor și întru cercetare casnicilor neînvoiri și altor asămine pricini. nu pot fi supuse prifacerii”;*

2. *„că alegere unui asămine hahambaș(a) poate fi slobozită după dorința obștii evreiești, cu aceasta însă ca asămine alegere să s(e) facă prin unire tuturor jidovilor din Iași sau după mulțime glasurilor. după pildele de mai înainte”;*

3. *„că la această alegere trebui să aibă împărțășire jidovii austriecești și rosieniști, împreună cu jidovii de loc. dându-li-să voie de a ține un rabin osăbit numai atunce când Ocârmuire ar cunoaște că sânt în stare a face această”¹¹¹.*

Kisseleff concede la realegerea unui hahambașa, reinterpretând generos prevederile regulamentare. De fapt, este o ultimă încercare de mediere între evreii pământeni și sudiți, acordându-le tuturor dreptul de a hotărî viitorul hahambașiei. Implicit, *„dacă însă obștea evreiască nu ar vroi hahambaș(ă), gășind mai cu cale a ave numai un rabin. apoi volnică este spre aceasta”*. Alegerea ocupantului urma să implice și opozanții (evrei sudiți austrieci și

ruși), dar și localnicii, iar persoana era confirmată de preferințele majorității votanților, evrei locuitori în Iași. Competențele și drepturile marelui rabin sunt simțitor restrânse: nu mai beneficiază de venituri suplimentare, iar pricinile ce nu pretind și o sentință canonică cad în sarcina tribunalelor ordinare. Minciaki, noul reprezentant al administrației ruse în Principate, preia, la numirea sa, rezolvarea cauzei; primul gest este să trimită lui Kisseleff comentarii de nuanță la sugestiile sale:

1. „îndatoririle lui hahambașa să mărginescu numai întru împlinire slujbilor duhovnicești a credinții evreilor”;

2. „alegere lui hahambașa nu poate fi numai din neamul lui Naftuli fără mulțime glasurilor nații evreiești. fiindcă acest post cere multe științi și o adâncă învățătură în cele ce să ating de pravelele legii lor”;

3. „înființare vreunii dări în folosul lui hahambaș(a) atârnă de la însuș(i) voință a nații evreiești”.

Dacă, până aici, părerile lui Minciaki nu diferă substanțial de cele ale lui Kisseleff, rândurile următoare sunt edificatoare pentru intențiile noului reprezentant imperial:

„Și fiindcă rabinul Naftulovici, precum însuș(i)el arată, nu are științele cerșute, apoi cerere obștii evreiești pentru rânduire unui alt rabin nu poate fi otcazarisită, dacă această alegere să va face după mulțimea glasurilor, dându-să asămine voie să aleagă obștea patru cahali pentru feliuri de trebuinți a obștii. Iar jidovii supuși austriecești și rosieniști fără osăbită voie a ocârmuirii nu pot ține un osăbit rabin cu cheltuiala lor, ci să urmează alegere suspomenită dimpreună cu jidovii de loc”¹¹².

Cu alte cuvinte, nimic nu împiedică plebiscitarea unui rabin, cu excepția lui Șaia Naftulovici, considerat ca insuficient pregătit pentru acoperirea datorii rituale. Hahambașa poate fi, la fel de ușor, înlocuită de sistemul conducerii colective - prin *cahali* - presupunând că membrii comunității doresc schimbarea formei de reprezentare și conducere a obștei. Opoziției sudejești i se interzice desprinderea de comunitate și constituirea într-o nație aparte, cu rabin propriu.

Mircovici, mai curând la îndemnul lui Kisseleff, va insista la Sfat pentru alcătuirea unei comisii definitive de anchetă a procesului hahambașiei (ianuarie 1833). Erau propuși, ca membri, N. Șuțu, Lupu Balș și Vasile Veisa¹¹³. În fine, raportul comisiei este încheiat la 24 februarie 1833 și trimis fără zăbavă în dezbaterile Sfatului. Actul reprezintă prima recunoaștere directă a *shizmei* din cadrul comunității evreiești din Iași (vezi Anexa 9).

¹ Nu-i amintim decât pe: J. Niemirower, *Ochire asupra istoriei comunității israelite din Iași, București*, 1907; E. Schwartzfeld, *Evreii în Moldova în secolul XVI și XVII în „Sinai”*, I, 1926; M. A. Halevy, *Comunitățile evreiești din Iași și București până la zaveră (1821) în „Sinai”*, III, 1931.

² N. Iorga, *Istoria evreilor în țările noastre în ARMSI*, t. XXXVI, s. II, 1913 (extras publicat la București în același an).

³ Lacuna se vedește în toate încercările recente de istoriografiere a hahambașiei otomane (matricea instituției omoloage din țările române): v. H. Z. Hischberg, *Hakham-bashi* în ****Encyclopaedia Judaica*, VII, Jerusalem, 1971, p. 1146-1148, *idem*, *the Oriental Jewish Communities* în A. J. Arberry (ed.), *Religion in the Middle East*, I, Cambridge, 1969, p. 119-225; Bernard Lewis, *The Jews of Islam*, London, 1984, p. 125 sqq., 174 sqq; Robert W. Olson, *Jews in the Ottoman Empire in Light of New Documents* în „*Jewish Social Studies*” (care îi citează pe H.A.R. Gibb și Harold Bowen, *Islamic Society and the West*); Norman A. Stillman, *The Jews of Arab Lands, A History and Source Book*, Philadelphia, 1979, p. 37-40. Autorii citați fie nu amintesc de existența hahambașiei la nordul Dunării, fie o confundă cu structurile de conducere ale comunității din Salonic(!).

⁴ *** *Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România* (în continuare **IMER**), I (1986), II/1 (1988), II/2 (1990), București.

⁵ V. M. Sorar, *Din istoria comunităților evreiești din România. Hahambașia în RCM*, XXI, 1988, 639; Mihai Spielmann, *Studiu introductiv la IMER* II/1; Mihai-Răzvan Ungureanu, *Understanding Jewish Communities' Sociology. A Major Concept of Jewish Political Tradition* în „*Arhivele Moldovei*”, I, 1994-1995, p. 53-58.

⁶ V. I. Kara, *Rabini și învățați din Iași de altădată în RCM*, XVI, 1971, 244; *idem*, *Din trecutul rabinatului din Moldova în RCM*, XVI, 1971, 262; *idem*, *Rabini și erudiți din Moldova în RCM*, XVI, 1971, 266; *idem*, *Rabini și erudiți ai comunităților din Moldova în RCM*, XVII, 1972, 269; Mihai-Răzvan Ungureanu, *Elite alogene la Iași în secolul XVIII. Considerații asupra dinamicii comunităților evreiești în ArhGen*, I(VI), 1994, 1-2, p. 115-122.

⁷ Am aplicat, în schițarea conținutului autorității, schema polară a lui J. Bochenski (*Ce este autoritatea?*, București, 1992). Rațiunile pentru care am ales acest mod reductiv de caracterizare a autorității țin de simplificarea voită a explicațiilor noastre.

⁸ În actul de întărire dat de Ștefan Racoviță, domn al Valahiei între 1764 și 1765, pentru hahambașa Isaac din familia Naftuli se specifică foarte clar aria de jurisdicție a marelui rabin: târgurile și „*toată țara*” (IMER II/2, doc. 46, p. 52-53; mai 1764). În documentul emis de Grigore III Ghica pentru Marcu hahamul, în martie 1777, expresia evoluase către „*alte târguri și sate din țara aceasta*” (IMER II/2, doc. 106, p. 177-178).

⁹ Formula apelului la judecata domnească apare clar precizată în hrisovul lui Grigorie III Ghica, act amintit mai sus. Marcu hahamul este un interpus în postul de hahambașă (neînrudit cu familia Naftulovici), probabil ca urmare a unei revolte a comunității ieșene împotriva predecesorului său, Isaac (mort la 1776), sau a fiului acestuia, Naftule.

¹⁰ Uneori se confundă cu „salariul” asigurat de comunitate hahambașei - așa-numitul „*venit al hahambașei*” - cum se întâmplă în vremea lui Ștefan Racoviță (v. *supra*, n. 9).

¹¹ Comunitățile nu au drept de alegere a unui rabin propriu, după cum nici nu le este permis să se opună hotărârii hahambașei. „*Staroștii de jâdovi de pe la târgurile de afară*” (în tot de jurisdicția hahambașei. Chiar dacă nu există nici o referință la staroștii ieșeni, se înțelege că și ei se supun autorității marelui rabin. Menționarea omologilor „*de pe la târgurile de afară*” are alt rost: întărirea expresă a subordonării lor față de hahambașa ieșean și nu față de alte instanțe străine de Moldova. Cei mai însemnați staroști sunt investiți direct de către hahambașă, în cadrul unei ceremonii anuale pascale. Fiind public, evenimentul adăuga, prin ritual și invocația divină, un plus de semnificație simbolică transferului parțial de autoritate. La Piatra, de exemplu, rabinul și starostele au primit întotdeauna acolada hahambașei pentru a-și exercita atribuțiile. Uneori, un „*vechil de hahambașă*” înlocuia marele rabin absent și mijloca recunoașterea starostelui nou ales de către isprăvnicia ținutală (cf. J. Kaufmann, *Cronica comunităților israelite din județul Neamțu*, I, Piatra Neamț, 1928-1929, p. 296-297, 363-364).

¹² Pe măsură ce ne apropiem de secolul XIX, actele de întărire precizează tot mai clar puterea hahambașei asupra staroștilor; de la cei trei staroști selectați anual se ajunge la „*toți staroștii de jidovi*” (v. hrisovul de întărire dat de Mihai Șuțu în beneficiul hahambașei Naftule - 1793; IMER II/2, doc. 275, p. 402-403).

¹³ IMER II/2, doc. 200, p. 299-300.

¹⁴ Arhivele Statului Iași (în continuare ASI), *Litere*, Ș/8, f.28; IMER II/2, doc. 217, p. 326.

¹⁵ Un înscris asemănător primise și Isaac, tatăl său, în vremea anterioarei ocupații rusești (septembrie 1769 - septembrie 1774); cf. ASI, *loc. cit.*, f. 32; IMER II/2, doc. 225, p. 341.

¹⁶ ASI, *loc. cit.*, f. 23; IMER II/2, p. 341, n. 1.

¹⁷ Un hrisov al lui Alexandru Șuțu, ca domn al Moldovei în a doua decadă a veacului trecut, consideră statutul fiscal al evreilor pământeni ca foarte convenabil localnicilor și, deci, constituie motiv de imigrație în Moldova a evreilor polonezi și galițieni: „*[...] cum și jidovilor li s-au făcut hrisoavi cu privilegiu, din care*

pricină s-au adunat și să adună o mulțime di norod jădovesc aice în țară” (N. Iorga, *Studii și documente*. XIX, București, 1910, p. 67).

¹⁸ ASI, *loc. cit.*, f. 31; IMER II/2, doc. 234, p. 351.

¹⁹ ASI, *loc. cit.*, f. 43; IMER II/2, doc. 241, p. 358.

²⁰ T. G. Bulat, *Boierii-le-slujbe în Țările Române la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX* în AB, IV, 1932, 3, p. 188-189.

²¹ IMER II/2, doc. 303, p. 436-437.

²² *Ibidem*, p. 437, n. 1. V. și N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, București, 1902, p. 76, n. 1.

²³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 96-97 (raportul lui Timoni, 13.05.1797).

²⁴ *Ibidem*, p. 281-282 (raportul consulului austriac Raab, 12.09.1817).

²⁵ V. T. G. Bulat, *Din viața economico-socială a Moldovei la 1809-1811* în AB, VI, 1934, I, p. 6-8 (pentru anii 1810, 1811).

²⁶ Astfel procedează Ioan Gh. Caragea, domn al Valahiei între 1812 și 1818, dând „carte” evreilor pământeni pentru monopolul asupra tăierii de carne cașer, potrivit „vechiului obicei”; cf. V. A. Urechia, *Istoria Românilor*. X_A, București, 1900, p. 157-158 (18.04.1813), reinnoit în iulie 1817 (p. 45, n. 1).

²⁷ Așa se întâmplă la 9 mai 1818: „havaietul lui hahambașa să avem a-l da după pontul Vistieriei, cum și hahamilor ce vor tăia carne să le plătim noi”; cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 550-551. Pentru un contract de arendare în Iași (Șmil și Avram casapi arendează „trunchiul” de la hanul căminarului Flore, „pe ulița ce vine de la Medean către biserica Banului”), din 1818, v. *ibidem*, doc. 277, p. 550.

²⁸ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, VIII, București, 1897, p. 636 (18.06.1803).

²⁹ Este și ceea ce observă agentul diplomatic prusac la Iași, C. A. Kuch, referindu-se la modificarea raportului numeric dintre evreii indigeni și imigranți în favoarea ultimilor, care tind să se despartă de tutela strictă a marelui rabinat pământean; cf. C. A. Kuch, *Moldauisch-Walachische Zustände in den Jahren 1828 bis 1843...*, Leipzig, 1844 apud S. Callimachi, S. Cris-Cristian, *Călători și scriitori străini despre evreii din Principatele Române*, Iași, 1935, p. 96-98. V. și raportul consulului francez Lagan în Maria Holban, *Un raport frances despre Moldova (1828) al consulului Lagan* în BCIR, IX, 1930, p. 147-184.

³⁰ V. Hurmuzaki, *Documente*, XVII, București, 1913, doc. DLXI, p. 484-485 (Cochelet către Rigny, 25.03.1835): staroștii sudiților „chercherent à s'ingérer dans toutes les affaires civiles et administratives, sous le prétexte de défendre les intérêts des sujets de leur Consulat. Les anciens Hospodars ne voyaient pas ces abus avec indifférence, parce qu'il portaient une grave atteinte à leur pouvoir”. Diferența de zece ani dintre documentele care descriu comportarea staroștilor în vremea lui Ioniță Sandu Sturdza și constatările lui Cochelet nu modifică realitatea istorică; dimpotrivă, demonstrează actualitatea observațiilor semnate de diplomatul francez.

³¹ Th. Codrescu, *op. cit.*, III, Iași, 1853, p. 275-277.

³² Pentru împotrivirea evreilor sudiți din Botoșani la plata birului și acțiunea publică a lui Leiba Faibiș, ales ca reprezentant al conașionalilor (1822-1825), v. N.

Iorga. *Studii și documente*. V₁. București, p. 265, 266, 673-378, VII. București, 1904, p. 283. Despre începuturile activității economice a lui Leiba Faibiș, v. *ASI, Litere*, K/377, f. 402-403.

³³ V. enumerarea rudelor lui Naftule scutite de obligații fiscale (Leiba. Meer și Șaia - frați) în hrisovul de întărire emis de Alexandru Callimachi la 6 iulie 1795; *IMER II/2*. doc. 275. p. 404. n. 3. 4.

³⁴ Recensământul administrației militare ruse. alcătuit la 15 iulie 1808 (*Condiția scrierii sufletelor...* la *ASI, Manuscrise*, 1634) precizează numele soției lui Naftule: Lea (f. 34 v.). Un al patrulea copil este Avram (f. 73).

³⁵ Copiii lui Naftule sunt Isaac, Iosef și Zalman - scutiți de dări printr-un hrisov al lui Ioniță Sandu Sturdza; cf. M. A. Halevy. *op. cit.*, p. 64. n. 1.

³⁶ *ASI, Litere*. Ș/8. f. 32 bis - 33.

³⁷ V. *supra*, n. 34.

³⁸ *** *Codul Callimachi*, ed. Andrei Rădulescu. București. 1958. p. 81.

³⁹ V. Jean D. Condurache. *Câteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor înainte de Regulamentul Organic*. București. 1939; Stela Mărieș. *Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862*. Iași. 1985. p. 110-128; eadem, *Din abuzurile consulilor din Moldova în anii 1822-1828 în AIX*. VII. 1970. p. 291-300; eadem, *Importanța catagrafiei din anii 1824-1825 pentru problema suditelor evrei din Moldova în S. Sanie. D. Vitcu (ed.). Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae*. I. București. 1996. p. 51-138; N. Iorga. *Istoria evreilor...*, p. 195; idem, *Plângerea lui Ioan Sandu Sturdza împotriva sudetilor străini în Moldova în ARMSI*, t. XXXV, s. II. 1912 (extras).

⁴⁰ Cf. Hurmuzaki. *op. cit.*, doc. XIX. p. 20-21 (corespondența Tancoigne. 25.06.1825): „*Les Moldaves <sont> disposés à une tres grande insolence envers les étrangers*”. Marele cămăraș - relatează Tancoigne - ține în serviciul său o raia evreiască. Ițic (Issik), care-i semnalează dughenele unde se pot găsi bani peșin. După ce adună suficiente informații, descinde noaptea, însoțit de portăreii Vistieriei, la dugheana aleasă dinainte și-l acuză pe negustor de evaziune fiscală și de îmbogățire prin mijloace ilegale (reproșându-i, bunăoară, cumpărarea de obiecte furate sau jefuite în timpul ocupației turcești de la 1822). Marfa este sigilată, banii confiscați și trimiși cămărașului. „Vinovații” scapă de arestare doar prin cedarea, către Cămara domnească, a sumelor rechiziționate. Toate plângerile împotriva lui Ițic au rămas fără rezolvare, datorită protecției acordate de Alecu Sturdza făptașului. Este arestat, în cele din urmă, de gărzile vel hatmanului, sub acuzația de tâlhărie cu mâna armată. Deși beizadeaua îl eliberează, Hătmânia îl readuce sub pază. Evreul este judecat, însemnat la frunte, trimis la ocnă și înlocuit de altă raia. Hersch. „*Son début, [...] un coup-de-maitre*” - doi negustori evrei, supuși austrieci, au luat drumul Leipzig-ului având în pungi 6000 de galbeni, 10000 de lei, alte monede și un lingou de aur. Hersch dezvăluie informația vel cămărașului, care poruncește urmărirea cuplului până la Botoșani (el însuși fiind deghizat în țaran!). Acolo îi arestează și le ia bogățiile, fără să dea vreo atenție pașaporturilor austriece sau dispozițiilor semnate de funcționarii Vistieriei pentru garantarea drumului liber spre granița cu Bucovina. O parte din bani sunt trimiși la Iași, pe motiv că

negustorii se dedau la tranzacții în monedă turcă; în consecință, suma nu poate fi scoasă din Moldova. Reclamațiile înaintate lui Lippa nu au efect.

⁴¹ V., de exemplu, hrisovul de confirmare a statutului și a privilegiilor breslei evreiești din Piatra, emis de Ioniță Sandu Sturdza la 1826. Evreii pământeni solicitaseră domnului recunoașterea formală a diferențelor în impozitare și statut social, iar autoritatea centrală concede, considerându-i „niște oameni ce sânt de un neam ce nici stare, nici deprindere nu-i înlesnește a da la multe și osăbite dări și havalele, precum alții locuitori a țării, și că se cade să aibă o deosebire”. Taxe și dări precum: capitația, dările pe dughene, taxa pe căsăpie, vin cașer, „banii agiutorinței”, „cheltuielile târgului”, menzulul, zaharelele etc. nu cădeau în sarcina breslei; ei urmau să achite doar vama domnească pentru mărfuri, goștina, vădrăritul și deseatina. Banii Vistieriei reprezentau 1300 lei/an, plătibili în patru sferturi - după „cisle ce-și vor face”, încasați de „ceașul lor”. Darea obștească era acoperită din venitul taxei pe tăierea rituală a cărnii animale și a păsărilor, impusă tuturor evreilor fără deosebire de apartenență sau protecție. Încasarea taxei se dădea în antrepriză prin licitare oficială, ținută la sinagoga mare sau la primăria urbei. Comunitatea de evrei sudiți nu beneficia de nici un avantaj fiscal (cf. J. Kaufmann, *op. cit.*, p. 325-328).

⁴² Cf. Hurmuzaki, *op. cit.*, doc. VII, p. 9 (corespondență diplomatică din Iași adresată lui Hugot, 27.02.1825); doc. XXXIV, p. 34-36 (corespondență diplomatică din Iași, 26.11.1825); doc. XXXV, p. 36-37 (Hugot către Damas, 02.12.1825); doc. XXXVI, p. 37-39 (corespondență diplomatică din Iași, 2/13.12.1825): „*Le fait suivant prouvera qu'il est pour les sujets étrangers des accommodements avec le Prince de Moldavie, quand il y trouve son compte*”. Doi evrei sudiți din Botoșani cumpăraseră, în asociere cu un evreu protejat francez (Leiba Faibiș), dreptul de percepere a taxei pe carnea cașer, pe tăierea de păsări și pe vin, dar nu prin licitație - care ar fi trebuit făcută la sinagogă, în prezența rabinului și a întregii comunități. Agentul diplomatic austriac Lippa, i-a chemat la Iași pentru a le spune că tranzacția este lovită de nulitate și că tratativele se cer, în consecință, continuate. Unul dintre cei implicați - „*le sujet Autrichien Kauffman, Juif de Brodi*” - a mers la Consulatul francez pentru a solicita schimbarea protecției, contra unei sume apreciabile. Refuzului i-au urmat insistențele evreului, căruia, într-un târziu, i-au fost cerute patentele imperiale și actele personale, pentru a fi trimise lui Lippa. Dezamăgit de greutățile întâmpinate și în proces cu fostul partener de afaceri, evreul s-a dus la beizadeaua Alecu (Alexandru) Sturdza, mare cămăraș, care a acceptat să-l transforme pe suplicant în *raia* moldovenească, primind, bineînțeles, și banii. Imediat, doi edecii domnești au fost postați la casa neofitului, chipurile pentru a-l proteja de reprezentanții Agenției austriace; la rândul-le, evreii pământeni i-au asigurat paza, mai ales după ce o seamă de ciocniri cu slujitorii imperiali demonstraseră interesul Agenției pentru persoana lui Kaufmann. La scurtă vreme, și camaradul său a devenit *raia*. Curând li s-a organizat o primire fastuoasă la Curtea Domnească (după ce fuseseră transportați în caleașca princiară) și au fost prezentați lui Ioniță Sandu Sturdza, care le-a confirmat noua identitate. Protestele lui Lippa au stârnit neliniște între diplomați și i-a obligat pe boierii veliți să prefere

compromisul unei atitudini ferme față de pretențiile austriacului. Autorul adaugă că prințul „*a parlé de les faire Boyards*” - lucru greu de crezut. Lui Leiba Faibiș - al treilea personaj al înțelegerii - consulul francez, mediator *in extremis* al diferendului dintre austrieci și domnie, i-a cerut să aleagă între protecția Franței și supunerea la autoritatea autohtonă. Faibiș se decide pentru prima variantă, pretinzând (pe drept cuvânt) că renumele său la Botoșani îi conferă putere și influență asupra sudiiților de acolo. Și Agenția cezaro-crăiască l-ar fi dorit ca reprezentant în nordul Moldovei. Despre protecția asigurată de consulul Franței relatează și C. A. Kuch, *op. cit., passim*.

⁴³ M. Guboglu (ed.), *Catalogul documentelor turcești existente în colecțiile Direcției Generale a Arhivelor Statului*, II (1455-1829), București, 1965, doc. 1861, p. 523.

⁴⁴ *Ibidem*, doc. 1897, p. 533.

⁴⁵ ASI, *Litere*, S/12 („*Șaia hahambașa cu breasla casapilor pentru havaietul hăhămii*”), f. 1. Între măcelari sunt amintiți: Moscu Garabet Grigorovici, Chiva jădov, Iancu Leiba, „*tovarăș cu Leizăr și Mindel*”. Leiba Ghidel zât Herșcu zaraf, Zalman Porcinele. *Volfiștiun*, „*Iosăf brat lui Iancul stoleriu*”. Solomon sân Chivorc de la Podu Roș, „*Haim Leiba sân lui Pascal la Păcurari*”. care datorau lui Șaia hahambașa suma de 2645 lei, numai pentru un an (27.04.1827 - 15.01.1828); *cf. ibidem*, f. 3.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 4 (cu venituri mari și datorii neplătite 32 de casapi ieșeni).

⁴⁷ *Ibidem*, f. 6 (Ghica vel vistiernic către Departamentul Pricinilor Străine, 88/03.03.1828): în urma jalbelor „*necontenite*” date de Șaim hahambașa la Vistierie. „*s-au dat mai în urmă hotărâre Măriei Sali lui Vodă ca, în cuprindire hrisoavelor ce are hahambașa atât de la procatohii Înălțimii Sali domni, cât și de la Înălțime Sa, are să iei câți 45 bani și o limbă de fișticari viță mare ce să va tăie cușăr și câți două parali de miel*” - „*havaiet drept a lui*”, „*avaietul hahambașlăcului*” (f. 8v.). Ghica menționează existența unei cărți *gospod* din 26 iunie 1825, emisă pentru „*curmarea unor pricini asemănătoare*”. Departamentul va trimite diplomaților o „*Notă cătră cinst(ite)le aghențai spre a-i supuni după legiuitul din vechiu obiceiul a plătirii*” (f. 6v.).

⁴⁸ *Ibidem*, f. 9 („*799 viti mari, 1501 m(i)ei, 10 vițăi - ce arată credinciosul Ițac Rosăn Gheler ce s-au tăiet la căsăpie d(umnealui) Garabet <Grigorovici> de la 27 april pâr la 15 avgust <1827>*” și „*81 viti mari, 1501 m(i)ei, 10 vițăi - ce arată credincios Iancu că s-au tăiet tot la această căsăpie de la 15 avgust <1827> în urmă*”). Semnăturile sunt în limbile română și ebraică („*Iancu credincios*” - sic!).

⁴⁹ *Ibidem*, f. 7: „*Pontul al 17 <-lea> din contractul ce au avut neguțătorul Garabet Grigorovici închiet cu Vistierie pentru căsăpii pe anul trecut 1827, iscălit de însuș(i) neguțătorul Garabet:*

Națâie jădovească să-ș(i) aibă a lor osăbite două trunchiuri de căsăpie: unul la Căcaina și altul la Păcurari, precum din vechi s-au obicinuit, la care trunchiuri să-ș(i) aibă carne pentru a lor însuș(i) trebuinți. Iară tăitoare să le fie numai la Căcaina și să nu fie ei volnici a-ș(i) vinde carne ce vor ave de prisos la creștini sau

la alti nații și însum(i) la nimine, decât numai pentru a lor sânzură trebuință. Căci de să vor dovedi că au vândut vreuna oacă carne, să fie îndatoriț(i) a plăti straf câți 10 lei pentru fiișticari oacă de carne, care bani a strafului vor fi pe giurămate în folosul cutiei mililor și pe giurămate a celor ce vor fi rânduiț(i) întru aceasta de mini ca să păzească. Iar vroind ei ca să iei de la mini carne din vitele adunate de mini, să aibă a plăti câți [câte] cincii parale mai mult peste prețul însămnat mai sus, pentru cuvântul acel drept că la trebuința ce au ei de carne să face mult mastraf, care acela rămâne în pierzare, plătind eu și havaietul ce are hahambașa după hrisov în veche obicinuință". Extrasul poartă data de 12 aprilie 1828 și este autentificat de căminarul Dimitrache Gane. De remarcat că singura măcelărie „tăietoare” se găsea în mahalaua Căcainei, locuită preponderent de evreii pământeni.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 11 v. (notă către Consulatul rus, 13.06.1828).

⁵¹ *Ibidem* (1761/29.09.1828).

⁵² *Ibidem*, loc. cit. și f. 12-12v. (Departamentul Pricinilor Străine către Vornicia de Aprozi, 179/02.02.1829). Vel postelnicul Ioan Canta semnează nota: Șaia pretinde, încă din 1827, suma de 932 lei - venit al hăhâmiei pentru 880 vite și 1501 oi tăiate de Grigorovici. Departamentul trimisese două note Agenției austriace pentru rezolvarea problemei, încă din vremea când la Iași era instalat, ca reprezentant diplomatic, Lippa. Așa cum aceste note au rămas fără răspuns, tot așa nici Consulatul rus nu a binevoit să ia în seamă cererile Departamentului. Absențele repetate ale lui Grigorovici din localitate și nesocotirea citațiilor („formalnice chemări”, în număr de patru) au dus la „îndestularea” lui Șaia cu banii datoriiilor, numai pe baza dovezilor acestuia din urmă. Postelnicia este, la rândul ei, înștiințată (f. 14, 14v., 15v.).

⁵³ *Ibidem*, f. 16 (Șaia către Departamentul Pricinilor Străine, 11.09.1830). Deși, după porunca generalului Pahlen, i se reconfirmase statutul fiscal, sudiiții nu vor să plătească sau amână la infinit achitarea. Șaia cere intervenție diplomatică. Departamentul se conformează și trimite o notă Consulatului rus; evident, fără nici un succes (f. 17).

⁵⁴ IMER II/2, doc. 241, p. 358 (act emis de „statschi sovetnic ocârmuitoriu Cnejiei Moldaviei i cavaler Serghei Lascarev” la 14.07.1791).

⁵⁵ ASI, Litere, S/8, f. 24-24v. (hotărâre a Divanului, datată 26.07.1828). Transcrisă cu greșeli în IN, IX₂, 1933, p. 302-303.

⁵⁶ ASI, *Isprăvnicia ținutului Neamț*, tr. 634, op. 696, dos. 48, f. 1.

⁵⁷ Nici originalul, nici traducerea nu sunt semnate!

⁵⁸ Nu sunt rare plângerile adresate instanțelor administrative supreme referitoare la impozitarea excesivă a evreilor. Execuțiile silite sunt, la rândul-le, motive de nemulțumire pentru un număr apreciabil de coreligionari ai hahambașei. În 10 decembrie 1831, Iancu și Leibă Chet - „brășlași orașului Ieși” - se jăluiau Divanului asupra comportării slujbașilor agiești, care „zăpuciuiesc în toate zăle <le> cu exacutăie de 12 arnăuți, care afară de cheltuiiele și păgubiri ce ni pricinuiesc, ni sparie și femeile cu copii(i), de care săliț(i) vom fite a lăsa toată avere noastră

și să fugim, căci noă ău ni agiunge capu ca să știm cu ce chip să ne plătim de datoriile vechi cu dobânzâle lor...” (ASI, Litere, S/8, f. 44-44v.).

⁵⁹ *Ibidem*, f. 1-1v. (jalbă adresată lui Mircovici: „Înștiințându-mă di neadivărata jăluii ci au făcut asupra-mi cățiva din jădovii di aici, mijloci<n>d a mă dipărta din slujba hahambășii fără vreun cuvânt, eu mi-am înjghebat jalobă spre a mă dizvinovăți înainte nacealstfii i a dovedi neadivărata lor jăluii. Însă acum neașteptat m-am trezât cu arnăut di la Agii carili este poroncit a nu mă slobozi nici un pas macar din casă”. Originalul în rusă la f. 2, semnătura lui Șaia în ebraică.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 5 (jalba este adresată tot lui Mircovici).

⁶¹ *Ibidem*, f. 1 (Mircovici către Divan, 6514/10.10.1831; rezoluția Divanului); f. 4 (Mircovici către Divan, 6654/17.10.1831; rezoluția Divanului). Mircovici admite că, prin alăturarea dovezilor de întărire în funcție la jalbele sale, Șaia Isacovici „este în dreptate de a fi haham pi la toți jidovii din Moldavia”. Documentele sunt notate la f.6 (ordonanța rusă din 18.09.1788 - ed. **IMER** II/2, doc. 217, p. 325-326 (cu referire incorectă) - un ucaz din 17.05.1789 - ed. **IMER** II/2, doc. 225, p. 341 (cu referire incorectă) - o anafora a Divanului din 18.09.1790 - ed. **IMER** II/2, doc. 234, p. 351 (cu referire incorectă) - copii).

⁶² *ASI, Litere, Ș/8, f. 16-16v.* (semnătura lui Șaia în ebraică). Traducerea în română la f. 15-15v.

⁶³ *Ibidem*, f. 16.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 11-11v. (originalul rus); 9-9v. (traducerea românească); Mircovici către Divan, 6803/24.10.1831: „[...] Obștea jădovească din Iași și rabinul sau hahambașa din Iași au dat jalubi cătră domnul diplin-împuternicit prezident, din cari ce întâi, întri altili, părăști pi acist di pi urmă și ceri di a să dipărta di la această numiri, și cel al 2-lea au arătat dreptatea sa, cu cari lui îi iaști dat a să folosi cu această numiri”. Cercetarea trebuie să decidă „pără la ci măsură pot fi întemeiet jălubili unora și dreptățli altora”.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 21. Actele nu-l menționează pe hahambașa Marco. Pentru Naftule este adus un hrisov de la Constantin Moruzi, din 1778 (neconsemnat în **IMER** II/2), altul de la Alexandru Mavrocordat, din 1783 (neconsemnat în **IMER** II/2), unul de la Alexandru Moruzi (octombrie 1801) și ultimul de la Callimachi (ianuarie 1813) - f. 21-21v. Este amintită și împuternicirea dată de cneazul de Taurida, Grigore Alexandrovici Potemkin, în numele Ecaterinei II (171/13.03.1790 - greșit dataată în **IMER** II/2, doc. 225, n. 1, p. 341: 31.03.1790) - f. 22 (rusă), f. 23 (română). Mircovici retrimite jalba și actele la Divan (7181/11.11.1831) - f. 20 (rusă), f. 19 (română).

⁶⁶ *Ibidem*, f. 19 (rezoluția din 19.11.1831).

⁶⁷ *Ibidem*, f. 27-27v. În pregătirea procesului, Divanului i se oferise o „sprațcă în pricina jalobilor lui hahambașa Șaim și a obștiei jidovilor”. Actul descrie traseul corespondenței dintre diferitele părți invocate pentru cercetare, principalele puncte ale jalbei date de obștie, dar și amănările lui Șaia. La 2 noiembrie 1831, Divanul poruncise Agiei să-i aducă pe împričinați la înfățișare. Hahambașa, chipurile bolnav, a refuzat să vină. Atunci, Divanul i-a delegat pe

cinovnicul Dimitrie Măcărescu și pe doctorul Elascic să meargă la Șaia pentru a verifica temeinicia absenței. Șaia, însă, nu era acasă. Concluzia comisiei: „totdeauna a căutat chipuri de a scăpa de înfățișare”.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 25-25v. Cele 25 de semnături ebraice la f. 25v.-26.

⁶⁹ Iată, în cuvintele diplomatului german C. A. Kuch descrierea statutului dobândit de al doilea rabin al breslei: „Pentru toată țara, evreii nu au decât un singur rabin, care locuiește în capitală și este adus de dâșii din Rusia, dându-i-se douăzeci de ruble pe săptămână. Evreii cer de la rabinul lor, fie acesta chiar și cel mai învățat și mai luminat bărbat al secolului său, ca să meargă întotdeauna cu exemplul înaintea, ținându-se cu toată strășnicia de obiceiurile strămoșești, în ceea ce se atinge de felul cum trebuie să-și tundă părul și barba, de cum trebuie să se îmbrace și de ce anume trebuie să bea și să mănânce [...]. Rabinul mai are pe lângă dânsul doi cărturari, cu care împreună alcătuiește un soi de judecătorie de pace, înaintea căreia se hotărăsc toate pricinile care nu trebuie să meargă înaintea judecătorului ordinar sau pe care părțile împicinate voiesc a le aduce mai degrabă aici”; apud C. A. Kuch, *op. cit.*, în traducerea lui A. C. Cuza, *Clit*, XXV, 5, 01.08.1891, p. 403-404. Germanul l-a confundat pe hahambașă (mare rabin) cu rabinul oficiant îngăduit de obiceiul statornicit al comunității, mai ales că Șaia nu venise nicicum din Rusia. Proba acestei erori de informare este oferită de raportul agentului diplomatic austriac Zotta, adresat lui Metternich la 10.02.1834: „Ein israelitischer Rabbiner aus Moskau, namens Srul Suchlemowicz, welcher seit den ersten Tagen des Jährens in der Moldau herumreist, ist vor einigen Wochen nach Jassy gekommen. Da er im Gerüchte der Heiligkeit und Wunderkraft bei der jüdischer Nation (s.n.) steht, so war der Andrang ihn zu sehen so groß, daß die Regierung sich bemüßigt sah, einige Albaneser vor seine Wohnung, zu stellen, um die zu große Unordnung zu verhindern. Verschwenderisch brachten ihm die Reichen, ja selbst auch arme Juden Geschenke dar, so daß er mit einer erheblichen Summe Geldes, die von einigen, obwohl übertrieben, sogar auf 20000# angegeben wird, heute seine Rückreise über Czernowitz nach seiner Heimath in Begleitung von dreyzehn Dienern angetreten hat. Der rußisches Consul hat in seinem Ersuchschreiben um einen K.u.K. Agenzie-Paß, ihn als rußischen Kaufmann bezeichnet, wovon ich nicht unterließ das Kreisamt in Czernowitz in Kenntniß zu setzen”. (Hurmuzaki, *op. cit.*, XXI, București, 1940, doc. CDXXXIX, p. 529; Zotta către Metternich, 10.02.1834).

⁷⁰ ASI, Litere, Ș/8, f. 29-29v.

⁷¹ *Ibidem*, f. 34: „Noi, fruntași și lăcuiitori din târgul Burdujeni, mici și mari, cu toată de a noastră bună voie și prin cugit curat, voim pi d(u)m(nea)lui Șaim ca să fie hăhambaș(a), precum au fostu și neam di neam, moși-strămoși(i) d(u)m(isa)le, și cu toțai sântem supuși și plecaț(i) la mării d(u)m(isa)le. Pi care ne-am și iscălit duminică, în 23 a luni(i) fevru(a)r(ie) (5)574 (1813 - n.n.), calendar vechi, în Burdujani” (10 semnături). Originalul este în ebraică; adeverința și semnăturile sunt traduse! Am preferat redarea transcrierilor românești pentru a exemplifica fonetizarea numelor ebraice. Textul confirmării se repetă întocmai la toate mărturiile.

⁷² *Ibidem*, f. 34. 42 (mărturia este din 10.03.1813); (41 semnături).

⁷³ *Ibidem*, f. 34. 38 (mărturia este din 02.04.1813); (18 semnături).

⁷⁴ *Ibidem*, f. 34. 37 (mărturia este din 19.08.1812); (17 semnături).

⁷⁵ *Ibidem*, f. 34. 40 (mărturia este din 05.09.1812); (28 semnături).

⁷⁶ *Ibidem*, f. 34. 39 (mărturia este din 28.02.1813); (8 semnături).

⁷⁷ *Ibidem*, f. 34. 41. 41v. (mărturie din 15.02.1819); (119 semnături).

⁷⁸ *Ibidem*, f. 34. 36 (mărturie din 07.03.1813); (20 semnături).

⁷⁹ *Ibidem*, f. 34. 35 (mărturie din 19.03.1813); (29 semnături).

⁸⁰ *Ibidem*, f. 30-31 (în română cu semnături bilingve):

„Cătră Precinstit(ul) Divan,

De cătră noi, gospodari lecăitori (așa în text - n.n.) de aice din oraș Ieși, fi<i>ndcă vro câțiva fruntași de aice ne-au chimat de ne-au luat iscălituri supt cuvânt că vor să aducă un rabin din Țara Leșască, acum ne-am dosloșât că numițâi, cu iscăliturile noastre, s-au înfățoșat înaintea cinstitului Divan, dișteptând niști gâlcevi cu dum(nea)lui hahambaș(a) Șain de aice, drept aceea facem știut cinstitului Divan că noi, mai gios, iscăliți(i), iscăliturile noastre nu le-am dat de alta fără decât numai pentru trebuință aducerii rabinului ca să șadă aice, precum de mai înainte vreme să aduce pi alți rabini, iar nu ca să s(e) strămute cumva pi dum(nea)lui hahambaș(a) din hăhămie. Mai vârtos noi, mai gios iscălițâi, încă de mai nainte vreme am dat iscăliturile noastre spre a-l împuternici de a fi hahambaș(a), după vechiu obicei, iar nu să-l strămute din hăhămie și din ocina ce o are de moș(i)-strămoș(ii) săi, și nici nu l-am aflat cu vreo faptă necuvio<a>să.

Aceasta n-am lipsit a o face știută cinstitului Divan, și spre adiverință ne-am și iscălit. Martă, în 17 dechemv(rie) 592, calendar evreiesc (1831 - n.n.), în Ieși”. (urmează 129 semnături).

⁸¹ *Ibidem*, f. 46-49v.

⁸² Semnează 41 de petiționari.

⁸³ *Ibidem*, f. 45.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 55-56 (*Jurnalul...*, nr. 12).

⁸⁵ *Ibidem*, f. 57; Mircovici către Sfatul Administrativ, 522/31.01.1832.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 54; Marele postelnic secretar de Stat către Departamentul Finansului, 139/21.01.1832.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 52; Departamentul Finansului către Comisia de împărțire a patentelor pentru negustorii și meșteșugarii din Iași, 290/91.01.1832.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 53; Departamentul Finansului către Orășeneasca Agie, 289/ianuarie 1832.

⁸⁹ *Ibidem*, f. 57, 57v., 61 - decizia a fost *publicarisită* prin strigare; confirmări la f. 61 (Isprăvnicia de Herța către Departamentul Finansului, 31.01.1832).

⁹⁰ *Ibidem*, f. 58; de remarcat promptitudinea reacțiilor la jalba fruntașilor evrei din capitala principatului - între aceasta și jalba starostelui botoșănean se scurseseră abia două zile.

⁹¹ *Ibidem*, f. 59-59v; (semnează 37 de petiționari) „și obștea toată”.

⁹² *Ibidem*, f. 62. Cu trei zile înainte, la 15 aprilie, frunzașii obștei expediaseră o nouă suplică Vistieriei, cu același subiect - reconfirmarea lui Șmil, prevalându-se de interpretarea unui paragraf regulamentar care părea să conserve starostia cu vechea ei definiție organizatorică (f. 63-63v.).

⁹³ *Ibidem*, *loc. cit.*; dispoziția no. 2497/20.04.1832.

⁹⁴ În comunitățile mai importante, o parte din atribuțiile reprezentanților locali ai hahambașiei sunt preluate de *Hevrah-Qedoshah* (cel puțin până la înființarea *Epitroiei nației evreiești*, la 1851). Cf. J. Kaufmann, *op. cit.*, p. 20, 31-32.

⁹⁵ ASI, *Secretariatul de Stat*, 163/1832-1845, f. 1. Vel postelnicul Balș cere, în rezoluție, ca vel aga să cerceteze adevărul acuzațiilor aduse de Șaia și să împiedice orice încălcare a legii. Să nu fi știut secretarul de Stat care urma să fie soarta hahambașei?

⁹⁶ *Ibidem*, f. 2 (34/11.01.1832).

⁹⁷ *Ibidem*, f. 5-5v. (20.01.1832).

⁹⁸ *Ibidem*, f. 6-6v. (140/21.01.1832).

⁹⁹ *Ibidem*, f. 8 (*predlojenia* nr. 522/31.01.1832).

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 11-12; adresa lui Mircovici către Sfat, 2206/11.05.1832 (în rusă la f. 9-10v.).

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 19-19v.; jalba este din 16.05.1832 (original în rusă la f. 18-18v.). În rezoluția sa, Mircovici recomandă Sfatului să înștiințeze petiționarii asupra rezultatelor plângerii (f. 18).

¹⁰² *Ibidem*, f. 17; Postelnicia către Agie, 1191/18.05.1832.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 23; Agia către Postelnicie, 1726/19.05.1832: „*hahambaș(a) națai evreiești după noul aşăzământ s-au nistojit și nici să pomenești mai mult un așa nume aice în oraș*”. Agia nu recunoaște existența vreunui mare rabin!

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 22 (original în rusă, f. 20-21); jalbă din 05.06.1832.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 25-25v. (2666/09.06.1832).

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 27-27v. (1559/20.06.1832); conform rezoluției Sfatului, f. 26v. (ședința din 13.06.1832).

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 29, 29v., 30 (corespondența Mircovici - Sfatul Administrativ; 4398/03.12.1832, 3361/10.12.1832).

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 31-32 (jalbă din 15.12.1832). Adusă și la cunoștința Sfatului la 24.12.1832.

¹⁰⁹ *Ibidem*, f. 33 (255/29.01.1833).

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 35 (Vistieria către Postelnicie, 10858/30.12.1832). Comisia era compusă din vel aga Balș, căminarul Hristache Codreanu și căminarul Dimitrie Gane.

¹¹¹ *Ibidem*, f. 39-40v. (transmisă de Mircovici Sfatului, 31/07.01.1833); original în rusă la f. 37-38v.

¹¹² *Ibidem*, f. 40v. (nr. 477, f.d., probabil finele lui ianuarie 1833).

¹¹³ *Ibidem*, f. 43-43v. (Mircovici către Sfatul Ocârmuitor, 137/14.01.1833); original în rusă la f. 42-42v. Corespondența cu diferitele instituții de Stat și clarificarea statutului acestei comisii la f. 44, 45, 47, 48, 49, 54, 55, 57. Doar

Departamentul din Lăuntru își retrace sprijinul, pe motiv că alegerea hahambașei ține de atribuțiile Vistieriei (f. 49; Departamentul din Lăuntru către Postelnicie, 3087/28.02.1833).

Sigle folosite în note:

AB - *Arhivele Basarabiei*

AILX - *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași*

Arh.Gen - *Arhiva Genealogică*

ARMSI - *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*

BCIR - *Buletinul Comisiei Istorice a României*

Clit - *Convorbiri literare*

IN - *Ioan Neculce*

RCM - *Revista Cultului Mozaic*

ANEXE DOCUMENTARE:

Anexa 1:

„Să faci știri cu acest hrisov al domnii meli tuturor cui să cadă a ști că bre<a>sla jidovilor din Ieș(i) și de pe la alte târguri de afară, obicinuit fiind să aibă un hahambașă atât pentru ale breslii lor orânduială, cât și pentru alti pricini întâmplătoare între dânșii, și fiindcă prin hrisov de la luminatul domn, procatohu nostru, Scarlat Calimah v(oi)v(od), s-au văzut mai în urmă orânduie întru ace<a>stă slujbă pe Șaim, fratele lui Naftuli, careli au fost iarăș(i) hahambașă, ales fiind numitul Șaim de a plini locul acesta după orânduială și obiceiul bresli(i) ce s-au păzât în to<a>tă vreme, adică de a fi hahambașă de aceeaș(i) famelii din carili au urmat din vechiul a să ține loc<u>l acesta.

Am socotit domnia mea și după încredințarea ce am luat că numitul Șaim, în curgirea vremi(i) de când să aillă hahambașă, s-au purtat cu cinsti, cu bună orânduială și cu toată sârguința și vrednicia nu numai în trebuințili bresli(i), dar și în poroncili și slujbi[li]le Domneștii Curți, cu cari s-au aflat însărcinat, am găsit cu cale și noi alegerii sa<le> de a plini locul și slujbă aceasta a hăhâmii.

Drept aceea dar, prin acest al nostru domnesc hrisov întărind numitului Șaim dreptul acesta, hotărâm ca el să fii și de aici înainte nesmântit și nestremutat hahambașă presti toată breasla jidovilor, atât din Ieși, cât și de pe la alti locuri de afară din țară. Și după preveleghiul hotărât prin hrisoavili luminaților domni de mai înainte pentru hahambașă de a fi pururea în aparare despre dările și havaleleli pământești, va fi și numitul asămini ocrotit și aparat de to<a>ti dările și angara<l>ili, nesup<ă>rându-să de cătră nimini întru nimică și cât de puțân. Asămini și Iancul, nepot lui Șaim de la Botoșani, să fii scutit de birul Vist<i>eri(ei) și de toati alti dări și angării, întru nimică să nu fii supărat despre niminie. Venitul hăhâmii de logodni, di cononii și de despărțenie să aibă a lua hahambașă după vechiul obicei<i>, neasuprind pe ciniva mai mult. Jidovii de pe la târgurile de afară, de pin sâti să aibă a da, după cum și mai înainte s-au urmat, chiti un leu de tot gospodariul pe an - simbria lui hahambașă - făcându-să însă catagrafi(e) de toț(i) acei ce vor fi gospodari cu casă sau dugheni. Pe cât număr vor cuprindi, hahambașă să aibă a-ș(i) tragi vinitul acesta al sâmbrii din cutii taxii fișticării jân(u)t, protimisindu-să totdeauna însă mai întâi plata birului bresli(i) jidovilor și [și] apoi să plătească vinitul arătat a lui hahambași. Iar bani de la jidovii după catagrafi și după rânduiala mai sus arătată să aibă a-i tragi epitropii taxii și să-i pui[i] la loc în cutiili taxii. Catagrafi însă să să facă fără cei mai puțână mijlociri de neadivăr spre asupriri și păgubiri lui hahambași, săvôrșindu-să prin hahami sau staruștii jidovilor de pe la fișticari loc, cari dacă să vor dovădi că au urmat vreun chip de interes sau de asupriri, nu numai să să supui a plăti înapoi toată acea asupriri, dar să să arati și domnii pentru ca să s(e) înfrâneză cu căzuta pedeapsă. Crupca ce esti vinitul iarăș(i) al hăhâmii să o

ia aici în Ieși, iar de la târgur<i>le de afară să ia chiti patruzeci și cinci bani de vită mari i limbili și câți doi parali de to<a>tă o<a>ia și mielul ce să vor tăie cușar.

Nimini din jidovii să nu fii volnici a-ș(i) ridica alt haham fără știrea numitului hahambașa. Starăș<tii> de jidovii de pi la târgurile de afară să să facă de cătră hahambași, iar nu de cătră alți(i).

Deci poroncim domniia me ca toț(i) jidovii să de lui hahambașa ascultari și cinsti după obiceiul le[]gii lor și to<a>ti trebuințili câti vor fi întri breasla jidovească să li cauti numitul hahambaș(a) după orânduială și obăceiul legii lor, cum și giudicățeli ce vor fi întri jidovii unul cu altul iarăș(i) hahambașa să li cauti și să li îndrepteză. Însă pricinili ce vor fi mai mari să le cauti d(u)m(nea)lui vel cămăraș și d(u)m(isa)le va hotărî după dreptati. Trii staruști de jidovii obișnuiaști a să faci din Paști în Paști să fii după alegiri lui hahambașa.

Poroncim dar domniia mea d(u)m(nealui) vel aga i altor boieri dregători și zapcii să fiț(i) următori întocma după hotărârea hrisovului acestui al domnii mele, firindu-vă de a mai faci numitului hahambașa ce mai puțină supărarea. Iar când din jidovii bresli(i) vreunii nu să vor odihni cu giudicățile lui hahambașa sau vor ave vreo asupriri pesti dreptati și obiceiul legii lor, ușa Divanului domnii meli este deschisă. Viind să areti pricina, iș(i) vor afla dreptati lor.

S-au scris hrisovul acesta la scaunul domnii mele în orașul Ieși, întru cea dintâi domnii no<a>stră la Moldavie, în anul întâi, la let 1820, iunii 18.

N(oi) Grigori Șuju v(oi)v(o)d''

Sursa: ASI, Litere, Ș18 („Delă pentru desființarea lui Șalm hahambașa, 1831”), f. 32-32v.

Anexa 2:

„Cătră cinstitul Departam(e)nt al Pricinilor Streine a Cnejiei Moldaviei

Știut este cinstitului Departam(e)nt cererile ce cu neconținere am făcut prin Vistierie pentru havaietel ce mi să cuvine după vechile domnești hrisoave și obiceiurile așazate, spre a lua de la casapii de aice din oraș pe vitile cușar ce vor tăie câte un leu pe vita mare și câte 2 parale pe miel. Apoi între acești casapi fiind dum(nea)lui Garabet Grigorovici supus austriacesc, carele are a-și da ce mai mare somă de bani pentru vitili ce au tăiet, la ceririle ce s-au făcut de cătră cinstitul Departament la K.K. Aghenție au urmat tot prelungiri, nevroidn nici a-mi plăti dreptul meu, nici a veni în giudecată. Și, pe de altă parte, având îngrijire asupra stării sale, mă rog cinstitului Departam(e)nt ca banii - 1500 lei - ce m-am înștiințat că ar ave a lua dum(nea)lui de la dum(nea)lui hatmanul Alecu Aslan să să săcvestruiască în socoteala dreptului ce am a lua, puindu-i-să hotărâtă vade că, dacă nici pân la vreme ce are a răspunde dum(nea)lui hatmanul banii arătați, nu-mi va face îndistulare, apoi să mi să sloboadă mie acești bani.

Plecat,

Șaie, hahambașa de aice

Ieși, 12 aprilie 1828”

Sursa: ASI, Litere, Ș12, f. 10

Anexa 3:

„Au divan de la Principauté Moldavie

Le 15 Juillet 1828, no. 88

Yassy

Le Rabin de Yassy, Chaim Naphtilovicz, a présenté une supplique à Monsieur le Président plénipotentiaire des Divans, accompagnée des documents qu'il a des premières autorités russes qui ont été ci-devant en Moldavie et qui confirment sa famille tant dans les droits de rabs, que de hahambachas des Juifs qui sont dans cette principauté, en se plaignant de ce qu'un Alexandre Mavrocordato, qui a été camarache du dernier Prince (*Ioniță Sandu Sturdza - n.n.*), a destitué les hahams des districts qu'il avait nommés.

Son Excellence voyant par deux lettres de protection que le défunt feldmaréchal Comte Romanzow a données au ayeux des rabs de Yassy, Isaac Naphtilovicz et Naphtoul Isaacovicz, et par deux ordonnances du Plénipotentiaire de la principauté, le conseiller d'état Lascaroff, comme aussi par trois chrysobulles des princes Callimaque, Souzzo et Stourdza, que la famille de Naphtali, conformément a ses anciens emplois, est confirmée dans le droit d'entrer dans le nombre des rabs avec le hahambacha de tous les Juifs de la Moldavie en général, pense que la conduite du postelnik Mavrocordato est arbitraire et contraire a ce qui est établi sur cela et qui, selon l'opinion de son Excellence, doit rester dans sa pleine vigueur, jugeant qu'il est juste que le gouvernement des Juifs en général soit confié au rabin Naphtali, comme il l'a été autres-fois.

Pour remplir cette volonté du Comte Théodore Petrovicz Palen, je mets sous les yeux du Divan cette affaire, pour qu'il prenne ses mesures afin qu'il soit permis au dit Naphtouli de remplir ses devoirs.

Minciaki<m.p.>”

Sursa: ASI, *Litere*, Ș/8, f. 17-17v. (copie în rusă la f. 2; traducere în română la f. 18-18v.)

Anexa 4:

„Noi ne videm acum săliți de a discoperi împilările <ce> întrebuințază asupra noastră jidovul Șaim, cel întâiu rabin din Moldavviiia, cari adună în al său folos niști contrebuiii de la nația izrailitenilor din toată Moldavviiia, supt niadivărați pretenții că aceli contrebuiii s-ar cuveni pentru că esti rabinul nației noastre.

Toți boierii știu că dintr-o îndelungată vreme numitul rabin, mijlocind cu suma de bani ce da pe tot anul cămarășilor domnilor, au isprăvit căpătarea de hrisoave cari îl împuternice de rabin și îi da dreptate de a aduna acele contrebuiii din toată Moldavviiia, în puterea căriia dreptati el merge întovărășit de arnăuți prin toate târgurile Moldavviiiei, precum și în Iași, spre adunarea contrebuiiilor prin silă, dând saracilor pravile ca când ar fi fost un domnitor. Și pentru că noi eram supuși camarășului, săiiala ne opre de a ne împotrivi numitului rabin, cari urma împilarea întrebuințării sali asupra noastră.

Esti iarăși dovidit că noi sântem datori de a ave la Ieși, precum și în toată Moldavviiia, alți rabi și alți giudecători spre a ne povățui și a ne pune la cale după a legii noastrei pravilă, pentru că numitul rabin n-ari nici o știință de a pute învăța prințipurile. Și pentru aceasta, noi sântem nevoiți de a ține prin mari cheltuieli și din atârnarea unuia și

altuia alți rabini în toată Moldavia. Acesta, el însuși nu o poate tăgădui, în vreme când el dispozarisești pentru a sa persoană iraturile ce își adună.

Ținerea locului acestui rabin fiind de prisos și netrebuitoriu, noi rugăm pe Ex(cele)nta Voastră ca să binevoiați a pune în orânduială aceasta, precum binevoiați a faci tot aceea ce atârână de binile obșteșc, desființând sarcina acestui rabin și iraturile sale, supuinu-l în clasis negoțianților, precum și noi.

Iar pentru iraturile ci el au tras pâr acum, să fie întrebuițate spre agiutorul săracilor di aicea și a celor din toată Moldova, pentru ca, după Regulament, analoghisirea birului să fie mai nesimțitoriu pentru dânșii, căci, precum esti știut, împregiurările sânt foarte greli și noi de bunăvoie am dat pâr acum în toati întâmplările neapărate agiutoruri de bani în sămi sămțitoare.

Toți jidovii din Moldavia plâng văzând că numitul rabin adună fără nici o dreptate iraturile mai sus numite. În sfârșit, noi cerem ca rabinul legii să fie imputernicit de a giudeca nația jidovească în pricinile de neînvoiri ce jidovii vor ave între ei și ca, în giudecățile lor, toți jidovii să fie îndatoriți a să supune praviilor. Din [in]tâmplare de nesupuniri, Ocârmuirea îi va <da> agiutoriu de a aduce întru împlinire hotărârea giudecătorului”.

Sursa: ASI, Litere, Ș/8, f. 12-12v. („Tălmăcirea jalobei ce au dat d(omnului) plenipotent nația jidovască din orașul Ieși la 27 sept(embrie) 1837”; original francez la f. 13-14v. (lacunar).

Anexa 5:

„Cătră Sfatul Administrativ

Nația jidovească din oraș(ul) Ieși

Jalobă

Prin publicațiile închipuirei așazământurilor noului Reglement obștești este arătat că, di la 1^{im} ghen(a)r(ie) (1)832, urmează oborâre și disființare tuturor acelor di mai înainte urmate jăgnitoare și asupritoare feliori di dări ce să obicinui. Nația noastră mai înainte de această publicații prin jalobă s-au înfășoșat d(unnealui) deplin-împuternicit ocârmuitor acestui prințipat, cerând disființare nelegiuitilor havaieturi ce Șain hahambașa îș(i) aduna de la nația noastră pentru personalnic al său folos, fără vreo priință sau pentru stat, sau pentru nația noastră.

De atunce, d(unnealui) plenipotent au binivoit ace a noastră jalobă a o trimeti localnicii Ocârmuirii, spre cercetare și punire la cale, după care am avut și înfășoșare cu numitul hahambașa la disființatul Divan Împlinitoriu. De la vreme acei cercetări și până astăzi, noă încă nu ni s-au împărțășit hotărâre ce s-au dat întru aceasta, și fiindcă comisiia rânduită pentru împărțare patentilor ne cheamă spre a ne așeza și noi, văzând că pentru nația noastră celi publicarisate îmbunătățări a Reglementului nu numai că nu s-au pus în lucrare, ci mai vârtos dimpotrivă, privind pe numitul hahambașa că cearcă și după intrarea noului an a-și aduna catahristicoasale venituri ce-ș(i) ave închipuite din vremile ocârmuirilor trecute, stânjânim de a ne înscrii la ocârmuire patentară pentru că nu vom pute fi birnici în doă părți, adică și la ocârmuirii, și lui hahambașa, când toți ceialanți neguțatori din celilante relighii urmează a fi cruțați, prin plata patentii, di orice fel di altă dare sau havaleli.

Noi dar, și prin aceasta plecată jalobă, cerim dizlegare și hotărâre asupra jalobii noastre trimisă di d(umnealui) plinipotent în punire la cale a localnicii Ocârmui, făcând și aceasta cunoscut că, între noi, ce mai mare parte să află supuș(i) curfălor străini, care, de vor sâmfî că pentru nația noastră nu să îndeplinești celi propoveduite prin obșteștile publicații, cu rădicare acelor lăturalnice dări de catahris și oborătoare jacuri ce am suferet până acum, apoi niciunu dintr-inșii nu să va înscrii patentar la Ocârmuire și a lor număr fiind însămnător, însuș(i) venitul statului din aceasta va suferi o sâmfătoare nepriință.

Anul 1832, ghen(a)r(ie) 14 zile”

Sursa: ASI, *Litere*, Ș/8, f. 50-51; copie la f. 60-60v.

Anexa 6:

„Cătră cinst(itul) Sfatul Administrativ a Prințipatului Moldaviei
Breasla evreiască pământeană de aice din Ieși

Plecată jalobă

<De> piste trii sute de ani în pământul acesta și pân(ă) astăzi, slujba hăhâmii, cu hrisoave domnești și cu alte în<tă>rituri a streinilor puteri, s-au obicinuit a să tragi totdeauna din neamul hăhănesc, și cahlnii din neamul <ia>răș(i) a jădovilor ce au fost născuț(i) aice pământeni, iar <nu> din jădovi adunați din țări streini, pentru că pământeni au căutat totdeauna nezdruncinare și neoprire în predmetul acesta, mai vârtos asupra saracilor. Apoi fiindcă acum vedem că niști streini jădovi <su>puși austriiacești, ce de o scurtă vremi sânt adunați în țară f<ără>documenturi și fără macar vreo poruncă a stăpân<irii>, s-au rădicat ca să strămute învechitele obiceiuri, luând în pur<ta>rea lor de grijă toati lucrările atingătoare de slujb(a) aceasta și de liniște opștăii noastre, depărtând atât pe hahambașa, cât și pe noi cu totul de dreptăfăle ce ne <se cu>vin ca niște pământeni ce sântem, născuți și crescuți aice în țară, cu plecăciune ne rugăm cinst(itului) Sfat să s(e) milostivească asupra noastră și să puie la cali a rămâne nestrămutat atât d(umnealui) hahambașa de astăzi, cari neam de neamu(l) lui au fost tot hahami, precum asăm<ine> și cahlnii, după vechiul obicei și va fi pomeniri.

1832 ghenari(e) 6”

Sursa: ASI, Secretariatul de Stat, 163/1832-1845, f. 3

Anexa 7:

„Cătră Înalt Sfatul Administrativ a Prințipatului Moldaviei

De la Șaie hahambașa de aice, din Ieși(i)

Plecată jalobă

Slujba hăhâmii cu toate veniturile ei, cari cu hrisoave domnești și cu alte întărituri mi-au fost încredințate mie ca unul ce după șărul învechitii meli familiei întru aceasta și după pravilile noastre am avut dreptati a o cărmui, precum este știut Înaltului Sfat și din osăbite jalobe a meli, mi s-au luat din mână de cătră evreii supuș(i) austriiacești, fără se s(e) aștepti dizlegarea ce mai înaltă a d(umnealui) deplin împuternicitului prezident, cătră cari este apelarisită pricina și, macar că după aceli a meli jalobe, Înaltul Sfat au binevoit a poronci cinst(it)ei Orășâneștii Agii ca, prin marafetul ei, să-mi întoarcă slujba iarăși în a me purtari de grijă până să va priimi ace dizlegare, însă ace poroncă nu numai că nu s-au implinit, dar încă ieri, la 20, s-au publicarisit și cu darabana pe toate ulițăle orașului, iar mai cu osăbire înaintea casăi meli și a rudeniilor meli, dipărtarea și înstreinarea me de la această slujbă.

Apoi o asămine neașteptată înfruntari, pricinuită mie fără dizlegare d(umnealui) deplin împuternicitului și fără hotărârile cele mai de pe urmă, aducându-mă întru deznădăjduire și nemaiputând închipui altă, cu cucernicie, în numele Preputernicului Monarh, alerg cătră îndurarea Înaltului Sfat, rugându-mă să mi să facă îndreptare obijduirii ce s-au pricinuit bătrânețelor și cinstii meli cu publicarisire de darabană, și totodată să mi să facă și puneri la cali di întoarcire slujbii și va fi pomeniri.

1832, ghenari(e) 21”

Sursa: ASI, Secretariatul de Stat, 163/1832-1845, f. 4

Anexa 8:

„După obiceiul vechiu, pentru buna petrecire și liniște nații evreiești, să alege cu întăritura Ocârmuirii un hahambașa din neamu(1) lui Nefstalii asupra tuturor jidovilor din Prințipatul Moldavii. Cel de pe urmă, Șaia, prin plecare sa cătră binele obștii, au tras asupra sa mulțămire a toatii nații evreiești, arătând și ce mai mare răvnă pentru Înaltul Scaun rosienescu.

Jidovii supuși austrieci, folosându-să cu protecția agențiilor cu 20 de ani înainte și până acum, s-au ispitit a trage în parte lor toată putere asupra jidovilor din prințipat, împreună cu puterile giudecătorească și dohovnicească și capitalul obștescu, și, în sfârșit, prin feliuri de intrigi au dobândit plecare Divanului Moldavii, au alcătuit dovezi minciunoasă, și lucrare acestor toate au fost întărire din parte Divanului a unui alt hahambașa, adus de dânsii de la Austria în locul celui de mai nainte, împotriva privilegiurilor și dorinții a tuturor jidovilor supuși a Rosii, a Prusii și a Moldaviei. Acest hahambașa, primind în mâinele sale toată putere, pricinuieste tot felii de păgubiri obștii și chel:uiește banii, grăbindu-să a-ș(i) împlini pagubile ce au suferit când au priimit acest post, precum gios să dovedește.

În casa obștească a jidovilor să afla banii pe anul 1831 - 123000 lei - și pe anul 1832 - 86400 lei - asămine și alte venituri cari nu s-au socotit, precum averile jidovilor ce au murit, în vreme holerii, fără clironomi, care toate aceste au intrat în casa obștească pentru trebuințele obștii.

Aceste some, precum și banii strânși pentru lemne - câte 10 lei de la toată casa - s-au întrebuințat mai mult pentru rânduire noului hahambașa, pentru care obștea, înștiințându-să, au cerut samă de la cahali, însă ei s-au împotrivit la această și obștea a fost sălilită să pornească jalobi la 15 noiemv(ri)(e) 1831 și la 6 ghenari acestui an cătră Divan, însă nu s-au învrednicit cu nici un răspuns. Și pentru aceasta, obștea au ales vechili, împuternicindu-i ca să stăruiască la nacealstfii pentru sămile cahalelor, asămine pentru rânduire hahambașii de mai nainte, Șaia, din neamul lui Naftulii. Și din pricina asupririlor ce acum obștea evreiască pătimizește, ea cu toată mulțămire priimește asupra sa să împlinească toate dările pusă asupra jidovilor după Reglement, tăind și hahambașa după rânduiala de mai înainte.

Așadar, noi, vechilii aceștii obști, plecat rugăm pe Ex(celeța) Voastră

întâi: să binevoiiți a poronci ca să s(e) cerceteze adivărul arătărilor noastre, urmând după această precum va povățui dreptate;

al doile: să poronciți să ni se deie socoteală pentru somele de mai sus;

al treile: să s(e) rânduiască iar hahambașa cel mai înainte”.

Sursa: ASI, Secretariatul de Stat, f. 15-16v.; original rus la f. 13-14v.

„Asupra tuturor jalbilor lui Șaim, fostul hahambașă și a 4 <...>¹¹³. Solomon Ursul, Leiba Aslan, Haim sân Solomon și Herșcu sân Hai<m> - unii rudenii și uniți toți cu Șaim - dați în numile nației evreiești din <...>, în vreme când jalbili aceste nu să văd dicât cu un no. până la 100 iscălituri <...> dintre aceștia încă chemându-să la comisii, spre a să întreba di sănt iscăliturile <...> și sănt cu știința lor porniți aceli jalbi, nu s-au înfășoșat dicât <...>, prin cari jalbi cer a să așăza și a să rândui iarăși hahambașa pi num <...>, poreclit Naftulovici, și a 3 predlojării a Ex(celeței) Sale d(omnul) viț(e)-prezident <...> triimeasă arătati jalbi la această comisai, poroncitoari a întra <...> pricinii hăhămbășiei, comisiia, după începătoarele cercetări ci au făcut <...>:

liu. Că această ceriri di a să așăza din nou disființata hăhămbășii, pornită numai di cătră numitul Șaim împreună și cu arătații 4 to <...> sănt și împreună legați și cu un cu totul niisămnătoriu no. di jălbi <...> sus s-au arătat cei mai răi din nații, fără căpătăiu și vagabonzi și acei învi<...>, numitul Șaim și cei mai mulți plățiți cu bani di cătră dânsul, după măr<...>ii spre dovadă să alătorează, iar nu de cătră toată obștea nației evreiești <...> jalbili lor glăsuiesc.

2lea. Că ce mai mari parti dintri jidovi, din cari până acum s-au <...>șat până la 621 iscălituri, cuprinzându-să între dânsii toți capitaliștii <...>ții și frunțașii nației jidovești, nu numai că nu voiesc așăzarea disființa <...> hahambașa, ci dimpotrivă cer ca nicidicum hahambașa să nu mai fii <...>, lucru oborât di Organicescul Reglement și purtătoriu în sini di multe abuzuri, <...> pilări nației evreiești, rugămintea acestor di pi urmă fiind di a li să așă<...> un rabin cu bunăștiință di pravili pentru trebuința legii lor, care loc n<...> Șaim nu-l poati nicidicum ține, pentru următoarii cuvinti:

a) pentru că el esti fără știință di pravili și di rânduielile legii, care aceasta și însuși el tăcut o mărturisăști prin scrisoarea di pi cari să alătorează copii, prin cari iscălești împreună cu alții mulți, făcând 6 vechili și imputernicindu-i di a aduci un învățat rabin iurist pentru trebuințili legii nației lor, cari după aceea s-au și adus pi Iacov Leib Hamburg, pravilist di la Brod, și să află întrebunțat de națiaa evreiască, plătindu-i-să câte 5346 lei pi an leafă și 1230 lei pentru unirea casii lui cu meremetul făcut la dânsa,

b) că numitul Șaim hahambașa să dovedești cu desăvârșit rău scopos și cugetari cătră Ocârmuirea locului și cătră interesul Vistieriei pământești, răzvrătind pi câț(i) au putut din jidovi di a nu priimi patent, nici a să supuni la plata dărilor pusă asupra lor, precum din alăturata mărturii să dovedești, lucru cari au dat povod celor împreună cu dânsul di a să adresarisî cu jalbă și cătră cinstitul consulat al Galiei, prin cari cer ca darea lor să se mărginească numai în 24000 lei pi an, după hrisoave, împreună cu a raielilor, cu cari ei nimic nu au a faci, nici îi privești, și cari s-au pus la cali cu unită so<co>tința tuturor jidovilor, prin scrisoare iscălită di vechilii nației, niiscăliți rămâind numai doi dintre vechili, acei uniți cu Șaia fostul hahambașa, și cari sănt niști răi,

v) că numitul Șaim s-au arătat cu dizvăliții niascultătoriu și nisupus și însuș(i) poroncilor Ocârmuirii, dați prin predlojării, prin cari să îndatorești di a da samă la această comisii pentru luaturile și daturile banilor taxiei jidovilor din leși pi anii 1828, 1829 și 1830, și cari, arătându-i-să di cătră comisii și cerându-i-să sâmile, el nu numai că nu s-au supus și nu să supuni nici până astăzi a li da, ci încă dimpotrivă, cu o o[r]brăznicii și o simeții niertată și vrednică di pedeapsă, au cutezat a porni jalbă niadivărată și cu atingiri di cinste unui dintre noi, mădulările comisii, cu cuvânt că, povățuit, invitat și în uniri cu Zisul

Cofman, i-au pus execuții pentru darea socotelilor pi arătata mai sus epochă, în vreme când execuția s-au pus după unita socotița tuturor cilenurilor comisiei, și cu hârția slobozită supt iscăliturii noastre, a tuturor, și aceasta s-au făcut după tot cuvântul dreptății, pentru că el, Șaim, să dovedești din însuș(i) iscăliturii sale ci s-au înfătoșat la comisii că au intrat în banii taxiei, luând sumi însămnătoari di ani, și că vânzare taxiei s-au făcut iarăș(i) prin știrea și supt iscălitura sa, nu a altora împreună cari era rândui(i) spre agiutorul său, și pentru că el nicidecum nu s-au opus a da socotelile cerute di la dânsul, și cari însuș(i) au făgăduit deodată a li înfătoșa, și apoi în urmă nici până astăzi, cu toată execuția ci are asupra-i, nu voiești a li da, lucru cari dă prepus comisiei că el ari sfitarisi(i) din banii taxiei arătaților ani, căci, întru alt chip, ci pricină l-ar face a nu vroi ca să de socotelile ci i să cer,

g) că el, Șaim, prin arătații patru uniți cu dânsul, au cutezat a porni jal<be min>ciunoasă, cu ceriri din parte obștiei nației evreiești di a să rândui el hahambașa <...>mii, când obștea nu numai că nu au avut știință și împărțășiri la o asăminea, ci mai vârtos au fost și esti protivnică aceștii ceriri,

d) că numitul Șaim, prin invitari unora di a-l ceri pi dânsul hahambașa <...>cina nimărginitii shizme, a niunirii și a prigonirilor ei urmează nația jidovască din leș(i),

e)că Șaia, cu feliurimea jalbilor, a lucrărilor lui și a partizanilor săi, au <...> și pricinuești nisuferită și niertată supărari Ocărmuirii, cari dacă nu <...> înfrânătoari puniri la cali, pot să aducă și mai multi supărări.

Acestea cu cinsti supuinđu-li bunii luări aminti a Sfatului, adaogi că socoti<...> fi ca să facă puniri la cali în chipul următoriu:

1iu. Hăhămbășia să lipsască cu totul și pentru totdeauna, ca un lucru <...> Reglement și purtătoriu în sini di catahrisis și pricinuitori di supărări <...>, turburări nației evreiești.

2le. Nației evreiești din Iaș(i) să să de voie și slobozării spre a-și ave din ap<...> un rabin vrednic și cu toată știința di pravile, cari să li poartă grijă numai pentru <...> li legii lor, și anume pi acel cari îl și au acum, împreună cu pravilașii trebuincioși, căruia rabin și pravilași jidovii din leși să li plătească și leașă din banii taxiei ci au ei a așăza, sporindu-să pisti banii ci au a da Vist(ie)r(iei) și zăciuiala la <...>tipal, cari leașă a rașinului s-ar socoti din gios câte 500 lei pi lună, cuprinzându-să întru aceștia și banii chiriei casii lui, iar leașă pravilașilor să va hotări di cătră fruntașii breslii, fără a lua nici rabinul, nici pravilașii nimică altă di la nimi<nea> din jidovi, supt nici un cuvânt;

3le. Toati jalbili câte să vor mai înfătoșa cu ceriri di rânduirii di<...>șă ori din parte lui Șaim, cari nu să poati socoti că au fost altă în toată vremea <...> cumpărători și orândari hăhămbășiei sau din parte partidii lui, cari esti al<...>, precum mai sus să însămnează di cătră niști răi și turburători, nu numai <să> nu mai fii priimite, dar încă să fie și lepădate ca pentru un lucru p<rici>nuitori di shizmă și di răzvrătiri nației evreiești;

4le. Că el, Șaim, împreună cu acei patru însămnăți mai <sus>, și anume: Solomon Ursul, Leiba Aslan, Haim sân Solomon și Herșcu sân Haim, cu toate ali lor lucruri să să izgonească din țară, trimițându-să pisti hotar, oriundi vor voi a mergi, fără a să mai pute întoarci în Moldaviia, ca prin aceasta să să poată aduci nația jidovească iarăș(i) în liniști, căci întru alt chip nici nația lor, nici Ocărmuirea nu va pute fi în odihnă”.

Sursa: ASI, Secretariatul de Stat, 163/1832-1845, f. 58-59v. (deteriorat)

După cum se cunoaște, dintre izvoarele epocii moderne, catagrafiile oferă cele mai numeroase și precise informații privitoare la evoluția așezărilor. Pe baza acestor surse se pot elabora studii referitoare la ocupația locuitorilor, situația demografică, organizarea administrativă și fiscală sau lucrări care să aibă în vedere onomastica și genealogia.

Încercând să reconstituim, printr-o cercetare monografică, istoria târgului Ștefănești, edităm acum două catagrafii care se referă la breasla evreilor din această localitate. Păstrată doar într-o copie, prima îi înregistrează pe evreii aflați în Ștefănești, la 6 octombrie 1801. Din motive fiscale, aceștia sunt redați în trei categorii: în prima găsim 71 de familii cu dugheni, în cea de-a doua 49 de familii care nu aveau dugheni, iar în ultima 11 nume ale evreilor care arendaseră crâșme în satele din împrejurimi. Cea de-a doua catagrafie este din 1820 și cuprinde numele „jidovilor hrisovuliți ai târgului Ștefănești”, în număr de 70, deci acei locuitori proprietari de dughene care plăteau dările în șase sferturi¹.

Din aceste recensăminte aflăm produsele care erau colportate de negustorii evrei în târgul Ștefănești la începutul secolului al XIX-lea. În jumătate din dughenele evreiești atestate în această localitate se vindea horilcă fie „cu vadra”, fie „cu hurta” (toptanul). Între alte bunuri găsim: cușme, pânză, postav, „marfă de Bruges”, haine confecționate chiar de negustori, produse alimentare, sare, bere, tutun, sticlă, lumânări, fuse, dohot etc. Cei care nu aveau dugheni erau, în general, meșteri croitori, dulgheri, ciubotari, pitari, rachieri, care practicau probabil un negoț ambulant. La începutul secolului al XIX-lea, în localitate exista și o baie publică, din moment ce este menționat și un „feredauș”. Pe lângă doi legători de cărți și un pisar, în comunitatea evreilor din Ștefănești exista și un „dohtor”. De asemenea, recensământul înregistrează doi dascăli, doi ceauși, doi hahami și pe rabinul Aaron, ceea ce ne determină să presupunem că, la 1801, aici existau două sinagogi. În breasla evreilor din Ștefănești sunt atestați însă și oameni săraci, unii locuind chiar la alte familii.

Recensământul efectuat la 1820 menționează și alte ocupații. Pe lângă numeroșii crâșmari sau „rachieri” întâlnim „mătășari”, pietrari, bogasieri, cantaragii, băcani, taxieri, hamali, ciocli și un „argintar”. Rabin era, la acea dată, Șulim, iar hahami Iancu, Iosăp și Zelman. Din nefericire, această catagrafie consemnează doar numele evreilor hrisovuliți. Deși prin pierderea Basarabiei (1812) negustorii evrei din Ștefănești au primit o grea lovitură, numărul lor nu a scăzut. Ca și în cazul altor târguri moldovenești, acești oameni întreprinzători au venit în număr mare la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în special după împărțirea Poloniei și ocuparea nordului Bucovinei de către Austria². Dacă la 1774, în Ștefănești se înregistrau la „rufeturi” (breslași) doar trei evrei, în „Condica liuzilor” (1803) sunt trecute 136 de familii³, număr foarte apropiat de cel existent în catagrafia de la 1801.

Aceste catagrafii completează în mod fericit informațiile existente în alte izvoare. În *Catastihul de venitul Ștefăneștilor (1793-1819)*, document inedit încă⁴, aflăm că, la 1798, în această localitate existau 198 de dugheni” la Uliță, creștinești i armenești i jidovești”, din care 167 plăteau câte patru lei, 15 câte trei lei, 14 câte doi lei și cinci câte un leu. Scăzând cele 71 de dughene atestate de catagrafia din 1801, rezultă că, la începutul secolului al XIX-lea, peste 120 de dughene aparțineau „creștinilor și armenilor”. Din același manuscris aflăm că vechilul târgului Ștefan Stârcea încasa anual 500 lei pentru căsăpie, 500 pentru „orânda horilcii”, 750 pentru „orânda vinului”, 525 pentru mortasipie, iar pentru închirierea crâșmelor boierești și a unei dughene mari, câte 470 de lei. Începând cu anul 1798, proprietarul târgului, hatmanul C. Paladi, nu a mai arendat dreptul de vânzare al vinului și nici crâșmele care îi aparțineau, introducând „vinul boieresc”. Așa se explică de ce în catagrafia de la 1801, ca și în cea de la 1820, nu găsim decât dughene ale „crâcimărilor” și „horilcarilor”. Atunci când boierul nu dispunea de vin cușer, cum s-a întâmplat la 1814-1815, se permitea, în mod excepțional, să comercializeze vin și evreii. Astfel, catastihul menționează „orânda de la Boroh jidov pe 200 vedre vin cușer ce a vândut în anul acesta, nefiind vin boieresc a se da în breasla jidovilor, precum s-au urmat în anii trecuți”. De altfel, acest evreu este atestat și de catagrafia de la 1801, ca și Leiba și Șmil care, la începutul secolului al XIX-lea, vindeau importante cantități de vin cușer. Tot din *Catastihul de venitul Ștefăneștilor* aflăm că pentru „orânda berăriei” evreii dădeau anual boierului 25 oă de zahăr. De asemenea, acel „Moșcu mărgineanul de la vamă”, menționat la 1801, trebuie să fi fost arendașul podurilor de peste Prut care este atestat de catastih. Publicarea, în continuare, și a celorlalte catagrafii, care înregistrează pe evreii din târgul Ștefănești ne va permite să surprindem, uneori chiar în detaliu, bogata activitate desfășurată de această comunitate.

NOTE

¹ *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, Coordonatori Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București. 1988, p. 226.

² În acest sens, vezi Gh. Pungă, *Noi contribuții privind istoria târgului Ștefănești (sec. XVIII - mijlocul sec. XIX)*, în AIIAI, t. XVII, 1980, p. 321-344.

³ *Ibidem*, p. 343. Efectuat în condiții de război, acest recensământ nu redă situația demografică reală a Moldovei.

⁴ Arh. St. Iași, mss. Nr. 1738. Catastihul a fost valorificat parțial în studiul citat mai sus.

1801 octombrie 6

Copie

Catagrafie jâd(o)v(ilor) cu dugheni ot

Ștefănești <1>801 oct(ombrie) 6

(Malla vâd(ană): Ili haham bez dugheană; Iosup, Sarae)¹

Număr	Nume
1	Smil ot Brod, are puțână horilcă cu vadra
2	Haim are horilcă tij cu vadra și lumânări
3	Leizâr casap are și dugheană cu horilcă
4	Smil croitori i Iosup lipit lângă Smil
5	Ruhle vâd(ană) are horilcă cu vadra
6	Iosop Mititelu are horilcă cu vadra
7	Hășăi cușmari are și dugheană
8	Herșcu cușmari
9	Iosop Hurtojni, horilcă și pânză
10	Nusân Hurtojni, horilcă și pânză
11	Iancul jâdov, are pânză
12	Feiga vâdană are ahtarlâc
13	Meer are horilcă și puțâni oale, tiutium
14	Moșcu casapu are horilcă cu hurta, steclă și caasă
15	Aba Hurtojni are horilcă și pânză
16	Smil staroste are horilcă și pânză
17	Haviș Hurtojni are horilcă, pânză și dohot
18	Avram are ahtarlâc pușân
19	Moșcu mărgineanul la vamă

- 20 Haim are horilcă cu vadra i lumânări
21 Leiba Jircalu are puțân ahtarlâc
22 Herșcu are oale și horilcă cu vadra
23 Mochiul haham ari pânză și horilcă
24 Nusân are ahtarlâc
25 Zăilec cușmari
26 Marcu ari puțână marfă de Briuj²
27 Boroh are marfă de Briud (sic) și horilcă
28 Leiba steclari ari stecli, oale, strachini și horilcă
29 Bercu are horilcă cu hurta
30 Leiba rachier și are rachiu
31 Leiba și Solomon fiul său are pânză și horilcă
32 Cerbu Hurtojni are horilcă
33 Leiba Bobulescu are oale, strachini, horilcă cu vadra și sare
34 Iosop chitari are străchinărie
35 Solomon are horilcă, pânză și alte lucruri
David sân lui făr(ă) dughiană
36 Sâmon are horilcă cu vadra și fusă
37 Leiba croitori are dugheană cu croitorie
38 David are horilcă cu hurta
39 Leizăr are străchinărie
40 Avram are străchinărie
41 David are horilcă cu vadra
42 Herșcu Todireanu are horilcă cu hurta
43 Herșcu zât Meier are ahtarlâc
44 Herșcu Săpoteanu are pânză multă și horilcă cu hurta
45 Bercu are marfă de Brod (sic)
46 Leiba Roșu are postăvărie și altă marfă de Brod; are și fiul însurat
47 Herșcu jâd(o)v ulurțiu are făclierie și alti
48 Aizec teslar
49 Meer jâd(o)v are horilca cu hurta
50 Froim croitor șădi cu Meer
51 Leiba are oale și horilcă cu vadra
52 Leiba croitori
53 Smil are oale și horilcă cu vadra
54 David dascal țâni și oale
55 Rubin bārari are berărie
56 Moscu legători de cărți
57 Rubin are ahtarlâc
58 Mochiul croitori ari oali și strachini
59 Herșcu are oali, dohot și sare
60 Meer are oali și strachini
61 Moșcu are oali și puțân ahtarlâc și dohot
62 Iancul are horilcă cu vadra

63 Strule are ahtarlâc
64 Solomon are bęcălie
65 Herșcu are horilcă cu hurta și pânză
66 Fișel are horilcă. oale și strachini
67 Leiba croitori are dugheană
68 Tij Leiba croitori sărac
69 Ili jād(o)v are horilcă cu hurta
70 Aron are horilcă și ahtarlâc
71 Moșcu are horilcă și sare

Făr(ă) dugheni

1 Bercu dulgheri
2 Leiba ciubotari
3 Blima vadană
4 Fișel scorțari
5 Bercu zăt lui. în casă cu el
6 Copil carațiu (sic)
7 Herșcu sărac
8 Meer sărac
9 Moisa tij
10 Marcu dohtor
11 Avram
12 David ceaușul. căp(i)t(an) de aice au scris
13 Nahăm zăsul
14 Chivăr feredauș
15 Aaron rabinu
16 Rubin rachiar
17 Moscu pisari
18 Leizăr solonari are și cumnat în casă
19 Slium casap
20 Aron zet lancul
21 Ioir ceauș
22 Solomon sărac
23 Chișta vădană
24 Herșcu steclari
25 Lupu legători de cărți
26 Avram șădi cu Chișta
27 Ili brat Ițic jād(o)v
28 David cumnat
29 Haim șăde cu David
30 Aizâc mătăsariul
31 Ițac cumnat lui, tij într-o casă
32 Boroh crășmari
33 Lancul hotineanu croitori
34 David croitoriul, șădi cu lancul

- 35 Zălman
 36 Leizăr chitari
 37 Boroh croitori șădi cu Leizăr
 38 Mehel legători de cărți are și burlac
 39 Iosop croitori
 40 Hușur dascăl șădi cu Iosop
 41 Leiba croitori
 42 Marcul sân Strule
 43 Heche - chităriță vădană
 44 Bercu hotineanu croitori
 45 Solomon croitori
 46 Bercu șădi cu Solomon
 47 Malha vădană
 48 Ili haham
 49 Iosop sărac

- 1 Ilie ot Stâncă
 2 Lupul ot Brăteni
 3 Avram ot Debărceni
 4 Leizăr ot Durnești
 5 Bercul ot Cucuteni
 6 Dancob ot Albești
 7 Lupul ot Dăniliești
 8 Strule ot Băscăceni
 9 Marcu ot Românești
 10 Iancu ot Bobulești
 11 Moșcu ot Coșciuști

**Arh. St. București, Doc. Istorice (Fond Bibl. Acad. Rom.),CXXV/157.
 Copie din prima jumătate a sec. XIX.**

¹ Așa în document.

² Bruges.

Jidovii hrisovuliți al târgului Ștefănești (1820)

1	Ițic crâșmariu	25	Aba ciobotariu	48	Leizer căsapu
2	Iosăp chitariu	26	Ușăr hamalu	49	Avram cucimariu
3	Leiba botoșineanu	27	Avram croitoriu	50	Mănașcu băcalu
4	Novic crăcimariu	28	Bercu cioclu	51	Bercu mătăsariu
5	Bercu starostele	29	Ili croitor	52	Herșcu mătăsariu
6	Zelic harabagiu	30	Iancu ciobotariu	53	Iancu mătăsariu
7	Zălicu mătăsariu	31	Leizer ciobotariu	54	Solomon rachieriu
8	Herșcu cușmariu	32	Sulim rabin	55	Ițac cioclu
9	Leiba cușmariu	33	Luhuman de la Eș(i)	56	Meer zet rabin
10	Buiut rachieriu	34	Iosăp cioclu	57	Săne cioclu
11	Marcu rachieriu	35	Moișul sticlariu	58	Manas cioclu

12	David rachieriu	36	Iancu hahamu	59	Labăș croitoriu
13	Herșcu staroste	37	Șmil cantaragiu	60	Șmil croitoriu
14	Șmil bogasieriu	38	Moșu mătăsariu	61	Ruhin croitoriu
15	Leizer zet bogasieriu	39	Lupu mătăsariu	62	Haim croitoriu
16	Leiba hotintianu	40	Leiba rachieriu	63	Iancu mătăsariu
17	Lupu rachieriu	41	Strul i Leiba, gineri	64	Froim croitoriu
18	Strule rachieriu		hahamului din Eși	65	Iancu bașce (sic)
19	Simon rachieriu	42	Iosăp haham	66	Moșul ceauș (om de
20	Simon chitariu	43	David taxieriu		sărviciu la sinagogă)
21	Moșul holcariu	44	Solomon croitoriu	67	Leizer chetrariu
22	Baruh crâcimariu	45	Zelman hahamu	68	Ștrul croitoriu
23	Avram crâcimariu	46	Ruhin mătăsariu	69	Meer hamalu
24	Halim hamalu	47	Simion argintariu	70	Bercu

Arh. St. Iași, tr. 166, op. 184, nr. 20, f. 26-27

POPULAȚIA EVREIASCĂ DIN BUCOVINA. STATUT JURIDIC, EVOLUȚIE DEMOGRAFICĂ ȘI ECONOMICĂ, SOCIALĂ LA CUMPĂNA DE VEACURI (XVIII - XIX)

Mihai-Ștefan CEAUȘU

Numeroase documente ale timpului atestă faptul că, în Bucovina secolului XVIII, la fel ca și în secolele anterioare, evreii au fost o prezență activă, mai ales în mediul urban, dar și în cel rural. Comparativ cu situația din alte țări din centrul sau din răsăritul Europei, în care existau numeroase restricții și discriminări la adresa populației evreiești, în Principatele Române aceasta a beneficiat de un regim de toleranță religioasă, de o libertate economică, aproape fără îngrădiri, precum și de siguranța persoanei și a averii. Aceste condiții propice au făcut ca numărul evreilor să fie într-o continuă creștere, dar ceea ce este semnificativ acum, în secolul XVIII și va rămâne o constantă până la sfârșitul secolului XIX, este faptul că sporul demografic al populației evreiești se va realiza, mai ales, prin masive imigrări ale evreilor în Moldova, respectiv în Bucovina după 1775, din alte zone mult mai puțin favorabile dezvoltării evreimii.

Pentru Moldova, zona sa din nord-vest, mai ales ținuturile Cernăuți și Suceava, ce vor alcătui după 1775 Bucovina austriacă, a constituit poarta principală de pătrundere a evreilor imigranți din sudul Poloniei și din părțile vestice ale Rusiei. Faptul acesta a determinat o anumită concentrare a populației evreiești în această zonă, mai ales în orașe, situație reflectată în mod evident și de recensământul populației Moldovei, din anii 1772-1774¹.

La scurt timp după instituirea, în ultimul sfert de veac XVIII, a stăpânirii Imperiului Habsburgic asupra zonei de nord-vest a Moldovei, cu numele de Bucovina, reprezentanții noilor autorități imperiale, precum maiorul Fr. von Mieg² și mai ales guvernatorul militar al noii provincii, generalul-maior, baron von Spleny³, consemnau în rapoartele lor, înaintate Curții din Viena, faptul că situația economică a populației evreiești era prosperă în cadrul provinciei și că numărul ei era într-o continuă creștere. Totodată, se insista asupra faptului că evreii reușiseră să acapareze o mare parte din comerțul local, fiind în același timp arendașii principalelor surse de venit din provincie. Reprezentanții noilor autorități habsburgice insistau asupra faptului că mare parte din populația evreiască imigrase din Galiția în Bucovina în timpul războiului ruso-turc din

anii 1768-1774 și că aceștia făcuseră avere din comerțul cu băuturi alcoolice, dar și prin alte metode socotite a nu fi fost prea oneste.

În momentul în care autoritățile militare imperiale au căutat să aproximeze potențialul demografic și economic al noii provincii, întocmind primele statistici referitoare la populația Bucovinei în anul 1776, ele au consemnat existența a 526 de familii de evrei, concentrate mai ales în cele trei orașe ale provinciei și anume: Cernăuți, Siret și Suceava⁴.

În orașe, evreii dețineau proprietăți imobiliare și aveau un rol preponderent în cămătărie, ca și în anumite segmente ale comerțului, mai ales în cel cu băuturi alcoolice, ei fiind principalii negustori de vin, rachiu și bere⁵. Totodată, numeroși evrei erau arendașii cârciumilor din orașe sau a celor aflate pe diverse moșii.

În momentul în care evreii adunau un capital mai mare, unii dintre ei deveneau arendași de moșie. Recenzarea, la 28 octombrie 1776, de către generalul-maior von Spleny a moșiilor și a arendașilor de moșii existenți în Bucovina, evidențiază un număr surprinzător de mic, după părerea noastră, de evrei arendași de moșie. Cei nouă arendași evrei erau aproape în majoritate din Galiția, de la Snyatin. Dintre ei, doar evreul galițian Löb ținea în arendă trei moșii (Milie, Vijnîța și Câmpulungul Rusesc), urmat de evreii Lazăr și Moise cu câte două moșii arendate, restul având luate în arendă doar câte o moșie, dintr-un total de treisprezece moșii arendate în districtele Cernăuți și Suceava⁶.

Totuși, constatarea faptului că cei mai mulți dintre evreii arendași de moșii erau străini din Galiția sau Moldova a neliniștit autoritățile centrale habsburgice, determinându-le să ceară, în noiembrie 1776, prin Consiliul Aulic de Război din Viena, Administrației militare a Bucovinei, o situație exactă asupra evreilor.

Raportul administrației bucovinene urma să specifice cu exactitate numărul evreilor care au existat în provincie încă din timpul apartenenței sale la Moldova, considerându-se că aceștia erau cei care puteau fi socotiți ca indigeni, apoi a celor stabiliți aici prin imigrare în timpul războiului ruso-turc dintre anii 1768-1774 și în fine, a celor stabiliți aici, în Bucovina, din Galiția, după anexarea sa de austrieci⁷.

Conscripția întocmită de generalul-maior Gabriel baron von Spleny, șeful autorității militar-administrative provinciale, număra o populație evreiască de 2906 suflete, răspândită la scara întregii provincii, atât în orașe cât și în sate. Analiza locului de origine a acesteia conducea la concluzia că, numai 206 familii israelite puteau fi socotite ca indigenate în Bucovina, după criteriile stabilite de către Consiliul Aulic de Război din Viena. Acestora li se adăugau un număr de 298 de familii emigrate din sudul Poloniei, viitoarea Galiție habsburgică, în timpul războiului ruso-turc și alte 146 de familii emigrate după instituirea stăpânirii habsburgice⁸.

În această perioadă, în care politica de toleranță religioasă promovată de coregentul Iosif al II-lea era abia la începuturi, Curtea din Viena ducea

încă o politică de intoleranță față de evrei. Catolica împărăteasă Maria Teresia, socotindu-i o plagă pentru stat, dorea ca prin diferite măsuri restrictive la adresa acestora, să realizeze o reducere a populației evreiești din imperiu⁹. Consiliul Aulic de Război din Viena, militând în spiritul acestei idei, a cerut în repetate rânduri, în anul 1777, Administrației militare a Bucovinei, să împiedice pe cât posibil, contractarea de către evreii recent imigrați în provincie a unor obligații financiare cu ceilalți locuitori, rezultate din acordarea unor împrumuturi, cu scopul de a înlesni expulzarea acestora din provincie, în caz de nevoie¹⁰. Totodată, administrația provinciei trebuia să vegheze ca evreii arendași să nu sporească abuziv sarcinile datorate de țărani supuși stăpânilor de moșii, ceea ce ar fi putut determina nemulțumirea locuitorilor satelor și emigrarea lor în Moldova învecinată.

În virtutea ordinelor primite, generalul Spleny institua obligativitatea anunțării de către vornicii satelor a așezării oricărui evreu în sate. Așezarea se putea face doar pe baza unui ordin special de încuviințare al administrației provinciale. Vornicii care nu respectau ordinul dat urmau să fie pedepsiți cu bătaia. De asemenea, se ordona o limitare a dreptului evreilor de a arenda moșii și cârciumi în Bucovina, stabilindu-se că țăranilor nu li se putea da în cârciumi un credit mai mare de 3 florini anual¹¹.

Cu ocazia depunerii jurământului de credință de către nobilii, clericii, orașenii și țărani din Bucovina, către împărăteasa Maria Teresia și coregentul Iosif al II-lea, la 12 octombrie 1777, în numele comunităților evreiești din provincie, semnau formularul de jurământ 178 evrei din orașul Cernăuți, 75 din Suceava, 45 din Siret, 84 din Sadagura, 57 din Vijnița și alți 14 evrei din diverse localități bucovinene¹².

Deși mare parte a evreilor depuseseră jurământul de credință, autoritățile centrale și locale habsburgice au continuat să aibă în vedere reducerea numărului acestora, mai ales a celor recent imigrați. Noul administrator al Bucovinei, generalul Enzenberg, în rapoartele sale, din anul 1779, referitoare la situația Bucovinei, constata că evreii acaparaseră aproape tot comerțul provinciei, ținând numeroase moșii și sate în arendă. Calitatea de arendași de moșii dădea posibilitatea arendașilor evrei să intervină în organismele administrative ale lumii rurale, alegând vornicii satelor după bunul lor plac. Aceasta atrăgea nemulțumirea comunităților rurale, care acuzau că acești vornici erau părtinitori, mai ales în judecarea pricinilor dintre evrei și țărani. Enzenberg sesiza drept cauză a puternicei imigrări evreiești faptul că aceștia nu plăteau nici impozitul pe meserii, nici pe pământ, ci doar o taxă anuală de 5 guldeni de familie și că se bucurau în Bucovina de multe libertăți și înlesniri, ca în nici o altă provincie. Ca atare, șeful Administrației militare bucovinene propunea autorităților centrale vieneze impunerea fiecărei familii evreiești la plata unui impozit pe cap de locuitor, de doi ducați, și a altor doi ducați drept taxă de toleranță, la care să se adauge un impozit pe meserii de 20 la sută din veniturile realizate¹³. De asemenea, propunea

instituirea unei taxe de licență de 20 ducaci, pentru acordarea dreptului de a se căsători, evreilor străini cu cei indigenați în Bucovina.

Propunerile făcute de Enzenberg nu au fost acceptate pe deplin la Viena, deoarece noul împărat Iosif al II-lea se gândea să dea o rezolvare generalizată la scara întregii monarhii, problemei evreiești. Aceasta s-a făcut în sensul cerințelor ideilor iluministe ale timpului, bazate pe toleranță și umanism, idei puternic ancorate în doctrina și practica politică iosefinistă.

Pentru încadrarea evreilor din imperiu în normele utilitarismului social promovat de absolutismul luminat iosefin, împăratul Iosif al II-lea a dat, la 13 mai 1781, o hotărâre menită să-i transforme în elemente folositoare statului¹⁴.

În vederea atingerii scopului propus, patenta imperială stipula înlăturarea tuturor semnelor distinctive din portul evreilor și restrângerea uzului limbii evreiești doar la oficierea serviciului divin. În rest, toate contractele, testamentele, socotelile, registrele comerciale, mărturiile și toate actele administrative sau judecătorești urmau a fi făcute în limba uzuală în justiție, respectiv în limba germană. În acest scop, evreii urmau să învețe limba țării și să-și trimită copiii să frecventeze școlile publice înființate pe tot cuprinsul monarhiei, având chiar încuviințarea de a urma studii superioare, universitare¹⁵.

Spre a îndepărta evreii de cămătărie, care constituise vreme de secole principalul mod pentru ei de a-și câștiga existența, împăratul hotărâ îndreptarea acestora spre ocupații socotite a fi mult mai profitabile pentru societate și stat. Astfel, evreilor li se dădea încuviințarea de a se ocupa cu agricultura, cu cărăușia, cu meșteșugurile sau cu artele libere, ca pictori și sculptori. Totodată, evreii puteau întemeia companii de comerț, fabrici sau manufacturi¹⁶.

Consiliul Aulic de Război a transmis, la 30 mai 1781, hotărârea imperială Administrației militare a Bucovinei, cerându-i propuneri în vederea transformării evreilor bucovineni în membri utili statului. Pentru a putea da un răspuns cât mai întemeiat, Enzenberg a numit o comisie formată din unii membri ai Administrației Bucovinei, care, sub președinția sa, urma să-și dea avizul în problema evreilor. Rapoartele înaintate forurilor centrale vieneze dovedesc însușirea de această comisie a tuturor punctelor din hotărârea imperială referitoare la transformarea evreilor în cetățeni utili ai statului. În plus, comisia propunea înlăturarea din rândul celor 1050 de familii de evrei din Bucovina a evreilor săraci și cerșetori și nu neapărat a celor stabiliți aici după anul 1769. Cerșetori erau categorisiți evreii care plăteau o contribuție anuală sub 4 guldeni¹⁷.

În august 1781, Consiliul Aulic de Război din Viena ordona îndepărtarea din Bucovina a evreilor cerșetori, interzicând practicarea cametei și a arendășiei neautorizate de evrei. Ca urmare, în toamna aceluiași an, administratorul șef al Bucovinei a întocmit un vast proiect referitor la modul în care evreii bucovineni puteau fi transformați în cetățeni utili ai statului, schițând un prim regulament de organizare a acestora. Propunerile generalului

Enzenberg vizau expulzarea evreilor cerșetori ce nu plăteau o contribuție mai mare de patru florini anual, interzicerea scrierii în ebraică a actelor publice și a luxului evreicilor, obligativitatea frecventării școlilor publice de către copiii israeliți, micșorarea dobânzilor la împrumuturile bănești acordate de la 20-24 la sută la 8 la sută, îndreptarea evreilor spre înființarea de manufacturi și spre agricultură etc.¹⁸.

Pentru a nu da naștere unor complicații nedorite în provincie, Curtea din Viena cerea abilitate în luarea măsurilor de îndepărtare a evreilor din Bucovina, în așa fel, ca să nu se ivească contestații și neplăceri din partea stăpânilor de moșii, datorită cumpărărilor și arendărilor nelegale. Ca normă procedurală în privința tratării evreilor, Administrația militară bucovineană urma să se servească de publicațiile Cancelariei Aulice Boemiano-Austriece făcute pentru Boemia¹⁹.

În urma propunerilor făcute și a ordinelor primite, Administrația militară a expulzat din Bucovina, până la începutul anului 1782, un număr de 372 de familii evreiești sărace. Cu toate acestea, în aprilie 1782, autoritățile centrale vieneze cereau expres generalului Enzenberg să treacă de urgență la expulzarea evreilor care s-au strecurat fără autorizație în Bucovina, în timpul războiului dintre ruși și turci și după ocupația austriacă²⁰. Deși comisia delegată de Administrația Bucovinei spre a-și exprima părerea referitor la noul ordin de expulzare considera că prin expulzarea celor 372 de familii de evrei săraci s-a răspuns ordinului de expulzare, Consiliul Aulic de Război din Viena a insistat în continuare în această direcție.

Față de această nouă amenințare de expulzare, membrii comunităților evreiești din orașele Bucovinei au intervenit prin cahalul superior al provinciei, Jossel, pe lângă Administrația Bucovinei, pentru a nu se mai face noi expulzări de evrei, pe motivul că unii dintre ei au plătit contribuția și banii de robotă, alții sunt născuți în provincie, iar alții sunt necesari în calitate de hahami, ajutoare la templu, scriitori ai celor zece porunci etc. Confrunțați cu refuzul intransigent al generalului Enzenberg și cu perspectiva de expulzare a altor câtorva sute de familii evreiești, evreii din Bucovina trimit doi delegați la Viena.

La 26 iulie 1782, Mendel Isak și Berl Hersch înaintau împăratului Iosif al II-lea o plângere în cinci puncte în numele întregii evreimi bucovinene²¹. Petiția ataca măsura de expulzare și aducea numeroase acuze la adresa generalului Enzenberg, cerând ca evreii să fie lăsați să-și exercite ocupațiile lor tradiționale²². Raportând împăratului în problema plângerii înaintate de delegația evreilor din Bucovina, contele Hadik, președintele Consiliului Aulic de Război, nota faptul că numărul evreilor din Bucovina nu era proporțional cu cel al celorlalți locuitori, că în această provincie s-au stabilit ilegal aproximativ 400 de familii, din clasa cea mai de jos, care au acaparat întreg comerțul, exploatându-i pe ceilalți locuitori și că importante sume din veniturile realizate erau trimise peste hotare, păgubindu-se provincia și vistieria statului. Prin comerțul cu băuturi spirtoase, aceștia constituiau un

pericol pentru sănătatea și moravurile poporului. De aceea, Hadik propunea ca evreii săraci veniți din altă parte să fie expulzați din provincie, iar evreii născuți aici, chiar dacă erau săraci, deoarece aveau un drept asupra patriei lor, urmau să fie menținuți și îndrumați spre a-și câștiga existența într-o ramură utilă provinciei. Toți evreii care rămăneau în Bucovina trebuiau să fie îndreptați spre ocupații productive, utile statului, ei trebuind să fie îndepărtați de la practicarea comerțului cămătăresc. Delegația evreilor bucovineni trebuia să fie expediată acasă, urmând ca pe viitor plângerile să nu mai fie aduse prin delegați la Viena, ci să fie expediate cu poșta, prin intermediul instituțiilor administrative locale²³.

Împăratul Iosif al II-lea fiind de acord cu propunerile făcute, Consiliul Aulic de Război notifica, în octombrie 1782, Comandamentului General al Galiției și Administrației Bucovinei, menținerea ordinului de expulzare a evreilor imigrați ilegal și de interdicție a evreilor de a lua în arendă dijma, cârciumăritul, morile și moșiile, în afara cazului când ar dori să lucreze pământul cu propriile lor forțe²⁴.

Pentru a-și apăra drepturile, delegați ai evreimii din treisprezece localități din Bucovina s-au reunit în Cemăuți, la începutul lunii aprilie 1783. În petiția iscălită de cei 20 de delegați se cerea Administrației Bucovinei să fie lăsați la ocupațiile lor de până atunci și să nu fie obligați să practice agricultura, deoarece muncile câmpului coincid cu sărbătorile lor religioase. De asemenea, solicitau dreptul de a-și căsători copiii cu evreii galițieni, care să aibă apoi încuviințarea de a se așeza în Bucovina. În caz că li se accepta cererea, se angajau să plătească o dare de 5000 de ducați anual, în patru sferturi anticipative, amenințând totodată cu apelul la protecția unei alte puteri în caz de refuz²⁵.

Cererea evreimii bucovinene nu a găsit audiența necesară nici la Administrația Bucovinei și nici la Comandamentul Militar General al Galiției. Generalul Enzenberg a întocmit, la 29 aprilie 1783, o clasificare a tuturor evreilor din Bucovina după ramurile de activitate pe care trebuiau să le îmbrățișeze în viitor. Astfel, dintr-un total de 672 de evrei, capi de familie, un număr de 392, care până atunci se ocupaseră cu arendășia și cârciumăritul, trebuiau să devină agricultori, 101 meseriași, 111 negustori, iar 68 urmau să fie folosiți în serviciul comunităților evreiești²⁶. În același timp, la sinagoga din Cemăuți a fost publicat ordinul imperial care stipula că evreii clasificați pentru agricultură trebuiau să se apuce de agricultură sau să plece din Bucovina.

Majoritatea evreilor clasificați pentru agricultură declarau că preferă să emigreze decât să se ocupe cu o îndeletnicire atât de neobișnuită pentru ei. Totuși, mai întâi, au încercat să găsească înțelegere la împăratul Iosif al II-lea, trimițând la începutul lunii iunie 1783, trei delegați la Viena²⁷, deși acest lucru le fusese interzis anterior. Berl Hersch, Seelig Iankl și Chaim Sindl, în numele a 255 de familii destinate agriculturii, se plâneau împăratului de faptul că Administrația Bucovinei le-a cerut în aprilie ca, în

decurs de șase săptămâni, să se apuce de agricultură sau, dacă nu, să părăsească țara în 14 zile. Deoarece nu pot să practice agricultura, în caz că se menține această cerință, solicitau să li se acorde un termen mai lung pentru a-și putea lichida avutul mobil și imobil, precum și afacerile începute, spre a putea emigra din Bucovina²⁸.

În condițiile în care împăratul Iosif al II-lea a rămas la hotărârea luată, până la sfârșitul lunii iulie 1783 au fost nevoite să emigreze din Bucovina cele 255 de familii evreiești, care refuzau să practice agricultura²⁹.

În acest mod, prin aplicarea unei supravegheri polițienești severe și prin aplicarea unor măsuri draconice, Curtea din Viena a reușit să diminueze pentru o scurtă perioadă de timp numărul evreilor din Bucovina. Pe de altă parte, apreciem faptul că Patenta iosefină din anul 1781, deși nu a acordat evreilor egalitatea civilă, a contribuit într-o mare măsură la îmbunătățirea situației în ansamblul monarhiei. Pe termen lung, acordarea dreptului de a frecventa școlile publice germane a avut ca efect schimbarea treptată a structurii socio-profesionale a evreimii bucovinene și germanizarea acesteia până spre finalul secolului al XIX-lea.

După moartea împăratului Iosif al II-lea, aceste hotărâri au fost destul de repede uitate de funcționarii noii administrații civile, instituite în Bucovina din anul 1787. Un contemporan, Ion Budai-Deleanu, în calitatea sa de înalt funcționar al Guberniului Galiției, într-un raport întocmit la începutul secolului al XIX-lea referitor la situația Bucovinei, acuza „lipsa de îngrijire și lăcomia” unor funcționari din Administrația civilă a Bucovinei, ce a avut ca urmare îngăduirea unei puternice imigrări a evreilor din Galiția³⁰.

Urmarea acestui aflux imigraționist, din Galiția și din Moldova, a constituit-o creșterea populației evreiești din Bucovina la 2300 de suflete, la începutul secolului al XIX-lea, pentru ca, într-un răstimp de aproape patru decenii, numărul evreilor bucovineni să ajungă la 11581 de suflete³¹ și procesul nu se va opri aici, ci se va accentua în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Puternica imigrare a evreilor a contribuit, într-o mare măsură, la dublarea populației orașelor din Bucovina, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În orașul Suceava, spre exemplu, în anul 1813 erau consemnați 403 evrei la o populație de 4133 locuitori³², pentru ca după ceva mai mult de un deceniu, numărul lor să crească, în anul 1826, la 862 de suflete, la o populație urbană de 5376 de locuitori³³.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului următor, evreii din orașele bucovinene continuau să se ocupe în mod activ cu împrumuturile de capital, dând sau luând diverse sume de bani, contra unor cambii, ce erau transcrise juridic ca ipotecă asupra bunurilor imobiliare sau a celor mobiliare ale debitorului³⁴. Totodată ei, au practicat cu predilecție comerțul, în multiplele lui ramuri, ca unii ce dețineau prăvălii, dughene sau cârciumi în orașe³⁵, dar și ca unii ce erau interesați de orice activitate economică ce putea aduce profit. În acest sens, evreii vor încuraja o anumită

dezvoltare industrială în Bucovina, mai ales a industriei alcoolului³⁶, a industriei forestiere³⁷ sau a fabricării sticlei³⁸.

Arendășia a continuat să constituie, în toată perioada luată în studiu, o ocupație predilectă a multora din rândul populației evreiești. Lucrul acesta era favorizat, după mărturia lui Ion Budai-Deleanu, de faptul că mulți din nobilii din Bucovina apelau la evrei, ca arendași, pentru a realiza o exploatare mai intensă a moșiilor lor, vizând prin aceasta obținerea unor venituri mai mari³⁹.

Sub aspect socio-profesional, situația evreilor din Bucovina se va schimba spre jumătatea secolului al XIX-lea și, mai ales, în a doua sa parte, odată cu ridicarea tuturor restricțiilor existente la adresa lor, când aceștia vor accede, prin școală, spre noi profesii, precum cea de medic, farmacist, avocat etc. și, în același timp, vor intra chiar și în viața politică a provinciei⁴⁰.

În acest mod, populația evreiască din Bucovina a contribuit substanțial la formarea unei burghezii urbane în Bucovina, burghezie ce va avea drept caracteristică esențială eterogenitatea etnică.

NOTE

¹ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII. partea I. Editura Știința. Chișinău. 1975. passim.

² Johann Polek. *Topographische Beschreibung der Bukowina mit militärischen Anmerkungen von Major Friedrich von Mieg*, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes Museums”, Fünfter Jahrgang. Czernowitz. 1897, p. 11-12.

³ Idem, *General Spleny's Beschreibung des Bukowinaer Distrikts*, Ediție de..., Czernowitz, 1893. p. 25 și urm.

⁴ Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich. 1774-1785*, Czernowitz. 1895. p. 137.

⁵ Ferdinand Zieglauer. *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit des österreichischen Occupation*, vol. I, Czernowitz. 1893. p. 67.

⁶ Daniel Werenka. *op. cit.*, p. 141-163.

⁷ Arh. St. București, fond Consiliul Aulic de Război. pachet I, doc. nr. 56.

⁸ *Ibidem*, doc. nr. 60, 61.

⁹ C. A. Macartney, *The Habsburg and Hohenzollern Dynasties in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London. 1970. p. 148.

¹⁰ Arh. St. București, fond cit., pachet I, doc. nr. 56. 69.

¹¹ *Ibidem*, nr. 44, 71, 78.

¹² *Ibidem*, pachet II, doc. nr. 25, 52.

¹³ Ferdinand Zieglauer, *op. cit.*, p. 66-69.

¹⁴ Dimitrie Dan, *Evreii din Bucovina. Studiu istoric, cultural, etnografic și folcloric*, Cernăuți, 1899, p. 11; Josy Eisenberg, *O istorie a evreilor*, București, 1993, p. 252.

¹⁵ Ferdinand Zieglauer, *op. cit.*, vol. V, Czernowitz. 1898. p. 6-8.

¹⁶ Fernand Braudel, *Jocurile schimbului*, vol. II, Ed. Meridiane, București, 1985, p. 256-257.

¹⁷ Ferdinand Zieglauer, *op. cit.*, p. 8-9.

¹⁸ Arh. St. București, fond cit., pachet VI, doc. nr. 60, 62, 63, 64, 66, 67, 69.

¹⁹ *Ibidem*, pachet VII, doc. nr. 15, 40, 41, 49, 50.

²⁰ *Ibidem*, pachet VIII, doc. nr. 19.

²¹ *Kaiser Joseph II. Und die Bukowiner Juden*, în „Czernowitzer Deutsche Tagespost”, din 10 ian. 1937.

²² Arh. St. București, fond cit., doc. nr. 95.

²³ Ferdinand Zieglauer, *op. cit.*, p. 38-45.

²⁴ Arh. St. București, fond cit., pachet X, doc. nr. 25.

²⁵ *Ibidem*, doc. nr. 33.

²⁶ *Ibidem*, pachet XII, doc. nr. 11.

²⁷ *Ibidem*, doc. nr. 32.

²⁸ *Ibidem*, doc. nr. 80.

²⁹ Ferdinand Zieglauer, *op. cit.*, p. 90.

³⁰ Ion Budai-Deleanu, *Kurzgefaste Bemerkungen über Bukowina*. în Ion Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina*, București, 1916, p. 177.

³¹ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, Editura Academiei Române, București, 1993, p. 167.

³² Vasile Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, Ioan Caproșu, Gavril Irimescu, *Suceava file de istorie. Documente privitoare la istoria orașului. 1388-1918*, vol. I, București, 1989, p. 582-583.

³³ Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 23/1826, f. 1-2.

³⁴ *Ibidem*, fond Judecătoria Suceava, dosar nr. 1/1783, *passim*.

³⁵ Mihai-Ștefan Ceaușu, Emil I. Emandi, *Aspecte din evoluția economico-socială și urbană a orașului Suceava*, în Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, tom XXV/1, Iași, 1988, p. 77 și urm.; tom XXIX, Iași, 1992, p. 124.

³⁶ Mihai-Ștefan Ceaușu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, tom XXIX, p. 129.

³⁷ Ferdinand Zieglauer, *op. cit.*, vol. I, Czernowitz, 1893, p. 66 și urm.

³⁸ Mihai-Ștefan Ceaușu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 128.

³⁹ Ion Budai-Deleanu, *op. cit.*, p. 177.

⁴⁰ Martin Brozzat, *Von der Kulturstation zur Volksgruppe. Die nationale Stellung der Juden in der Bukowina in 19. und 20. Jahrhundert*. în „Historische Zeitschrift”, tom. 200, München, 1965, p. 572.

La mai bine de un secol după moartea sa, răstimp în care societatea românească a cunoscut, deopotrivă, binefacerea dar și grozăviile lumii moderne, efigia omului politic M. Kogălniceanu - „începătorul culturii românești clasice, gânditorul care a văzut limpede România liberă și întreagă din umbra unui principat cu despotism consular, sub un domn vechil rusesc, dezrobitorul țărănimii aruncată în șerbie, înțelegătorul tuturor legăturilor, multe, tainice și indisolubile care leagă viața unui popor de calitatea morală și de energia sufletului său”¹ - se înfățișează mereu strălucitoare prin dubla-i raportare, la contemporaneitatea și posteritatea sa. De altfel, „noutatea oamenilor mari - observa aforistic N. Iorga - nu se mântuie niciodată: ceilalți sunt un pahar, ei, un izvor”².

Chiar dacă între „Mihail al luminii” și „Mihail al săbiei”, cum au fost definite cele două ipostaze predilecte sau unghiuri convenabile de abordare a personalității sale din partea exegeților, posteritatea l-a preferat multă vreme pe cel din urmă, poate și datorită persistenței unora dintre problemele social-politice cu care fusese confruntat Kogălniceanu, cert este că unul nu poate fi înțeles fără de celălalt; eminentul om politic a fost în același timp istoric, cărturarul, omul de spirit, sociologul, economistul, nefiind altceva decât cealaltă față a reformatorului. Între idee și faptă rămâne relația dialectică intuită și exprimată atât de plastic de Kogălniceanu încă din vremea Adunărilor ad-hoc, relație ce conferă oricărui demers asupra personalității sale o dublă justificare: una motivată de necesitatea cunoașterii epocii în toată complexitatea, cauza și determinările ei, cealaltă, din nevoia de a-i cunoaște protagoniștii. Laolaltă, acestea nu pot decât să situeze în centrul atenției pe acela care a pus bazele statului român modern, pe acel „mare senior al trecutului”, care „primește și elaborează problema continentului din vremea lui pentru a le pune de acord cu interesele naționale”³.

Aparent subsidiară în contextul strădaniilor prioritare vizând construcția național statală și modernizarea societății românești, chestiunea evreiască - înglobând diferențiat sau alternativ dimensiunile ei socială, economică și politică - i-a reținut nu o dată atenția și i-a motivat de tot atâtea

ori acțiunea celui care afirma cu toată convingerea, încă din 1844, că „principiul fraternității tuturor oamenilor, cunoscut astăzi în teorie, se va pune și în practică” și că „Moldova va fi un pământ de slobozenie, pe care picior de rob nu va călca”⁴. Ca român și ca „fiu al veacului”, ca unul ce salutase cu entuziasm emanciparea robilor statului și ai mănăstirilor în 1844, urmată la 11 ani de eliminarea totală a acelei „pete negre în ordinul nostru social”, Kogălniceanu a perceput și abordat și chestiunea evreiască în strictă concordanță cu imperativul integrării în principiile guvernante ale lumii moderne. Căci, după cum însuși avea să gloseze prin 1855, „o nație ce în aspirațiile sale pentru libertate procedează prin a da însăși ea libertatea celor lipsiți de aceasta, în secolul al XIX-lea, nu are a se mai teme de valorile restrîște; civilizația lumii o ocrotește sub puternicele sale aripi”⁵.

Pentru prima oară și-a formulat și susținut punctul de vedere în problema evreiască - atât cât era dimensionată aceasta la mijlocul veacului trecut, când nu se metamorfozase încă în chestiune politică cu reverberații internaționale - în cuprinsul binecunoscutului program pașoptist, *Dorințele partidei naționale în Moldova*, considerat cu deplin temei cea mai semnificativă, mai reprezentativă, operă pentru cunoașterea concepției filozofice și social-politice a lui Kogălniceanu în perioada sa de ascensiune⁶, veritabil catehism al noului regim. După ce postulase, în cadrul unui paragraf special al broșurii, libertatea tuturor cultelor, motivând că „religiile prigonite în alte țări au găsit pururea un azil sigur în Moldova”, gânditorul și militantul politic Kogălniceanu înscrisa în același document programatic pașoptist „emancipația graduală a israeliților moldoveni”. Numărul mare al evreilor (dintre care cei mai mulți imigranți) în Moldova, asociat stării de ignoranță maladivă răspândită în rândurile sărăcimii din târguri și orașe, se constituiau - în opinia sa - în argumente și îndemn pentru autoritățile centrale ca, „prin măsuri umane și progresive să se opereze cât mai în grabă fuzia israeliților și prefacerea lor într-o stare de cetățeni folositori statului”⁷.

Spre deosebire de mulți dintre compatrioții aflați de aceeași parte a baricadei cu el în vremea revoluției, Kogălniceanu a rămas consecvent cu sine însuși și în preconizata manieră de soluționare a chestiunii israelite, chiar dacă fuziunea sau integrarea etnicilor evrei în societatea românească avea să se dovedească un proces extrem de anevoios și, în tot cazul selectiv. De altfel, ultimului exeget al său nu i-a scăpat din vedere faptul rarism că M. Kogălniceanu a fost „unul dintre pușinii oameni politici care au urmărit cu stăruință, pe parcursul unei jumătăți de secol, realizarea unui program gândit în linii mari încă din primii ani după întoarcerea sa de la studii”⁸. Programul elaborat de Kogălniceanu la Cernăuți în 1848, cu inerentele retușuri dictate de împrejurări, avea să devină îndreptar ideologic pentru generația sa; printre obiectivele cuprinse, nota N. Iorga, „nu numai că revoluționarii moldoveni își exprimau dorințele într-o formă sistematică și desăvârșită, dar se dădea un program întreg pentru prefacerea în sens modern a țărilor noastre”⁹. Faptul e dovedit și (mai ales) de celebra retrospectivă autobiografică din aprilie 1891,

semnificând ultima-i apariție publică prilejuită de jubileul unui sfert de veac al Academiei și dezvăluind deplina concordanță între momentele glorioase ale vieții militantului și evenimentele cardinale din istoria statului român modern.

Îndepărtându-se pentru scurtă vreme, după revoluție, de preocupările eminentemente politice, spre a exersa, parcă, îndeletniciri complementare reformatorului (director de departament, titularul primului minister al lucrărilor publice în Moldova, arendaș, vechil și industriaș), Kogălniceanu va reveni peste numai câțiva ani în prim-planul acțiunilor circumscrise făuririi statului național, impunându-se prin energie, pricepere, spirit de inițiativă și înțelepciune politică, liderul necontestat al unioniștilor și - potrivit expresiei lui Ion Ionescu de la Brad - „factotum”-ul Adunării ad-hoc de la Iași¹⁰. Din mulțimea discursurilor și a intervențiilor la tribuna Adunării moldovene (84 la număr) pe tema râvnitei reorganizări a societății românești în acord cu spiritul dominant al veacului, nu puteau lipsi obiectivele majore înscrise în mai vechile Dorințe, actualizate doar și explicitate și pentru uz extern, detaliate unde era cazul și, finalmente, sintetizate în cunoscutul program unionist prezentat și acceptat de reprezentanța țării în ziua de 7 octombrie 1857. Iar din complexitatea și varietatea problematicii organizării interne, cea care-i motivase reacția epistolară, întrucâtva moralizatoare, în fața reproșului primit de la amicul său muntean Dimitrie Brătianu¹¹, nu puteau lipsi chestiunea emancipării politice a tuturor locuitorilor țării, emancipare pusă în acord direct cu alte postulate pașoptiste, precum egalitatea înaintea legilor și libertatea cultelor.

Construcția națională, atribut al lumii moderne, o vedea și înțelegea realizabilă în spațiul românesc nu la adăpostul „patriotismului de clopotniță”, sau al „ideilor strâmte”, care îngreădeau dobândirea și exercitarea drepturilor cetățenești unor categorii (grupuri) etnice sau confesionale, ci asigurarea voitei armonii între locuitorii țării pe temeiul deplinei libertăți și egalități fără discriminare. „Numai prin dreptate - declara răspicat Kogălniceanu de la tribuna Adunării moldovene, la 12 noiembrie 1857 - putem avea liniște în țară și numai prin legămintele iubirii între sine putem uni toate puterile nației noastre, putem avea o frumoasă, o adevărată patrie, țara românească [...] Pentru mine, fiecare fiu al țării, fiecare pământean este român. Nu mă îngrijesc nicidecum cum și în ce fel el se închină lui Dumnezeu [...] Cred că curând va sosi timpul când religia în România nu va mai fi un titlu de excluzie pentru nici un cetățean; va sosi timpul când toți vor fi români în iubita Românie”¹².

Dacă etnia și credința nu trebuiau, în concepția sa, să îngreueze ori să zăgăzuiescă calea de acces spre cetățenia română și, de aici, spre exercitarea drepturilor politice, în schimb, tendințele autonomiste ale unor grupuri (exemplificând prin pretinsa „nație armeană”, ori prin statutul de supuși străini al altora, evreii în primul rând, erau incompatibile - în aceeași opinie - cu acceptarea naturalizării sau împământenirii: „și pentru unii și pentru alții, eu nu am drepturi politice. Și unora și altora, eu le zic: dacă sunteți nație armeană, n-aveți nimic de-a face cu drepturile nației române! Voi, care ați desperat de viitorul țării noastre, voi,

care în timpuri nenorocite n-ați luat parte la durerile noastre, ci v-ați tras sub steaguri străine. voi pentru mine nu puteți fi pământeni”. Pentru toți ceilalți însă, Kogălniceanu își îndemna compatrioții „a vedea în toți pământenii pe frații noștri”, reamintindu-le că, „spre a fi demni de libertate, trebuie mai întâi să o respectăm în alții”¹³.

În privința supușilor străini, unioniștii moldoveni, între ei și Kogălniceanu, constituind încă din februarie 1857, la Iași, comitetul electoral al unirii, vor stăruie de acum încolo pe ideea integrării lor juridice în societatea românească, prin înlocuirea unui statut considerat incompatibil cu obiectivul major al construcției naționale și prin subordonarea lor la „legile pământului”¹⁴. Inclusă apoi la loc de frunte în cadrul „chestiunilor generale” luate în dezbateră Adunării ad-hoc de la Iași, supunerea străinilor „petrecători în Principate la jurisdicția țării, fără intervenția consulatelor”, a beneficiat de votul unanim al deputaților exprimat în ședința a 16-a a Adunării din 6 noiembrie același an¹⁵, fapt ce sugerează nu doar convergența opțiunilor în plan național, ci mai ales o stare de spirit.

Dezbateri aprinse și nu mai puțin de cinci amendamente, care, în final, au condus la respingerea sa de către aceeași Adunare, a prilejuit în schimb proiectul de încheiere propus de Kogălniceanu la punctul al nouălea al „chestiunilor generale”, consacrat drepturilor politice pentru „pământenii de orice religie creștină”, proiect ce voia să impună încă din faza preliminară a construcției naționale următoarele două principii: a) „toți pământenii de religie creștină se vor bucura de toate drepturile politice, întocmai ca și toți pământenii de religie ortodoxă; b) împământeniții de orice religie creștină nu vor putea dobândi drituri politice, întrucât ei nu vor fi primit marea naturalizație votată de Adunarea legislativă”¹⁶. Între contraargumentele formulate în sprijinul reportării chestiunii unei viitoare adunări legislative, reținem pe cele invocate de Gr. Costachi și anume că „elementul religios Adunarea l-a socotit ca un element politic al unității naționale”, că „negoțul, meseriile și artele libere se exercitează pe la târguri, într-o proporție precumpănitoare, de eterodocși”, că în apropiată perspectivă Principatele aveau nevoie de „concursul brațelor, capitalurilor și al luminilor străine”, sau că, în sfârșit, „căsătoriile mixte, care ar fi singurul mijloc al legământului familiilor de deosebite culturi și, prin urmare, al elementelor eterogene ale nației române, nu sunt, după pilda și altor state ortodoxe, învoite în Principaturi”, acest ultim aspect fiind considerat de competența exclusivă a bisericii¹⁷.

Desigur, este greu de admis că lui Kogălniceanu i-ar fi scăpat asemenea detalii când, de la tribuna aceeași Adunări, invocase că „numai atunci o țară este fericită când ea este dreaptă pentru toți fiii săi”, care, „uniți prin aceleași îndatoriri și aceleași drepturi, nu pot fi și nu pot purta decât numele de român”. Opțiunea sa se întemeia însă pe convingerea că „apărarea naționalității, sau poziția Principatelor, țară eminentă creștină, nu reclamă o excepție provizorie de la acest princip (al libertății cultelor - n.ns.), precum

este cazul pentru necreștini”. Numai că, în acele împrejurări, formula avansată de el în privința drepturilor politice pentru „pământenii de orice religie creștină”, a fost respinsă în fapt, prin reportarea ei viitoarei Adunări legislative¹⁸.

După înfăptuirea unirii Principatelor, Kogălniceanu a continuat să militeze - cu sporul de autoritate și de eficiență, totodată, conferit de pozițiile-i succesive de ministru de interne, interimar al cultelor și al instrucțiunii publice, membru al Comisiei centrale de la Focșani, șef de cabinet, membru în Consiliul superior al instrucțiunii publice și, mai ales, de prim sfetnic al domnitorului Cuza în elaborarea și promovarea programului politic al noului organism statal - pentru emanciparea evreilor, văzând în școală și armată două instituții capabile să înlesnească integrarea lor în societatea românească în conformitate cu rigorile impuse de obiectivele construcției naționale, iar în conducătorii lor spirituali și în elementele elitiste, pârgii însemnate pentru promovarea spiritului de înțelegere, de devansare a tradiționalismului și de racordare comportamentală și mentală a comunităților evreiești la progresele civilizației realizate la scară continentală.

Ca membru al Comisiei centrale de la Focșani, Kogălniceanu a depus, la 31 iulie 1859, câteva amendamente la proiectul de Constituție elaborat de comitetul special abilitat pentru acel obiectiv, reclamând includerea unui articol expres care să îngăduie adoptarea în imediată perspectivă a mai multor legi organice; între acestea, figura și „legea pentru oprirea năvălirii jidovilor străini și graduala emancipare a celor pămâteni”¹⁹. Comisia și-a însușit, în ședința din 2 octombrie același an, punctele de vedere exprimate de Kogălniceanu, iar proiectul de constituție a înscris, grație intervenției sale, statutul de „pămâteni” al evreilor băștinași și principiul emancipării lor politice graduale. Ulterior, în calitate de prim-ministru al Moldovei, avea să revină în aceeași chestiune la Comisia centrală, cerându-i - potrivit procesului verbal al acesteia, din 16 ianuarie 1861 - să elaboreze un proiect de lege pentru emanciparea graduală a israeliților și pentru stăvilirea pătrunderii în țară a celor străini, proiect cu alcătuirea căruia urma a se ocupa un comitet special al înaltului for legislativ. Cunoscută fiind menirea acestuia din urmă, elaborarea legilor de interes comun ambelor Principate, se înțelege că proiectul vizat de Kogălniceanu și urmărit apoi a fi elaborat de comisie nu se limita doar la statutul evreilor din Moldova.

Prin două circulare succesive, din aprilie 1859 și mai 1860, emise în numele cabinetului și al ministerului pe care îl conducea, Kogălniceanu a solicitat rabinilor din Moldova să folosească întreaga lor autoritate morală și capacitate de influență în rândul comunităților din țară pentru a-și convinge credincioșii să renunțe la portul tradițional de sorginte poloneză, considerat nu doar demodat și straniu, ci o adevărată „stavilă stârpirii antipatiilor și prejudecăților naționale”, expunându-i „glumelor și chiar brutalităților gloatelor”²⁰. El avea în vedere, probabil, și excesele generate de interpretarea greșită a recomandărilor cuprinse în prima circulară, în virtutea cărora mai

multor evrei li se tăiaseră, pe stradă, caftanul, barba și perciunii rituali, fapte ce au determinat autoritățile să instituie o pedeapsă de 25 lovituri de bici pentru orice soldat care ar mai fi comis asemenea acte²¹.

În numele toleranței religioase și al ospitalității tradiționale românești, ca și pe temeiul „nobilei și civilizatoarei impulsii purcese din sânul marii adunări a țării din 1857, care a înscris în nemuritoru-i program, mai înainte de toate, libertatea religioasă și libertatea civilă pentru toți acei ce locuiesc pe pământul României”, ministrul de interne cerea etnicilor evrei să înceteze, comportamental, a mai fi *străini* printre români: „veniți în ajutorul guvernului; fiți credincioși religiei strămoșilor voștri; departe de noi ideea de a ne atinge cât de puțin de libertatea conștiinței. Dar în cele civile, părăsiți tot ce vă poate deosebi de ceilalți locuitori ai țării, tot ce poate pune pe populusul nostru în dreptate de a vă privi și de a vă califica de străini”. Iar căile integrării, pentru Kogălniceanu și nu numai pentru el, înțelegese de altfel de frunțașii evreimii, se arătau lesnicioase: „școalele noastre vă sunt deschise; trimiteți-vă copiii pe băncile lor. Armata noastră are trebuință de a spori în număr; tinerii voștri să intre în șirurile ei. Nimic mai mult nu poate face a cădea prejudețele, nu poate contribui a naște și a consolida înfrățirea între fiii voștri și ai noștri decât școala și armia! Camaraderia întemeiată pe băncile celei dintâi și în șirurile celei din urmă este durabilă cât și viața”. Revenea însă asupra portului celor mai mulți dintre evreii moldoveni, care îi punea „în stare displăcută chiar privirii ochilor”, conservându-le ori chiar accentuându-le izolarea socială și-i îndemna pe tineri, îndeosebi, să renunțe la „costumul ridicol” și să adopte portul european admis de toate clasele unei societăți civilizate. „Noi nu putem a mai tolera înlăuntrul orașelor noastre - încheia, pe un ton prevenitor, Kogălniceanu -, ca o clasă numeroasă a populației lor, prin costumul ei straniu și excepțional (în sens restrictiv - n.ns.), să jignească susceptibilitățile celorlalte clase, să reprezinte un element izolat și nătâng prințipului de fuzie, să întreție o animozitate deplorabilă și chiar prin conflicte tânguibile, dar care prin ispită se dovedesc că se pot întâmpla să compromită însăși ordinea publică”²².

De gradul de receptivitate a etnicilor evrei la cuprinsul acelei circulare - care urma a fi citită de către rabini trei săptămene succesive, în toate sinagogile din Moldova - era condiționată și solitudinea autorităților în direcția ameliorării stării morale și materiale a israeliților.

Preluând, din mai 1860 (până în octombrie același an) și interimatul ministerului Cultelor și instrucțiunii publice de la arhim. Melchisedec Ștefănescu, demisionat, Kogălniceanu a reacționat pozitiv, dar și critic totodată, față de proiectul ce i s-a prezentat de către Epitropia comunității evreiești din Iași în privința organizării școlilor publice israelite în capitală. Din capul locului el a respins cererea evreilor de a li se accepta ca, în școlile lor, limba de predare să fie cea germană, pretenție considerată ca potrivnică art. 97 din așezământul școlar în vigoare²³. Principial, repeta ceea ce declarase și altă dată că „nu poate decât aplauda și a ține seama de toate propunerile ce

i s-ar face, ținătoare la grabnica rădicare și îmbunătățire morală a numeroșilor locuitori de religie israelită din România și, mai cu samă, la înzestrarea lor cu mai multă iubire și devotament pentru patria lor adoptivă”. Orice pas în acea direcție trebuia făcut însă „sub scutul statornic și puternic al legii”, Kogălniceanu admitând posibilitatea operării unor modificări ale regulamentului școlar în vigoare, dar care erau de competența forului legislativ și solicitând Comitetului israelit de inspecțiune un proiect de programă școlară, de „împărțire a materiilor primare pe an și ore, ținute acestea în limba română, cu modificările necesitate [...] prin introducerea limbii ebraice și a învățării religiunii lui Moise”. În privința încadrării cadrelor didactice, Comitetul israelit de inspecțiune putea recomanda candidații preferați dar nu se putea substitui Consiliului școlar, singurul abilitat cu examinarea și numirea lor în posturi, în conformitate cu legea școlară. Iar pentru costurile reclamate de întreținerea școlilor evreiești, ministrul ad-interim cerea aceluiși comitet să întocmească un proiect de buget ce urma a fi anexat celui general al școlilor din Principat, împărțându-i destinul.

Observațiile și recomandările formulate ofereau comunității religioase israelite - în viziunea lui Kogălniceanu - „toată latitudinea de a face bine, de a răspândi lumină în tineretul ei, de a-i predica dogmele religiunii sale, la care guvernul nu înțelege a-i pune cea mai mică împotrivire și de a ridica chiar condițiunea morală și intelectuală a rabinatului”. Ministrul și reformatorul accentua, totodată, în numele voitei integrări, dar și al programului său politic enunțat în lapidara-i formulă „dezvoltarea și întărirea naționalității române”²⁴, necesitatea ca „tineretul de religie israelită trebuie de a fi crescut în vedere de a face parte din națiunea română și, prin urmare, trebuie ca și învățământul său să fie românesc. Aceasta este regula de urmare ce trebuie să însufle pe comunitate [...] aceasta este o cale de la care guvernul nu poate învoi ca să se abată cineva”. În încheiere, Kogălniceanu, încrezător în capacitatea de înțelegere și de bună colaborare a fruntașilor obștei evreiești în procesul construcției național-statale românești, mărturisirea că se va simți fericit atunci când va fi „pus în poziție de a inaugura în persoană și cu o zi mai înainte deschiderea școalelor israelite din Iași”²⁵. De altfel, prima dintre cele trei școli de băieți proiectate a se înființa în trei mahalale diferite ale orașului a și fost inaugurată - potrivit corespondentului ieșean al ziarului „Allgemeine Zeitung des Judenthums” - în august același an, sub direcția onorifică a dr. Landersberg și în prezența primului ministru, ovaționat de sutele de persoane prezente la ceremonia din mahalaua Târgu Cucului²⁶. Un număr aproximativ egal de copii, estimat la 4-500, în mare parte săraci sau orfani, scutiți de taxe, erau înscriși la a doua școală primară evreiască, situată în Strada Mare²⁷. Ulterior, evreilor li s-a și încuviințat dreptul de a avea și propriile școli confesionale, în virtutea principiului toleranței religioase proclamate de Convenția de la Paris²⁸. Pe un plan complementar, Kogălniceanu intervenea la domnitor, în cuprinsul unui raport din 19 iunie 1860, motivând necesitatea

abolirii unei dispoziții mai vechi prin care se interzicea evreilor de a fi farmaciști. Intervenția sa era menită să arate evreilor că „țara nu impune numai datorii, ci oferă și drepturi”²⁹. Nu știm în ce măsură proiectul s-a și materializat, dar se știe că domnitorul Cuza i-a mulțumit telegrafic sfetnicului său pentru asistența acordată până atunci în chestiunea evreiască și pentru cuvintele de încurajare ce au însoțit-o³⁰.

La 25 iunie același an, „Monitorul Oficial al Moldovei” publica, chiar pe prima-i pagină, două scrisori ce nuanțau în egală măsură poziția consecventă a lui Kogălniceanu în chestiunea integrării evreilor în societatea românească. Prima, semnată de ministrul de interne și datată 9 iunie, era adresată omologului său de la justiție, Damaschin Bojinca, exprimând dorința punerii în acord a celor două autorități, administrativă și judiciară, în privința eficientizării măsurilor inițiate de guvern pe linia integrării. După ce-și informa colegul de cabinet asupra reacției diferențiate a evreilor la măsura schimbării portului lor tradițional și introducerii celui „european”, pe de o parte, a tinerilor, care au întâmpinat-o „cu bucurie” și, pe de alta, a bătrânilor, în majoritate supuși străini, care, „din spirit de fanatism și ignoranță” încercau a se opune „zicând, în rătăcirea lor, că deîndată ce israeliții și-ar lepăda portul lor excepțional (polonez - n.n.s.) și-ar pierde și religia”, Kogălniceanu își manifesta hotărârea de a persevera pe aceeași direcție, invocând reușitele în materie, din Anglia, Franța, Germania și chiar din România de peste Milcov”. În consecință, scria el, „hotărât de a merge înainte, am dat ordine tuturor instanțelor atârmate de Ministeriul meu, ca în viitor să nu primească în cancelariile lor indivizi ce s-ar înfățișa în haine polono-jidovești, făcându-se o singură excepție în favoarea bătrânilor peste 50 de ani”. Conștient că o asemenea măsură încă nu putea fi introdusă și în tribunale, unde „împlicinații trebuie să fie îndrituiți de a se înfățișa în orice haine ar fi îmbrăcați”, sugera ministrului de justiție a introduce obligativitatea și pentru evrei de a se prezenta în instanță cu capetele descoperite. Totodată, măsura adoptată de autoritățile administrative în privința interdicției portului polonez în cancelarii, considera că putea fi extinsă și de autoritățile judiciare la Curtea de confirmare „în zilele de mezaturi, când speculatorii și telalii jidovi au făcut din acest tribunal o adevărată bursă de comerț”³¹. Firește, măsurile inițiate de ministrul de interne rămăneau, pentru resortul judiciar, simple sugestii asupra cărora colegul de cabinet era invitat să mediteze și, eventual, să le și însușească.

Cea de a doua scrisoare aparținea junimei israelite din Iași, având ca destinatar pe același ministru de interne și ca obiect, comentariul circularei transmisă de Kogălniceanu rabinilor cultului mozaic³². Convinși de necesitatea și oportunitatea măsurilor inițiate în direcția construcției naționale românești, pe temeiul Convenției de la Paris, măsuri generatoare de drepturi extinse „la toți acei ce locuiesc pământul românesc [...] întinzând fraților lor români o mână loială spre a se contopi și a nu avea decât aceleași speranțe și aceleași aspirațiuni”, reprezentanții tinerimii evreiești ieșene apreciau drept „o

sacră datorie a veni respectuos de a vă exprima adâncă noastră recunoștință” pentru ultimele inițiative ministeriale vizând integrarea, exemplificând cu schimbarea portului. Chiar dacă efortul lor - vădind superioara înțelegere a schimbării de mentalitate - era parțial minat de „uneltirile pregiudețatoare absurde” sau de „ignoranța disprețuibilă” a unora dintre coreligionari, ei declarau răspicat că „vom persista pe calea propășirii, măguliți de dulcea speranță că mâna ce ne-ați întins-o cu atâta generozitate va înlătura orice piedică ce s-ar împotrivi la dezvoltarea intelectuală a unei numeroase porțiuni din poporul român și va face a răzbate în ea lumina, în toată strălucirea ei”. Schimbarea portului, în viziunea lor, elimina vrajba și stimula necesara apropiere între oamenii despărțiți prin credințe: „prin aceasta ați înlăturat toate antipatiile, ați întemeiat și înfrățirea, și creștinul ca și israelitul își vor întinde o mână loială ca fii ai aceleași patrii și frați ai aceleași mume comună”. Iar în final, ministrul era îndemnat a persevera pe calea binefăcătoare a reformelor inițiate, asigurat fiind că „mai curând sau mai târziu, toți coreligionarii noștri vor înscrie în caractere neșterse, în inimile lor, gratitudinea și recunoștința lor”.

Neîndoielnic, dincolo de tonul voit măgulitor la adresa ministrului imprimat scrisorii, important ni se pare faptul că documentul relevă îndeajuns metamorfoza stării de spirit în sânul comunităților evreiești din Moldova, circulara ministerială îndreptându-l pe Carol Iancu să afirme că „a contribuit într-o mare măsură la slăbirea rezistenței *hasidimilor* și o însemnată parte a tineretului a trecut de atunci la îmbrăcămintea modernă”³³. Portul polonez a și dispărut în deceniul următor din peisajul obișnuit până atunci al orașelor și târgurilor moldovenești, conservat fiind doar pe alocuri de o minoritate infimă de evrei ortodocși. În afara ținutei vestimentare și a școlii (ca forme de accelerare și de instituționalizare a integrării) spre care și-a îndreptat atenția Kogălniceanu în tripla-i ipostază de șef al guvernului, ministru de interne și interimar la Culte, armata, precum am menționat deja, constituia încă o pârghie de omogenizare națională, recomandată insistent tinerilor ieșeni în circulara sa din 1 decembrie 1860: „și voi tinerilor de origine israelită, lăsați prejudețele și fricile părinților voștri. Cum v-am mai spus altă dată, v-o zic și acum: pe băncile școlilor noastre, în șirurile armatei noastre, stă viitorul vostru. Intrați dar în oaste; camaraderia ce sub steag veți contracta cu românii creștini va fi chipul cel mai nimerit ca să ștergeți antipatiile ce insuflă coreligionarii voștri”. Iar în finalul apelului său adăuga: „cu greu patria ar putea refuza *numele și drepturile* de români aceluia care își vor jertfi anii și sângele în slujba României”³⁴. Nu întâmplător, el se adresa tineretului evreu, convins fiind - prin analogie cu experiența de viață a propriei generații - că acesta era mult mai receptiv (o și dovedise) la noile comandamente politico-naționale românești și mai interesat în cultivarea și promovarea normalității de coabitare, sustrasă canoanelor sau prejudecăților, ca o condiție a râvnitei emancipări.

După demisia sa și a cabinetului condus de el, la 16 ianuarie 1861, ca urmare a campaniei de presă, a acuzelor și a atacurilor venite din partea opoziției conservatoare, care vizau în esență sensul democratic, profund novator al actelor și reformelor preconizate ori îndeplinite până atunci, Kogălniceanu nu s-a îndepărtat de tumultuoasa viață politică și de problematica complexă a acesteia, chiar dacă proiecte istoriografice, culturale sau gospodărești păreau a-l ispiți precumpănitor³⁵. A revenit în forță în primul plan al vieții politice românești, după îndeplinirea unirii administrative a Principatelor, fiind chemat de către Cuza să formeze guvernul la 11 octombrie 1863, guvern care va dura până la 26 ianuarie 1865 și care va marca cea mai fecundă etapă a programului de reformare în sens modern a societății românești.

Noile împrejurări se anunțau propice înscrierii pe agenda de lucru și abordării chestiunii evreiești de către cabinetul Kogălniceanu, cu atât mai mult cu cât domnitorul însuși avea să-și reafirme foarte curând disponibilitatea pentru soluționarea graduală a acesteia³⁶. Cu suficientă motivație, vigilentul observator și apărător al drepturilor evreilor în Principatele Unite, consulul britanic la București, J. Green, raporta ministrului său de externe, lordul John Russell, spre sfârșitul anului 1863: „există aici deplină toleranță religioasă; numeroșii evrei nu sunt supuși persecuțiilor. Presa este practic liberă. Oamenii dorm cu ușile deschise”³⁷. Numai că libertatea presei de care vorbea diplomatul englez a făcut posibilă și apariția sau afirmarea unor excese naționaliste, îndeosebi în coloanele gazetelor „Viitorul” și „Constituționalul”. Față de articolul scris de A. D. Holban în jurnalul „Constituționalul” nr. 9 din 3/15 ianuarie 1864, M. Kogălniceanu, în dubla-i calitate de prim-ministru și ministru de interne a reacționat prompt: „considerând că prin acest articol autorul se încearcă a aduce defăimare religiunii israeliților și a întărâta pasiunile în contra unei clase a populațiunii; considerând că Măria Sa Domnul stăpânitor, prin discursul pronunțat cu ocazia deschiderii corpurilor legiuitoare la 6 decembrie trecut, promite *graduala emancipare* a românilor de orice rit; considerând că nimănui nu-i este învoit a lovi în această mare dreptate cerută de dreptatea și luminile secolului; pentru aceste considerente și pe temeiul art. 12, al. 6 din citata înaltă ordonanță, se dă jurnalului „Constituționalul” întâiul avertisment în persoana d-lui Ion Pală, redactorul său responsabil”³⁸.

Două luni mai târziu, Camera avea să ia în dezbateri și apoi să voteze legea comunală, lege a cărei formă finală, croită după model francez, exprima cu suficientă claritate punctul de vedere al lui Kogălniceanu și al cabinetului său în chestiunea evreiască. Lipsit de prejudecăți confesionale, el afirma în cadrul unei intervenții la dezbaterile proiectului, în ziua de 5 martie 1864: „dacă se înțelege că oricine este român trebuie să fie creștin, apoi israeliții născuți aici eu îi consider ca români, deși nu sunt creștini”³⁹. În aceeași zi, el răspundea unei intervenții pe aceeași temă a lui Vasile Boerescu, punctând principiile ce călăuziseră și pe austrieci în abordarea diferențiată a statutului

evreilor, în Bucovina și în Galiția: dacă pe cei dintâi, autoritățile imperiale îi considera cetățeni, înzestrați cu drepturi civile, cei din Galiția erau „lăsați în starea lor de degradare”, cu excepția celor înrolați în armată și care dobândiseră gradul de ofițer. „Așa am făcut și noi aici - declara Kogălniceanu - și, în ziua de 24 ianuarie, am dat epoetele la doi israeliți care și-au făcut datoria și s-au purtat bine”. De asemenea, potrivit proiectului apărut de ministru, accesarea la drepturile cetățenești era asigurată evreilor „care vor urma cursul la vreo școală și se vor lumina”, ca și acelora „care își vor întrebuița capitalul nu în dobânzi, nu în camătă, ci într-o industrie, onorabilă și folositoare”⁴⁰.

Buna intenție a guvernului său o repeta și în ziua imediat următoare, 6 martie 1864, când, după intervenția lui Lascăr Catargi, Kogălniceanu încerca să deslușească într-un spectru politic mai larg „dorința ce ne insuflă pe toți de a vedea ziua fericită pentru România, unde fiecare din fiii ei să aibă aceleași drepturi și deosebirea de religie să nu se recunoască decât în templu”⁴¹. Apreciind intervenția favorabilă evreilor a deputatului G. Costaforu și disociindu-se de punctul de vedere exprimat de Al. Văsescu, președintele Consiliului supradimensiona, în opinia noastră, semnificația chestiunii evreiești (cel puțin pentru moment) când afirma că „nu există nici o chestiune mai mare pentru Moldova” decât aceasta, motiv pentru care conjura Adunarea să asigure drepturi și pentru evrei: „lăsați însă pentru aceia care le cer, care voiesc să fie *israeliți români*, iar nu pentru aceia care nu voiesc nimic alt decât să facă bani în țară”. Cu precizarea că cel puțin alte două chestiuni, electorală și agrară, depășeau atunci în însemnătate și implicații pe cea evreiască, Kogălniceanu cunoscând altminteri cel mai bine ordinea priorităților confirmată de practica politică, ultima dintre acestea l-a preocupat efectiv și sincer pe „arhitectul” României moderne. Ca și altă dată însă, el invoca selecția pe temeiul meritelor personale și rolul ei stimulat în procesul gradual al emancipării. Categoriile vizate erau: ofițerii, știutorii de carte (absolvenții cursurilor gimnaziale), întreprinzătorii industriali și comerciali și, desigur, specialiștii. „Eu sunt cu totul pentru emanciparea evreilor - declara el -, dar această emancipare presupune drepturi și drepturile cer îndatoriri. Vie această populațiune, pe care dorim s-o facem română, vie în starea în care a fost populațiunea israelită când s-a emancipat în Franța de Napoleon cel Mare; vie cum a fost populațiunea israelită în Germania și atunci, cu toată bucuria, să le dăm drepturi municipale și politice; prin artă, prin muncă, prin știință, facă-se demni de îngrijirea noastră și atunci li se vor deschide porțile cele mari ale națiunii române”⁴².

Parțial justificată și numai din perspectivă românească, invocarea precedentelor francez ori german în materie de emancipare politică a evreilor neglija - cu sau fără bună știință - cel puțin trei elemente de contrast ce îngreuiiau voita asociere și anume: a) procentajul incomparabil mai mare al etnicilor evrei în societatea românească a vremii (5-6% față de sub 1% în țările occidentale); b) rolul lor economic mult sporit (până la covârșitor, în

unele domenii) în societatea românească și c) o mai lesnicioasă integrare a evreilor în societățile occidentale față de cea românească, favorizată de ascendența și capacitatea de iradiere sporită ale culturilor franceză, germană sau engleză asupra celei iudaice⁴³.

Trimiterea sau simpla aluzie la precedentul occidental în materie, coroborată cu adoptarea modelului legislativ francez, au convins însă atunci Camera, dominată de elementele conservatoare, să voteze, la 9 martie, legea comunală. Prin art. 26 al acelei legi, era consfințit și evreilor accesul la „mica împământenire”, adică dreptul participării la alegerile locale pentru toți acei israeliți care vor fi făcut proba sentimentelor și moravurilor lor românești, atestate prin îndeplinirea uneia dintre următoarele condiții: vor fi slujit în armata română, dobândind gradul de ofițer; vor fi dobândit o diplomă de colegiu sau universitară, în țară ori în străinătate, recunoscută de autoritățile românești; vor fi înființat o întreprindere (fabrică sau manufactură) cu cel puțin 50 de lucrători. Aparent, condițiile impuse nu erau inaccesibile populației evreiești, semnificând un pas înainte față de prevederile restrictive ale Regulamentului Organic, dar nici la îndemâna celor mai mulți, rămași indiferenți la facilitățile create.

Ilustrând înțelegerea mai realistă a fenomenului integrator de către fruntașii evreimii pământene, statutul societății israelite „Cultura” din Iași, aprobat de guvernul Kogălniceanu în aprilie 1864, își propunea, între altele, „să stăruie în propagarea românismului între evreii din Moldova” și să sprijine „cu toată energia” patria, pentru a cărei armată deschidea o listă de subscripție⁴⁴. La 23 iunie același an, Uniunea israelită din Iași proclama pe primul ministru ca membru de onoare al ei, „în semn de respect și recunoștință pentru spiritul său de filantropie și umanitate [...] care suflă peste fericită noastră Românie”⁴⁵. Câteva luni mai apoi, semnatarii reînnoiau asigurările coreligionarilor lor de „atașament către națiunea română” și de devotament către guvern, pentru *intenția* acestuia, exprimată la 26 septembrie, de a îngădui și evreilor dreptul de a lua în arendă moșii sau terenuri agricole⁴⁶. Dar, sporul de atenție manifestat, cel puțin de elementele elitiste ale comunităților evreiești, în direcția propriei emancipări politice, sesizabil îndeosebi după lovitura de stat din 2 mai 1864 și după adoptarea, prin plebiscit, a *Statutului* și a noii legi electorale, a generat, proporțional, și reacția elementelor naționaliste românești⁴⁷, reacție ce a minat fără îndoială disponibilitatea și consecvența în materie a autorităților politico-administrative. Așa se și explică, pe de o parte, numirea lui Adolf Buchner în funcția de inspector financiar și, pe de alta, exceptarea evreilor de la decretul lege din august 1864, prin care se acorda străinilor dreptul de a cumpăra proprietăți sau bunuri rurale în România⁴⁸. Restricția impusă a provocat reacția promptă și intervenția, prin canale diplomatice, a Alianței Israelite Universale, determinându-l pe agentul român la Constantinopol, C. Negri, să-i comunice lui Cuza că legea făcuse acolo o impresie defavorabilă, iar pe

secretarul agenției, N. Bordeanu, să-i declare aceluași destinatar că „a exclude pe evrei înseamnă să avem împotriva noastră finanța europeană”⁴⁹.

Receptiv la consiliile primite în materie de politică externă, îndeosebi de la C. Negri și frații Alecsandri, iar în domeniul politicii interne, de la întâiul lui sfetnic, M. Kogălniceanu, domnitorul Cuza și-a consacrat disponibilitatea soluționării graduale a chestiunii evreiești odată cu elaborarea, la 4/16 decembrie 1864, a *Codului civil*. Alcătuit în primul rând pe temeiul codului francez napoleonian, dar utilizând elemente ale codului civil italian și inserții ale vechiului drept românesc, codul civil intrat în vigoare abia după un an prevedea, între altele, și modalitățile acordării progresive de drepturi politice evreilor.

Două erau - potrivit art. 16 al legiurii - condițiile esențiale impuse pentru dobândirea naturalizării și, implicit, pentru accesul la mult râvnitele acum drepturi: solicitantul trebuia să fi locuit în țară în ultimii 10 ani și, respectiv, să fi renunțat la orice fel de protecție străină⁵⁰. Incluse de către comentatorii politici străini în categoria „măsurilor progresiste” ale domniei lui Cuza, adoptate în spiritul programului pașoptist⁵¹, noile reglementări în domeniul drepturilor civile au provocat puternice manifestații de bucurie și recunoștință din partea comunităților evreiești din diferite zone ale țării, îndreptându-l pe Ernest Dréolle să afirme, în coloanele ziarului parizian „La Patrie”, că actele legislative adoptate în urma loviturii de stat făceau din România „o oază de democrație și de libertate [...] în mijlocul deșerturilor ruse și austriace”⁵². Telegramme de mulțumire, de laudă și sprijin, i-au fost adresate atunci domnitorului și, implicit, primului său ministru și încă sfetnic apropiat, M. Kogălniceanu, de către reprezentanții evreilor din Galați, Focșani, Tecuci, Bacău, Piatra, Bârlad, Roman, București, Vaslui, Botoșani ș.a. De pildă, președintele Comitetului uniunii israelite din Iași transmitea la București, la 13/25 decembrie 1864, printre altele: „Cu strigăte de bucurie, cu respect și nemărginit devotament, comunitatea evreilor din Iași vine să așeze la picioarele Înălțimii voastre profundul omagiu pentru ceea ce guvernul a făcut spre a grăbi emanciparea evreilor în România”⁵³. Numai că, în răstimpul foarte scurt de la intrarea în vigoare a *Codului civil* și până la detronarea domnitorului Unirii, cererile ori încercările de acedere - pe temeiul noilor norme legislaive - la cetățenia română n-au fost pe măsura entuziasmului inițial exprimat de potențialii beneficiari și am arătat, cu alt prilej, de ce⁵⁴. Între timp, și primul ministru Kogălniceanu, intrat - prin concursul nemijlocit al camarilei - în dizgrația domnitorului, și-a prezentat demisia cabinetului său la începutul anului 1865, mulțumit de ceea ce realizase până atunci și conștient mai ales de noile cerințe pentru societatea românească: „Mintea se rătăcește - afirma el cu autoritate - uitându-se la toate aceste trebuințe ce țara are încă, spre a se pune la nivelul staturilor civilizate”⁵⁵. Iar între acele trebuințe, chestiunea evreiască, instituționalizată și implicit internaționalizată după intrarea în vigoare a Constituției din 1866, avea să încarce agenda de lucru a guvernelor, a factorilor și oamenilor

politici, în ritm și cu intensitate variabile, vreme de aproximativ o jumătate de secol.

După „vacanța” politică ce i-au impus-o adversarii regimului de la 2 mai 1864, „februariștii”, în prelungirea acelei ce însuși a preferat-o prin demisia din ianuarie 1865, Kogălniceanu a revenit în vâltoarea vieții publice românești, mai întâi ca parlamentar și apoi ca ministru de interne în cabinetul prezidat de Dim. Ghica, între 16 noiembrie 1868 și 24 ianuarie 1870. Apreciat ca „sufletul guvernului” și inițiatorul multor măsuri de moralizare a administrației și de democratizare a societății românești, asociate efortului politic de a-și constitui un partid de centru, liberal-moderat⁵⁶, noul ministru de interne nu și-a abandonat în esență nici programul politic, nici conduita morală anterioare, care-l propulsaseră în poziția de lider al generației sale. Este drept că nu puțini dintre foștii camarazi de idei din vremea revoluției pașoptiste și a Adunărilor ad-hoc (V. Alecsandri, C. Negri, I. C. Brătianu, C. A. Rosetti ș.a.) alunecaseră între timp, dintr-un motiv sau altul de natură economică sau politică îndeosebi, pe poziții xenofobe, fapt care, generalizat, l-a determinat pe Carol Iancu să afirme că Unirea Principatelor și crearea statului național român modern „a transformat naționalismul pașoptiștilor în forță conservatoare”, opusă comparativ „naționalismului revoluționar occidental”⁵⁷. Aprecierea vizează explicit și conduita politică a lui M. Kogălniceanu, ale cărui ordonanțe sau note circulare din cursul anului 1869, transmise prefecturilor - întărind și aplicând măsurile legislative anterioare inițiate de liberalii radicali ori de „fracționiștii” moldoveni împotriva străinilor și a vagabonzilor - par să confirme, și în cazul său, asemenea metamorfoză. Într-un singur an, își motiva concluzia reputatul analist, ministrul de interne „a trimis opt circulare, care au avut rezultatele scontate: evreii fură expulzați, maltratați, jefuiți. Numai în ținuturile Roman, Vaslui, Tutova și Covurlui numărul expulzaților s-a ridicat de peste 1200 de bărbați, femei și copii”⁵⁸. De altfel, printr-o declarație oficială, răspunzând unei interpelări venită din partea radicalilor, „omul de la 2 mai” elimina în aparență orice echivoc: „După tot ce a spus Brătianu despre aceasta, sunt convins că, în calitate de ministru de interne, am făcut în chestiunea evreiască mult mai mult decât dânsul și decât oricare dintre voi: da, domnilor, am poruncit tot ceea ce un ministru putea porunci, am curățit satele de evrei prin toate mijloacele”⁵⁹.

Desigur, prin raportare doar la cuprinsul, adesea segmentat, al declarațiilor conjuncturale impuse sub influența ori presiunea conjugată a agitațiilor politice interne și externe, sau prin generalizarea statutului restrictiv impus după 1867 străinilor din comunele rurale asupra tuturor etnicilor evrei, concluzia nici n-ar putea fi alta. Judecate însă, acele declarații, într-un context mai larg și luând în calcul și motivațiile sau reacțiile politice circumscrise legii împotriva străinilor, fără a reduce ansamblul chestiunii evreiești la doar unul dintre aspectele sale (e drept, poate că și cel mai dramatic al momentului), câteva observații se impun.

Încă din primăvara anului 1867, guvernul prezidat de „omul de paie”⁶⁰ (în viziunea lui Ion Bălăceanu), C. A. Kretzulescu, dar avându-l pe I. C. Brătianu la interne, își asuma răspunderea aplicării legii privind statutul străinilor în comunele rurale, prin care s-a urmărit expulzarea din sate a tuturor „vagabonzilor”, adică a indivizilor stabiliți fără forme legale, care nu dispuneau de acte, domiciliu și ocupație doveditoare. Aceștia le erau interzise atât arendarea de imobile, hanuri, cârciumi, poverni, mori etc. cât și șederea în sate. Legea a fost urmată la scurtă vreme de o alta, pentru reînființarea birourilor de pașapoarte, menită să pună capăt afluxului - tot mai îngrijorător pentru autorități - de imigranți ilegali. Majoritatea covârșitoare a acestora o formau evreii săraci, proveniți din părțile Galiției și Podoliei, risipiți îndeobște prin satele și cătunele Moldovei, unde se îndeletniceau, cu rare excepții, cu activități speculative⁶¹.

Peste numai un an, sub guvernul condus de radicalul Ștefan Golescu, un grup de deputați aparținând Frațiunii liberale și independente au depus încă un proiect de lege, și mai restrictiv, împotriva evreilor⁶², care proiect - deși combătut de însuși I. C. Brătianu, dar coroborat cu „reglementarea” dreptului de exercitare a comerțului cu băuturi alcoolice - a generat noi abuzuri administrative și noi agitații în interior, cu largi reverberații externe. Personalități de prim rang ale vieții publice și politice internaționale, sensibilizate de reprezentanții Alianței israelite universale, au inițiat și izbutit să activeze atunci atitudini oficiale externe în sprijinul evreilor din România, să realizeze - în opinia lui L. P. Gartner - „un concert al evreimii europene”, sau „cea mai neașteptată și mai spectaculoasă presiune diplomatică împotriva României”⁶³.

În astfel de împrejurări, Kogălniceanu, ca ministru de interne, în primul rând, dar și ca apărător constant și fervent al intereselor naționale românești, a urmărit sau a dispus aplicarea și respectarea legislației în vigoare, ca o condiție esențială a desăvârșirii programului reformator început în anii domniei lui Al. I. Cuza. N-a fost și nici nu a devenit pe parcurs adversar al emancipării evreilor și al integrării lor în societatea românească; dimpotrivă, și-a afirmat nu odată disponibilitatea - chiar și în cuprinsul învinovățirii circulare din 15 ianuarie 1869 - de „a stăruie pe lângă Camere pentru o întindere de drepturi în favoarea evreilor luminați și îndeosebi a aceluia care, prin nașterea lor, prin serviciul lor în armata română, prin studiile lor în școlile noastre, vor dobândi dreptul de a fi numărați între fiii țării”⁶⁴. E drept, procentajul acestora, raportat la întreg, era încă foarte redus, dar calea era deschisă. Ceea ce-i provoca îngrijorarea, mărturisită iarăși repetat în textul circularilor ministeriale din anul 1869, era „trista experiență dovedită că, în particular, evreii galițieni și podoleni sunt un flagel pentru sătenii români”, mai ales în Moldova, zonă în care parazitismul social, specula, afacerile oneroase, proliferarea alcoolismului ș.a. le datorau un coeficient sporit - după opinia sa, împărtășită și de alții⁶⁵ - comparativ cu situația din celelalte zone ale țării.

Așadar, prin „plagă” sau „flagel” pentru sate erau identificați, de către Kogălniceanu, nu comunitățile evreiești în totalitatea lor, cum se lasă a înțelege uneori, spre confirmarea schimbării de conduită politică a foștilor pașoptiști, ci doar segmentul nominalizat, supus rigorilor legii nu în chip exclusivist, ci laolaltă cu toți acei „oameni fără căpătâi, de orice naționalitate, întrucât ei nu s-ar socoti folositori celorlalți locuitori”⁶⁶. Dispozițiile ministrului de interne admiteau totuși o excepție la termenul expulzării, fixat pentru ziua de 23 aprilie, și anume pentru acei străini aflați sub incidența unor contracte legalizate în derulare, cazuri în care legea urma a fi aplicată la expirarea contractelor.

În cuprinsul unei noi circulare, pe aceeași temă, Kogălniceanu se arăta preocupat de situația acelor „străini” sau „vagabonzi” expulzați, fără a le preciza etnia, pe care statele megieșe, de unde emigraseră împrecinații, refuzau a-i reprimi. Pentru toți aceia, el se gândise la soluția colonizării unor zone roditoare dar nepopulate, prin „înființarea de colonii agricole la gurile Dunării și pe țărmurile Mării Negre”⁶⁷. Această modalitate de terapie socială, de integrare în societatea românească a celor fără de țară „prin munca moralizatoare a pământului”, Kogălniceanu o comunica prefectilor din județele de sud ale Moldovei, cu precizarea că era vorba doar de „o socotință individuală a mea; spre a deveni o realitate, ea are trebuință de a fi cunoscută și discutată de opiniunea publică, va trebui, în fine, a fi comunicată guvernului și apoi adoptată de camerele legiuitoare”. Pentru fundamentarea proiectului, el cerea destinatarilor a se deplasa personal pe acele domenii ale statului susceptibile a primi, fiecare, cel puțin câte 500 de indivizi și care trebuiau să îndeplinească următoarele condiții: „să fie bine situate în privința igienică, să fie înzestrate cu apă și să aibă, pe cât se poate, în apropiere, materiale pentru clădirea locuințelor”⁶⁸. Dar timpul foarte scurt avut la dispoziție până la demisia sa din guvern, în ianuarie 1870, nu i-a îngăduit a-și materializa intenția. În plus, ministrul de interne, îndeosebi, dar și cabinetul din care făcea parte, a fost supus, din a doua jumătate a anului 1869, odată cu intensificarea expulzării străinilor din sate, unei duble presiuni politice: una venită din exterior, dinspre puterile garante, care condamnau acele acte guvernamentale, criticile angajând și reprezentanți ai finanțelor europene, deci și cu repercusiuni economice pentru statul român⁶⁹, și alta, din interior, de pe băncile Parlamentului, unde guvernul era acuzat de excesivă moderație în chestiunea evreiască⁷⁰.

Sugestivă pentru primul caz este nota diplomatică transmisă, la 15 iunie 1869, de către marchizul de Lavalette, ministrul de externe al Franței, omologului său român, prin mijlocirea consulului general francez la București, Mellinet. Actul diplomatic era rezultatul plângerilor repetate ale evreilor români către Alianța israelită și a intervenției acesteia pe lângă autoritățile politice franceze, manieră respinsă din start de Kogălniceanu, care, vizat direct, aprecia „cu toată franchețea”, în răspunsul său, dat prin mijlocirea colegului de la externe, că aceasta „nu era calea cea mai nimerită

pentru ca israeliții din România să-și atragă simpatiile națiunii”⁷¹. Pe temeiul autonomiei „seculare” a Principatelor române, garantată de puterile europene și consfințită prin Convenția de la Paris (1858), prin *Statutul dezvoltător* al acesteia (1864) și prin *Constituție* (1866), ministrul român - exprimând statomica-i deferență pentru Franța, dar și insuficienta informare a reprezentanților ei în chestiunea evreiască din România - sublinia, ca un fapt general, că „toleranța religioasă este o virtute străveche pe țărmurile Dunării de Jos”, manifestată deopotrivă „atât în palatul bogatului, cât și în bordeiul săracului”. Mult diferențiată comparativ cu situația existentă anterior în Occident, unde intoleranța și prigoana religioasă, exemplificate, fuseseră la modă, aici chestiunea evreiască era lipsită de acel atribut fundamental, dobândind în schimb altele două: era „o chestiune *națională* și totodată una *economică*”.

Dacă în Apus, spunea el, evreii rămași se integraseră deplin în societățile în care trăiau, devenind francezi, englezi, italieni, germani, în România ei nu reprezentau doar o comunitate religioasă deosebită, ci „o *naționalitate*, străină de români prin origine, prin limbă, prin port, prin moravuri și chiar prin sentimente”, sporind numeric mereu prin imigrările din Galiția și Podolia și reclamând drepturi egale cu băștinașii, „înainte de a fi devenit în fapt români”⁷². Cauza neintegrării era pusă pe seama lipsei de inițiativă, a prejudecăților și a ignoranței „marei majorități a israeliților”, identificate și detestate de înșiși „cei mai luminați dintre ei”, pentru atragerea cărora Kogălniceanu își revendica, la rândul-i, partea de contribuție, chiar cu riscul „compromiterii mele în fața compatrioților”.

Dezvoltând apoi rațiunile economice care au generat și impus interdicția statomnicirii evreilor la sate, ministrul de interne invoca întreaga legislație românească în materie, de la Regulamentul organic până la zi, și sugera simpla analogie cu „măsurile excepționale” adoptate de Napoleon I, în interesul francezilor, împotriva evreilor din Alsacia și Lorena, convins fiind că „românii n-au pretențiunea de a fi civilizați în 1869 mai mult decât erau francezii în 1806-1812”⁷³. Cu de la sine putere, îngăduise exceptarea temporară de la măsura expulzării a unor categorii de meșteșugari evrei din sate (mecanici, dulgheri, zidari, croitori etc.), dar - continua el - „a merge mai departe în contra legilor pozitive și în contra interesului națiunii mele ar fi să lipsesc înseși datoriile mele de ministru român și [...] să ignor vocea unei națiuni ce se simte amenințată în naționalitatea sa și în interesele sale economice”⁷⁴.

Conștient însă că starea de lucruri existentă nu putea fi perpetuată, dar că adversitățile interne în privința voitei de el soluționări a chestiunii evreiești erau încă mari (verificate personal cu prilejul intervenției sale în Cameră, în ședința din 22 mai 1869), și că „complicațiile diplomatice” provocate României prin reclamațiile din țară nu puteau sluji pozitiv cauzei, Kogălniceanu se pronunța hotărât, în finalul răspunsului său, pentru eforturi energice și continui în direcția „luminării și îmbunătățirii acestei clase

numeroase a populației noastre”, îndemnându-i și pe evrei să urmeze exemplul coreligionarilor lor din Occident în direcția integrării lor sociale, naționale și morale în spațiul în care viețuiau⁷⁵.

Paradoxal, dar ministrul de interne ale cărui măsuri de expulzare a străinilor și „vagabonzilor” - identificați aproape în exclusivitate cu evreii în 1869 - făcuseră multe valuri, atât în Europa⁷⁶, cât și în America⁷⁷, continua să fie suspectat sau chiar acuzat în Parlament, dar și în presă, de nepermisă moderație sau de idealism fără acoperire în problema evreiască. Astfel, în timp ce președintele Alianței israelite, I. A. Crémieux, scria în ziarul „Le Temps” din ianuarie 1870 că, în România, ministrul de interne adresase „o nouă circulară prefecturilor pentru a porunci expulzarea tuturor evreilor din sate și acest ordin a fost executat cu rafinamentul barbariei, din păcate obișnuit la agenții acestui guvern”⁷⁸, la București, Cezar Bolliac declara în Cameră: „În ultima vreme s-a răspândit o idee greșită și îmi pare rău că ea și-a găsit ca interpret un om de stat atât de eminent ca domnul Kogălniceanu. S-a spus: trebuie civilizați evreii”⁷⁹.

Dincolo de diferența de opinie și de soluție ce despărțea, în acest caz, pe doi dintre foștii pașoptiști, Bolliac făcând din a sa „Trompetă a Carpaților” o tribună antievreiască notorie, este de reținut faptul că, în pofida măsurilor executorii, adoptate în numele și în spiritul legislației în vigoare împotriva străinilor, Kogălniceanu - apărând naționalitatea română nu s-a manifestat ca un exclusivist și n-a încurajat abuzul, ci dimpotrivă, a rămas un consecvent partizan al integrării evreilor în societatea românească pe căile nu o dată enunțate: școală, armată, activități productive. Nu-i va fi fost prea ușor de contracarat atitudinile sau reacțiile excesive, generate de același naționalism pentru afirmarea și consolidarea căruia însuși milita, câtă vreme argumentele celorlalți găseau suficiente acoperiri în viața publică și politică cotidiană. Ascultându-l, bunăoară, pe B. P. Hașdeu, xenofobia ar fi trebuit instituționalizată: „Străini în fruntea statului, străini în ministere, străini în Parlament, străini în magistratură, străini în cărciumi, străini în medicină, străini în finanțe, străini în comerț, străini în presă, străini în lucrări publice, străini în sus, străini în jos, românismul este în mișcare”⁸⁰. Or, Kogălniceanu - deși învinuit de autoritarism - și-a păstrat, ca ministru, conduita politică moderată, expunându-se firesc atacurilor încrucișate ale adversarilor și colaboratorilor săi. De altfel, sesizând că aceștia din urmă, colegii de cabinet, doreau „să conducă lucrurile prea conservatoare”, a și demisionat din guvern, la 24 ianuarie 1870, intrând într-o nouă și mai îndelungată vacanță politică.

În împrejurările istorice, tulburi și pentru România, ale reizbucnirii crizei orientale, criză ce a grăbit căderea guvernului conservator condus de L. Catargi, M. Kogălniceanu a fost iarăși solicitat pentru o funcție executivă, acceptând portofoliul externelor - mai întâi, în efemerul cabinet condus de M. C. Epureanu, apoi în cel prezidat de I. C. Brătianu - pe care l-a înlocuit cu ministeriatul internelor, din iulie 1879 până în aprilie 1880. Aceasta este de

fapt și ultima etapă din prodigioasa-i carieră politică - neîncheiată încă, pentru că vremelnicul ministru avea să mai activeze ulterior ca parlamentar sau diplomat - în care Kogălniceanu s-a pronunțat fără echivoc în chestiunea evreiască, relevându-i dimensiunea, complexitatea și implicațiile, în condițiile revitalizării presiunilor externe asupra României în preajma, în timpul și imediat după congresul de pace de la Berlin.

Prefațată și stimulată printr-o laborioasă activitate misionară, desfășurată la adăpostul unei funcții diplomatice, apărarea drepturilor evreilor din România de către consulul american la București, B. P. Peixotto⁸¹, a pregătit în fapt terenul pentru puterile occidentale de a căuta să impună, la sfârșitul războiului, chestiunea emancipării israeliților printre clauzele păcii⁸². Zădărnice inițial din pricina eșuării conferinței diplomatice de la Constantinopol, din decembrie 1876, acțiunile Alianței și ale cercurilor lobiste evreiești au fost reluate cu forțe sporite odată cu profilarea noului conclave diplomatic de la Berlin. Bancherul și consilierul personal al lui Bismarck, baronul Bleichröder, scria la 23 mai 1878 comitetului central al Alianței că sosise momentul a fi demarate pregătirile pentru congres, iar președintelui Crémieux, că „România va fi silită, în propriu-i interes, să admită emanciparea evreilor, care, de altfel, va fi cu siguranță propusă de către congres”⁸³.

Intuind dificultățile politice și complicațiile diplomatice pentru România, generate de chestiunea evreiască, atât de mediatizată de comitetele Alianței din marile capitale ale Europei, Kogălniceanu - ca ministru de externe, convins că aceasta era și trebuia să rămână o problemă de politică internă românească - a căutat să liniștească spiritele, atât în exterior, cât și în interior. Cu prilejul vizitei efectuată la Viena, în iulie 1877, spre a lua pulsul relațiilor austro-ruse (parafate prin înțelegerea de la Reichstadt), el asigurase pe reprezentanții Alianței locale de toată sollicitudinea sa în privința emancipării coreligionarilor lor din România⁸⁴, iar prin mijlocirea ziarului „Românul”, atrăgea atenția potențialilor beneficiari că ar comite o gravă eroare dând curs îndemnurilor exterioare de a-și prezenta revendicările, prin cereri și memorii adresate direct Congresului.

Dar nici asigurările și nici avertismentele sale n-au avut efectul scontat pentru că, se știe, în fiecare dintre statele participante la Congresul de la Berlin (și nu numai), „reprezentanții comunităților evreiești au formulat petiții și au cerut autorităților guvernamentale să intervină în sprijinul evreilor din Serbia și, mai ales, din România”⁸⁵. Datorită în mare măsură presiunii concertate, exercitată de organizațiile și personalitățile evreiești, asupra cabinetelor politice și a reprezentanților diplomați ai acestora la Congres⁸⁶ Tratatul de la Berlin a condiționat - prin articolele 43 și 44 - recunoașterea independenței României de asigurarea deplinei egalități politice și civile pentru toți evreii născuți în acea țară. Dezamăgirea provocată autorităților românești, pe de o parte, de statutul rezervat celor doi reprezentanți ai lor la Berlin, Kogălniceanu și I. C. Brătianu și, pe de alta, de hotărârile finale ale forumului

diplomatic, cuprinse în articolele menționate și în următorul (art. 45) nu-l va fi ocolit, desigur, nici pe ministrul de externe în exercițiu, a cărui primă reacție în chestiunea evreiască, fără să semnifice o reconsiderare a convingerilor anterioare, trebuie raportată și judecată prin prisma noilor împrejurări. „Oricum, greșiți grav - declara Kogălniceanu unei delegații a evreilor bucureșteni primită în audiență după Congres - dacă credeți că intervenția străină ne poate obliga pe noi să vă oferim drepturi egale. Suntem independenți și stăpâni în propria noastră casă”⁸⁷.

Demnitatea națională românească sau neatârnamarea, impusă cu sacrificii pe câmpul de luptă, dar știrbită, prin jocul intereselor puterilor europene, în culisele diplomatice, găsea acum, după credința multora, printre factorii perturbatori, și chestiunea evreiască, pentru a cărei soluționare trebuia modificat articolul 7 din Constituție. Încât, până la convocarea sesiunii extraordinare a corpurilor legiuitoare, în septembrie 1878, spre a nu mai vorbi de desfășurarea ei și, mai ales, de lucrările camerelor de revizuire, deschise în mai 1879, dezbaterile și agitațiile politice, pe alocuri convulsive, angajând deopotrivă factorii puterii, ca și ai opoziției, n-au încetat a privi problema emancipării evreilor în România ca intruziune a străinătății în treburile interne ale țării, contrară „intereselor noastre cele mai vitale”⁸⁸. Așa va fi gândit și Kogălniceanu sau, cel puțin, cabinetul din care făcea parte, de vreme ce semnalele primite din exterior îndemneau autoritățile românești la un spor de flexibilitate în percepția și reflectarea clauzelor impuse prin Tratatul de la Berlin. Refuzul tacit al Franței de a oferi României „sprijinul moral” (prin numirea unui ambasador la București) solicitat de ministrul de externe, prin scrisoarea din 2 septembrie 1878 adresată omologului său francez⁸⁹, a fost urmat, la scurt interval, de avertismentul transmis acasă de agentul diplomatic român la Berlin, Al. Vînav-Liteanu: „Socotesc de datoria mea să vă spun că șovăielile, amânările, nu ne vor folosi. Neținând seama de marele principiu al egalității drepturilor, prelungind această excepție a legilor noastre, vom pierde orice considerație în Europa”⁹⁰.

Exaltarea circumstanțială a sentimentului național și creșterea proporțională a ostilității, nu atât față de evrei, cât mai ales față de amestecul străinilor stimulat de ei, vădite deopotrivă în presa epocii, n-au modificat însă, în chip esențial, convingerile politice anterior exprimate în legătură cu maniera de soluționare a problemei. Poate că cel mai sugestiv exemplu în acest sens îl oferă Vasile Alecsandri, care, opunându-se modificării Constituției, în 1879, declara franc: „Eu însumi, care am reputația de xenofob, mă simt cu toate acestea destul de civilizat pentru ca să găsesc că trebuie să facem evreilor o condiție mai corectă în țara noastră. Dar când, cum și în condiții? Nu sub presiunea directă a art. 44, nu sub presiunea indirectă a Alianței israelite, ci din liberul nostru arbitru de stat independent și recunoscut independent, fără condițiuni”⁹¹.

Desigur, presiunea externă, neagreată de nici un om politic român în acele împrejurări, cu atât mai puțin putea fi acceptată de Kogălniceanu, în

calitatea-i oficială de ministru, fără ca opinia sa în chestiunea evreiască să se modifice. Și pentru el protejarea și consolidarea naționalității române - insistent și vehement invocată atunci de adversarii emancipării israeliților, atât în cursul dezbaterilor din camerele de revizuire, cât mai ales în presă, spre capacitatea opiniei publice - rămânea un obiectiv major, la îndeplinirea căruia se angajase cu câteva decenii în urmă. Dar acest obiectiv nu era nicidecum izolat și nici incompatibil cu năzuința minoritarilor etnici, ci integrat programului general de organizare a societății românești pe temelii moderne, program ale cărui coordonate esențiale fuseseră trasate la 1848 și urmate cu prea puține și nesemnificative abateri în jumătatea de veac ulterioară.

Dacă altor foști pașoptiști li s-ar putea reproșa, odată cu scurgerea timpului, îndepărtarea parțială sau totală de la vechiul crez politic, ambiguitatea, inconsecvența sau adversitatea în problematica circumscrisă emancipării politice și civile a evreilor, lui Kogălniceanu nici unul din „păcatele” enunțate nu i se potrivește. Nici chiar mult comentatele și contestatele ordonanțe de expulzare a străinilor, semnate de el ca ministru de interne, din anii 1869 și apoi din 1879 (mai puțin, desigur, abuzurile sau excesele de zel ale autorităților locale în aplicarea acelor ordonanțe) nu pot oferi argumente temeinice, ci doar speculative, celor înclinați a-i „descoperi” nestatornicia opiniilor sau cameleonismul politic.

Explicând rațiunea ultimelor măsuri legislative pe care el trebuia să le aplice ca ministru de interne și răspunzând, în felul acesta, nenumăratelor proteste venite din exterior, din partea Alianței, împotriva efectelor acelor legi înscrinate, el reproșa la rândul-i insuficiența sau distorsionarea voită a informațiilor și comentariilor, partizanatul lor excesiv și, în ultimă instanță, chiar deserviciile provocate procesului de integrare a evreilor în societatea românească de „niște oameni (ai Alianței - n.ns.), pentru care patria însemnează religia”⁹². O undă de regret, ce-i trăda dezamăgirea ori neputința de a fi mai convingător, se desprindea din acel reproș, rostit cu fermitate, dar lipsit de obișnuitele violențe de limbaj ce însoțeau adeseori, în unele gazete ale epocii comentariile pe aceeași temă.

Este, de aceea, surprinzătoare și în tot cazul nepotrivită sau arbitrară asocierea făcută între numele lui Kogălniceanu și ziarul „România liberă”, pretins organ de presă al ministrului de interne, în contextul intensificării atacurilor de presă împotriva evreilor, concomitent cu desfășurarea dezbaterilor în Camerele de revizuire a Constituției. Luând poziție împotriva presiunilor externe conjugate la adresa României și invocând interesele naționale, ziarul alunecase pe poziții net exclusiviste, afirmând, în numărul său din 30 mai/11 iunie 1879 că „evreii sunt o sabie cu vârful în coastele României și cu mânerul în mâinile Alianței israelite”, iar din octombrie același an, găzduind în coloanele sale statutele Ligii antisemite din Germania, laolaltă cu reproduceri de texte de aceeași factură din presa germană⁹³. Firește, cu un astfel de „organ de presă”, i-ar fi fost greu, dacă nu imposibil, ministrului de interne să asigure necesara credibilitate - nu doar în exterior, ci

chiar și în țară - motivației și informațiilor aferente privind aplicarea legislației în vigoare, din care segmentul consacrat „străinilor” avea un impact social mult mai larg decât cel îndeobște invocat de păgubiți.

Că existau bănuiele, ori simple speculații, pe marginea apropierei de crez politic între ministrul de interne și respectiva gazetă este indubitabil; Kogălniceanu însuși le-a reperat, respingându-le categoric, în cuprinsul unei scrisori adresată redactorului ei șef, D. Aug. Laurian, și destinată a fi veritabilă declarație de delimitare. Scrisoarea, a cărei copie facsimilată a fost reprodusă postum într-o broșură de mai mică circulație⁹⁴, poate sluji în egală măsură - prin mărturisirile emitentului - drept concluzie studiului de față, cunoscut fiind faptul că ea semnifică și ultima luare de atitudine, explicită, în chestiunea evreiască, a lui Kogălniceanu, în ipostaza „calului de dârlog” în guvernul condus de I. C. Brătianu. Retragerea sa definitivă din funcțiile ministeriale, în primăvara anului 1880, conjugată cu slăbirea concomitentă a presiunilor externe asupra României, ilustrată prin recunoașterea independenței sale după revizuirea Constituției, justifică lipsa altor intervenții ulterioare din parte-i pe aceeași temă. Textul scrisorii, reprodus anterior cu mici erori de grafie, dar colaționat acum după facsimilul din anexă, este următorul:

„Dommule Redactor.

Cu toate denegările dvs. france și leale ce nu o dată ați făcut. sunt încă persoane care cred, sau se fac a crede, că „România liberă” ar fi organul meu. reprezentantul ideilor mele politice și sociale și mai cu deosebire al părerilor mele în acea chestiune israelită! Sunt luni de când nu am avut onoarea de a ne vedea. Sunt încă și mai multe luni de când n-am avut împreună cea mai mică conversațiune convorbire politică. de când n-am schimbat un singur cuvânt în privința chestiunii arzătoare a zilei.

De atunci. din ce în ce mai mult. părerile noastre asupra soluționării acestei chestiuni s-au depărtat unele de altele și astăzi diferăm cu desăvârșire asupra modului de aplicare a art. 44 din Tratatul de la Berlin! Ideile mele în privința soluțiunii chestiunii israelite le am formate încă de la 1848. ba pot zice, de la 1838. când încă eram pe băncile Universității din Berlin. O singură dată în viața mea politică de 40 de ani nu le-am schimbat. Tot trecutul meu, dar. dovedește că modul de vedere al «României libere» în privința dezlegării chestiunii israelite diferă cu totul de ideile și opiniunile mele și aceasta este cea mai bună dovadă că «România liberă» nu este și nu poate fi organul meu. Sunt incredințat că dvs. veți întări afirmația mea. Așadar, rog a da ospitalitate”.

Chiar dacă nu e datată, scrisoarea definește, deopotrivă, un moment istoric precis determinat și, mai ales, un caracter: momentul este cel al dezbaterilor publice aprinse din a doua parte a anului 1879, centrate punerii în acord a Constituției (art.7) României cu art. 44 al Tratatului de la Berlin, când Kogălniceanu a deținut, pentru ultima oară în îndelungata-i carieră politică, un portofoliu ministerial; iar caracterul definit întărește aserțiunea

formulată de succesorul acestuia în Academia Română, că „marele orator și încă și mai marele om de stat [...] a fost una din acele naturi alese, ce cu greu încap câte două alătura în un veac”. Înzestrat, în aceeași viziune, cu „talentul minunat de a se coborî cu ușurință din sfera cugetării către lumea realității, precum și de a închea în idei bogata varietate a faptelor”⁹⁵, Kogălniceanu a rămas consecvent cu sine însuși în afirmarea și respectarea principiilor fundamentale de modernizare a societății românești în a doua jumătate a veacului trecut, principii înscrise, într-o formă sau alta, în programul revoluției de la 1848.

Componentă individualizată a aceluia program, „emanciparea graduală a israeliților” - integrată procesului general de emancipare socială, politică și națională declanșat ulterior în întreg spațiul românesc - a aflat în Kogălniceanu, nu doar pe teoreticianul dispus a oferi soluții gravelor chestiuni la ordinea zilei, ci și pe omul de acțiune, factorul executiv, confruntat adeseori cu dificultățile generate de diferențele de percepție a acelorași chestiuni, între el și adversarii săi politici, pe de o parte, între el și potențialii beneficiari ai emancipării, pe de altă parte, în împrejurări externe prea adesea neprielnice. Celor înclinați a-l judeca altminteri, piesa epistolară reprodusă mai sus le poate oferi, singură, un bun îndreptar.

¹ N. Iorga. *Oameni care au fost*, II. București. 1967. p. 49-50.

² Idem. *Gânduri și sfaturi ale unui om ca oricare altul*. București. 1905. p. 193.

³ Mihail Kogălniceanu. *Ciclu de conferințe*. București. 1936. p. 40.

⁴ „Propășirea”. I. Iași. nr. 5. 1844. p. 2.

⁵ „Steaoa Dunării”. I. Iași. nr. 26. 1855. p. 102-103.

⁶ M. Kogălniceanu. *Texte social-politice alese* (coord. Dan Berindei). București. 1967. p. 21.

⁷ Cornelia Bodea. *1848 la români. O istorie în date și mărturii*. vol. I. București. 1982. p. 657.

⁸ Al. Zub. *Mihail Kogălniceanu - istoric*. Iași. 1974. p. 690-691.

⁹ N. Iorga. *Mihail Kogălniceanu. Scriitorul, omul politic și românul*. București. f.a., p. 85.

¹⁰ Victor Slăvescu. *Corespondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica. 1846-1874*. București. 1943. p. 160.

¹¹ Al. Cretzianu. *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*. II. București. 1934. p. 214-217.

¹² M. Kogălniceanu. *Discursuri parlamentare din epoca Unirii* (ed. VI. Diculescu). București. 1959. p. 30 și urm.

¹³ *Ibidem*. Vezi și M. Kogălniceanu. *Texte...* p. 207-209.

¹⁴ D. A. Sturdza. *Însemnătatea Divanurilor ad-hoc din Iași și București în istoria renașterii României*. București. 1912. p. 152, 178, 184 și 361.

¹⁵ *Ibidem*. p. 374.

¹⁶ *Ibidem*. p. 382-383.

¹⁷ *Ibidem*. p. 384.

¹⁸ *Ibidem*. p. 385.

¹⁹ Comitetul central al Uniunii evreilor pământeni. *Cuza Vodă și Mihail Kogălniceanu în chestia evreiască*. București. 1911. p. 10.

²⁰ „Tribuna română”. II. Iași. nr. 91. 15 mai 1860. p. 3; vezi și Ecaterina Negruși. *Din istoria evreilor din Moldova în secolul al XIX-lea. Schimbarea portului iudeo-polon*. în „Europa XXI”. III. 1994. Iași. p. 116-117.

²¹ Dr. E. Schwartzfeld. *Cronica israelită în România*. în „Anuar pentru israeliți”. X (1887-1888). p. 123-124; Carol Iancu. *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*. București. 1996. p. 156. n. 3.

²² „Tribuna română”. II, Iași, nr. 91, 15 mai 1860, p. 3; Ecaterina Negruți, *op. cit.*, p. 117.

²³ V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800-1864*, vol. III, București, 1894, p. 234.

²⁴ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu. Biobibliografie*, București, 1971, p. XLVIII.

²⁵ „Monitorul oficial al Moldovei”, II, nr. 189, 1860, p. 2.

²⁶ „În fine, după ani de îndelungată luptă cu ortodocșii, d. M. Kogălniceanu, actualul ministru al Instrucțiunii publice, a putut izbui, grație energiei sale, de a determina comunitatea israelită de aici să înființeze o școală primară și ieri (28 iulie, stil vechi) a avut loc deschiderea acelei școli, spre bucuria tuturor celor bine intenționați” - scria corespondentul ieșean al ziarului citat. (apud *Cuza Vodă și Mihail Kogălniceanu în chestia evreiască*, p. 44).

²⁷ *Ibidem*, p. 45-46.

²⁸ „Monitorul oficial al Moldovei”, Iași, III, 22 noiembrie 1861.

²⁹ Al. Zub, *op. cit.*, p. 265.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ „Monitorul oficial al Moldovei”, II, Iași, 25 iunie 1860.

³² *Ibidem*.

³³ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 156-157.

³⁴ *Cuza Vodă și Mihail Kogălniceanu în chestia evreiască*, p. 24.

³⁵ Al. Zub, *op. cit.*, p. XLIX-LI.

³⁶ Joseph Berkovitz, *La Chestion des israélites en Roumanie*, Paris, 1923, p. 279.

³⁷ T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale*, București, 1944, p. 436; Lloyd P. Gartner, *Roumania, America and World Jewry. Consul Peixotto in Bucharest, 1870-1876*, în „American Jewish Historical Quarterly”, LVIII, nr. 1, septembrie 1968, p. 30.

³⁸ *Cuza Vodă și Mihail Kogălniceanu....* p. 25.

³⁹ *Ibidem*, p. 26.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, p. 27.

⁴² *Ibidem*, p. 28-29.

⁴³ James Parkes, *The Emergence of the Jewish Problem (1878-1939)*, Oxford University Press, 1946, p. 97; vezi și Dumitru Vitcu, *Chestiunea evreiască în relațiile româno-americane timpurii*, în SAHIR, I, București, 1996, p. 174-175.

⁴⁴ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. II, Iași, 1903, p. 184.

⁴⁵ *Cuza Vodă și Mihail Kogălniceanu....* p. 36.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 37.

⁴⁷ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 208, n. 30.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 171.

⁴⁹ Lloyd A. Cohen, *The Jewish Question during the period of the Romanian National Renaissance and the Unification of the two Principalities of Moldavia and Walachia*, în vol. *Romania between East and West*, Boulder, 1982, p. 209.

⁵⁰ „Monitorul oficial al Principatelor Unite Române”. București, 4/16 decembrie 1864, p. 1287.

⁵¹ Lloyd A. Cohen, *op. cit.*, p. 210.

⁵² Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*. București, 1966, p. 312-313.

⁵³ *Ibidem*. Textul este reprodus după Lloyd A. Cohen, *op. cit.*, p. 211.

⁵⁴ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 172.

⁵⁵ Al. Zub, *op. cit.*, p. LV.

⁵⁶ Pentru detalii, vezi V. Russu și D. Vitcu, *Frământări politice interne în vremea guvernării D. Ghica - M. Kogălniceanu (1868-1870)*, în AIIAI, VII, 1970, p. 139-171 și VIII, 1971, p. 61-98; *idem*, *Date noi referitoare la activitatea politică a lui Mihail Kogălniceanu (1869)*, în AIIAI, XVII, 1980, p. 615-622.

⁵⁷ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 147.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 106.

⁵⁹ „Monitorul oficial al României”, București, 21 decembrie 1869.

⁶⁰ Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți (1866-1916)*. București, 1994, p. 18.

⁶¹ James Parkes, *op. cit.*, p. 190.

⁶² Proiectul de lege pentru „regularizarea situației evreilor în România” este reprodus și comentat cu exactitate de Carol Iancu în *op. cit.*, p. 98-103.

⁶³ L. P. Gartner, *op. cit.*, p. 54.

⁶⁴ Ion M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiuirile României, vechi și noi, câte s-au promulgat până la finele anului 1870*, București, 1873, p. 810.

⁶⁵ Vezi și Ernest Desjardins, *Les Juifs de Moldavie*. Paris, 1867.

⁶⁶ Ion M. Bujoreanu, *op. cit.*, p. 811.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 812.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 106.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 107-108.

⁷¹ *Note de M. le Ministre de l'Intérieur de Roumanie, adressée à son collègue, M. le Ministre des Affaires étrangères, en reponse à la Note du 15 Juin de M. l'Agent et consul général de France à Bucharest, 28 p.* reprodusă în *Correspondence respecting the condition and treatment of the Jews in Servia and Roumania. 1867-1876*, London, Harrison & Sons, 1877, p. 160 și urm.

⁷² Ion M. Bujoreanu, *op. cit.*, p. 813.

⁷³ *Ibidem*, p. 814.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 815.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 816.

⁷⁶ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 105-109.

⁷⁷ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 176-177.

⁷⁸ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 107, n. 4.

⁷⁹ „Monitorul oficial al României”, 20 decembrie 1870.

⁸⁰ Eugen Weber, *The European Right. A Historical Profile*. University of California Press, Berkeley & Los Angeles, 1965, p. 505.

⁸¹ Dumitru Vitcu, „Momentul” Peixotto în evoluția raporturilor româno-americe (1870-1876), în AIIAI, XXIII, 1986, p. 735.

⁸² Simon Wolf and Max Kohler. *Jewish Disabilities in the Balkan States*, New York, 1916, p. 24.

⁸³ Carol Iancu. *Bleichröder et Crémieux. Le combat pour l'émancipation des juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondence inédite (1878-1880)*, Université „Paul Valéry”, Montpellier, 1987, p. 238.

⁸⁴ Idem. *Evreii din România...*, p. 174-175.

⁸⁵ Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 110-111.

⁸⁶ James Parkes, *op. cit.*, p. 100; Carol Iancu, *op. cit.*, p. 178-180.

⁸⁷ N. M. Gelber. *The Intervention of German Jews at the Berlin Congress, 1878*, Leo Baeck Institute „Year Book”. The Hague, vol. V (1960), p. 243.

⁸⁸ „Monitorul oficial al României”. București, 22 mai 1879.

⁸⁹ *Documente oficiale din corespondența diplomatică de la 2/14 septembrie 1878 până la 17/29 iulie 1880* (Cartea verde română). București, 1880, p. 11-12.

⁹⁰ *Ibidem.*, p. 13.

⁹¹ *Moșunea nerevizioniștilor în chestiunea israelită*. București, 1879, p. 171.

⁹² „Românul”, 4 august 1879, p. 724.

⁹³ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 197-199.

⁹⁴ *Cuza Vodă și Mihail Kogălniceanu...*, p. 40 și anexa.

⁹⁵ M. Kogălniceanu, *Texte social politice...*, p. 71.

Una dintre problemele cu cea mai largă audiență în lumea istoricilor, dar și a altor categorii de cercetători din domeniul științelor socio-umane, a devenit din anii '70, problema modernizării. Născută după cea de-a doua conflagrație mondială ca o teorie suport pentru explicarea decalajelor existente în lume, teoria modernizării a avansat treptat în avanscena preocupărilor mai multor categorii de cercetători ai fenomenelor sociale, economice, politice, dar și istorice, ajungând la apogeu când problemele decolonizării și dezvoltării au ocupat un loc important pe agenda internațională. Fără îndoială, au existat preocupări în această direcție anterior momentului amintit, dar acestea nu au pătruns și nu s-au generalizat în conștiința publică. Ce este deci modernizarea? Această întrebare nu și-a găsit încă un răspuns unanim acceptat, dar există o majoritate de opinii potrivit cărora modernizarea desemnează marile transformări ale societății și culturii începute în Europa odată cu Renașterea și care continuă, la nivel planetar, până astăzi. Conceptul și teoria modernizării se află în flagrantă opoziție cu teoria ciclurilor în evoluția istorică a umanității, este pozitivistă și concepe istoria omenirii ca o istorie a progresului. Modernizarea implică o revoluție intelectuală, tehnologică și socială transformând relațiile fundamentale ale individului cu timpul, natura, omenirea. Timpul, spre exemplu, nu mai este perceput ciclic sau repetitiv, ci ca un proces, o matrice a schimbării coerente. Natura este concepută de omul modern ca fiind inteligibilă și marcată de o ordine inerentă. Cercetarea științifică are drept scop pătrunderea acestei ordini, iar tehnologia transformarea naturii potrivit scopurilor umane. Rolul științei și tehnologiei este acela de a schimba locul ființei umane în natură și societate prin ingineria socială și diviziunea muncii. Văzută astfel, modernizarea ne apare ca un termen comprehensiv și neutru din punct de vedere etic. Interpretarea modernizării, difuziunea și uniformitatea sa creează însă conuri de umbră, diferende și dispute cu vădite implicații politice.

Pentru istorici, modernizarea a fost una din grilele interpretării marilor transformări: Renașterea, Reforma, Iluminismul etc. Economiiștii au văzut modernizarea în trecerea de la economia autarhică la cea de piață, dublată de acumularea capitalului și producția industrială. Juriștii au luat în calcul

momentul în care contractul a luat locul dreptului statutar ca principiu fundamental al obligației sociale. Istoricii mentalităților, ai culturii, au văzut modernizarea în îndepărtarea de sacru și secularizarea gândirii, în trecerea de la metafizica speculativă la empirismul științei. Sociologii și antropologii sociali au identificat modernizarea cu trecerea de la familia „extinsă” la cea „nucleară”. În fine, politologii au văzut modernizarea în extinderea birocrațiilor, în ascensiunea mașelor pe scena politică, în dispariția imperiilor și apariția statelor naționale. În viața de zi cu zi însă, toate aceste aspecte identificate în varii câmpuri ale cercetării socio-umane, se împletesc și se intercondiționează. Într-un cuvânt, modernizarea include tot ceea ce noi numim industrializare, raționalizare, secularizare și birocratizare.

Acest lung excurs pe tema modernizării l-am considerat necesar pentru a putea pune în legătură Haskalah-ua cu realitățile din Moldova celei de-a doua jumătăți a secolului trecut. Este deja un loc comun a spune că timpurile moderne încep pentru evrei odată cu Revoluția franceză, moment din care toate datele istoriei lor se vor schimba din temelii. Războaiele napoleoniene au distrus zidurile ghetto-urilor și mulți dintre evrei au apucat-o pe lungul și dificilul drum al emancipării. Impactul lumii exterioare asupra evreilor abia ieșiți din ghetto-uri și încercând să-și facă loc în sclipitorul val al civilizației occidentale europene este responsabil în mod direct sau indirect de marile schimbări ale istoriei evreilor subsecvente acestui moment. „Ieșiți din echilibrul avut până atunci - ne spune David Patterson¹ - mulți evrei și-au legat credința de mișcarea Iluminismului, forță dominantă în secolul XVIII. Atunci părea multor exponenți ai Haskalah-lei că erau zorii unei noi ere pentru poporul evreu, în care totul va fi dulceață și lumină și în care vechile uri și animozități dintre evrei și vecinii lor din trecut au fost rezultatul unei neînțelegeri, a unei căi greșite de a privi lucrurile”. Haskalah-ua a marcat începutul unei noi istorii: cea a unor mutații extraordinare în toate domeniile. Potrivit lui Josy Eisenberg²: „În mai puțin de două secole, acești diverși factori ai existenței iudaice au evoluat mult mai rapid decât în douăzeci de secole ale diasporei; iar evreii par să fi suferit și mai puternic decât vecinii lor efectele fenomenului de accelerare a istoriei. Și nu e de mirare dacă ne gândim că au ieșit așa de târziu din perioada Evului Mediu. Proiectați în lumea modernă, au trebuit să parcurgă într-un singur secol - al XIX-lea - toate curentele care au modelat Europa modernă printr-o înaintare lentă: umanismul, Renașterea, Reforma, naționalismul, socialismul”. Încercarea aceasta de a comprima și arde etape a fost specifică nu numai evreilor, ci și unei întregi pleiade de popoare și comunități din centrul și răsăritul Europei, se înțelege la alte dimensiuni și cu alte finalități, inclusiv românilor. Trebuie însă să admitem că situația evreilor din Europa occidentală se deosebea sensibil de cea a coreligionarilor lor din Răsărit, cele două „comunități” evoluând diferit și în sensuri opuse: integrarea pentru iudaismul occidental, emigrarea pentru evreii din Europa centrală și orientală. În mic, această situație se repetă în secolul al XIX-lea și în cazul comunității evreiești

trăitoare în limitele geografice ale României de astăzi. Evreii din Transilvania - și pe fondul Haskalah-lei - vor merge în direcția integrării în comunitatea dominantă politic (maghiarii) în timp ce majoritatea evreilor din Moldova, spre exemplu, vor căuta soluționarea problemelor lor prin afișarea expresă a tradiționalismului hassidic sau prin afirmarea naționalismului evreiesc sub forma sionismului. Reforma religioasă a iudaismului, începând din zorii secolului al XIX-lea, s-a văzut ea însăși ca o punte între evrei și creștinii europeni, ca o avangardă pe drumul emancipării. Reforma însă nu a atins Moldova și pe evreii ei decât insignifiant, incomparabil cu situația din Transilvania, ca să luăm un termen de comparație. Modernizarea, în cazul nostru, a avut deci și această componentă religioasă al cărei impact nu poate fi neglijat. Mai mult, iluminismul evreiesc acolo unde el s-a manifestat a întâlnit câteva serioase obstacole. Primul, și cel mai important totodată, a fost acela că modernizarea a ridicat în prim plan chestiunea națională. Între modernizare și național există o incontestabilă legătură, element de care trebuie ținut seama în orice analiză a situației unei minorități în ultimele două secole. În acest sens, între Haskalah și procesul modernizării așa cum s-a desfășurat el la noi în a doua jumătate a secolului trecut există o pleoră de contradicții. E ca și cum, cu un vehicul specific sfârșitului de secol XVIII s-ar călători în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea. Cum puteau aspira evreii la cetățenia română, se spunea în epocă, când în fiecare zi se roagă pentru restaurarea Sionului și întoarcerea în vechea lor țară? Acesta este fundalul general pe care l-am identificat ca necesar pentru analiza noastră consacrată impactului modernizării asupra evreilor din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

*

Perioada cuprinsă între formarea statului național modern român și finele primei mari conflagrații mondiale s-a suprapus, fără să cuprindă în totalitate, perioadei modernizării statului român în sens general și instituțional, deopotrivă. Proces complex și de ample proporții, modernizarea a marcat și statutul evreilor din societatea noastră, a ridicat noi probleme și a pus noi temeuri chestiunii naționale și a celor conexe acesteia. Mobilizarea socială, omogenizarea și asimilarea s-au constituit în trăsături definitorii ale acestui proces care a construit și articulat noi relații și realități la nivelul societății românești. Am remarca, în primul rând, raportul strâns care a existat între național și modernizare și, deasemeni, interdependența dintre factorii interni și cei externi precum și relativul echilibru manifestat între necesitățile impuse de procesul modernizării și realitățile concrete ale societății noastre.

Transformările din structura demografică au avut o influență marcantă asupra întregului proces de devenire al societății noastre moderne, condiționând dezvoltarea social economică și politică. În perioada pe care o analizăm (1860-1899), creșterea populației românești a fost de circa 50% iar sporul populației evreiești de 98,7%³. Cea mai mare parte a populației evreiești (4,5% din totalul populației României la sfârșitul perioadei de care ne

ocupăm) s-a concentrat în Moldova unde reprezenta la sfârșitul secolului trecut circa 10,6% din întreaga populație a provinciei⁴, în special în județele nordice ale acesteia, precum Iași (23,4% din populație), Botoșani (17,1%), Dorohoi (11,8%), Neamț (11,2%), Suceava (7,7%), Roman (7,4%)⁵ etc. În ceea ce privește gradul de urbanizare al populației evreiești, acesta este spectaculos în toată această perioadă supusă discuției, rezultând din interdicția de a dobândi proprietăți funciare și de a se stabili în mediul rural - dar și din preocupările ocupaționale specifice ale acestei populații. Astfel, respectându-se distribuția teritorială, procentul de populație urbană evreiască a fost foarte ridicat în Moldova (37,8% din populația urbană erau evrei față de 19% media pe țară, potrivit recensământului din 1899⁶), județele care se aflau în fruntea celor cu populație urbană evreiască numeroasă fiind: Dorohoi (57,8% din totalul populației urbane a județului), Suceava (57%), Botoșani (52,7%), Iași (50,5%), Neamț (46,5%), Vaslui (40,9%), Roman (39,55%) etc. Afluirea masivă spre orașe a populației evreiești pământene sau, cel mai adesea, a celei recent imigrate a fost surprinsă și de sociologul evreu Arthur Ruppin⁷. De altfel, chiar la începutul secolului XX, din datele pe care le avem, rezultă că aproximativ 80% din populația evreiască era concentrată în mediul urban⁸, istoria orașului românesc nereținând însă vreodată existența ghetto-urilor. Mai mult, unele centre urbane, târguri din partea superioară a Moldovei, au fost înființate cu populație evreiască care le-a numit *shtetl* ca de exemplu: Mihăileni, Fălticeni, Darabani, Ștefănești etc. Cu toate că urbanizarea este prin excelență un fenomen al modernizării și că din acest punct de vedere, în cazul Moldovei, evreii au avut un important rol de jucat nu se poate conchide că în Moldova modernizarea s-a produs mai rapid sau mai profund decât în alte regiuni ale țării sau că modernizarea ar fi afectat mai deplin evreii de aici decât cei din alte zone. Ba mai mult, civilizația *shtetl*-lui⁹ este prin definiție una tradițională, cel puțin la nivelul secolului al XIX-lea. Mai târziu lucrurile vor evolua într-o direcție nouă așa cum ne-o arată unele interesante monografii¹⁰.

În încercarea de circumscriere cât mai exactă a impactului modernizării asupra evreilor din Moldova - relația este una de *feed back* după opinia noastră - unul din capitolele cele mai importante este cel al vieții economice. Modernizarea și dezvoltarea industrială ca un corolar al acesteia, nu poate fi concepută și înțeleasă la noi fără a sublinia rolul fundamental al statului, politicii și instituțiilor sale în cadrul acestui efort constant al societății românești. Din această perspectivă, trebuie subliniată politica centralizatoare a guvernelor de la București precum și faptul că Moldova nu a fost una din regiunile cu dezvoltare industrială rapidă. În acest context general, realitatea potrivit căreia evreii au deținut o pondere importantă în activitatea de tip meșteșugăresc și industrial din această zonă a țării¹¹, coroborat cu numărul lor, nu își are o oglindire directă într-un eventual ritm mai ridicat al modernizării în regiune. Deși proporția artizanilor, meșteșugarilor și industriașilor evrei ocupați în activitatea industrială era de 4,4 ori mai mare

decât ponderea acestei populații în totalul populației românești, nu se poate afirma că evreii au suferit o modernizare mai rapidă având în vedere atât preferințele ocupaționale tradiționale cât și impedimentele legislative ce le-au stat în față. Cu toate acestea însă, nu putem să nu fim de acord cu Traian Bratu care nota: „În Moldova Vechiului Regat populațiunea orașelor și târgurilor în majoritatea ei e formată de evrei, care neavând voie a se stabili la țară s-au concentrat și s-au înmulțit la orașe, și dețin acolo aproape exclusiv comerțul și industria mare și mică și formează și clasa de meseriași, burghezia și bună parte din populațiunea săracă, pe când românii nu sunt încă funcționari și tot ei ocupă o parte din mahalale, ducând o viață cu caracter jumătate rural. În totalitatea lor, orașele au un caracter special evreo-român”¹². Dezvoltarea generală a industriei, intrată ca obiectiv și în politica guvernelor românești - în special cele liberale - a fost susținută instituțional prin legi speciale de încurajare și prin tarife vamale protecționiste. Toate aceste măsuri au afectat o bună parte din evreii din Moldova într-un dublu sens: pe de o parte, elita lor economică a fost mai bine integrată în structurile societății românești, iar pe de altă parte, mica burghezie și categoriile neprivilegiate economic au avut de suferit. Impactul modernizării a generat deci stimuli și reacții diferite în cadrul general al comunității evreiești.

Înființarea și mai apoi extinderea monopolurilor statului în perioada 1864-1900¹³ a afectat în egală măsură întreprinzătorii români și evrei, dar din datele statistice care ne stau la dispoziție putem aprecia ca neînstituirea unui monopol al alcoolului a favorizat mai mult pe evrei, care, în mediul rural mai ales, au dominat acest sector al producției și desfacerii.

O componentă importantă a vieții economice, dezvoltată cu precădere odată cu apariția și instituirea noilor relații generate de economia de schimb, a fost comerțul. Și în acest domeniu prezența elementului evreiesc a fost masivă și este bine documentată de datele statistice ce ne stau la dispoziție. O bună parte din meșterii și artizanii evrei își vindeau singuri produsele, un bun exemplu fiind micile ateliere de croitorie care vindeau haine de-a gata și pe care le avem atestate în număr mare (circa 110) la Iași¹⁴. Și în alte localități urbane ale Moldovei comerțul se afla virtual în mâna evreilor așa cum Andre Bellessort ne-o relatează în cazul Darabanilor¹⁵. Statisticile comerciale de la începutul secolului XX menționează că peste 21% din comercianți - plătitori de patente - erau evrei. În cifre absolute, din 107.332 comercianți peste 22.690 erau evrei. Cei mai mulți erau concentrați în Moldova, în județele Iași (75,3% din toți negustorii), Botoșani (75%), Dorohoi (72,9%), Tecuci (65,9%), Neamț (60,7%), Vaslui (56,5%), Fălciu (55,7%), Bacău (52,5%)¹⁶. În ciuda acestor proporții, mulți dintre negustori nu dispuneau de capitaluri serioase și nici de tehnici și instrumente moderne de vânzare. Mult mai relevant pentru subiectul abordat de noi ni se pare faptul că mulți dintre evrei s-au îndreptat spre meserii noi în domeniul comercial cum ar fi aceea de agent comercial (circa 39% din agenții comerciali erau evrei), meserie tipică

modernității. Putem conchide deci că impactul modernizării în domeniul comercial a fost mai bine resimțit la nivelul comunității evreiești din Moldova.

Un domeniu nou de activitate care s-a afirmat spre sfârșitul secolului trecut a fost acela antreprenorial, domeniu în care evreii au fost prezenți și bine reprezentați. Fără a presupune cunoștințe de specialitate aprofundate, dar presupunând acces la finanțe și cunoștințe de management, munca antreprenorială a adus, în general, mari beneficii. Dintre evreii implicați în acest domeniu am aminti pe Herșcu Rosenthal și Ioseph Stoleriu care la 1861 semnează contractul pentru repararea Academiei Mihăilene din Iași, pe Lupu Davidovici, pe Solomon Zaraful din Iași care a contractat pavarea unor străzi etc.

Un alt sector important în care ponderea evreiască a fost majoră a fost cel financiar. Aici modernizarea însă (înființarea Băncii Naționale a României, întărirea capitalului românesc prin acțiunea politică a liberalilor) va afecta capitalul financiar evreiesc autohton al cărui pondere va diminua, fără însă ca acesta să nu rămână important în peisajul financiar general al țării.

În agricultură, ramura de bază a economiei naționale românești din acea perioadă, ponderea directă a evreilor a fost scăzută, iar cea indirectă (sistemul arendașesc și al serviciilor, să le numim așa) a fost foarte ridicată în Moldova. Trebuie precizat că sistemul arendării nu a adus la modernizarea moșiilor, implicit a agriculturii, ci a devenit o bombă socială prin exploatarea cruntă a abundenței forțe de muncă țărănești, ieftină până la ridicol. Adevărata modernizare în acest sector care se va realiza mai târziu va duce la excluderea treptată a elementului evreiesc din acest areal ocupațional.

Un ultim domeniu al vieții economico-sociale în care întâlnim un numeros element evreiesc este acela al meseriilor liberale și ne referim aici la învățători, profesori, medici, ingineri, arhitecți etc. Fără a detalia prea mult, subliniem prezența masivă a evreilor în aceste meserii de factură și cu implicații moderne, lucru care se va repercuta și asupra comunității evreiești în ansamblul său.

Nu putem conchide asupra impactului modernizării asupra evreilor din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIX-lea fără a sublinia câteva din aspectele culturale implicate în acest proces. Astfel, gradul relativ ridicat de alfabetizați din sânul comunității evreiești și implicit procentul mare de școlarizare al acestora a generat atât producători cât și consumatori ai artefactelor culturale. Contribuțiile culturale evreiești din a doua jumătate a secolului trecut sunt prea numeroase pentru a le cita aici, de aceea ne vom mărgini doar a sublinia rolul acestora și al presei în procesul general de modernizare, concretizat și în planul aspirațiilor culturale și politice vizând crearea unui stat evreiesc.

Dacă elemente ale modernizării pătrund și se afirmă treptat în varii domenii ale vieții economico-sociale și culturale, în domeniul politic, lucrurile vor sta diferit, emanciparea deplină fiind dobândită mai târziu, în afara

limitelor cronologice ale lucrării noastre. Considerăm însă că procesul modernizării nu poate fi deplin fără expresia sa politică și remarcăm aici, în cazul evreilor din Moldova, difuziunea rapidă și timpurie a idealurilor sioniste.

*

Încercarea noastră de a creiona câteva aspecte legate de procesul modernizării și impactul său asupra evreilor din Moldova în ultima parte a secolului trecut ne îndrituiește la câteva concluzii:

a) În ciuda unor evidente aspecte și manifestări ale procesului modernizării în comunitatea evreiască din Moldova, ritmul modernizării a fost aici mai lent decât în alte regiuni ale țării și - evident - mai lent decât în statele occidentale. De altfel, este o legătură determinantă între ritmul modernizării generale al societății și acela al unei minorități din cadrul acesteia.

b) Haskalah-ua nu a reprezentat o alternativă a modernizării ci mai degrabă o precondiție, nu totdeauna necesară. Ea s-a manifestat cu puțină intensitate în comunitatea evreiască din Moldova, mult mai atașată de valorile și tradițiile hassidice.

c) Procesul modernizării a avut efecte nu totdeauna benefice pentru comunitatea evreiască în ansamblul său, a provocat pierderea întâietății în unele domenii, a monopolului în altele, favorizând doar categorii restrânse ale comunității (elitele acesteia).

d) Unii membri ai comunității evreiești din Moldova au dinamizat ei înșiși procesul modernizării la nivel economic sperând în eventuale binefaceri ale acestui proces în plan social și politic.

e) Difuziunea „modernității” în rândul comunității evreiești a fost inegală, ca de altfel și în rândul societății românești în general, de aici aspectele contradictorii atât de numeroase în Moldova.

f) Modernizarea generală a societății românești a determinat, ca pretutindeni în Europa, pe lângă efecte benefice asupra comunității evreiești și efecte negative concretizate în accentuarea naționalismului, în subsidiar a antisemitismului cu diversele sale forme de manifestare.

NOTE

¹ David Patterson, „*The Influence of Hebrew Literature on the Growth of Jewish Nationalism in the Nineteenth Century*” în Roland Sussex, J. C. Eade (eds) *Culture and Nationalism in Nineteenth Century Eastern Europe*, Slavica Publishers, Columbus, Ohio, 1985, p. 87.

² Josy Eisenberg, *O istorie a evreilor*, Humanitas, București, 1993, p. 245.

³ Leonida Colescu, *Analiza rezultatelor recensământului general al populației României din 1899*, Institutul Central de statistică, București, 1944, cap. X, „Populațiunea după religie”, p. 82-83.

⁴ *Ibidem*, p. 84.

⁵ *Ibidem*, p. 85.

⁶ *Ibidem*, p. 85.

⁷ Arthur Ruppin, *Les Juifs dans le monde moderne*, Paris, Payot, 1934, p. 15.

⁸ Zezi și L. Rotman, *Mental and Cultural Structures of Romanian Jews at the Turn of the Century*, in SHVUT, 16, 1993, Tel Aviv University, p. 151.

⁹ Termenul a fost pentru prima oară folosit cu sensul acesta în 1940 de un grup de studiu al culturii de la Universitatea Columbia (SUA).

¹⁰ Zezi, de exemplu, Ghitta Sternberg, *Ștefănești Portarait of a Romanian Shtetl*, Pergamon Press, 1984.

¹¹ Cătălin Turliuc, *Pondereea și rolul naționalităților în România modernă. Cazul evreilor 1866-1918*, în Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași, Iași, 1996.

¹² Traian Bratu, *Politica națională față de minorități. Note și observațiuni*, Cultura Națională, București, f.a., p. 21.

¹³ Zezi, Th. C. Aslan, *Studiu asupra monopolurilor în România*, Edițiunea Academiei Române, București, 1906.

¹⁴ Liviu Rotman, *Social and Economic Structures of the Jewish population of Romania in the Last Part of the 19-th Century*, in „Romanian Jewish Studies”, vol. 1, Spring 1987, p. 29.

¹⁵ Andre Bellessort, *La Roumanie contemporaine*, Paris, 1905, p. 202.

¹⁶ G. Bogdan Duică, *Românii și Ovreii*, București, 1913, p. 223.

În anul 1879 Iacov Psanter a cerut încetățenirea. Se intitula „... primul istoriograf al evreilor din România”. Parlamentul i-a respins cererea, deși prezentase lista lucrărilor sale, publicate până la acea dată, împreună cu autobiografia sa. Născut în 1820, la Botoșani, într-o familie modestă, a rămas orfan din fragedă copilărie. A absolvit, totuși, învățământul confesional elementar: cititul rugăciunilor ebraice, Pentateuhul cu traducerea în idiș, introducerea în talmud. Scris-cititul românesc, cu chirilice, l-a învățat pe apucate. Domic de învățătură el a citit cu sete cărți în ebraică, idiș și românește (mai ales lucrări istorice). La 13 ani și-a început ucenicia lăutărească și a ajuns de tânăr „dirijorul” unui taraf lăutăresc de țigani și evrei, cu care a colindat zeci de ani meleagurile românești, dar și țările balcanice. Cântau la petreceri boierești, mânăstirești, orășenești, țărănești și evreiești. Așa a câștigat din greu traiul său și al familiei sale. Autodidactul Iacov Psanter asculta numeroase discuții boierești cu implicații anti-evreiești, nejustificate de sărăcia marelui masă de meșteșugari, mici meseriași, modești negustori, muncitori cu brațele, declasați economicește, sărăcime. A început a căuta argumente istorice pentru a combate refuzul guvernelor de a emancipa politicește pe evreii autohtoni, atât de implicați în întreaga viață economică a Moldovei și a Munteniei în special (în granițele ei istorice!). Începând cu anul 1865 el a folosit colindările sale cu taraful și a copiat numeroase inscripții funerare, a notat tradiții, relatări, documente ebraice, a selectat izvoare din scrieri rabinice, din istoricii români de până atunci, din presă. A folosit și datele demografice din lucrarea lui Solomon Carmelin, redactorul ziarului „L’Echo Danubien” și a încropit o lucrare de popularizare în idiș a geografiei și istoriei României¹.

Psanter, țimbalist, după cum indică și numele său ebraic (Psanter = țambal), și-a închinat viața muzicii, care îi asigura pâinea zilnică, dar mai ales izvoarelor istorice, argumente în lupta pentru emancipare a evreilor din regatul României. Unele din izvoarele publicate de el nu au fost încă suficient folosite, mai ales în lumina cercetărilor din ultimele 6 decenii. Publicarea lor

critică, în traducere românească, este o necesitate. De altfel meritul cărților sale în idiș, o popularizare a geografiei și istoriei României, nu a fost încă pus în lumină. Măcar acum, la sfârșit de secol, să facem dreptate cronicarului neobosit, decedat la începutul veacului (1903). Să nu uităm că folosirea izvoarelor cu litere ebraice îmbogățește și bibliografia generală a istoriei României, a poporului român.

Prima carte a lui I. Psanter, publicată la Iași în 1871, la tipografia lui Herș Goldner, tipograf cu merite recunoscute ulterior în răspândirea culturii, literaturii și științei românești, poartă titlu ebraic, deși este scrisă într-un idiș savuros, popular, local, cu citate ebraice și românești. Traduc foaia de titlu: „Sefer divrei haiamim learțot Rumenie” „Cartea istoriei Țărilor Române”. Partea I-a din lucrarea „Corot Haiehudim be Romania...” „Întâmplările evreilor în România”, pe care am scris-o spre folosul fraților noștri evrei, ca să cunoască cele întâmplate în aceste țări cu sute de ani înainte de Hristos și sute de ani după aceea. Am mai scris despre frații noștri evrei, care s-au așezat între aceste neamuri de pe vremea dărâmării primului templu până astăzi. Am scris totul cu dovezi clare, așa cum am găsit în cărți vechi românești, precum și în cărțile de consultații rabinice și în cărțile străvechi.

„Am mai scris și geografia țărilor Daciei, așa încât cel ce citește cartea aceasta cunoaște locurile și distanțele din provinciile Daciei...”

... de Iacov, fiul lui Așer Zelig Psanter din București, capitala României”. Primele 23 pagini conțin recomandările unor personalități evreiești ale epocii, prefață, o poezie dedicativă ebraică, lista prenumeraților, titlul capitolelor. Urmează 224 pagini text.

Al doilea volum al lucrării, intitulat „Corot haiehudim be Romania” „Istoria evreilor în România” a apărut la Lemberg, în 1873. Este o popularizare în idiș a Istoriei României de la Ștefan cel Mare la Carol I. Aduce, firește, și știri și izvoare despre evreii din Țările Române.

A treia lucrare a lui Psanter se intitulează, în traducerea ei în germană, „Maskerth Zion” (Andenken Zion) Ein Auszug aus den im polnischen Jargon schon gedruckten Werkschen „Chronik” und „Rumaenische Judengeschichte”. Richtige Nachweise wie lange die israelitischen Glaubensgenossen in den Dacien Provinzen ansässig sind von Iacob Psanter. Uebersetzt von Adolf Manuel Weitzenberg (Ebraeischer und deutscher Lehrer), Bukarest, 1877, „Druck und Uebersetzung auf Unkosten des Verfassers”.

Broșura de 37 pagini este un rezumat al celor 2 volume de mai sus, traduse de învățătorul Weitzenberg. Traducerea și tiparul fiind plătite de autor. Se urmărea familiarizarea istoricilor străini, și a politicienilor, implicați în problema încetățenirii evreilor din România, care avea să fie discutată la Congresul de pace de la Berlin.

Următoarea lucrare a lui I. Psanter, publicată în idiș cu titlul ebraic „Sefer hazihronot”, continuat în românește „Cartea amintirilor sau descrierea biografică a bătrânilor care au fost primiți în azilul bucureștean „Mahaze

lazekenim” din anul 1880 până la sfârșitul anului 1890 ca și întemeierea și administrarea azilului”. Lucrare polemică, confuză, cu unele date autobiografice interesante.

În românește I. Psanter publicase anterior, (Craiova, 1879) broșura „Fermecătorul”, cu o prefață de dr. M. Gaster. Scrisă în spirit și limbaj popular broșura urmărea combaterea unor superstiții legate de activitatea unor pretinși „vrăjitori”, vindecători prin descântece și ceremonii șarlatane. La dr. M. Gaster a rămas inedit manuscrisul unei lucrări critice la „Toleranța religioasă...” a lui B. P. Hașdeu.

În cele ce urmează încercăm o valorificare critică a numeroaselor știri, informații, depistări de izvoare, detalii pitorești, culese și consemnate de pasionatul și neobositul I. Psanter.

Materialele vor fi reproduse în ordinea folosită de Psanter, cifrele demografice indică capi de familie, gospodării și nu numărul de persoane de toate vârstele și condițiile.

Ținutul Mehedinți. Turmu Severin - 50².

Ținutul Gorj. Târgu Jiu - 3.

Ținutul Vâlcea. Râmnicul-Vâlcea - 5.

Ținutul Muscel. Câmpulung Muscel - nici un evreu.

Ținutul Dâmbovița. Târgoviște - 30... Înainte de 1700 locuiau aici mulți evrei. Ulterior numărul lor a scăzut. Ei au redeschis vechiul cimitir și-l folosesc³. Găești - 6⁴. Podlogi - 3.

Ținutul Prahova. Ploiești - 200. Pe drumul spre Buzău se află urmele unui vechi cimitir evreiesc, pe locul numit „La Dâmb”. Vineri 15 Av 5630 Baruh Naghid, evreu ploieștean, l-a dus și i-a arătat locul, unde fuseseră înmormâțați tatăl și bunicii săi. Toate pietrele funerare au dispărut. Cimitirul se afla în vale, lângă o fântână, care mai exista în 1869.

Ținutul Buzău. Buzău - 50. Mizil - 4.

Ținutul Râmnicul Sărat. Orașul Râmnicul Sărat - 120 - Rabinul local Ișhac a relatat lui I. Psanter că s-a stabilit în oraș în anul 5620 (1860) și a găsit în cimitir o piatră funerară cu data de 5422 (1662). Cu mare greutate a curățat inscripția și a descifrat-o. Prin 1869 piatra era cu fața în jos și I. Psanter nu a putut să verifice data. Bolboca - pe Râmnic - 10...!

Ținutul Putna. Focșani - 500. „La Focșani sunt cinci sute de familii evreiești. Au o sinagogă mare, o casă de rugăciuni frumoasă și un spital... Se mai află și un cimitir vechi, unde nu se mai înmormântează de 180 ani (cam din 1690). Cimitirul se află în partea muntenească, în mahalaua Bahnița, în dosul caselor cucoanei Ruxanda Dăscăleasca, unde se află acum (1870) Curtea de Apel. Pietrele funerare mai erau în picioare în 1858, când călugării mănăstirii Sf. Ion le-au scos și le-au dus în curtea mănăstirii, unde se mai aflau (și în 1870). Nu se mai cunoaște locul cimitirului... Luni 13 Heșvan 5630 (18 oct. 1869). Însoțit de dl. Ițic Leib Focșaner am vizitat vechiul cimitir. În dosul Curții de Apel se află un șanț și alături, o baltă. Ea se afla în afara cimitirului. Treci șanțul și afli morminte”. Cei ce au clădit casă peste

morminte au avut necazuri (familia Mustajă). Un Dragomir dulgher a dărâmat casa și a făcut livadă, iar oasele găsite le-a îngropat...

Dl. Focșaner i-a arătat locul unde el însuși îngropase un copil al dlui Berl Rabinovici. Focșaner avea pe atunci 17 ani... cimitirul a fost închis în anul 5450 (1690). Noul cimitir, pe partea moldovenească datează din 1790. În tinerețea lui Focșaner locuiau mulți evrei în Focșanii Munteniei. Moldovenii nu permiteau să se îngroape la ei decedați evrei din partea munteană și evreii îi îngropau pe ascuns în vechiul cimitir. Un vechi paznic al cimitirului era Joacă Iapă. I. Psanter l-a întâlnit pe un om, care cărase pietrele funerare evreiești spre curtea mănăstirii în 1858 și i le-a arătat, una era chiar lângă cișmea⁶.

Un strămoș al lui Focșaner avea hrisov de cumpărarea unei vii cam prin 1720. De la acest străbunic Faibiș, via a trecut prin moștenire din tată în fiu: Leib, ginerele său Moise, fiul acestuia Ițic Leib... I. Psanter a citit hrisoavele viei datate 1720, 1724. Pe la 1790 au năvălit tătarii (?), care au fost învinși de locuitorii creștini și evrei ai Focșanilor⁷..., Odobești - 100, Panciu - 60, Cucu (!) - 3, Domnești - 15, Nămolosa - 25, Adjud - 85. Adjudul avea să devină un centru hasidic, cu o „curte” hasidică.

Ținutul Bacău. Orașul Bacău - 800. Târgu Ocna - 20. Tg. Trotuș are pietre funerare din secolul al 18-lea, Moinești - 200, Orășa - 40, Căiuți - 50, Parincea - 20, Valea Rea - 15⁸.

*Ținutul Neamț*⁹. Orașul Piatra Neamț. Duminică 10 Av 5629 (august 1869) a găsit în cimitirul vechi din P. Neamț o veche piatră funerară, pe care a curățat-o și a descifrat-o „... doamna lente, fiica (lui) Eliezer, decedată Roș Hodeș (întâi) Tevet (5) 449 după calculul mic. Piatra unei mirese era datată 5437 (1673). Vineri 13 Elul 5629 (sept. 1869) a vorbit cu Herș cizmarul, care avea 110 ani. Copiii îi muriseră, dar mai avea 14 nepoți și 36 strănepoți. Era orb, dar lucid. Se stabilise la Piatra înainte cu 80 ani, deci cam prin 1700, căci P. Neamț ducea lipsă de cizmari. Locuiau acolo cam 15 familii de evrei¹⁰. De-a lungul Bistriței, de la satul Doma în jos locuiesc evrei în toate satele mărginașe. În satul Ripiceni-Hangu - 15 case de evrei. Au sinagogă și baie. Evrei sunt și la Bicaz, Broșteni, Doma-sat, Buhuși - 150. Pe drumul spre Roman, Bozieni - 40. Târgu Neamț - 700 capi de familie evrei.

Noul spital s-a zidit în 1871 pe locul unei sinagogi vechi. Ceaușul octogenar Motl l-a informat că sinagoga era de piatră netencuită. La estul ei era hekdiș, azilul, la sud, o sinagogă, o baie, iar mai sus de baie, cimitirul, care s-a desființat din cauza lunecării terenului. Noul cimitir este pe drumul Fălticeniilor. Bătrânul ceauș îi arată ieftinătatea alimentelor la începutul secolului al 19-lea. Aprecierile sunt confirmate și de mama lui Psanter, în etate de 96 ani¹¹.

Ținutul Suceava. Fălticeni - o mie familii evrei¹², Lespezi - 100, Pașcani - 100.

Ținutul Dorohoi. Dorohoi - o mie, Mihăileni cu Sinăuți - 300, Herța - 150, Mamornița - 20¹³, Darabani - 150, Rădăuți (Pрут) - 40, Săveni - 40.

Ținutul Botoșani¹⁴. Orașul Botoșani - o mie „case”. Cimitirul vechi este îngrijit de un Leib, care povestește că turcii au năvălit cândva și au folosit unele pietre de mormânt pentru nevoile lor. I. Psanter vede multe pietre îngropate, reușește să descifreze unele inscripții, de exemplu, acele ale unor evrei uciși în anul 5479. Altele sunt date 5491, 5495 (deci anii 1731, 1735). Se face un spital care va costa 20 mii galbeni. Școala primară evreiască, pe lângă învățământul tradițional ebraic oferă și materii laice în românește și germană, director fiind Hilel Kahana¹⁵. Sulița - 300, Ștefănești - 300, Bucecea - 100, Frumușica - 40, Hârlău - 250, Burdujeni - 100.

Ținutul Iașilor. Orașul Iași. I. Psanter copiază inscripții în cimitirul vechi din cartierul Ciurchi. Copiază corect 12 inscripții de pe mormintele unor rabini din secolul al 19-lea. Deasupra mormintelor se află un fel de capelă, „știbi” în idiș. „Capela rabinului Nahum din Ștefănești este mare. Zi și noapte ard acolo lămpi. Noaptea se închide cu o ușă de fier”. I. Psanter pretinde că ar fi găsit la Ciurchi inscripții date 5227 (1467) și 5309 (1549), dar nu redă numele decedatului, nici luna și ziua. Antoine Levy îi indică să nu țină seama decât de descifrări sigure. Nimeni din cercetătorii ulteriori nu a regăsit aceste inscripții. I. Psanter citise greșit în 1869¹⁶. Interesante sunt denumirile idiș ale străzilor Iașului, deseori traduceri ale vechilor denumiri românești ca, de ex., Eibermark (Târgul de Sus, str. Brătianu), dar și unele originale ca „neisinghesl” Ulița Morților, căci pe acolo treceau cortegiile mortuare spre Ciurchi¹⁷. I. Psanter a copiat corect inscripțiile din curtea Sinagogii Mari din str. Sinagogii. Ele mai există și în 1996. În județ: Podu Iloae - 200, Târgu Frumos - 200, Sculeni pe Prut - 60, Bivolari, lângă Prut - 50, Dimachi - 50, Poeni - 50, Țigănași - 20.

Basarabia moldovenească. Ținutul Cahul. Cahul - 50, Leova - 70

Ținutul Colonilor. Bolgrad - 30, Cișmea, între Vulcănești și Reni - câteva familii, Tuzla - câteva familii.

Ținutul Izmail. Izmail - 150, Chilia - 30, Reni - 30.

Ținutul Covurlui. Galați - 1500. Lângă primărie se află un vechi mausoleu pe care se bănuiește niște litere ebraice. Dochieți - 100, Plăcinta - 15, Pechea - 10.

Ținutul Brăila. Brăila - 500.

Ținutul Ialomița. Călărași - 30, Urziceni - 10.

Ținutul Vlașca. Giurgiu?

Ținutul Teleorman. Turnu Măgurele - 10, Roșii de Vede - 4, Alexandria - 20.

Ținutul Dolj. Craiova - 350, Calafat - 10, Bechet - 6.

Ținutul Romanați. Caracal - 10.

Ținutul Olt. Slatina - 3.

Ținutul Argeș. Pitești - 100.

Ținutul Ilfov. București, capitala României. 2400 familii evreiești. Cimitirul vechi e pe str. Mogoșoaiei; există un nou cimitir așkenazit, iar din 1865 sefarzii au un cimitir propriu. În cimitirul vechi Iacob Psanter a citit

inscripții din anii 5442 (1682) și 5476 (1716). Dar cea mai veche inscripție, copiată în 1887, datează din decembrie 1715¹⁸. În Cișmigiu era pe la 1812 o sinagogă de lemn, un bazin ritual și trei căsuțe, locuite de ceauși. Totul a ars în 1814¹⁹. Titu, nici un evreu. Oltenița - 25.

Ținutul Tecuci. Tecuci - 60, Nicorești - 15, Podu Turcului - 60.

Ținutul Tutova. Bârlad - 700. În cimitirul vechi a găsit pietre din anii 5489 (1729) și 5499 (1739)¹⁹. În 1960, I. Kara a copiat în acest cimitir 7 inscripții ebraice din anii 1728-1786. Periești - 30, Plopana - 50.

Ținutul Fălciu. Huși - 700 case. A găsit în vechiul cimitir pietre din anii 5505 (1745)²⁰. În 1960 I. Kara a copiat acolo trei inscripții din anii 1747, 1778, 1786. Fălciu, fosta capitală a ținutului, câteva familii, Răducăneni - 80, Urdești, Goțiești, Hocieni - puțini evrei, Docolina - 10, Leova - 70.

Ținutul Vaslui. Vaslui - 650 case, Negrești - 100, Codăești - 50, Poiana - 20.

Ținutul Roman. Roman - 700. Cimitirul vechi se distruge. A găsit o piatră cu inscripția „... bărbat de seamă Iehuda Leib, fiul răposatului (Rabin?) Țvi Herș, decedat marți 21 Marheșvan 5507 (1747). Alte două nu le-a putut descifra²¹. Băcești - 120, Diminești - 12, Bâra - 30, Ratoș Duniș (Doinici?) - 30.

Basarabia Rusească. *Ținutul Hotin.* Mulți evrei în Hotin și în târgurile Lipcani, Briceni, Secureni, Edineți.

Ținutul Bălți. Evrei la Bălți, Fălești, Sculeni Basarabi.

Ținutul Soroca. Evrei la Soroca, Ataki, Vad Rașcov.

Ținutul Orhei. Evrei la Orhei.

Ținutul Chișinău. Evrei la Chișinău, Țuțora pe Buc, Lăpușna, Hâncești.

Ținutul Bender (Tighina). Evrei la Bender, Rășca, Căușani.

Ținutul Akerman. Evrei la Akerman.

Bucovina. Evrei în orașele: Cemăuți, Sadagura, Șot-Suceava, Rădăuți, Câmpulung M., Vijnița.

Transilvania. Orașe: Sibiu, Brașov, Alba Iulia, Tg. Mureș, Cluj, Bistrița, Dej, Gherla, Turda, Aiud, Blaj, Cetatea de Baltă, Făgăraș, Sebeș, Aghida(?) pe Cema, Hațeg. Orașe în Maramureș: Sighet, Baia... Orașe în Crișana: Oradea Mare, Arad, Satu Mare (Grois dorf!) etc. Orașe în Banat: Timișoara, Lugoj, Lipova, Miclăuș, Oravița, Vârșeț, Sebeș, Mehadia, Orșova, Biserica Albă, Panciova, Palanca Nouă. Capitolele geografice se termină la pag. 102. Urmează istoria cu dovezi despre continuitatea românilor pe teritoriul Daciei, inclusiv „argumente” despre vechimea evreilor în Dacia începând cu antichitatea. Termină cu începutul domniei lui Ștefan cel Mare.

¹ Lazăr Șăineanu în *Analele societății istorice „Iuliu Barasch”*, vol. I, 1887, p. 82-89. Vezi și următoarele lucrări:

Mauriciu Rotenberg în „*Revista Culturii Mozaic*” (RCM), 1970, I. Kara în RCM, 1 martie 1982. În idiș au apărut articole de M. Lax, Iulian Schwarz, dr. M. A. Halevy, I. Kara.

² Mai ales evrei sefarzi. Unii veneau din Cerneți, care fusese o comunitate însemnată în secolul trecut.

³ *Divrei haiamim... sau Istoria...*, Iași, 1871, p. 16.

⁴ La începutul secolului al 20-lea comunitatea avea sinagogă, cimitir, haham (Vainștain) în 1940 el a fost torturat de fasciști.

⁵ *Divrei...*, I, p. 16.

⁶ *Ibid.*, p. 18.

⁷ *Ibid.*, p. 20-22.

⁸ Ițic Șvarț, *Mărturii din veacuri*, Bacău, 1947. Vezi și I-Valdi-Voledi, *Orașul de pe Bistrița*, Bacău, vol. 1, Tel Aviv, 1988, vol. 2, 1989.

⁹ Josef Kaufman, *Cronica comunităților israelite din județul Neamț*, vol. 1, 2, P. Neamț, 1929.

¹⁰ *Divrei...*, 26.

¹¹ *Ibid.*, p. 26-27 și lucrarea „Inscripții ebraice în Piatra Neamț” în „*Memoria Antiquitatis*”, I, 1969, P. Neamț, p. 369-373.

¹² Dr. E. Schwarzfeld, *Împopulară, reîmpopulară și întemeierea târgurilor și a târgușoarelor în Moldova*, București U E P 1914, p. 24-26.

¹³ *Ibid.*, p. 75-76.

¹⁴ I. Kara, *Inscripții funerare ebraice din jud. Botoșani* în „*Memoria Antiquitatis*” II/1970, P. Neamț, p. 523-541.

¹⁵ *Divrei...*, I, p. 35-36.

¹⁶ *MASKERETH ZION*, București, 1877, p. 23.

¹⁷ Ițic Șvarț în revista varșoviană „*Idiș far ale*”, 1938.

¹⁸ *Divrei...*, p. 67.

¹⁹ *Ibidem.*, p. 69.

²⁰ *Ibidem.*, p. 72.

²¹ *Ibidem.*

DOUĂ MĂRTURII DESPRE ÎNCERCĂRILE DE DOBÂNDIRE A UNOR DREPTURI CIVILE

Lupta populației evreiești pentru dobândirea unor drepturi civile a primit o puternică lovitură prin prevederile Regulamentului Organic. Speranțele în acest domeniu au fost revigorate de intențiile „de emancipare a israeliților” menționate în programele Revoluției de la 1848. Ritmul acordării unor drepturi în alte provincii ale Imperiului Otoman era superior celui din Moldova.

Cele două documente (Arhivele Statului Iași, dosar 2011, fond Secretariat de Stat) pe care le transcriem, redactate în limba diplomatică a vremii au comun nu numai adresantul, domnitorul Grigore Ghyka, ci și scopul. Primul provine din cancelaria Afacerilor externe de la Istanbul, celălalt este datorat notabililor evrei din Iași.

Doleanțele exprimate au rămas o îndelungată perioadă nesoluționate.

Șeiva SANIE

I.

Sublime Porte

Ministère des Affaires Etrangères

Mon Prince,

Dans une pétition accompagnée d'un mémoire détaillé que la communauté Israélite de la Moldavie a présenté à la Sublime Porte elle se plaint d'être tenue dans un état d'abjection tel qu'elle est même privée des droits civils assurés par les lois à tous les habitans de la principauté.

Les griefs principaux qu'elle expose et dont elle implore le redressement sont les suivants:

1. En Moldavie les Israélites n'ont pas la permission de posséder des terres, permission qui est accordée aux habitans qui professent un autre rite.

2. Il ne leur est pas permis de prendre des terres à ferme, ce qui cependant est permis à tous les autres habitans et même aux étrangers.

3. Les habitans professant un autre rite peuvent avoir des moulins, tenir des cabarets dans les villages et sur les grandes routes, sans avoir à acquitter aucune imposition envers l'administration, tandis que les Israélites sont tenus de payer quatre ou six ducats par an pour avoir cette permission.

4. Tous les habitans de la principauté ont le droit d'avoir une ou plusieurs vignes, les Israélites seuls ne peuvent pas en avoir.

5. Au contraire des autres habitans qui sont divisés en plusieurs classes pour le paiement d'impositions proportionnelles à l'étendue et à l'importance

de leurs occupations, les Israélites sont tous imposés également d'un tribut annuel de deux et demi ducats pour leur patente de commerce, même ceux qui ne font pas un commerce susceptible de supporter un aussi lourd tribut et même ceux qui ne font aucun commerce. Ils se voient ainsi soumis aux impositions envers l'administration comme s'ils étaient dans la même catégorie que les premiers habitans du pays tandis que les droits civils accordés aux habitans des classes les plus inférieures leur sont refusés.

6. La taxe de quarante neuf paras imposée sur les viandes et les volailles abattues pour la consommation des Israélites était anciennement adjugée dans la synagogue en présence d'un délégué de l'Autorité, tandis qu'actuellement elle est adjugée directement par la Vestiarie à certains boyards à un prix très préjudiciable à la communauté Israélite; de sorte que cette taxe qui devait suffire pour solder envers l'administration le tribut de deux et demi ducats imposé sur chaque Israélite et ensuite pour faire face aux frais de la communauté tels que l'entretien de l'hôpital, l'instruction des enfans pauvres, l'entretien des Rabbins et autres frais analogues, vint à n'être plus suffisante et en conséquence la communauté se vit obligée de se frapper d'une seconde taxe de neuf paras pour chaque oque de viande, afin de pouvoir couvrir les frais de l'hôpital. Or d'après le prix auquel elle a affermé cette seconde taxe (#4060) la communauté démontre que la taxe de quarante neuf paras aurait du rapporter plus de vingt cinq mille ducats au lieu de la somme minime pour laquelle la Vestierie l'a affermée.

De plus à la suite d'une enquête qui fut faite sur les réclamations de la communauté, sur le nombre de six mille deux cent vingt cinq tributaires Israélites, six cent dix neuf ayant été exemptés de toute imposition comme hors de condition de pouvoir subir la moindre charge envers l'administration, la Vestiarie au lieu d'obliger les entrepreneurs à bonifier à la communauté l'équivalent du tribut de ces sixcentdix neuf individus, montant à la somme de Mille cinq cent quarante sept et demi ducats, ce qui n'aurait été que justice, laissa les entrepreneurs profiter de ce bénéfice sans même leur faire diminuer le prix de la viande, de sorte que les entrepreneurs font fortune aux dépens de la communauté Israélite. Celle-ci réclame donc et demande que le contrat accordé par la Vestiarie soit examiné et annulé, d'autant plus que les entrepreneurs en ont violé les conditions, et qu'une nouvelle adjudication ait lieu selon l'ancienne méthode, ou bien que la Vestiarie ne s'ingère plus, à l'avenir, dans l'affermage de cette taxe qui serait laissée sous le contrôle exclusif de la communauté, laquelle, de son côté, donnerait garantie valable pour, le paiement des impositions qu'elle doit verser dans la caisse publique.

7. L'on veut soumettre les Israélites à la conscription quoiqu'ils payent patente comme commerçants et que tous les habitans, des autres rites, qui payent patent en soient exemptés.

Ils ont réclamé en vain et ont obtenu cette seule réponse: que cette mesure ayant été adoptée pendant l'occupation Russe les autorités locales n'y pouvaient rien changer. Or ce prétexte n'est nullement valable envers la

Sublime Porte, qui désire que l'affaire soit impartialement examinée et justice faite aux Israélites si, comme il paraît, ils sont dans leur droit. Ce qu'ils réclament c'est d'être, que les habitans des autres rites qui payent patente, exemptés de la conscription ou bien que les impositions aux quelles ils sont actuellement soumis soient réglées, dans leurs classes respectives, à l'instar de la classification des habitans de la principauté appartenants aux autres rites.

8. Les Israélites se plaignent que l'on les somme de comparaitre devant les tribunaux les jours de Samedi et autres fêtes Juives, ce qui est contraire aux prescriptions de leur religion, et ils demandent que des ordres sévères et péremptoires soient donnés afin, qu'à l'avenir, ceci n'ait plus lieu.

Vous n'ignorez pas, Mon Prince, que guidée par les sentiments de haute générosité et de bienveillance que Sa Majesté Impériale notre Auguste Souverain étend avec une sollicitude toute paternelle sur ses sujets à quelque religion ou rite qu'ils appartiennent, voulant qu'ils soient tous traités, dans toute l'étendue de Son Empire, avec une égale équité et justice, la sublime Porte ne cesse de s'occuper avec la plus vive sollicitude des intérêts de tous les sujets de l'Empire indistinctement et de travailler à assurer le bien être et la prospérité de tous également.

Je prie donc Votre Altesse de faire examiner avec la plus stricte impartialité les griefs dont se plaint la communauté Israélite et d'adopter, sans délai, les mesures nécessaires pour y faire droit, mettre les Israélites en Moldavie sur un pied de parfaite égalité avec les autres habitans de quelque rite ou religion qu'ils soient et leur assurer la jouissance pleine et entière de tous les droits civils que les lois générales de l'Empire garantissent à tous les habitans indistinctement, et cela d'autant plus que dans les autres provinces de l'Empire les Israélites jouissent des mêmes droits, immunités et privilèges que les habitans des autres religions, rites ou sectes.

Je prie aussi Votre Altesse de vouloir bien me tenir au courant des mesures qu'elle adoptera dans ce but.

Agrez, Mon Prince, les assurances de ma haute considération.

Fuad

Le 6 Juin 1855

II.

Excellence!

La haute sagesse de votre Excellence qui est comme de tous Moldaves, nous laisse croire que la triste état de la nation juive, dans la Moldavie, qui n'est que le succès d'un ancien fanatisme, contraire à la civilisation et à l'éclaircissement du milieu du XIXe siècle; objet qui attire la sollicitude de la Sublime Porte, et de toutes les autres puissances européennes, doit-être amélioré sous le gouvernement de votre Excellence.

C'est Votre Sublime Personne qui a maintenant les moyens de venir en aide aux malheureux; et cela n'est plus que juste, attendu que, par tout, les

droits publics, de nos jours, connaissent seulement les hommes, et non les confessions. Et, comme les autres lois anciennes d'un pays, qui étaient conformes aux siècles passés, s'abolissent par chaque régence à mesure des temps et des circonstances; aussi la loi qui existe en Moldavie, dans l'annexe X, des réglemens, par la quelle les Juifs n'ont pas droit aux privilèges des chrétiens, peut-être réformée conformément au siècle actuel: et nous voyons, par la destination de la Providence, que ce acte d'humanité déjà promulgué par cour Sublime de Sa Majesté le Sultan, et sollicité par les puissances étrangères qui s'occupent maintenant des principautés, doit-être réalisé sous la régence de Votre Excellence.

Persuadés que les souffrances de notre nation, trouveront un écho dans le coeur sentimental de Votre Excellence, nous La prions très-humblement de vouloir bien prendre nos griefs en considération, et de donner un ordre gracieux au conseil général de la Moldavie, pour qu'il s'occupe d'une réforme de la loi, concernant, le sort déplorable de la communauté Israélite en Moldavie; alors l'Europe qui connaît trop peu les principautés, aura la conviction que l'humanité et l'éclaircissement sont des vertus que la Moldavie possède.

En rendant à Votre Excellence, L'assurance de notre attachement, au gouvernement de la Moldavie, nous ajoutons que le respect et la gratitude ne s'affaibliront jamais dans les coeurs des soussignés qui osent se nommer de
Votre Excellence

les très-humbles serviteurs.

L. Kahane, Michel Daniel fils, S. Schrager, A. Wircksl, N. A. Kaufman, Chaim Baleban, L. Mayerhoffer, Singer&Schwartz, S. Kamiol, Mos. I. Wechsler

Iassy, le 10. Juillet 1856.

MAKAL CHOWLIM: ciomagul lui Dumnezeu care lovește și desparte între drepti și greșiți¹

Conține poezii populare în limba idiș² cu traducere în limba ebraică de:
Benjamin Wolf Ehrenkranz Zbarazer.

Przemys'1, 1869

Traducere în limba română și note:
Lucian-Zeev HERȘCOVICI

Apel

„Să te întâlnești cu un *urs*³ rănit și furios⁴, dar nu cu un
neghiob plin de prostie” (Proverbele 17, 12)⁵.

Ferice de tine Dov, ferice de tine! Căci te-ai ridicat ca un viteaz biruitor, jubilând când își vede armele, iar frica lui Dumnezeu care ți-a cuprins sufletul ți-a insuflat curajul de a lupta pentru adevăr, de a-l lua pe tartorul minciunii și a-l trânti la pământ, aceasta este o minune de la Dumnezeu⁶, în vecii vecilor! Dumnezeu a revărsat asupra ta o parte din Spiritul Său, a dat tărie de piatră inimii tale, iar sufletul tău a ajuns să fie ca sufletul unui adevărat „Dov” (urs) rănit și furios, care nu-i iartă pe neghiobii ignoranți, învățători care greșesc și-i fac și pe alții să greșească și determină poporul lui Israel să meargă pe căi greșite; tu, ciomag al mâniei, tu, ciomag care lovește și desparte între drepti și greșiți, să le smulgi biruința, să-i palmuiești, să le dai jos de pe față măștile de dreptate și de modestie pe care și le-au pus, pentru ca să li se vadă vina și să se dezvăluie ocară și rușinea lor la lumina soarelui. Și pentru Dumnezeu, pentru adevăr și pentru salvarea sufletelor casei lui Israel care au căzut pradă acestor rătăciți, nu ai spus: Doar este fratele meu, cum să-l învinovățesc⁷? Spiritul domnului a vorbit prin tine, a răspuns și a spus: Goniți acești oameni ticăloși. Cine este de partea lui Dumnezeu, să vină la mine! Iar cel care are inimă să înțeleagă, prieten al adevărului și căutător al dreptății, să spună că laolaltă cu Dumnezeu ai făcut acest lucru, și să gonească din spatele tău neantul și deșertăciunea, acești profeți ai minciunii care fac turma lui Israel să rătăcească și prind poporul care merge orbecăind prin întuneric și nu vede lumina, în capcana vicleniei lor. Tu ești lumina lor, salvarea lor, le-ai deschis ochii pentru ca să poată vedea soarele, vor vedea minciuna goală care nu are picioare și adevărul ca un crin înflorit, și până și acești hasidim înapoiați și proști vor spune acum Avraham Iaakov⁸, minciuna lui Iaakov⁹, iar Mordehai nu se va mai numi Mordehai, ci Haman¹⁰. Iar nouă ni se va cânta cântecul: Lupul va bate miile, iar Ursul zecile de mii¹¹. Și în cinstea ta am scris acest poem, să fie pentru onoarea și bucuria ta, iar fraților tăi perfizi¹² să le fie rușine și să fie de ocară în vecii vecilor.

Cei drepti să vadă și să se bucure și să nu mai fie nedreptate.

Lvov, 1 Tamuz 5629 de la Facerea Lumii¹³.

Autorul

¹ *Zaharia* 11. 7 și 14 (Referitor la despărțirea regatului - lui Solomon - în anul 935 î.e.n. în regatul nordic, condus de generalul Ieroboam, care s-a proclamat rege împotriva voinței lui Dumnezeu, ducând poporul pe căi greșite, spre politeism - și regatul sudic, condus de regele legitim Rehavam, fiul lui Solomon, care a mers pe calea dreaptă, păstrând tradiția iudaică monoteistă. Aici: epitet de caracterizare și „nume” dat rabinului Dov-Beer Friedman (1827-1875) din Huși - ulterior din Sculeni (Moldova) și din Leova (Basarabia), cel de al patrulea fiu al rabinului țadik Israel Friedman (1796-1850) din Rujin și - ulterior - din Sadagura, întemeietorul „dinastiei hasidice” de Rujin, a hasidismului cu același nume și a „curții rabinice” de la Sadagura. Ulterior, rabinul Dov-Beer Friedman, în loc să meargă pe drumul tatălui său, s-a apropiat de Haskala, a părăsit orașul Leova și a plecat la Cernăuți (1869), centru al mișcării de Haskala (iluminism) din Bucovina, spre bucuria intelectualilor evrei modernizați („maskilim”) din acest oraș, și spre deruta hasidimilor. Ulterior însă, după câteva luni, sub influența familiei sale, a plecat la Sadagura, unde s-a retras în casa fratelui său, rabinul-țadik Avraham Iaakov, unde a rămas până la sfârșitul vieții. Victoria „maskilimilor” în conflictul cu „hasidimii” a fost de scurtă durată. În cadrul acestei broșuri - poem polemic antihasidic, maskilimii apar ca evreei care merg pe calea cea dreaptă, iar hasidimii (în special rabinii țadikim) ca evreei care merg pe calea greșită; influență a ideii dualiste lumină-întuneric, Haskala-Hasidism, a lui Menahem Mendel Lefin ajunsă probabil la autor prin intermediul satirelor lui Ițhac Erter. Asupra familiei Friedman și a hasidismului din Bucovina, vedeți: D. Assaf, *Rabbi Israel of Ruzhin and his role in the history of the Hasidic Movement in the first half of the 19th century*, Jerusalem, 1992 (în limba ebraică, cu un rezumat în limba engleză); M. Wunder, *Meorev Galiția: entiqlopedia le-hahmey Galiția*, vol. 4, Jerusalem, 1990, col. 147-236; I. Alfasi, *Ha-hasidut be-Romania*, Tel Aviv, 1973, p. 30-34; S. A. Horodețky, *Ha-hasidut we-ha-hasidim*, vol. 3, *La toldot beit ha-țadikim me-Sadigura*, Tel Aviv, 1941, p. 101-154; S. J. Schulsohn, „Die Rabbinerhoefe in Sadagura und Bojan”, *Geschichte der Juden in der Bukowina*, (H. Gold, Hrsg.), vol. 1, Tel Aviv, 1958, p. 85-89; S. Leibovici-Laiș, *Între legendă și realitate (lumea hasidică)*, Tel Aviv, 1995, p. 217-229; M. J. Gutman, *Rabi Dov me-Leova; hayyav, peulotaw we-torato*, Tel Aviv, 1952. Asupra polemicii dintre hasidism și maskilim în Galiția și Bucovina vedeți: S. Feiner, *Haskalah we-historiah*, Jerusalem, 1995, p. 105-209 și bibliografia; *Ha-dat we-ha-hayyim tnuat Ha-Haskalah be-Mizrah Europa* (ed. Il. Etkes), Jerusalem, 1993, p. 9-88; Werses: *Haskalah we-Șabtaut: toldotaw șel moavak*, Jerusalem, 1988, p. 99-124. A. Zahavi-Goldhamer, „Czernowitz”: *Arym we-imaot be-Israel*, (Y. L. Maimon, ed.), vol. 4, Jerusalem, 1950, p. 89-209.

² În original: „be-lașon ha-meduberet beyn ha-yehudim be-arațot Polin we-Moldavia” (în limba vorbită de evreii din țările Polonia și Moldova).

³ În original: Dov (= Urs). Aluzie la numele lui Dov-Beer Friedman.

⁴ Respectiv, întăritat ca urmare a faptului că a fost atacat, gata și el de atac. Aluzie la faptul că Dov-Beer Friedman a suferit mult până s-ar fi convins că dreptatea este de partea maskilimilor, a avut de suferit ca urmare a plecării sale de la Leova la Cernăuți și ar fi devenit incisiv și gata de a polemiza în mod violent cu țadikimii hasidimilor și cu adepții lor.

⁵ Citat biblic drept motto (*Proverbele* 17. 12).

⁶ *Exodus* 8. 15.

⁷ *Psalmi* 50. 20.

⁸ Referire la rabinul Avraham Iaakov Friedman (1819-1883), țadikul de la Sadagura, fratele lui Dov-Beer Friedman, în casa căruia a locuit ulterior acesta (1869-1875). Vedeți M. Wunder, *op. cit.*, vol. 4, col. 151-152.

⁹ Bazat pe o frază din Cartea *Geneza* 25, 26: cuvânt cu sens dublu - „călcăi”, și „care ține în loc” (ekev). Referire și la cărțile rabinului Avraham Iaakov Friedman. *Beit Israel - Mador Emet le-Yaaqov; Or pney țadikim - Emet le-Yaaqov*. Autorul lor folosea adesea termenul Emet le-Yaaqov (= Adevărul lui Iaakov). Aici este o ironizare prin folosirea unui antonim: în loc de „adevăr” (Emet) - minciună: „Minciuna lui Iaakov”. De asemenea, joc de cuvinte: țadikul este descris (și atacat) ca fiind cel care îl ține în loc pe Iaakov (respectiv pe Israel, poporul evreu), care nu-l lasă să avansze și să preia cultura modernă.

¹⁰ Aluzie la *Cartea Esterei* și la petrecerea de Purim, când este obiceiul - accentuat în tradiția hasidică - de a bea vin și băuturi alcoolice și a se îmbăta până la a ajunge la confuzia (figurativă) între Mordehai și Haman. De asemenea, atac la adresa rabinului țadik Mordehai Șraga Friedman (1834-1894) din Sadagura (ulterior, din Husiatin), alt frate al lui Dov-Beer Friedman. (M. Wunder, *op. cit.*, vol. 4, col. 215-217).

¹¹ Cântec hasidic. Joc de cuvinte, accentuând superioritatea lui Dov-Beer (= Ursul) care a părăsit hasidismul și a devenit maskil, față de alți maskilim educați în acest spirit. Alături de el apare autorul, Wolf-Zeev (= Lupul). Indicație a bucuriei maskilimilor că ar fi biruit pe hasidim (1869) și a importanței propagandistice acordate de ei faptului în sine, speranței lor că mulți evrei hasidim vor părăsi hasidismul și se vor apropia de Haskala.

¹² Respectiv, cei doi frați rabini-țadikim (menționați mai sus) ai lui Dov-Beer Friedman. Menționăm că în familie mai erau trei frați: rabinul țadik David Moșe Friedman (1827-1904) întemeietor al hasidismului de Czortkow, om dedicat complet studiului Torei, iubit de toți și neamestecat în polemici violente; rabinul țadik Menahem Nahum Friedman (1823-1869) din Ștefănești (decedat la Iași); rabinul țadik Șalom Iosef Friedman din Sadagura (1813-1851) care nu mai era în viață la 1869. (M. Wunder: *op. cit.*, cols. 166-169, 200, 208, 228).

¹³ Data gregoriană: 10 iunie 1869 (perioada mutării rabinului Dov-Beer Friedman la Cernăuți).

Cu ocazia unei misiuni de cercetare în Anglia, am descoperit în vasta arhivă a lui Moses Gaster¹ o scrisoare inedită din anul 1905 adresată ambasadorului României la Londra privind situația evreilor din România, pe care, dat fiind importanța ei, o publicăm aici, *in extenso*, în anexă. Această misivă face parte din lunga serie de demersuri oficioase ale lui Gaster pe lângă diplomați, miniștri, guverne și chiar regele României, pentru a schimba în mod radical soarta coreligionarilor săi. Pentru a înțelege intervenția lui Moses Gaster din 1905, e necesar a aminti mai întâi care a fost destinul și itinerariul spiritual al acestui mare cărturar.

Născut la București într-o familie înstărită - tatăl său a fost agent al Olandei în România -, Moses Gaster (1856-1939) a plecat după obținerea baccalaureatului în Germania unde a continuat studii de filozofie și filologie la Universitatea din Leipzig. El a susținut acolo teza sa de doctorat intitulată *Zur romanischen Lautgeschichte. I. Die Guturale Tenues*, publicată un an mai târziu în revista romanistului Gustav Gröber, *Zeitschrift für romanische Philologie*. El a fost de asemenea student la Seminarul teologic din Breslau unde, în 1880, a obținut titlul de rabin. După întoarcerea sa în România, în 1881, i s-a încredințat responsabilitatea unui curs la Universitatea din București, consacrat istoriei literaturii române și mitologiei comparate. Publicarea în 1883 a volumului *Literatura populară română* l-a revelat ca un mare erudit, această lucrare fiind atunci considerată ca un veritabil eveniment cultural. În același an a apărut în germană o culegere de articole care fuseseră înainte publicate în revista lui Heinrich Graetz, *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums*, intitulată „Beiträge zur vergleichenden Sagen und Märchenkunde”. Studiile sale consacrate filologiei și folclorului au apărut în numeroase reviste printre care *Columna lui Traian*, *Revista*

* O versiune remaniată a acestui articol a apărut în franceză sub titlul „Une lettre inédite du Grand Rabbin Moses Gaster sur les Juifs de Roumanie (1905)” în *Hommage à René-Samuel Sirat*, *Yod. Nouvelle série*. Paris, 1996. n° 1-2, pp. 59-68.

pentru istorie, arheologie și filologie, *Fraternitatea și Anuarul pentru israeliți*. În aceasta din urmă el acorda o atenție deosebită literaturii ebraice și scrierilor cabalistice și, mai târziu, el a publicat la editorul Lazăr Steinberg, prima traducere în românește a Ritualului de rugăciune.

Fecunda sa activitate științifică a fost oprită brusc în 1885, când a fost expulzat din România cu alți unsprezece intelectuali evrei, majoritatea ziariști, care denunțaseră persecuțiile și numeroasele discriminări impuse evreilor de către autorități. În același an, după o scurtă ședere la Paris, Gaster s-a stabilit în Anglia unde a putut preda la Universitatea din Oxford literatura slavonă și bizantină. În 1887 a fost numit mare rabin (*haham*) al Comunităților de rit spaniol și portughez din Anglia și colonii, funcție pe care și-a asumat-o până în 1919.

În 1890 el s-a căsătorit cu Leah Lucy, fiica unică a lui Michael Friedlander, directorul școlii Jews' College, care i-a dat șapte fii și șase fiice. Din 1890 și până în 1896 el a condus școala Judith Lady Montefiore College din Ramsgate, cu speranța de a o transforma într-un institut de formație rabinică, dar a eșuat în această misiune. Membru a numeroase societăți savante (Folklore Society, cea mai veche societate de folclor din lume, Royal Asiatic Society, Quest Society, Society of Biblical Archeology, Gypsy Lore Society, Royal Society of Literature) unde a asumat funcții de direcțiune, Moses Gaster a fost considerat ca unul din cei mai mari erudiți ai timpului său. Printre numeroasele sale publicații să reținem pe cele mai semnificative: *Ilchester Lectures on Greek-slavonic Literature and its Relations to the Folklore of Europe during the Middle Ages* (1887), *Chrestomație română* (1891), *Instrucțiunea în Englitera* (1893); *Geschichte der rumänischen Literatur* (1901), *Tetraevanghelul diaconului Coresi din 1561* (1929) etc. Între 1925 și 1928 el a publicat trei mari volume, o selecție a operelor sale apărute în culegeri și reviste, împreună cu cercetări inedite, sub titlul general: *Studies and Texts in Folklore. Magic, medieval Romance, Hebrew Apocrypha and Samaritan Archeology*.

Acest savant de notorietate mondială a fost din tinerețe foarte activ în viața comunitară evreiască, mai întâi în România și apoi în Anglia din 1885 și până la moartea sa (1939). Înainte de expulzarea sa din România, el a dus o triplă luptă:

a) pentru emanciparea evreilor români (mai ales în epoca Congresului de la Berlin în 1878, în timpul anilor de studii în Germania);

b) pentru mișcarea de renaștere națională evreiască reprezentată de Hibat Zion (el a contribuit la fondarea primei colonii agricole - *moșava* - Samaritan Zikhron Yaacov în Palestina de către evreii români, în 1882)²;

c) pentru abolirea numeroaselor legi și măsuri discriminatorii care loveau în coreligionarii săi (și care au provocat expulzarea sa).

În Anglia, el a continuat angajamentul său sionist, organizând marele meeting de la Whitechapel la Londra unde Teodor Herzl a vorbit pentru prima

dată (13 iulie 1896). El a participat la primul congres sionist de la Basel, în 1897 (cărui i-a făcut o frumoasă prezentare în *Times*) și fu numit vicepreședinte al mai multor congrese sioniste (al 2lea, al 3lea, al 4lea, al 7lea și al 11lea). Unul din primii și cei mai călduroși partizani ai lui Theodor Herzl³, el deveni un adversar al său din cauza proiectului Uganda⁴. În 1898 el a participat la fondarea Federației sioniste engleze (devenită apoi Federația sionistă a Marii Britanii și a Irlandei) pe care a prezidat-o câțiva ani. În timpul primului război mondial, el a deținut un rol eminent în discuțiile cu oamenii politici englezi care au culminat cu Declarația Balfour: el fu unul din principalii conferențieri la marea manifestație de la Covent Garden, în decembrie 1917, organizată pentru a exprima gratitudinea sioniștilor față de guvernul britanic. El n-a încetat niciodată să promoveze idealul sionist, deși activitatea sa publică s-a încetinit spre sfârșitul vieții. El a fost de asemenea președinte și vicepreședinte a numeroase organizații evreiești, printre care: The Jewish Colonial Trust, The National Union for Jewish Rights, The Anglo-Jewish Association, The Jewish Historical Society.

Evreu dezrădăcinat, el a reușit integrarea sa în Anglia, dar nu a uitat niciodată comunitatea sa de origină, nici țara natală căreia i-a rămas atașat toată viața. În același timp, el n-a încetat niciodată să ridice vocea pentru a denunța manifestările antisemite din România: pe data de 10 noiembrie 1885 el protesta în *Neue Freie Presse* contra expulzării sale fără motiv și contra oprimării coreligionarilor săi, considerați ca „străini”; în 1896, contra ținerii Congresului antisemit româno-european la București (7, 8 și 9 septembrie) în sala Ateneului, pusă gratuit la dispoziția antisemiților de către guvernul Ion Brătianu și răzmerița antisemită care a urmat la Craiova⁵; în 1902, contra măsurilor legislative care au provocat emigrarea în masă a evreilor români⁶; în 1907, contra exceselor care au lovit în evrei cu ocazia marii răscoale a țăranilor, etc.

*

Care sunt motivele care l-au făcut pe Moses Gaster să se adreseze în 1905 ambasadorului român de la Londra?

Cauza imediată a fost o propunere de lege care viza a frâna imigrația străinilor („Aliens Bill”) și care emana din partea unui parlamentar britanic Major Evans Gordon⁷, în urma imigrării masive a evreilor români din 1902. El s-a întâlnit cu ambasadorul A. Catargi pentru a-l face atent asupra consecințelor pe care o astfel de lege ar fi putut avea privind bunul renume al României.

Scrisoarea din 27 februarie 1905, care rezumă lunga pledoarie a lui Moses Gaster față de diplomatul român, ne înfățișează un tablou pertinent și trist al situației evreilor români. Desigur Gaster încearcă să fie conciliant și prezintă un discurs împăciuitoare într-o foarte frumoasă limbă română: însă, nici un subiect principal privindu-i pe evrei nu a fost omis.

- În primul rând, el abordează chestiunea ne-emancipării, cauza primordială a ostracizării de care sufereau evreii români. Cu dreptate, el subliniază că această chestiune e rămasă în suspensie de la Congresul de la Berlin (1878): „în loc de a o simplifica în timpul acestor 25 de ani /... ele (guvernele) au complicat-o / până ce a ajuns în situația în care se află astăzi”. Într-adevăr, Tratatul de la Berlin reclama prin articolul 44 promulgarea deplinei egalități civile și politice evreilor din România. Recunoașterea independenței României (consecință a războiului ruso-româno-turc din 1877) de către marile puteri a fost condiționată de emanciparea locuitorilor săi evrei. Guvernul de la București a refuzat să cedeze și după doi ani de tergiversări, parlamentul a votat un nou articol 7 care permitea numai naturalizarea individuală în locul emancipării reclamate (vechiul articol 7 promulgat prin Constituția de la 1866, prevedea că „numai străinii de rit creștin pot dobândi calitatea de român”⁸). Marile puteri (datorită presiunii lui Bismarck care a obținut în schimbul ne-încetățenirii evreilor români, răscumpărarea căilor ferate române de către guvernul de la București la un preț extrem de avantajos pentru creditorii germani) s-au mulțumit până la urmă cu această soluție (în ciuda reticențelor Franței) și recunoscuseră independența României⁹. Care a fost consecința pentru evreii români? În afară de cei 878 luptători evrei în războiul independenței care au fost naturalizați în bloc¹⁰, numai 85 de persoane au primit statutul de cetățean român între 1880 și 1902... Cu o anumită ironie, Gaster amintește numărul de 17000 petiții (reprezentând peste 80000 de suflete) care „zac în cartoanele Camerei și ar fi bine ca împământenirea să se facă pe o scară mai largă și mai în raport cu numărul petițiilor...”.

- În al doilea rând, chestiunea statistică: naționaliștii și antisemiții au exagerat întotdeauna numărul evreilor români pentru a dovedi o așa zisă „invazie” din țările vecine. Recensământul din 1899 ne dă un număr global de 269015 evrei (pentru 5912520 locuitori), în epoca Congresului de la Berlin el era de aproximativ 200000, în timp ce cifrele avansate în presa antisemită de atunci, și chiar de autorități, se urcau până la... 800000! O carte publicată în franceză la București, *La Roumanie et les Juifs*, în editura I. V. Socec, sub semnătura lui Verax (pseudonim al lui Radu Rosetti) a reluat aceleași clișee negative, acumulând neadevăruri, lacune și exagerările amintite. Gaster își exprimă indignarea față de acest pamflet care, culmea nelegiuirii, „a fost distribuit de către Consulul Român ca o publicațiune oficială”.

- În al treilea rând, legislația militară și școlară care discriminează pe nedrept pe evreii români. Obligați să efectueze serviciul militar, fără a beneficia de drepturi politice, evreii nu pot obține gradul de ofițer, iar avansarea lor rămâne limitată chiar și pentru gradele subalterne. Deși ei participă la toate obligațiile față de stat, serviciul militar inclus, copiii lor sunt eliminați din școlile publice sau primiți cu multă greutate și în schimbul unor taxe ridicate. Gaster denunță legile școlare și declară că nimeni nu poate

înțelege excluderea copiilor evrei „de la școli menținute din banii contribuabililor” și cum se poate ca aceste școli „să fie închise copiilor de părinți care contribuiesc la toate dările statului”.

- În al patrulea rând, legislația din domeniul activităților economice: nu numai că ei nu pot accede (în afară de rare excepții) la funcțiuni publice (ei nu pot fi profesori, nici avocați, nici farmaciști, nici medici de stat, nici salariați ai căilor ferate), dar diferitele legi îi îndepărtează până și de la vânzarea chibriturilor și a tutunului... Nici o lege nu conține cuvântul „evreu”, acesta din urmă fiind înlocuit prin termenul de „străin”! Culmea a fost atinsă în 1902 cu legea meseriilor care stipula că străinii care doreau să exercite o profesie în România, trebuiau să dovedească că există *în țara lor de origină*(!) un drept de reciprocitate pentru români. Această lege a provocat un exod masiv al meseriașilor și muncitorilor evrei cu aspectul său cel mai trist și mai celebru, *fugheirii*, emigranții pedestri¹¹. Acest exod a provocat intervenția lui John Hay, secretar de stat la Departamentul Afacerilor Externe al Statelor Unite într-o scrisoare circulară adresată la 8 august 1902 ambasadorilor americani în țările semnatare a Tratatului de la Berlin. El a motivat inițiativa sa datorită imigrației masive a evreilor români în Statele Unite și a denunțat represiunea legislativă practică contra lor de autoritățile române. Acela care în Franța a luat apărarea evreilor români în presa și prin intervenții pe lângă ministerul Afacerilor externe francez, a fost celebrul ziarist Bernard Lazare (el a și vizitat România în 1902)¹². În fața unor proteste unanime contra legii meseriilor, Înalta Curte de Casație a fost obligată până la urmă, după cum notează Gaster, să declare că: „evreii născuți în țară nu se pot considera ca străini ci sunt supuși bucurându-se de toate drepturile civile de care se bucură toți cetățenii în afară de cele politice...” și astfel această lege nu a mai fost aplicată evreilor.

- În al cincilea rând, legislația privind șederea evreilor în sate și comune rurale: ei nu au dreptul de domiciliu permanent la țară și pot fi expulzați ca vagabonzi și printr-un decret administrativ. Gaster amintește cu dreptate interpretarea abuzivă „a legii poliției rurale care adeseori nu face deosebire între ei și adevărații oameni pripășiți și fără căpătâi”.

*

Gaster cere prin pledoaria sa o clarificare a poziției legale (juridice) a evreilor și, într-un prim timp el s-ar mulțumi cu suprimarea tuturor legilor civile discriminatorii și, numai ulterior, cu acordarea drepturilor politice. Pentru a convinge pe interlocutorul său, el insistă asupra pericolului unor noi ingerințe din partea marilor puteri - și mai întâi Anglia - și anunță o schimbare eventuală chiar și în atitudinea Rusiei. El apelează la sentimentele de umanitate și de dragoste a aproapelui fără distincție de religie și de rasă, care sunt vii în inima românilor, mai ales „în pătura de jos, *talpa țării*, pentru

a îmbunătății soarta evreilor români. Ministrul României din Anglia nu a reacționat, nici guvernul său, nici regele...

Nici o schimbare nu a intervenit în situația evreilor până la sfârșitul primului război mondial la care evreii români au participat ca „străini nesupuși unei puteri străine”. Intervenția lui Moses Gaster nu avu nici o consecință, în Anglia legea Alien Bill fu votată și emigranții evrei din România se dirijară spre alte țări... Numai în 1919 evreii români vor fi recunoscuți ca cetățeni români¹³.

¹ O scurtă prezentare generală a acestei arhive a fost făcută de Virgiliu Florea în prefața cărții sale *M. Gaster în corespondență*, București, Ed. Minerva, pp. V-VIII.

² Vezi Carol Iancu, „Une lettre inédite d'Eléazar Rokeah sur les débuts du mouvement Yichouv Eretz Israel”, *Revue des Etudes juives*, 1976, t. CXXXIV (103), pp. 169-176 și „Aux sources de l'Etat d'Israël. La Conférence sioniste de Focșani (1882) en Roumanie”, în *Hommes, idées, journaux. Mélanges en honneur de Pierre Guiral*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1988, pp. 217-228. Vezi de asemenea Georges Weill, „L'Alliance israélite universelle et la mise en valeur de la Palestine ottomane au XIXe siècle”, în *Permanences et mutations dans la société israélienne* (sub direcția lui Carol Iancu), Montpellier, Centre de Recherches et d'Etudes Juives et Hébraïques, Université Paul Valéry, 1996, pp. 43-70.

³ Vezi Carol Iancu, „Ecouri în corespondența rabinului Moses Gaster despre activitățile sale în favoarea evreilor români și a mișcării sioniste” (în ebraică), în *Miscelaneu în onoarea lui Alexandre Șafran* (sub direcția lui Moshe Hallamish), Universitatea Bar Ilan, Ramat Gan și Daf Noy Press, Ierusalim, 1990, pp. 93-102.

⁴ Proiectul britanic din 1903, cunoscut sub numele de Uganda, prevedea de fapt un teritoriu care corespunde cu Kenya actuală. Vezi Hugues Jean de Dianoux, „Où rassembler le peuple juif? Projets territoriaux du début du XXe siècle, notamment au Kenya et en Angola”, în *Permanences et mutations dans la société israélienne, op. cit.*, 89-108.

⁵ Vezi Carol Iancu, „Deux lettres inédites de Moses Gaster sur les conséquences du Congrès antisémite roumano-européen (1886)”, *Revue des Etudes juives*, 1983, t. CXLII (3-4), pp. 465-472.

⁶ Vezi Moses Gaster, „Roumania and the Jews”, *North American Review*, New York, November, 1902.

⁷ Major Evans Gordon a fost la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, cel mai înfocat luptător contra imigrației în Anglia. Vezi Lloyd Gartner, *The Jewish Immigrant in England 1870-1914*, London, 1973, p. 62.

⁸ Vezi Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, București, Ed. Hasefer, 1996, p. 72.

⁹ Vezi Carol Iancu, „Bleichröder et Crémieux, Le combat pour l'émancipation des Juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin.

Correspondance inédite (1878-1880), Montpellier, Centre de Recherches et d'Études Juives et Hébraïques, Université Paul Valéry, 1987, 264 p.

¹⁰ Vezi Carol Iancu, „*Le Combat international pour l'émancipation des Juifs de Roumanie. Documents et témoignages*, vol. 1, Tel Aviv, Diaspora Research Institute, Center Goren Goldstein, 1994, pp. 88-100 (unde e reproducă lista nominală a celor 888 de naturalizați).

¹¹ Vezi Carol Iancu, „Les Fusgeier: l'émigration révolutionnaire des Juifs de Roumanie au tournant du siècle”, *Yod*, Paris, 1980, t. 5, fasc. 2, pp. 35-51, și „L'émigration des Juifs roumains dans la correspondance diplomatique française (1900-1902)”, în *Proceedings of the Seventh World Congress of Jewish Studies*, Jérusalem, 1981, pp. 247-281.

¹² Vezi Carol Iancu, „Bernard Lazare et les Juifs de Roumanie”, în *Europe une et indivisible*, Aix-en-Provence, Les Amis de Pierre Leroux, 1991, pp. 269-278.

¹³ Vezi Carol Iancu, *L'Émancipation des Juifs de Roumanie (1913-1919)*,... Montpellier, Centre de Recherches et d'Études Juives et Hébraïques, Université Paul Valéry, 1992, 350 p. După 1919, în pofida emancipării, câteva zeci de mii de evrei au fost lipsiți de drepturi cetățenești, vezi Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie (1919-1938). De l'émancipation à la marginalisation*, Louvain-Paris, Ed. Pecters, 1996, 432 p.

ANEXA

Scrisoarea marelui rabin Moses Gaster adresată pe data de 27 februarie 1905 lui A. Catargi, ambasadorul României la Londra. (Arhiva Moses Gaster, University College, Londra. În timpul cercetărilor noastre am beneficiat de ospitalitatea doamnei Trude Levi căreia îi exprimăm mulțumirile noastre).

Mizpah
193 Maida Vale, W.
Londra 27 Februarie 905.

Domnule Ministru:

După întrevădarea ce am avut-o azi cu Excelența Voastră cred de dăruință a resuma-o în scris și a vă înmâna acest resumat ca să vă puteți de dănsul ori unde ați crede mai bine nimerit și a-l supune judecății acelor carii ca și mine doresc a vedea un sfârșit la chestia evreească ce se trăgănește de atâta vreme. Am venit să vă văz pentru că iar se pregătește o reînnoire a campaniei în această chestiune și eu simt mai mare greutate a înfrâna activitatea acelor ce cred că a venit momentul oportun. După cum știți îndată după audiența ce mi a acordat-o Măria Sa acu doi ani și în urma nădejdei cu care am plecat de la acea audiență unde am avut prilejul a supune la a Majestății Sale înaltă bunăvoință oare care vederi întreținute de cercuri influente în Occident asupra poziției evreilor, îndată după aceea campania s-a potolit în toată Europa și presiunea din afară s-a micșorat. Am mers până într-acolo de a împiedica pe Majorul Gordon de a-și dezvoltă interpelarea în Parlament, tot cu nădejdea că încetul cu încetul această chestiune spinoasă își va găsi soluțiunea apropiată în Țară. M-am expus atacului ostil al coreligionarilor mei în România numai și numai fiind că sânt convins că acei ce conduc destinele țării Românești s-au convins că a ajuns vremea unui început serios de soluțiune. Eu aș mai fi așteptat dar lucrurile au început a se schimba și de aceea am venit imediat să vă prevestesc de ceea ce se prepară și să vă rog a comunica celor în drept cele aflate de la mine.

Campania este pe cale de reîncepe în curând sau ceva mai târziu dar e sigur că va reîncepe, și iată de ce. Chestiunea evreească din România a ajuns să devie o chestie ce atinge și viața politică de aci. În urma persecuțiilor și a

emigrării s-a născut aci chestia de „Aliens” așa încât guvernul Englez a trebuit să introducă în viața politică chestia unui Bill despre imigrarea străinilor. Acei ce cunosc simțul profund de libertate și gloria de ai fi azilul pentru toți martiri politici înțeleg ce înseamnă aci idea de a introduce o lege care este contra acestor principii măndre. Englezii încep a se supăra asupra țării cari pricinuesc o atare schimbare în viața și obiceiurile lor și se naște o iritațiune contra țării Românești care crește pe fiecare zi. Asta este punctul de vedere al lui Gordon și sânt foarte mulți carii simpatizează cu dânsul și cari vor fi gata a se uni cu atare campanie. Era apoi o greșală politică din toate punctele de vedere tocmai acuma de a circula pe lângă deputați o broșură cum e cea a lui Rosetti Verax plină de neadevăruri patente și exagerări vădite și că acel pamflet a fost distribuit de către Consulul Român ca o publicațiune oficială. Majorul Gordon și alți au explicat lucrurile cum s-au petrecut au arătat și neadevărurile lipsele și exagerările și asta a mai adăugat la iritațiunea ce se manifestează pretutindenea. S-a văzut apoi din statistice oficiale că numărul Evreilor în loc de a se înmulți de la 1879 când se menținuse din partea guvernului Român că s-ar urca la cel puțin 800000 era numai 200000 dovedind într-o parte cum că cifrele oficiale ce se pomeneau pe atuncea erau cel puțin exagerate sau chiar neexacte și pe de alta că povestea despre invaziunea țării Românești din Rusia și Galia era o legendă nejustificată prin fapte. O altă iluziune pe care cei ce vorbeau n mod oficial din partea guvernului Român o creaseră în Occident era starea fizică și morală a Evreilor din România. Între argumentele aduse de dânsii contra dărei drepturilor la Evrei era că dacă ar fi ei ca Evrei din Occident lucrurile ar fi altfel și guvernul ar fi gata să facă tot posibilul pentru o complectă emancipare a lor. Emigrațiunea a adus pe Evrei Români în diferite țări și a făcut să se recunoască în ei un element foarte bine dezvoltat atât fizic cât și ca morală. Lumea a văzut, și D-voastră știți că fruntași Englezi o spun cum că Evreii din România sânt un element admirabil pentru colonizare, atât prin hârmicia și îndeletnicirile lor cât și prin moralul lor care este cel puțin tot așa de înalt ca acel al Evreilor din Occident. Toate aceste cauze au contribuit a mări iritațiunea care exista deja demult în cercurile diplomatice și politice și au pierdut răbdarea fiind prea ocupați cu alte chestiuni mult mai importante văzându-se mereu hărțuiți de această chestie neplăcută și precum știe și Excelența Voastră nu au încetat de a sfătui guvernul Român pe cale oficioasă dacă nu oficială de a pune capăt acestei situațiuni embarasante. Ei se așteptau ca diferitele guverne vor căuta cu încetul să pregătească o soluțiune satisfăcătoare pentru toți când încolo în fiecare an aproape și mai fiecare guvern agrava situația prin măsuri noi vexatorii și îngreua astfel treptata soluțiune pacinică a chestiei. În loc de a o simplifica în decursul celor 25 de ani de la tratatul de la Berlin, a complicat-o din ce în ce până a ajuns în starea în care se află azi când o soluțiune se impune atât în interesul țării cât și a cerințelor și necesităților politice din diferite țări și acuma în Englitera când cu imigrările în masă. Pe lângă toate se mai adaugă acuma faptul de o

importanță capitală cum că chestia Evreească se va rezolva fără îndoială în curând în Rusia în favorul Evreilor. Astfel sprijinul moral chiar dacă a fost de un caracter negativ pe care îl dete până acuma guvernul Rusesc într-atâta că nu se aliase la demersurile diplomatice ale celor alte puteri nu va mai continua ba se poate chiar că sub noua orientare a politicei interne în Rusia se va alia acuma la măsurile și demersurile ce se vor lua dacă campania va reîncepe acuma din nou. Din toate aceste reiese că nu putem să pierdem vreme și de aceea m-am grăbit a aduce la cunoștiința D-voastre ceea ce se plămădește, căci știu că atuncea când agitațiunea ia iarăși un caracter public tot ce s-ar fi putut face în pace și liniște va fi de sigur zădărnicit și măsurile pe cari le poate lua acuma guvernul Român fără de a fi forțat dea le lua printr-o presiune externă nu vor stămi nici o furtună în țară și se vor face cu mare înlesnire fără a atinge susceptibilitatea poporului și fără a stămi o mișcare demagogică dintr-o parte sau dintr-alta. Cu disparițiunea chestiei în forma ei acută va dispărea nu mă îndoiesc o piedică puternică în dezvoltarea economică și politică cauză Românișmului pretutindenea va câștiga foarte mult. Viu acuma deci la partea practică care nu se deosebete deloc de ceea ce am avut onoarea a submite Majestății Sale acu doi ani cu singură deosebire că de acuma rog a se dea oareșicum zor căci lucrurile se schimbă și dacă vine guvernul liberal la putere aci ceea ce se poate întâmpla din zi în zi chestiunea poate se devie serioasă căci partidul liberal este cel mai înverșunat încontra „Alien Bill” și nu va cruța pe acei pe carii îi va crede respunzători în prima linie pentru un atare Bill aci. Cercurile interesate precum știți cer o soluțiune radicală și imediată întocmai cu tendința originală a tractatului astfel darea a drepturilor politice tuturor Evreilor din țară și abrogarea imediată a tuturor legilor și măsurilor vexatorii. Cred însă că dacă se va da Evreilor *născuți* în țară și eu pun toată greutate pe cuvântul „*născuți*” în țară toate drepturile ci ei le prietind ei se vor mulțumi cu acest început serios de soluțiune. Acuma după ce Înalta Curte de Casație a declarat cum că Evreii *născuți* în țară nu se pot considera ca „străini” ci sânt supuși bucurându-se de toate drepturile civile de cari se bucură toți cetățenii în afară de cele politice este foarte ușor oricărui guvern să declare că aplică în mod practic o deciziune a celei mai înalte instanțe judecătorești. Un început s-a făcut deja în aplicarea legii meseriilor unde s-a explicat că Evrei *născuți* în țară nu cad supt categoria pomenită de „străin”. N-are acuma guvernul decât să înlărgescă această explicațiune și să o aplice într-un mod general la toate legile în care se face o deosebire între străin și indigen. În primul rând mă gândesc la legile școlare în toată întinderea. Aci și aiurea ași putea zice nimenea nu înțelege cum se poate să se excludă de la școli menținute din banii contribuabililor să fie închise copiilor de părinți cari contribuiesc la toate dările Statului. Ba ca să mai plătească ei deasupra și să fie limitați la primire apare tuturor o nedreptate strigătoare. Din fericire membrii marcanți ai actualului guvern își au luat în public angajamentul de schimba aceste legi funeste și nu mă îndoiesc că îndată ce se vor consolida la putere nu vor întârzia a face aceasta schimbare. Se înțelege că dacă va fi așa

să ne mulțumim pentru moment cu drepturile civile acordate Evreilor în conformitate cu decisiunea Curței de Casație aceste drepturi să fie echivalente cu ceea ce se înțelege aci în Occident ca drept civil așa depildă vânzarea de chibrituri sau tutun nu sânt drepturi politice și nu pot fi menținute ca atari și așa multe ale de aceeași natură cari au fost declarate drepturi politice numai cu scopul de a elimina așa numiții străini de la vânzarea lor.

Limpezindu-se astfel pozițiunea legală a Evreilor se pune capăt samavolniciilor multor agenți administrativi cari cred că-și pot face de cap fără a fi pedepsiți chiar dacă s-ar dovedi că au mers prea departe în zelul lor. Șederea Evreilor în sate și târgușoare asemenea nu va mai avea caracterul vremelnic și nu vor fi expuși mai mult unei interpretațiuni anormale a legeri poliției rurale care adesea ori nu face deosebire între ei și adevărații oameni pripășiți și fără căpătăiu.

De chestiunea politică nu mă ocup pentru moment căci nu cred că ar fi în interesul Evreilor nici în acel al guvernului de a încerca acuma o modificare a Constituției. Ne mulțumim a recunoaște soluțiunea prevăzută prin art. VII ca satisfăcătoare atunci și dânsa se va aplica cu aceeași lărgime și mărinimie cum se aplica în cazul de recunoașteri. Mai bine de 17000 petițiuni zac în caretoanele Camerei și ar fi bine că împământenirea să se facă pe o scară mai largă și mai în raport cu numărul petițiunilor. Totul însă depinde de modul cum se va aplica Evreilor dreptul civil și ce drepturi li se vor acorda supt acest titlu. Avansarea în armata și alte nedreptăți ce li se fac nu mă îndoiesc vor dispărea cu încetul îndată ce politica guvernului se va îndruma spre o mai justă apreciere a poziției anormale în care se află o parte a populațiunei care hârnicia și inteligența ei și prin devotamentul pentru țară de care sânt animați - dovadă că și până azi tot iubesc țara și-i doresc tot binele și ași fi mândru să știu că și eu am contribuit oricât de puțin la propășirea ei - ar fi toți un element de stabilitate și de progres în toate ramurile activității omenești. Alții vor urma pilda dată de guvern mai ales când ori ce presiune din afară nu se vede de loc acuma și totul va veni din inițiativa proprie.

Sântem în ajunul unor desvoltări importante în apropiatul Orient și în Rusia și mă îndoiesc dacă o ocaziune așa de favorabilă se va prezenta în curând pentru a tăia nodul gordian și a pregăti o soluțiune unei chestiuni interne care și dânsa este de origine modernă și artificială și se va lăsa drum liber poporului de aș manifesta adevăratele sentimente de umanitate și de iubirea aproapelui fără distincțiune de religie și rasă care până azi tot trăiește în inima românului și mai ales în pătura de jos „talpa țării”. Se va înlătura astfel și o primejdie de gravitate a căreia nu vâ îndoii și România acuma când Rusia e pe drum de ași schimba legile nu va mai rămânea singura țară cu legi anormale și totdeauna expusă ingerințelor din afară.

V-am expus deci cu toată franchețea așa cum stă chestia în acest moment psihologic, tot ce se spune din diferite părți, măsurile ce vor să ia unele cercuri foarte influente, greutatea ce am de reține și de a înlătura pentru moment orice acțiune dăunătoare în chestia Evreească și mi-am permis ca

unul care n-are alt interes decât de a servi și țării sale natale și coreligionarilor săi vederile și dorințele cari dacă se vor împlini îmi vor ușura pozițiunea de apărător și totdeodată va aduce roadele cele mai fericite pentru toți.

Vă rog D-le Ministru să bine voiți a primi expresiunea înaltei considerațiuni și a profundului respect ce vă păstrez.

Al Excelenței voastre,
plecat,

Excelenței Sale,
D-lui A. Catargi.

Trimes extraordinar și Ministru plenipotențiar pe lângă Curtea de St.
James.

61 Warwick Square, S.W.

Istoricul care studiază societatea modernă românească constituită mai ales după unirea din 1918 nu poate ignora faptul că epoca respectivă a fost dominată de contradicții sociale, de tensiuni și conflicte interetnice care au marcat existența politică, social-economică psiho-socială și culturală a unor micro și macro-grupuri, a comunităților etnice în general.

În efortul de a desluși conținutul acestor tensiuni prezintă un interes istoric deosebit cunoașterea stărilor conflictuale concrete.

În acest sens în articolul de față ne oprim asupra cazului Falik-Totu căci, în opinia noastră, el se înscrie într-o situație tipică în care se reflectă ca într-o monadă leibniziană mobilurile și mecanismele psihologice, culturale, ideologice și nu în ultimul rând politice ale unor răbufniri explozive în raporturile dintre etnii.

Ne găsim în fața unei întâmplări care în condiții normale ar fi putut trece aproape neobservată, ca un oarecare fapt divers o manifestație spontană a unor elevi din Cernăuți căzuți la examenul de bacalaureat; în timpul manifestației au fost agresați doi profesori, membri ai Comisiei de examinare. Întrucât elevii în cauză au fost însă evrei, ucraineni, germani, iar profesorii români, cercurile oficiale, inclusiv presa (în majoritatea ei), au conferit evenimentului o conotație politică extrem de gravă, calificând acțiunea elevilor minoritari drept antistatală și antiromânească, agitând în acest sens opinia publică „națională”. Conflictul a atins dimensiuni tragice atunci când un tânăr legionar, pe numele Totu Neculai din Iași, isterizat de campania de presă, a venit la Cernăuți să asiste la procesul înscenat celor declarați vinovați de această așa-zisă ieșire „antistatală”; neavând răbdare ca justiția să-și facă datoria în ce privește cercetarea cazului și pronunțarea sentinței, „justițiarul” N. îl împușcă pe evreul David Falik, care moare, la câteva zile, după comiterea crimei.

Așadar David Falik a fost omorât de Nicolae Totu care s-a simțit chemat să restabilească cu arma în mână demnitatea națională a românilor, „știrbită” de prezumtivul vinovat principal în provocarea agitației de stradă și vătămarea corporală a profesorilor din Comisie.

Evident, prin acest act criminal comis de un adolescent înfierbântat de un așa-zis sentiment de „demnitate națională”, prin toate evenimentele care l-au precedat și care au urmat, nu ne aflăm pe terenul consecințelor unui naționalism fanatic și etnicist, al antisemitismului și xenofobiei, al diversiunilor, manipulărilor și demagogiei politice din epocă.

*

În viața politică a Bucovinei multiculturale alipită României în virtutea actului Unirii din 1918, se impunea tot mai evident orientarea naționalismului etnicist și a protecționismului etnic care excludea din corpul național al statului român pe cei ce nu făceau parte din comunitatea etnică românească; minoritățile etnice deși erau o realitate istorică multiseclară în această provincie, erau calificate drept elemente alogene, ostile statului național unitar și comunității etnice românești, considerată ca fundamentul unic și exclusiv al organizației statale¹.

Pentru statul național unitar afirmarea de către minoritățile conlocuitoare a propriei identități, cu toate particularitățile psihoculturale a fiecărei etnii în parte, era expresia unei atitudini antistatale care leza interesele naționale românești; în concepția minoritarilor, însă, dreptul lor la specificitate trebuia să constituie o componentă organică a democratismului statal. În aceste conflicte etniile minoritare erau dezavantajate; puterea autoritară reprezenta instrumentul de dominație exclusivă a majoritarilor.

Evenimentele avute aici în vedere se petrec într-o Bucovină unde destinul istoric a făcut ca populația românească, principala forță creatoare a României Mari, care se considera majoritară în toate provinciile țării, indiferent de particularitățile lor istorice, să se afle într-o relativă minoritate. Evreii ocupau poziții cheie în viața economică, politică, socială și culturală a provinciei, constituind un procent important în structura etnică a locuitorilor orașului Cernăuți: ei aveau o conștiință a propriei identități puternic dezvoltată, încă în contextul fostului imperiu habsburgic multinațional, regim care le-a acordat emanciparea politică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și le-a asigurat afirmarea autonomiei cultural-culturale.

Statul român, după alipirea Bucovinei, a trecut la o politică de românizare a instituțiilor locale și de șubrețire a pozițiilor economice, sociale și publice ale evreimii. În strânsă legătură cu măsurile autorităților statale centrale și locale se făcea tot mai simțită prezența mișcării antisemite; o intensă propagandă antievreiască îi acuza pe evrei de lipsă de fidelitate față de statul român, de iudeo-comunism și simpatie față de Uniunea Sovietică².

Presă timpului era obsedată de problema minoritară în general și de problema evreiască în special. Cenzura nu împiedica apariția articolelor și lucrărilor ofensatoare și de culpabilizare a etniei evreiești³.

Se poate spune că, cu excepția unor voci „rătăcite”, în problema minoritară în general și în cea evreiască în special exista un consens între punctele de vedere ale diferitelor partide și curente politice fiind mai toate de acord că unica soluție pentru respectivele probleme este îndepărtarea

minoritarilor din pozițiile cheie ale societății, aducerea lor la tăcere în privința revendicărilor specifice. Diferențele de vederi erau de natură metodologică și de concepere a ritmului în care acest proces de „purificare” trebuia să se desfășoare.

Puncte de vedere precum cele afirmate de P. P. Negulescu la inaugurarea Universității din Cernăuți erau mai rare. Astfel, savantul și omul politic român arăta în alocuțiunea sa că „*Noile universități românești ca cea din Cluj și Cernăuți mai au încă o datorie de îndeplinit. Ele sânt chemate să lucreze în acele părți ale țării unde trăiesc cetățeni români de alte naționalități. Acești cetățeni au un suflet deosebit de al nostru, format în împrejurările deosebite în care s-au dezvoltat până acum, ceea ce firește nu-l poate împiedica să fie în felul său, bun și ales. Datoria noastră este să ușurăm acestor cetățeni adaptarea cu noile împrejurări*”¹⁴.

Desigur, nimeni nu va nega că noua Constituție a României Mari din anul 1923 acorda drepturi egale tuturor cetățenilor fără deosebire de naționalitate, apartenență confesională ș.a.m.d. În contextul economiei capitaliste care se baza pe concurența liberă evreii, ca și celelalte naționalități aveau putere economică, puteau să-și întrețină școli proprii, presă proprie, instituții culturale și filantropice. Evreii, ca și celelalte minorități, erau reprezentați în camerele legiuitoare.

Și totuși, mai aproape de concepția oficialităților politice în problema minorităților în general și în problema evreiască în special nu erau prevederile constituționale (care se considerau a fi o concesie făcută Occidentului) și nici îndemnul adresat studenților și profesorilor de P. P. Negulescu, ci mai degrabă, articolele apărute în ziarul „Cuvântul”, spre exemplu, care tratau aceste probleme¹⁵. În acest climat general antiminoritar, în 1925, pe lângă nenumăratele legi de consolidare a statului național unitar român (proces care pentru minorități însemna, în fapt, românizarea provinciilor anexate) a apărut și o nouă lege a învățământului pentru reglementarea regimului privind examenul de bacalaureat.

Cum a devenit bacalaureatul dintr-un prilej de bilanț al cunoștințelor o problemă politică considerată antiminoritară?

În lunile februarie, martie 1925, Parlamentul a dezbătut modificarea articolelor 19 și 71 din Legea asupra învățământului secundar și superior în sensul introducerii examenului de bacalaureat, „*ca scop de verificare a cunoștințelor dobândite de elevi la materiile de studiu cele mai importante și de a dovedi influența studiilor făcute asupra formării cugetării lor*”. În lege se prevedea: constituirea de către minister a comisiilor de examinare, președinții comisiilor fiind profesori universitari; darea de probe scrise și orale din materiile fundamentale, ca limba și literatura română, istoria românilor și geografia României, la care se adăugau două materii speciale, în raport cu categoria școlii sau a secției pe care a urmărit-o candidatul. Se preciza și faptul că elevii care au urmat un liceu cu o altă limbă de predare decât limba

română vor putea depune examenul asupra acestor două materii speciale în limba respectivă⁶.

Problema instituirii comisiilor ministeriale pentru examene de bacalaureat și a caracterului eliminator al examenului de limbă română au fost obiectul unor vii dezbateri parlamentare. Deputații minorităților etnice au considerat aceste măsuri ca fiind un atac direct la adresa drepturilor lor de minoritari. Astfel, deputatul Franz Krauter arăta în sesiunea Camerei din 18 februarie 1925 că elevii minoritari în ceea ce privește examenul de limbă vor fi în condiții cu totul inegale față de cei care de când „*au deschis ochii vorbesc românește și cu toate acestea trebuie să se ia la întrecere cu ei. Prin urmare sânt condițiuni inegale*” conchidea reprezentantul minorității germane; iar deputatul Hans Otto Roth aducea obiecția că acest examen este „*o lovitură contra autonomiei și libertății școalelor bisericești. Este un instrument politic îndreptat contra minorităților*”⁷.

În același spirit era comentat examenul de bacalaureat și într-un articol de fond publicat în ziarul „*Dimineața*” din 23 februarie 1925: „*Reforma domnului Angelescu lovește în interesele statului român - se scria în ziar - și are de scop introducerea deghizată a nedreptului numerus clausus*”.

Cu toate obiecțiile aduse legea a fost votată și în spiritul prevederilor ei au fost examinați și elevii liceului evreiesc de băieți din Cernăuți în sesiunea din septembrie-octombrie 1926.

Exigențele noii legislații erau cu atât mai greu de biruit cu cât adaptarea evreilor bucovineni la cultura și spiritualitatea românească a fost un proces mai complicat având în vedere că emanciparea și aculturația lor s-au petrecut într-o zonă culturală de influență germană. „*Pentru evreii din Bucovina - arată A. Hoișie - limba germană era expresia apartenenței lor la cultura occidentală, ceea ce nu ar fi împiedicat însă o orientare culturală îndreptată în direcția spiritualității românești dacă acest proces nu ar fi fost brutal întrerupt prin evenimentele mai ales de la sfârșitul deceniului 4*”⁸.

Dacă pentru oficialitățile timpului noua lege a bacalaureatului a fost un instrument politic de românizare nu doar a sistemului de învățământ ci a societății în general, pentru tineretul minoritar acest examen a devenit o problemă de aculturație, dar mai presus de orice o problemă existențială, de incertitudine profesională și de viitor. În general așa se explică neliniștea de care era cuprinsă colectivitatea evreiască din Cernăuți în ajunul bacalaureatului din toamna anului 1926. Situația elevilor cernăuțeni era agravată prin faptul că profesorii numiți în comisia de bacalaureat erau în majoritatea lor cuziști, iar președintele comisiei la liceul unde erau repartizați elevii proveniți din școlile minoritare era prof. Traian Brăileanu, șeful mișcării cuziste din Bucovina. Ce reprezenta la momentul respectiv Liga Apărării Naționale Creștine de sub președinția lui A. C. Cuza, nu era un secret: în anul 1925 programul, statutul și regulamentul ligii au fost publicate într-o broșură care avea întipărită pe copertă semnul svasticii.

În legătură cu evreii revendicările programatice preconizau:

„România nu poate fi a românilor decât prin eliminarea jidanilor...

Jidanii vor fi scoși din armată; jidanii vor fi eliminați din orice funcție publică; pământurile stăpânite de jidani sub orice titlu se vor expropria; pădurile deținute de jidani vor fi trecute în exploatarea obștiilor sătești; imobilele de la orașe ocupate de jidani vor fi expropriate; jidanii intrați în țară după 1914 vor fi eliminați imediat peste graniță, iar pentru cei de mai înainte se vor lua toate măsurile ca să plece cât mai curând, până la eliminarea deplină... jidanii nu vor fi primiți în școli, în comerț, la meserii, în profesiunile libere, decât cu numerus clausus”⁹. În lumina acestor prevederi devine lesne de înțeles de ce frunzații obștii evreiești din Cernăuți au protestat contra numirii profesorului cuzist în fruntea comisiei de bacalaureat care urma să examineze elevii proveniți din școlile minoritare în general și din gimnaziul evreiesc în special.

Rezultatele examenului în fața comisiei prezidate de prof. Dr. Traian Brăileanu și din care făcea parte profesorul de istorie E. Diaconescu, tot cuzist, dovedesc că neliniștea evreimii din Cernăuți în legătură cu desfășurarea bacalaureatului era pe deplin justificată. Din 184 de candidați au fost respinși 124; 51 din 68 de candidați de la gimnaziul evreiesc; 10 din 14 candidați de la gimnaziul german; 26 din 29 de candidați de la ucrainenii; de la gimnaziul „Aron Pumnul” nici un respins¹⁰.

În lipsa unei documentații corespunzătoare este greu de apreciat dacă aceste rezultate reflectă într-adevăr gradul de cunoștințe al candidaților. Într-un memoriu întocmit de Consiliul Inspectorilor generali la 19 octombrie 1926 printre altele se arată: „Ignoranța a celor mai multor elevi minoritari s-a dovedit sub orice critică. În această privință extrag din raportul dlui președinte Brăileanu: «culmea neștiinței s-a constatat la istorie și geografia patriei»”. Așadar se prea poate ca elevii să se fi prezentat cu o pregătire necorespunzătoare și acest lucru să fi fost și cauza nepromovării lor la bacalaureat. Pe de altă parte, însă, prof. I. Petrovici, ministrul instrucțiunii publice, declara la 30 octombrie 1926: „Admit că examenul a fost prea aspru. Pe viitor pentru evitarea de incidente ministerul va elabora programe analitice pentru bacalaureat astfel că elevii vor ști ce trebuie să prepare iar profesorii ce să asculte”¹¹.

Numărul mare de respinși în acea nefastă sesiune de examene de la Cernăuți din toamna anului 1926 a făcut ca mulțimea care era în așteptarea rezultatelor să răbufnească într-o manifestație de protest împotriva membrilor comisiei de bacalaureat, agresând doi profesori din comisie.

Manifestația s-a terminat prin intervenția poliției, și arestarea a 18 tineri, în majoritate evrei¹².

Cum a ajuns politica să fie în ecuație cu crima

„Czernowitzer Morgenblatt” din 28 octombrie 1926 constata că publicațiile bucureștene precum „Universul”, „Viitorul” și „Cuvântul” au folosit evenimentele din Cernăuți ca pretext pentru a dezlănțui o campanie de

ură împotriva minoritarilor. La această poziție a ziarelor naționaliste s-a referit și publicația evreiască bucureșteană, „*Renașterea noastră*”, din 23 octombrie 1926: „*Tristul incident a avut mare răsunet. De la reporterii cu imaginație bogată și spiritul impulsiv, până la redactorii gravi ai marilor cotidiene cu toții au contribuit la crearea unei atmosfere de oprobriu pentru faptele regretabile de la Cernăuți. Coloanele ziarelor naționaliste și în fruntea lor „Universul” fluturau steagul negru al unui șovinism sadic*”.

Așadar, în presa naționalistă cazul de la Cernăuți era descris și comentat ca o rebeliune în contra românismului. „*Și dacă la început zarele scriau despre acțiunea elevilor minoritari în general, printre care se aflau și evrei - remarcă ilustrul publicist Horia Carp - ulterior au încetat să mai scrie despre minoritari atacând evreii, toți evreii, deși au manifestat la fel și germani și ucraineni*”¹³.

În considerațiile făcute în presa naționalistă pe marginea evenimentelor cernăuțene se scria despre *slăbiciunea guvernului și a exageratei toleranțe față de minoritari*¹⁴ despre faptul că *minoritarii privesc Țara Românească ca țara lor și pe românii băștinași ca minoritari, că acțiunea a fost pusă la cale de elementele dușmănoase României numai pentru a compromite țara*¹⁵.

Presa evreiască, conducătorii minoritarilor și ai obștei evreiești din Cernăuți au dezavuat acțiunile agresive ale celor care au atacat pe cei doi profesori din Comisia de bacalaureat. *Ostjudische Zeitung* (Cernăuți) publica în numărul din 10 octombrie 1926 următoarea declarație a deputaților minoritari din Bucovina:

„*Rezultatul examenelor în fața Comisiei de la Gimnaziul Aron Pumnul din Cernăuți ne-a surprins, întrucât din 182 de candidați doar 60 au fost considerați apti pentru a urma studiul universitar. A impresionat în mod deosebit felul în care au fost apreciate eforturile elevilor minoritari: o exigență care a exclus 3/4 din tineretul minoritar de la învățământul universitar. În atare împrejurare nu putem condamna demonstrația de joi seara. Ținem, însă, să precizăm că nu a fost vorba despre o manifestație politică, ci despre o răbufnire spontană a stării de agitație de care erau cuprinși cei prezenți din cauza rezultatelor la examene. În același timp condamnăm public atacurile corporale contra unui profesor; recomandăm tinerilor și familiilor celor respinși la examen liniște și înțelepciune*”.

Declarația a fost semnată de dr. M. Ebner, K. Kluger, dr. A. Kohlruß și de A. von Lukasiewicz.

În același timp Horea Carp continua să publice numeroase articole în *Curierul israelit* din București în care califica manifestația de la Cernăuți drept un fapt regretabil, condamna violența ca fiind o metodă total străină evreilor aflați în diasporă, exprimându-și, însă, dezacordul cu procedeul ziarelor care au făcut dintr-o manifestație spontană a unui tineret ce se considera nedreptățit o demonstrație antiromânească. „*Vina e a guvernului, conchidea într-unul din articolele sale H. Carp, care îngăduie propaganda*”.

antisemită în școli, în presă, în viața publică. Antisemitismul nu este o doctrină politică care trebuie îngăduită; el e ura care împinge la violență, crimă, război civil¹⁶.

Pe o poziție apropiată evreilor s-au situat și unele personalități românești de orientare antinaționalistă. Sunt concludente în acest sens fie și răspunsurile date la ancheta inițiată de ziarul *Dimineața*, printre câțiva intelectuali români, fruntași ai vieții publice bucovinene. Deputatul Ioan Vască, spre pildă, declara următoarele: „Nu este o manifestare pornită dintr-un spirit de aversiune față de statul român sau față de români... Excesele provocate de elevi sunt condamnabile; părinții minoritarilor au condamnat pasul greșit al elevilor. Se comentează greșit atribundu-se acestei manifestații un caracter de luptă iredentistă sau de rasă. A se face din acest caz o încredințare generală împotriva cetățenilor minoritari din Bucovina ca și când ei ar dovedi în continuu o atitudine potrivnică intereselor statului român este foarte greșit¹⁷”.

Și totuși, autoritățile oficiale au apreciat evenimentele din Cernăuți drept acte antiromânești și antistatale puse la cale în primul rând de obștea evreiască din Bucovina. Printre cei 9 tineri câți au fost înaintați Parchetului din cei 17 arestați în seara zilei de 7 octombrie 1926, judecând după nume, predomină tineri de naționalitate evreiască și anume: Falik David, 18 ani, absolvent al Liceului nr. 3, respins la bacalaureat; Schächter Beno, 20 ani, absolvent al Liceului nr. 3, respins la bacalaureat; Ausländer Marcel 17 ani, elev în clasa a VIII-a la Liceul nr. 3, Liguornic Peter, 19 ani, elev particular, admis la bacalaureat; Gelles Filip, 20 ani, admis la bacalaureat; Cogan Leon, 17 ani, elev în clasa a V-a a Liceului modern particular, Em. Grigorovitz, Brettholz Eduard, 17 ani (funcționar comercial), Weissburg Iosif, 16 ani, anul I la Școala de conductorii de lucrări publice, Dickmann Leon, 18 ani, ucenic electrician.

Actele de dare în judecată au fost întocmite cu o viteză neobișnuită.

Procesul a început în clădirea Tribunalului din Cernăuți la 12 octombrie 1926. Conform actului de acuzare infracțiunile comise de inculpați erau considerate ca fiind *delicte politice, antistatale*. Ziarul *Czernowitzer Morgenblatt* din 14 octombrie 1926, anunțând deschiderea procesului consemna: „Deși prof. E. Diaconescu a suferit o leziune ușoară, delictul comis împotriva lui fiind persoană oficială este calificat drept „vătămare corporală gravă” iar participanții la demonstrație au fost judecați pe baza prevederilor legii excepționale adoptate contra comuniștilor¹⁸ care preconiza pentru acțiuni demonstrative de felul celor de la Cernăuți pedeapsă cu carceră între 6 luni și 1 an. David Falik a fost acuzat că a aruncat cu pietre și că ar fi spus prof. E. Diaconescu că elevii din Cernăuți știu mai multă carte decât profesorii din Regat. În lipsă de probe materiale pentru acuzațiile aduse, din cauza lipsei martorilor importanți, procesul a fost amânat pentru ziua de 20 octombrie, punându-se în libertate pe cauțiune acuzații Schächter, Ausländer, Falik, Gelles și Liguornic¹⁹. Conform părerilor exprimate de avocatul

apărării, profesorul universitar C. Rădulescu, „În desfășurarea procesului s-a dat dovadă de o mare eroare judiciară atunci când fapta imputată acuzaților a fost considerată crimă și nu delict: prin urgența neexplicabilă juridicește cu care s-a pus la cale procesul și prin exagerările celor interesați politicește s-au dat afacerii în mod greșit proporțiile unei crime de înaltă trădare a Patriei și a nației”²⁰.

Într-o declarație dată ziarului *Dimineața*, avocatul C. Rădulescu a ținut să sublinieze că „nu se poate face din această afacere o problemă de rasă sau de naționalitate. Nu se poate admite ca să existe în această țară o chestie bulgărească, evreiască, ungurească sau germană. Judecând așa am dovedit că suntem antiromâni”²¹.

Împotriva procesului înscenat tinerilor din Cemăuți a protestat, printre alții, și deputatul dr. M. Ebner. Într-o telegramă adresată ministrului justiției deputatul evreu scria: „Cazuri similare s-au repetat în toate părțile țării și au maltratat adesea elevii români pe profesorii lor conaționali fără ca tinerimea răutăcită să fi fost tratată ca criminali și constatăm că toate excesele de până acum din Cernăuți, Focșani, Cluj, Huși, Bârlad etc. îndreptate contra evreilor n-au dus nicăieri la condamnarea vinovaților pe când contra tinerimii noastre s-a procedat cu cea mai mare asprime”²².

Dar oficialitățile românești și presa românească naționalistă făceau o distincție netă între faptele tinerilor evrei și excesele antisemite ale tinerilor legionari, care, în viziunea lor, nu era cazul să fie judecați, fiind animați de un profund patriotism, în schimb în acțiunea tinerilor evrei se vedea negarea însăși a statului românesc²³.

Din lipsa unor dovezi concludente procesul tinerilor evrei de la Cemăuți a suferit două amânări. Dezbaterea reluată la 10 noiembrie a avut însă un deznodământ tragic. După terminarea ședinței, în jurul orei 19, elevul de liceu Neculai Totu venit din Iași, a descărcat un foc de revolver asupra lui Falik, pe care l-a rănit grav în abdomen. Victima a fost imediat transportată la Spitalul evreiesc din Cemăuți, unde a decedat peste câteva zile; Totu s-a predat singur poliției²⁴.

Declarațiile privind mobilurile și mecanismele care au declanșat în Neculai Totu pomirea de a-și ucide semenul stau mărturie cu privire la efectele pe care le poate produce propaganda naționalistă.

În momentul arestării sale, ca și la proces, dealtfel, Totu a declarat fără ezitare că l-a omorât pe David Falik din proprie inițiativă, căci citind broșura scrisă de prof. E. Diaconescu despre modul în care a fost atacat de elevii evrei din Cemăuți, urmărind în general relatările în presă despre evenimentele cemăuțene, a simțit nevoia să vină urgent în capitala bucovineană și să se răzbune pe cei care au jignit sentimentele de demnitate românească. Ne aflăm deci în fața unui caz de fanatizare gravă; bineînțeles, trebuiau să existe și factori subiectivi în structura psihică și mentală a lui Neculai Totu, dacă fanatismul l-a împins să acționeze ca un criminal de rând. Istoricul francez Gustave le Son în lucrarea sa *Revoluția franceză și psihologia revoluției*

disociază diferite tipuri de mentalități printre care și o anume „*mentalitate de criminal*”: „*rațiunea este neputincioasă în fața ei - arată sociologul francez, dar ea este capabilă de multe lucruri îndreptate împotriva rațiunii*”²⁵.

Dar faptul că autoritatea statală din epoca respectivă nu numai că nu l-a condamnat până la urmă pe Totu pentru crima săvârșită ci a colaborat la proclamarea lui ca „erou național”, demonstrează o relație alarmantă dintre politică și crimă. N. T. nu a fost unicul vinovat. În acțiunea sa el a fost sprijinit moralmente pe de o parte de regimul politic la putere, iar pe de altă parte de organizațiile naționaliste de extremă dreaptă, de cuziști și de mișcarea legionară. Cariera ulterioară a lui Totu dovedește că mișcarea legionară a avut nevoie de indivizi care întruchipau o simbioză dintre fanatism, xenofobie și mentalitatea de criminal.

Neculai Totu a fost dominat de un spirit de intoleranță patologică față de „străini”: „*Când am venit la Cernăuți - declara el - credeam că mă aflu într-o altă lume; pretutindeni se auzeau numai vorbe străine și mai ales jidovești. Acum mi-am explicat mai bine cum au îndrăznit jidanii să ne batjocorească neamul. Se credeau în țară la dânsii. Lucrul acesta m-a îndemnat mai mult spre răzbunare... Am împuşcat pe cel mai vinovat dintre jidani, pe elevul David Falik*”²⁶.

Cu o astfel de mentalitate și psihologie N. T. era predestinat pentru a deveni „*un simbol al noului naționalism, al noii religii, a urei care practică omorul*”²⁷.

Au fost totuși și voci care au înfierat crima. Constantin Graur era o astfel de voce, arătând că „*atentatul de la Cernăuți umple de adâncă îngrijorare tot ce este om cuminte în țara asta. Ne întrebăm dacă măcar de astă dată guvernul și toți intelectualii își vor da seama că nebunia a durat prea mult*”²⁸.

La antipod, însă, chiar și un publicist de talia lui Constantin Bacalbașa putea să scrie: „*Drama de la Cernăuți își are originea în provocarea evreilor... Riposta a fost tristă... dar provocată numai de îndrăzneala celor care ofensează adânc sufletul românesc*”²⁹.

Studentii din întreaga țară întruniți în congres general la Iași au votat în unanimitate o moțiune prin care „*justificau în întregime gestul elevului Neculai Totu, care concretizează revolta neamului întreg insultat și batjocorit în însăși demnitatea sa de către jidovimea hrăpăreată și tolerată de la Cernăuți*”³⁰.

Totu Neculai, la vârsta de 18 ani, a devenit deci unealta acelor cercuri politice care și-au asumat răspunderea să pedepsească în afara procedurii legale un tânăr evreu, într-un context istoric când România modernă a refuzat să legisfeze pedeapsa cu moartea. Iar opinia publică nu-l dezavuează pe N. Totu și după cum vom vedea, justiția îl achită.

Evreii n-aveau dreptul la martiri. Doliul lor era considerat o nouă ofensă la adresa statului.

Obștea evreiască din Cemăuți a transformat tragedia morții lui D. Falik într-un prilej de afirmare a demnității propriei identități. Conducătorii obștei au refuzat să participe la festivitățile prilejuite de vizita la Cemăuți a demnitarului italian Badoglio. Magazinele evreiești și-au tras obloanele. La înmormântare au participat în jur de 50000 de evrei din Cemăuți și din alte localități ale Bucovinei.

Au participat și reprezentanții germanilor, ucrainenilor și polonezilor.

Aproape două ore cortegiul a parcurs străzile orașului după itinerarul stabilit de prefectura de poliție.

La cimitir a vorbit dr. Mark, rabinul șef din Cemăuți, care a spus: *„Falik a murit numai pentru că era evreu... poporul evreu nu recunoaște forța brutală și de aceea cei 50000 de evrei adunați aci pentru că au fost loviți direct prin omorârea lui Falik nu scot nici un cuvânt de revoltă. În fața mormântului lui Falik însă trebuie să protestăm contra crimelor, care se urzesc împotriva noastră”*³¹.

În presa minoritară locală au apărut articole în care Falik era prezentat ca „*martir al libertății*” căruia „*i se cuvine titlul de martir, fiind ucis pentru slăvirea numelui lui Dumnezeu*”.

În schimb, tabăra naționalistă a considerat doliul evreilor ca un act provocator. Ziarul *Universul* din 15 noiembrie 1926 scria: „*toate acțiunile proiectate pentru înmormântarea lui Falik au un caracter vădit provocator. Sunt provocațiuni nechibzuite*”.

Ceremonialul înmormântării și deplângerea lui Falik de către obștea evreiască și de presa minoritară din Cemăuți au fost vehement încriminate de O. Goga, pe atunci ministru de interne în guvernul Averescu.

În discursul său rostit în ședința Parlamentului din 2 decembrie 1926 Goga i-a reproșat deputatului evreu M. Ebner faptul că evreii au făcut din David Falik un martir al cauzei evreimii, iar din înmormântarea lui D. F. „*o mare manifestație antiromânească*”.

În viziunea ministrului de interne, Falik a fost victima rătăcirii individuale a unui băiețandru, fapta lui Totu în nici un caz nu poate fi calificată ca fiind criminală.

Judecând mișcărilor studențești antisemite în strânsă legătură cu evenimentele petrecute la Cemăuți, O. Goga le-a apreciat ca „*expresia chemării firești a idealului național, o continuare a psihologiei tranșeelor, a ideii de luptă pentru apărarea neamului*”³².

Discursul lui O. G. s-a constituit într-un act de acuzare împotriva comportamentului evreilor bucovineni - după expresia marelui poet român - „*deveniți impestiv războinici, din foști suplicanți dându-și aere de macabei*”³³.

Alocuțiunea patetic antievreiască a ministrului de interne în cadrul sesiunii parlamentare din 2 decembrie 1926 dedicată dezbaterii evenimentelor de la Cemăuți, a fost ulterior tipărită sub formă de broșură și intitulată sugestiv *Provocatorii*. Întreaga pledoarie a lui Goga în calitate de ministru de

interne a mers pe ideea de a demonstra că evenimentele de la Cernăuți au fost o provocare a evreimii locale, a cărei victimă a fost în ultimă instanță N. Totu.

„După cum bărbatul își apăra cu arma cinstea și onoarea rasei sale, astfel și Totu a apărut cu arma cinstea și onoarea patriei sale”. (din pledoaria av. P. Iliescu la procesul lui Totu Neculai).

În ajunul procesului care urma să judece crima comisă de N. Totu, ziarele naționaliste cereau achitarea criminalului.

Comunicatul Centrului Studențesc București exprima solidaritatea studențimii cu fapta lui Totu, arătând că: „*Ecoul mârșavei agresiuni de la Cernăuți, a exaltat revolta și indignarea unui conștiincios școlar. Revolta lui era și a noastră, se scria în comunicat... Dar vinovatul e o victimă însăși. E victima celor ce învrăjesc... a celor ce nu pot avea nimic sfânt în această țară. Totu N. își va găsi în noi mii de apărători*”³⁴.

Procesul lui Totu a fost judecat la Câmpulung Moldovenesc, în februarie 1927. Comunitatea evreiască din localitate aflând de această decizie a făcut următoarea întâmpinare către Ministerul de interne:

„Trimiterea procesului lui Totu la Curtea de jurați în Câmpulung frământă întreaga populație evreiască a acestui județ. Succesul electoral obținut de partidul cuzist arată că propaganda cuzistă a găsit în acest județ un teren foarte favorabil.

În broșurile răspândite de el și în discursurile propagandiștilor partidul cuzist recomandă întrebuițarea mijloacelor de violență în lupta contra populației evreiești...

Se roagă deci ca procesul amintit să se trimită la Curtea de jurați a unui alt județ”³⁵.

Procesul s-a ținut totuși la Câmpulung. Au venit mii de apărători, printre care și studenți din Iași și București. N-au lipsit nici intelectualii de factura lui A. C. Cuza, prof. Sumuleanu, C. Codreanu, I. Lecca, părintele Moța, prof. Traian Brăileanu și alții. Delegații au fost întâmpinați cu steaguri tricolore. În cântece patriotice au parcurs străzile orașului. Muntenii au aprins focuri uriașe, iar buciumele tradiționale au răsunat toată noaptea ca în zilele de mare sărbătoare”³⁶.

Lucrările procesului s-au deschis în ziua de 23 februarie 1927 în sala puțin încăpătoare a primăriei din Câmpulung. Mulțimea aștepta verdictul în stradă. N. Totu a apărut în fața completului de judecată îmbrăcat în haine naționale, declarând: „M-am hotărât să omor unul din ei care lovind în profesor a lovit în stat”³⁷.

După interogatoriul acuzatului și al martorilor, procurorul general a dat citire rechizitoriului, cerând condamnarea lui N. Totu: „*Domnilor Jurați, este și imoral și nedrept a achita pe acela care a răpit viața unui om. Poporul român a refuzat în tot decursul istoriei sale pedeapsa cu moartea, fiindcă ceea ce a dat Dumnezeu nimeni nu are dreptul de a lua...*”; în încheiere rechizitoriul a avertizat Jurații că ei vor fi obligați să răspundă în fața propriei

lor conștiințe atunci când vor contribui prin verdictul lor de achitare a lui Totu la repetarea unor atari crime³⁸. Și totuși N. Totu a fost achitat. La ora 19 și 15 minute primul jurat a rostit următorul verdict: „Nu! Neculai Totu nu este vinovat pentru fapta de a fi rănit cu intenția de a-l omorî în ziua de 10 noiembrie pe elevul Falik”.

Verdictul juraților a fost primit cu aplauze entuziaste, din ochii tuturor curgeau lacrimi³⁹.

Achitarea lui Totu a fost larg comentată în presă. *Glasul Bucovinei* din 24 februarie 1927 scria printre altele: „Cu 10 voturi contra 2 justiția populară a iertat fapta nebună a tânărului Totu. Am dezaprobat ieri fapta și dezaprobăm azi achitarea. Însă dacă David Falik a fost un erou este și N. Totu care l-a străpuns”.

În același timp în ziarul *Dimineața* din București apăreau articole care exprimau indignarea anumitor cercuri democratice că la Câmpulung prin achitarea lui Totu a fost de fapt „glorificat omorul”, „dar nu-i nimic de făcut dacă nici guvernele și nici opinia publică, îndeosebi intelectualii acestei țări nu reacționează cu sfatul lor hotărât și hotărâtor”⁴⁰.

Ancheta judiciară în cazul lui N. Totu n-a descoperit vreun complot care ar fi pus la cale cu premeditare această crimă și totuși crima a fost *premeditată* de o politică și o propagandă naționalistă, care nu a acceptat realitatea istorică a pluralismului etnic, încurajând violența și terorismul împotriva minorităților în general și a evreilor în special.

În mod paradoxal și Totu a plătit cu viața chiar într-un context istoric când naționalismul etnicist era în plină ascensiune. Devenind un militant activ în mișcarea legionară, Totu a fost ucis, împreună cu un număr mare de camarazi ai săi, în curtea lagărului de la Miercurea Ciuc, în noaptea de 21-22 septembrie 1939. Dr. Moses Rosen, fost șef rabin al cultului mozaic din România evocând în memorialistica sa personajul N. Totu relatează următoarele: „În celula mea (în lagărul de la Miercurea Ciuc) se puteau citi pe podea aceste cuvinte scrijelite cu un briceag: «În noaptea de 21-22 septembrie 1939 următorii camarazi au fost uciși»... urma o lungă listă de nume: printre ele se afla și cel al lui N. Totu, legionarul care îl ucisese pe David Falik în 1926, creind evenimentul tragic care îmi afectase viața, atât de mult. Cuvintele înțeleptului Hilel mi-au venit în minte: «Pentru că ai înneecat un om, ai fost tu însuși înneecat, iar la sfârșit, cel care te-a înneecat, va fi, la rândul-i înneecat»”⁴¹.

¹ Edith Szeged. *Ansätze zum interethnischen Dialog in Rumänien* în Gherhard Seewann (Hrsgb). *Minderheitenfragen in Südosteuropa*. München. 1992 și Friedrich Aeckmann. *Ethnos, Demos und Nation oder woher stammt die Intoleranz des Nationalstaats gegenüber ethnischen Minderheiten?*

² Vezi pe larg studiul lui Andrei Hoișic. *Zur Geschichte der Juden in der Bucovina* în Mirjam Korber. *Deportiert*. Hartung-Gorre. Verlag Konstanz. 1993. p. 13-26.

³ Sunt relevante în acest sens titluri ca: I. C. Cătuncanu. *Pericolul jidovesc*. Cluj. 1924; T. Chirculescu. *Reînvierrea Ierusalimului și marele imperiu ebraic*, vol. I. București. 1924; A. C. Cuza. *Numerus Clausus*. București. 1924; idem. *Jidanii în război*. București 1924; *Jidanii în mijlocul popoarelor*. Craiova. 1927; N. C. Paulescu. *Complot jidano-francmasonic împotriva neamului românesc*. București. 1924. Cf. Z. Hartman. *Antisemitism in Romania Bibliography*. Tel Aviv. 1993.

⁴ P. P. Negulescu. *Partidele politice*. Cultura. 1927. p. 103.

⁵ *Cuvântul*, 24 noiembrie 1924.

„Orașele, presa, industria, comerțul, adică toate elementele care constituiesc civilizația unui stat modern sânt străine pentru noi prin urmare problema minoritară nu are numai o importanță doctrinară și ea trebuie să ne preocupe nu numai din motive umanitare, ci trebuie să-i acordăm cea mai mare sollicitudine din motive de ordin politic.

Raportul actual dintre ceea ce posedam noi în viața publică și ceea ce ni s-ar cuveni în urma numărului și importanței noastre în stat trebuie schimbat. Schimbarea nu se poate săvârși și nu este bine să se săvârșească prin izgonirea forțată a minorităților din pozițiile ocupate sau prin împiedicarea forțată a lor de a evolua ci prin intensificarea potențată a desfășurării forțelor noastre creatoare. Problema minorităților va exista atâta timp cât vor exista minorități însăși. Minoritățile vor năzui în mod firesc și total spre o expansiune în interior, adică spre cucerirea unei părți cât mai mari din viața statului (industrie, comerț, finanțe, presă, politică, cultură etc.) și aceeași tendință firească trebuie să aibă și elementul dominant care vrea să impună tuturor formelor vieții publice un caracter național cât mai puternic și cât mai complexor”.

⁶ D. A. D., 12 martie 1925. în *Monitorul Oficial*. p. III. nr. 46-72/1925. p. 1561.

⁷ *Loc. cit.*, p. 1573.

⁸ Andrei Hoișic. *op. cit.*

⁹ *Programul, Statutul și Regulamentul „Ligii Apărării Naționale Creștine”*, p. 11-12. (De menționat că acest program va deveni o realitate politică în perioada regimului antonescian).

- ¹⁰ Ziarul. *Renașterea noastră*. 16 octombrie 1926.
- ¹¹ *Glasul Bucovinei*. 29 octombrie 1926.
- ¹² Vezi telegrama deputatului evreu din Cernăuți. Mayer Ebner. din 16 octombrie 1926. A. S. B., fond Ministerul Justiției. dosar 91/1926. fila 131.
- ¹³ Horia Carp. „*Manifestația de la Cernăuți*”. în *Curierul Israelit* din 17 octombrie 1926.
- ¹⁴ *Cuvântul* din 22 octombrie 1926.
- ¹⁵ *Cuvântul* din 14 octombrie 1926.
- ¹⁶ *Curierul Israelit*. 17 octombrie 1926.
- ¹⁷ *Dimineața*. 29 octombrie 1926.
- ¹⁸ Adică a *Legii pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștii publice*, publicată în *Monitorul Oficial* p. I. nr. 279 din 19 decembrie 1924.
- ¹⁹ Arhivele Statului București. Fond Ministerul Instrucțiunilor Publice. dosar 324/1926. filele 90-100.
- ²⁰ *Dimineața*. 19 noiembrie 1926.
- ²¹ *Dimineața*. 22 octombrie 1926.
- ²² Arhivele Statului București. Ministerul Justiției. Direcția Judiciară. dosar 91/1926. fila 125.
- ²³ *Glasul Bucovinei*. 21 octombrie 1926.
- ²⁴ Telegramă trimisă Ministerului de Justiție în scara zilei de 10 noiembrie curent. A. S. B., fond Ministerul Justiției. Direcția Judiciară. dosar 91/1926. fila 130.
- ²⁵ Gustave le Bon. „*Revoluția franceză și psihologia revoluțiilor*”. Editura Anima. 1992. p. 54-55.
- ²⁶ *Svastica Iașilor*. 27 februarie 1927.
- ²⁷ *Renașterea noastră*. 20 noiembrie 1926.
- ²⁸ *Dimineața*. 13 noiembrie 1926.
- ²⁹ *Universul*. 17 noiembrie 1926.
- ³⁰ *Svastica Iașilor*. 10 decembrie 1926.
- ³¹ *Dimineața*. 17 noiembrie 1926.
- ³² O. Goga. „*Provocatorii*”. pg. 15.
- ³³ *Loc. cit.*
- ³⁴ *Cuvântul*. 25 noiembrie 1926.
- ³⁵ Arhivele Statului București. fond Ministerul Justiției. Direcția Judiciară. dosar 71/1930. fila 17.
- ³⁶ Cf. relatărilor publicate în ziarul evreiesc *Renașterea noastră*. 26 februarie 1927.
- ³⁷ *Curierul Israelit*. 27 februarie 1927.
- ³⁸ *Svastica Iașilor*. 27 februarie 1927.
- ³⁹ *Loc. cit.*
- ⁴⁰ *Dimineața*. 27 februarie 1927.
- ⁴¹ Șef rabin dr. Moses Rosen. *Primejdii, încercări, miracole*. București. 1990. p. 42.

Muzeul obștii evreiești ieșene a fost inaugurat la 2 iulie 1986 într-o perioadă în care Comunitatea ieșeană număra aproximativ 1800 suflete. E greu de estimat gradul de dependență între momentul fundării unui Muzeu și starea obștii care a decis înființarea sa. Reducerea drastică și continuă a numărului membrilor Comunității (emigrare și decese) a putut constitui un indiciu că o astfel de intenție nu poate fi mult amânată.

La Iași a existat o numeroasă populație evreiască, la un moment dat 45000 suflete constituind aproximativ jumătate din populația orașului. Preocupări de istorie pot fi detectate în paginile celor peste 125 ziare evreiești care au ființat la Iași în limbile română, idiș, ebraică și germană, în reviste, almanahuri. Sunt și câteva lucrări mai ample datorate rabinilor I. I. Niemerower și M. A. Halevy sau lui I. Gelber și B. Wachtel. În afara acestora n-au lipsit contribuții documentare și în cadrul unor sinteze din partea unor istorici români (N. Iorga, Gh. Ghibănescu, Gh. Ungureanu etc.). Lipsesc mențiunile despre vreo tentativă de a înființa un muzeu al obștii evreiești ieșene. La recomandarea conducerii Comunității ieșene sarcina proiectării și realizării muzeului a revenit semnatarilor acestei note.

Ilustrarea istoriei multisekulare a locuirii evreilor pe meleaguri ieșene a prezentat mari dificultăți din mai multe cauze: lipsa unei documentate istorii a evreilor din România; prezentarea adeseori convențională - în clișee - a relațiilor interetnice; frecvența limitare a cercetărilor doar la unele decenii; lipsa unei monografii complete a orașului Iași; pierderea arhivei Comunității evreiești din Iași pentru o întinsă perioadă etc. Toate acestea au îngreunat în unele cazuri reconstituirile, situații în care ne-am limitat doar la gruparea corespunzătoare a materialelor adunate cu respectarea domeniilor, cronologiei și unei scări de valori.

Integrarea unei populații a cărei număr a sporit în mare parte prin valurile succesive de imigrații mai ales de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea nu s-a desfășurat fără convulsii. Între interesele populației autohtone și problemele celor veniți existau uneori divergențe care nu rămâneau fără urmări. Unele conflicte economice ale meșteșugarilor evrei bine organizați în bresle cu unii meșteșugari români, între

comercianți (români, greci, armeni), intervențiile unor puteri străine pentru sprijinirea sudiților asociate cu acțiunile de propagandă antisemită au fost generatoare de situații delicate. Ele erau de regulă amplificate în momentele unor turburări politice, sociale și de prezențe străine pe teritoriul țării.

Pe lângă amintitele aspecte care ar fi permis o structurare istorică corectă a muzeului se impunea și adunarea viitoarelor exponate, cu un procent rezonabil de materiale tridimensionale, pentru a evalua apoi posibilitățile reale de amenajare a muzeului.

În funcție de caracteristicile spațiului muzeal și a pieselor disponibile am optat pentru ilustrarea selectivă a unor probleme și aspecte, segmente ale unui tablou global.

Spațiul destinat amenajării Muzeului era locul de rugăciune al femeilor din incinta Sinagogii Mari din Târgu Cucului. Conform prescripțiilor religiei mozaice bărbaii și femeile au rezervate spații diferite în sinagogi, primii având locuri în zona din fața altarului.

Cea mai veche sinagogă din Iași, Sinagoga Mare mai păstrează pisania din anul 1662 după cum există și actele de cumpărare a locului de la Mânăstirea Aroneanu. Aripa în care funcționează Muzeul este o adăugire târzie construită în urmă cu aproximativ 70 de ani.

S-a impus așadar adaptarea la spațiu: un perete înalt (7,5m); parterul cu multe ferestre spre interior și exterior și obținerea unei vederi convenabile a exponatelor de la parter privite de la balcon.

Pomind de la constatarea că religia a jucat rolul de liant al poporului evreu în Diaspora, iar sărbătorile erau prilejuri de reunire a unei mari părți a colectivității iudaice înfățișarea desfășurării lor ocupă un loc deosebit. În vitrinele de perete sunt expuse scene și obiecte de cult caracteristice ritualurilor principalelor sărbători din calendarul iudaic *Șabat* (Sâmbăta), *Roș Hașana* (Anul Nou), *Simhat Tora* (Bucuria primirii Torei), *Hanuka*, *Purim* și *Pesah*.

În prima vitrină parietală „Primirea Sâmbetei” (Kabalat Șabath) pictura de pe fundal înfățișează o femeie binecuvântând lumânările de Șabath, iar în vitrină sunt expuse sfeșnice, obiecte pentru arderea mirodeniilor, pahare pentru binecuvântarea vinului.

La *Roș Hașana* pictura reprezintă Zidul de Apus („Zidul plângerii”) al vechiului templu ierusalimitan în fața căruia un bătrân suflă în șofar (corn de berbec), moment final al ritualului de la sărbătorile de început de an. În vitrină este expusă o frumoasă *menora* (candelabru cu 7 brațe) alcătuită din 6 șofariim și în centru o mână de metal care servește la urmărirea rândurilor din Tora. Mărturisim că la această ilustrare a unei ceremonii cu periodicitate anuală, la *Roș Hașana* și *Iom Kipur* (Ziua pocăinței), gândurile au migrat către versurile eminesciene din *Peste vârfuri*: „De ce taci când fermecată / Inima-mi spre tine-ntorn? / Mai suna-vei dulce corn / Pentru mine vreodată?”. Vitrina următoare *Simhat Tora* adăpostește o perdea de la Chivotul Sfânt (*parohet*) reprezentarea cu cele 10 porunci și ornamente de Tora.

Hanuka este marcată printr-o frumoasă *hanukia*, lampă cu 8 lăcașuri pentru lumânările care se aprind în cele 8 zile ale sărbătorii luminilor, a comemorării unei minuni, a sfeștaniei Marelui Templu după pângărirea lui de către oștirea lui Antiochus Epiphanes și în subsidiar o victorie militară care a făcut posibilă sărbătorirea.

Purimul singura sărbătoare cu o veselie reală și provocată a calendarului religios iudaic, este prăznuit în amintirea salvării de la o posibilă piere a evreilor din Imperiul persan. *Purimul* este ilustrat în vitrina de perete printr-o pictură care înfățișează o petrecere tradițională, un frumos pergament cu textul „Cărții Esterei”, frumoasa, grație căreia a fost posibilă salvarea și cârâitori (gragărs), utilizate ori de câte ori era pronunțat numele Haman, cel care plănuiase genocidul.

La *Pesach*, sărbătoarea ieșirii din Egipt, a libertății, pictura din vitrina parietală înfățișează masa tradițională din prima seară de *Pesach* și un tablou al locului de exil. „*Hagadot*”, cărțile cu legende asupra sfârșitului exilului egiptean, săculețe pentru pască, frumos brodate, farfuria compartimentată pentru seara de *Pesach* (*Seder*), cu lăcașe pentru toate categoriile de alimente mâncate în timpul traversării deșertului întregesc amintirea despre acest itinerar de la sclavie la libertate.

Într-o vitrină centrală, pe harta Iașului din preajma celui de al II-lea Război mondial sunt marcate cele 111 case de rugăciune (temple, sinagogi, lăcașuri mai modeste), școlile, azilurile și spitalele evreiești. Foarte multe sinagogi au numele unor bresle de meșteșugari și comercianți (*Butnarilor*, *Ceaprazarilor*, *Croitorilor*, *Cojocarilor*, *Cotigaragiilor*, *Măcelarilor*, *Muzicanților*, *Pietrarilor*, *Telalilor*, *Zidarilor* etc.) a unor rabini vestiți care au păstorit obștea ieșeană (*Rabin Taubes*, *Rabin Reines* etc.) sau a unor mari filantropi (*Templu Neuschotz*).

Între instituțiile menționate Spitalul Israelit cu existența oficială din anul 1850 dar cu o vechime mult mai mare a avut un rol major în viața Comunității.

Într-o altă vitrină este expusă Cartea de aur a Spitalului Israelit deschisă la fila pe care este consemnată vizita Reginei Maria în noiembrie 1922. Alături de semnătura Reginei pot fi remarcate semnăturile Mitropolitului Pimen, a ministrului I. Inculeț, precum și a unor fruntași ai obștii evreiești ieșene.

În vitrina consacrată *Sinagogilor și Rabinilor* sunt expuse fotografiile ale unor sinagogi: Sinagoga Mare din Târgu Cucului și Sinagoga Mare din Podu Roș, sinagoga Kahane, Sinagoga Zisu Herman ș.a., fotografiile unor rabini de la începutul acestui veac: dr. I. I. Niemerower cel care a devenit după 1918 Prim Rabin al Comunităților evreiești din România unificată și Senator de drept, dr. Iosef Șafran, dr. M. A. Halevy, A. Rabinovici, A. Gutman, H. Barid ș.a. precum și unele opere ale lor. Dar sunt bine cunoscuți și rabini din secolele anterioare ca Iehoșua Heșel (*Apter Ruv*) fruntaș al hasidismului și cabalist (1750-1825), cei care au îndeplinit și funcții de Haham-bașa într-o

instituție care a funcționat în secolul al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea, rabini din familia Taubes etc. De menționat o însemnată revistă „Sinai” fondată de rabinul M. A. Halevy cu colaborări din multe țări.

Școlile evreiești atât cele confesionale cât și cele laice cu perioade de afirmare fluctuante apăreau în prim planul colectivității mai ales în acele perioade de restriște când era limitată sau total exclusă prezența elevilor evrei în școlile românești de stat. Pentru a rezolva cel puțin parțial această problemă, încă din a doua parte a secolului al XIX-lea au existat școli evreiești cu cadre didactice români și evrei care au oferit unui număr important de copii și tineri posibilitatea unei instrucții corespunzătoare.

Între numele mari de organizatori și dascăli de menționat pentru secolul al XIX-lea pe cel al lui H. Tiktin, iar din perioada celui de al II-lea Război mondial frații profesori matematicieni Mendel și Adolf Haimovici, dr. R. Bărbuță, ing. Th. Blumenfeld, prof. B. Segall ș.a.

Ultimele două panouri perietale de la parter sunt consacrate prezenței la Iași, prin vizite și cărți, a regretatului Șef Rabin dr. Moses Rosen și a unor cantori vestiți din S.U.A. și Canada.

În vitrinele plane de la parter sunt expuse lucrări despre populația evreiască ieșeană, catagrafia de la 1774 cu mahalalele din Iași unde locuiau evrei capabili să plătească bir și profesiile lor; lupta împotriva depunerii jurământului în sistemul *More Judaico*, considerat degradant; statutele unor bresle; încercări locale de întocmire a unor istorii a evreilor; documente care atestă lupta pentru dobândirea unor drepturi civile, problemă esențială rămasă nerezolvată până după I-ul Război mondial.

Între exponate de remarcat de asemeni una dintre cele 16 cărți de rugăciune tipărite la Tipografia „Albina” în anul 1842 cu voia Domnului Moldovei Mihail Sturza. Pe una din primele pagini apare scrisă cu litere ebraice și o frază în limba română.

În ansamblu așadar, exponatele de la parter ilustrează: aspecte ale vieții religioase, comunitare pe parcursul a peste trei secole; organizarea asistenței sanitare; a filantropiei; a învățământului religios și laic; lupta pentru drepturi civice.

Partea a II-a a expoziției de la balcon începe cu o diagramă a evoluției demografice a populației evreiești pe teritoriul Iașului de la primele însemnări mai clare și sigure (sec. XVI) până în anul 1986.

Într-o istorie de la sfârșitul secolului trecut datorată lui I. Psantir există mențiunea unei pietre tombale iudaice datând din anul 1457 pe care autorul ar fi văzut-o la Iași. Descoperirea n-a fost confirmată de cercetătorii ulteriori. Un nucleu notabil al populației evreiești este de avut în vedere de la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Pentru începutul veacului următor dispunem de însemnările din popasul ieșean, în drum spre curtea regelui polon, a lui Solomon Delmedigo din Kandia. Oaspetele s-a arătat impresionat de erudiția rabinului ieșean Aroyo.

Panoul următor ilustrează participarea evreilor ieșeni la Războiul pentru întregirea Țării, mențiunea unor ostași căzuți la datorie și decorați și fotografia „Parcelei eroilor” din Cimitirul evreiesc din Păcurari. Apar și fotografiile unor luptători pentru democrație.

Pe un panou central sunt sintetizate unele valori și contribuții ale obștii ieșene în diferite domenii. Primul teatru idiș profesionist - 1876; loc de afirmare a poetului Ițic Manger; de tipărire a unor importante lucrări ale religiei mozaice; doi matematicieni, prof. Simion Sanielevici și prof. Mendel Haimovici au fost membri ai Academiei Române; fruntași ai mișcării sioniste ca dr. Karpe Lippe sau a mișcării socialiste ca dr. S. Ghelelter; investitori și conducători ai obștii ca Ilie Mendelsohn etc.

Pe panoul oaspeților de vază pot fi văzuți și doi președinți ai Statului Israel: H. Weizman și E. Katzir, prezenți la Iași în anii 1927, respectiv 1961, primul ca fruntaș al mișcării sioniste, celălalt ca profesor. De menționat și onorarea Comunității de conducători ai altor culte: Prea Fericitul Teoctist Patriarh al României și monseniorul Petre Gherghel, episcop al Bisericii Catolice.

Panourile și vitrinele înfățișează locul deosebit deținut multă vreme de membrii obștii ieșene în viața economică: meseriași, comercianți, industriași, bancheri. Sunt expuse documente și fotografii interesante despre breslele meșteșugărești, magazine renumite în urmă cu 60-70 de ani, fabrici textile și de confecții metalice, Banca Moldova etc. Sunt expuse de asemeni cărți apărute în tipografii cu proprietari evrei și librari-anticari precum cei din familia Șaraga.

În vitrinele parietale care înfățișează rolul și contribuția evreilor ieșeni la învățământul superior și cercetare științifică apar fotografiile unor cunoscuți profesori precum S. Sanielevici, M. Haimovici, A. Haimovici, I. Gottlieb, M. Grindea, L. Wasserman, R. Bărbuță, L. Vexler ș.a., iar în vitrinele plane cărțile care le-au elaborat în domenii diverse.

În câmpul publicisticii s-au afirmat de asemeni un număr important de membri ai obștii. În afara ziarelor specifice, între ele puține cu o longevitate deosebită, mulți au colaborat la alte cotidiene. Dintre publicațiile din anii '30 - '40 se cuvine a fi amintită „Tribuna evreiască”. Între poeții de limbă idiș de un prestigiu deosebit s-au bucurat Ițic Manger și apoi Iacob Gropper. De relevat de asemeni activitatea scriitoricească dar mai ales de traducători a lui A. Steuerman-Rodion, și a germanistului Carol Drimer. Între cei plecați de pe meleaguri ieșene care s-au afirmat în alte colțuri de țară sau de lume pot fi amintiți B. Fundoianu și I. Relgis.

În continuare este prezentată activitatea Teatrului idiș din perioada de început (1876) apoi laborioasa activitate în primele decenii postbelice. Alături de fotografiile protagoniștilor teatrului local (S. Pastor, S. Friedman ș.a.) sunt și cele a unor vedete sosite în turneu (Sidi Thal, Mali Picon etc.).

În perioada legiuirilor antisemite situația obștii evreiești a fost deosebit de dificilă. Rod al anilor de propagandă antisemită în condițiile prezenței și

participării armatei germane a avut loc la Iași odiosul pogrom care a îndoliat pe veci obștea ieșeană, cifra minimă probabilă a victimelor 7 sau 8000. O *menora* de mari dimensiuni alcătuită din plăcuțe ceramice încearcă să păstreze amintirea celor căzuți doar pentru vina de a fi evreu. Numele notate pe plăcuțe sunt cunoscute între altele din procesele verbale cu cei debarcați din „vagoanele morții” și din „cărțile de comemorare a morților” din câteva sinagogi. În dreapta menorei pe un panou apar portretele unor „Prietenii în vremuri de restriște”. Între ei scriitorul Mihail Sadoveanu, Acad. C. I. Parhon, Acad. I. Iordan, Prof. T. Bratu, doamna Viorica Agarici, ing. C. Profir, Av. A. Heroveanu și Farmacist D. Beceanu.

Ultimul dintre panouri este consacrat Cimitirului evreiesc din Păcurari, apar fotografiile cavourilor unor rabini vestiți, tipuri de morminte, mormintele comune a celor căzuți în pogromul din 1941, mormintele unor personalități.

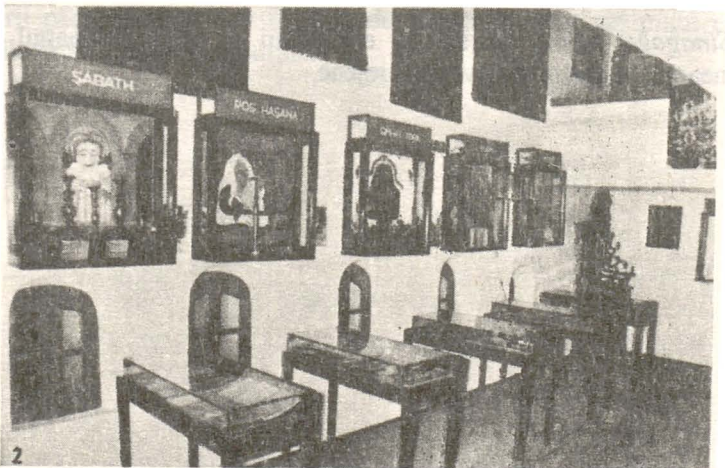
Mai sunt expuse: perdele de la chivotul sfânt, cea mai veche de 140 de ani, un baldachin pentru oficierea căsătoriilor și câteva tablouri.

În ansamblu, muzeul încearcă să înfățișeze o locuire multiseculară cu epoci mai faste cu participare în toate domeniile vieții social-economice, politice, la viața culturală a orașului și țării și epoci întunecate de politica antisemită. O obște care a dat orașului și țării un grup de oameni de elită, care a contribuit la prosperitatea economică a orașului.

Foarte redusă numeric, Comunitatea ieșeană continuă educația religioasă a membrilor ei, tradiția asistenței, întrajutorării, a participării la viața țării căci datorile față de țara de adopțiune sunt cel puțin egale cu obligațiile față de o patrie naturală.

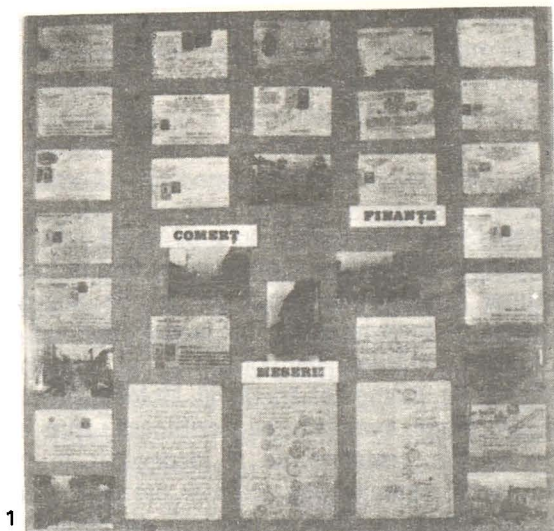

Sinagoga Mare. În stânga edificiului se află și spațiul în care funcționează Muzeul obștii evreiești ieșene.

1. Exponat din Muzeu - *Parohet* (Perdea de la Chivotul Sfânt) care datează din anul 1866.

2. Aspecte din Muzeu. Exponate care înfățișează principalele sărbători ale calendarului iudaic.

1. Panou cu ilustrarea unor activități comercial-bancare, și meșteșugărești.

2. Aspecte de la etajul Muzeului. Pe fundal Menora comemorativă pentru cei căzuți în pogromul din 29 iunie 1941.

Dacă se poate afirma fără teamă de a greși că interesul occidental pentru istoria evreilor din estul Europei a reprezentat fără îndoială o constantă a istoriografiei ultimei jumătăți de secol, la fel de adevărată poate fi considerată și aserțiunea că acest interes a fost inegal distribuit din punctul de vedere al temelor, al unităților temporale și al zonelor geografice. Concentrarea justificată pe momentul tragic al Holocaustului a avut drept consecință pozitivă, pe lângă inventarierea acribioasă, spre eternă aducere aminte, a crimelor comise, tentativa de a reconstitui în cele mai mici amănunte ansamblul vieții comunitare așa cum se prezenta aceasta înainte de declanșarea acțiunii de lichidare fizică a evreimii din teritoriile intrate sub ocupația sau influența nazistă, - proiect în mare măsură dus la bun sfârșit și cu aportul tinerei istoriografii israeliene. Pe de altă parte s-au acumulat însă și deficitale rezultate dintr-o asemenea quasi-unilaterală preocupare: au fost, bunăoară, neglijați factorii interni care, în țările est-europene (ca de altfel și în Franța, Belgia ori Olanda), au favorizat excesele antisemite și care au acționat ulterior în serviciul mașinii de exterminare dirijate de la Berlin, sau au fost scăpate din vedere, și din pricina imenselor greutatea ridicate de regimurile comuniste postbelice în calea cercetărilor de arhivă și a circulației informației, aspectele complexe ale prelungirii acestor reflexe în lumea est-europeană de după Holocaust, în ciuda mult trâmbișatei purificări ideologice și a lecției tragice oferite de istoria recentă. De aici și un anumit maniheism al viziunii consacrate asupra cauzelor și consecințelor „soluției finale”, în care „geniului rău” al lui Hitler a părut a i se atribui aproape exclusivă responsabilitate pentru exterminarea milioane de oameni și distrugerea culturii ilustrate de aceștia, iar, la publicul larg, o reacție tradusă printr-un (de către mulți semnalat) alarmant indiferentism, născut nu atât din preaplina mediatic dedicat lagărelor de concentrare, cât din insistența monocordă și de la un punct încolo clișeizată asupra mereu acelorași elemente, fără vreo deschidere mai îndrăznească spre diversificarea, în concordanță cu istoria reală, a tabloului.

⁷ *Juden und antisemitismus im östlichen Europa*, hrsg. von Mariana Hausleitner und Monika Katz, Harrassowitz Verlag Wiesbaden (in Kommission), Berlin, 1995.

Abia ultimii ani au îngăduit o sensibilă cotitură în marile opțiuni tematice ale cercetării occidentale consacrate istoriei evreilor din estul Europei, datorată, desigur, noilor posibilități de documentare dincolo de Cortina de Fier, dar și unui fenomen social imediat, ce a semnalat implicit un vast câmp de investigare, îndelung opacizat de rumoarea propagandistică practică de regimurile comuniste în jurul unor slogane precum „internaționalismul proletar” sau pretinsa „rezolvare definitivă a problemei naționale” în societatea socialistă. Avem în vedere valul antisemit ce a cuprins după 1989 în varii proporții o parte din mass media eliberată de cenzură din țările foste comuniste, inclusiv fostele republici sovietice începând cu Rusia, curent cu o directă reverberație în cotidianul vieții politice și, în ultimă instanță, cu impact nemijlocit asupra procesului de democratizare și de edificare a „societății deschise” inițiat acolo. Problema fundamentală ce s-a pus a fost inițial una de domeniul psihologiei colective: ce a putut oare (re)genera, după zeci de ani de presiune ideologică legată mai mult sau mai puțin și de miturile fondatoare ale antifascismului, fantasme naționaliste înclinată spre deriva antisemită, în condițiile în care, după asasinatelor în masă din timpul războiului mondial, scăderea numerică a populației evreiești din estul Europei, desăvârșită de masive valuri de emigrare spre Israel și S.U.A., a făcut motivațiile antisemitismului tradițional superflue? Dincolo de ceea ce se cunoștea în Occident - și într-o măsură suficientă - despre componenta antisemită a politicii regimurilor comuniste, de la epurărilor staliniste din perioada 1948-1953 și până la „anti-sionismul” agitat după 1967 în țările Pactului de la Varșovia (cu excepția notabilă a României), a revenit spre dezbateră înainte de toate istoricilor o idee pe cât de incitantă, pe atât de tulburătoare: nu cumva există, în ciuda tuturor rupturilor dramatice care caracterizează desfășurarea evenimentială a istoriei țărilor din estul Europei, o linie de continuitate ce menține, cel puțin în zona reprezentărilor sociale, colective, o latentă tensiune între elementul „național” (vezi autohton) și cel „alogen”, încorporat în această zonă geografică îndeobște de evrei și de evreitate? Se adaugă aici interogații adiționale, precum cele asupra penetrației sociale a acestui „imaginar social”, asupra mecanismelor sale, instituționalizate sau nu, de perpetuare, asupra cauzelor imediate, politice și economice, care-l resuscită, asupra instanțelor ce-l manipulează, ca și asupra scopurilor și procedurilor manipulatorii etc.

La câteva din aceste întrebări se străduie să răspundă o foarte aplicată culegere de studii alcătuită în urma unei serii de conferințe în cadrul Institutului de Studii Est-Europene a Universității Libere din Berlin de către Mariana Hausleitner și Monika Katz. Pe cea dintâi autoare o cunoaștem de altfel ca pe o serioasă specialistă în istoria României, reputație pe care nu și-o dezmințe nici de această dată, contribuind la volum cu o lucrare intitulată *Antisemitismus in Rumänien und seine Leugnung durch die rumänische Öffentlichkeit*, la care ne vom referi puțin mai jos. Să notăm deocamdată efortul editorilor de a cuprinde un evantai tematic foarte variat, fără a tinde

însă neapărat spre dezideratul exhaustivității: contribuții generale, tratând despre prezența evreilor în estul Europei în Evul Mediu (Christian Lübke) sau despre reînvierea antisemitismului în regiune în anii din urmă (Wolfgang Benz), se completează cu analize pe arii geografice asupra României, spațiului fostei Iugoslavii (Holm Sundhaussen), Bulgariei (Stefan Troebst), Slovaciei (Zuzana Finger), Poloniei (Piotr Olszowka), precum și cu excursuri pe secțiuni speciale, ilustrative pentru fenomenele de amploare: o schiță monografică a comunității evreiești din St. Petersburg (Ingrid Oswald și Viktor Voronkov), anecdotele cu și despre evrei în Ungaria (Gabriella Schubert), obsesia evreității și a antisemitismului în opera romancierului rus Vasili Grossman (Franziska Thun), tradiția muzicală evreiască în Europa Orientală (Joel Rubin și Rita Ottens), și, în fine, un bilanț al situației actuale a Țiganilor est-europeni, ca victime ale unor noi forme de discriminare (Brigitte Mihok); volumul este introdus de un text semnat de Ignatz Bubis, președinte al Directoratului Consiliului Central al Evreilor din Germania, în care acesta, el însuși provenit dintr-o familie originară din Lituania și Polonia estică, aprofundează mai puțin cunoscutele amănunte ale migrației evreilor est-europeni către Germania, mai cu seamă în ultimul deceniu și jumătate.

Câștigul pe care îl reprezintă cartea de față pentru comunitatea științifică (occidentală sau nu), ca și pentru un public intelectual mai larg, poate fi identificat cu precădere în planul informațional. Autorii se califică, fiecare, drept atenți observatori ai realităților contemporane din zonele și țările cărora li se consacră, adăugând la această calitate și pe cea de istorici, în măsură să compare și să descifreze prin prisma datelor trecutului semnele prezentului. Wolfgang Benz, de exemplu, unul dintre cei mai serioși cercetători ai Holocaustului, atrage atenția asupra argumentelor predilecte ale noilor ideologi naționaliști din Ungaria, Rusia sau Letonia și a rădăcinilor lor în recuzita dintotdeauna a antisemitismului visceral, amestecând tiradele anticomuniste și antisioniste cu miturile puse în circulație de un secol încoace de faimosul apocrif „Protocoalele înțelepților Sionului”, utilizate astăzi cu lipsa de scrupule dintotdeauna pentru a stâmi resentimente și angoase colective la adresa „deschiderii” corpului social spre inovație și reformă. Dacă succinta trecere în revistă a avatarurilor comunității evreiești din Bulgaria de la fondarea statului modern în 1878 și până în jur de 1948, când marea majoritate a evreilor de acolo a emigrat în Palestina și Israel, ni se pare foarte utilă tocmai prin aceea că, în ciuda a ceea ce se știa îndeobște, face lumină asupra unei prea puțin cunoscute variante „balcanice” de antisemitism, ce are la activ, în numele fie al „creдинței creștine”, fie al „purității sângelui”, campanii de presă, mini-pogromuri, persecuții și chiar deportarea la Treblinka a aproape 12000 de oameni, resorturile „antisemitismului fără evrei” de după 1989 sunt amănunțit demontate în manifestările sale din Polonia și Slovacia, cu raportarea corespunzătoare la binecunoscute și nefericite antecedente istorice și culminând cu spinoasa dilemă a responsabilității (individuale, colective?) a polonezilor și slovacilor în desfășurarea genocidului anti-evreiesc

din timpul celui de-al doilea război mondial. În directă relație cu genocidul foarte recent din Bosnia își proiectează studiul Holm Sundhaussen, ce analizează fundamentele noului „naționalism de stat” din Croația devenită independentă în oglinda ideologiei „ustășe” din perioada interbelică, dirijată de la o propagandă antisemită agresivă până la exterminarea în perioada 1941-1944 a aproape 60000 de evrei iugoslavi și a 4000 de refugiați evrei din țările vecine, pe lângă sutele de mii de victime din rândurile populației sârbești și musulmane; oarecum în răspăr cu simpatia mediilor occidentale, mai cu seamă cele germane și austriece, pentru inițiativele de la Zagreb, sub lupa istoricului întră un întreg proces de „revizuire”, vezi manipulare politică a istoriei, practică de către oficialitatea croată în negarea evidențelor lagărelor de concentrare și a programaticii purificării etnice puse în operă în „Croația Mare” a lui Ante Pavelić, până la a relua, inclusiv sub semnătura actualului președinte Tudjman (într-o carte din 1990), motivații, clișee și chiar accente retorice din vechiul arsenal anti-sârbesc și implicit antisemit.

Revenind la lucrarea Mariane Hausleitner, se poate aprecia din capul locului lucida radiografiere a coordonatelor istorice pe care s-a construit „radicalismul de dreapta” în România, în raporturile sale cu clasa politică tradițională dinainte și după primul război mondial; ceea ce autoarea denuște „antisemitism de stat”, tradus în întârzierea încetățenirii colective a evreilor până după 1918, a deviat ulterior în conivența dintre autorități și mișcările naționalist-totalitare, manipulate inițial de către primele în folosul propriilor obiective centralizatoare și autoritariste, sfârșind prin a favoriza spre sfârșitul deceniului al patrulea, în plină criză a statului burghez, preluarea de către acestea a puterii politice și alinierea țării la remorca Germaniei naziste, evoluție în care represiunea antisemită a fost, după cum se știe, - cu legile rasiale, pogromurile și deportările în Transnistria, - o parte integrantă a scenariului, cu tot cu „specificitatea” sa față de țările vecine (specificitate pe care Mariana Hausleitner o analizează într-un studiu recent, semnificativ intitulat *Rumänische Sonderwege. Pogrome und Hilfsaktionen. Überlebenschancen unter dem antisemitischen Regime* în volumul *Solidarität und Hilfe für während der NS-Zeit*, editat de Wolfgang Benz și Juliane Wetzel, Berlin, 1996). Dar justifică oare, se întrebă autoarea noastră, legitima aspirație spre instaurarea democrației în România de astăzi o rudimentară identificare a victimelor comunismului instaurat sub presiune sovietică cu cei vinovați și pedepsiți după răsturnarea postbelică pentru a fi propagat și practicat ura „de rasă”, ieftin alibi pentru a resuscita, prin nu mai puțin rudimentara confuzie dintre cei câțiva lideri comuniști de origine evreiască și „evrei” în general, vechi prejudecăți și pasiuni antisemite? Justifică oare grija pentru „imaginea națiunii” opacizarea unui fragment de istorie și subminarea oricărei dezbateri asupra învățămintelor sale? Nu se hrănesc astfel vechi suspiciuni și noi fantasme anti-minoritare, numai bune spre a canaliza către ele dezorientările colective ale unei tranziții întârziate?

ABREVIERI

- AB - Arhivele Basarabiei
AIIAI - Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” - Iași
ArhGen - Arhiva genealogică
ARMSI - Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice
ASB - Arhivele Statului București
ASBt - Arhivele Statului Botoșani
ASI - Arhivele Statului Iași
BAR - Biblioteca Academiei Române
BCIR - Buletinul Comisiei Istorice a României
Clit - Convorbiri Literare
FCER - Federația Comunităților Evreiești din România
IN - „Ion Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal din Iași
MO - Monitorul Oficial
MOM - Monitorul Oficial al Moldovei
RCM - Revista Cultului Mozaic
RHMC - Revue d'histoire moderne et contemporaine
RREI - Revue roumaine d'études internationales
RRHA - Revue roumaine d'histoire de l'art
RSt - Revista de statistică
SAHIR - Studia et acta historiae Iudaeorum Romaniae
SCIVA - Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
SMIMd - Studii și materiale de istorie modernă

Lya BENJAMIN, cercetător la Centrul de istorie a evreilor din România și doctorand al Facultății de Istorie a Universității București. După 1989 și-a consacrat activitatea studierii istoriei evreilor din România în epoca Holocaustului. A editat, în colaborare, volumele de documente referitoare la evreei din România (IMER vol. II/1 și vol. II/2, București, 1987 și 1990) și a contribuit la elaborarea lucrării *Martiriul evreilor din România în anii celui de-al doilea război mondial* (București, 1991). A publicat volumele de documente: *Legislația antievreiască, 1940-1944* (București, 1993) și *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri, 1940-1944* (București, 1996), a îngrijit ediția a doua a *Cărții Negre* de Matatias Carp (București, 1996), fiind autoarea mai multor studii și articole, pe aceeași temă, tipărite în revistele de specialitate din țară și străinătate.

Ioan CAPROȘU (născut în 1934, Mitoc, jud. Botoșani). Licențiat al Universității „Al. I. Cuza” - Iași, Facultatea de Istorie-Filologie (1958) și „doctor în istorie” al aceleași Universități, cu teza *Camăta în Moldova. Până la mijlocul secolului al XVIII-lea* (1979). Cercetător științific principal și șef al sectorului de istorie medievală al Institutului de istorie „A. D. Xenopol” (până în 1979), „Visiting Professor” la Universitățile Portland-Oregon (S.U.A., 1981-1983), Londra și Cambridge (Anglia, 1983-1986), profesor la disciplina Istoria medie universală a Facultății de istorie a Universității „Al. I. Cuza”, al cărei decan a fost în anii 1990-1996. Volume publicate: *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova* (în colaborare, 1964); *Documenta Romaniae Historica* (vol. I, 1975, vol. III, 1980, vol. XXI, 1971, vol. XXIII, 1974, în colaborare); *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, vol. I-V, 1988-1996 (în colab.), *Iașii vechilor zidiri*, 1974 (în colab. cu Dan Bădărău); *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit* (1988); *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova* (1992, în colab. cu C. A. Stoide). Laureat al premiilor Academiei Române „N. Bălcescu” (1975) și „B. P. Hașdeu” (1990).

Mihai Ștefan CEAUȘU (născut în 1952, Rădăuți, jud. Suceava). Licențiat al Facultății de Istorie-filozofie a Universității „Al. I. Cuza” - Iași (1975), arhivist principal la Filiala Suceava a Arhivelor Statului, iar din 1990, cercetător științific principal la Institutul de istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române. Doctor în istorie al Universității „Al. I. Cuza” (1996), a efectuat stagii de documentare la Postdam, Merseburg, Viena și Paris, având preocupări de istorie modernă românească și universală, cu predilecție pentru

* Despre B.W. Ehrenkranz, trubadurul care l-a precedat pe A. Goldfaden vom scrie în numărul viitor.

spațiul etno-cultural și istoric bucovinean. Lucrări reprezentative: *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente. 1393-1849* (1983, coautor); *Suceava - File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului, 1388-1918* (1989, coautor); *Să nu dărați dacă nu știi să construiești* (1991, coautor); *Iosefinism și postiosefinism în Bucovina, 1774-1815* (sub tipar).

Andrei CORBEA-HOIȘIE (născut în 1951, Iași) este profesor la Facultatea de Filologie și șeful catedrei de Limbă și literatură germană în cadrul Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Licențiat în germană al aceleiași instituții, este doctor în filologie și bursier al Fundației „Alexander von Humboldt”. Este autorul mai multor studii consacrate literaturii germane și istoriei culturale a Bucovinei; a publicat lucrarea *Ego Alter. Alter Ego* (Iași, 1993) și a editat alte câteva volume: *Johan Wolfgang Goethe* (1983), *Franz Kafka* (1988), *Kulturlandschaft Bukowina* (1990), precum și periodicul „Jassyer Beiträge-zur Germanistik”.

Lucian-Zeev HERȘCOVICI este absolvent al Facultății de istorie-filozofie a Universității „Al. I. Cuza” - Iași (1969), bibliotecar la Biblioteca Națională din Ierusalim. A publicat studii și note despre istoria evreilor în Evul Mediu, domeniu care formează și tema lucrării sale de doctorat. Bun ebraist, a întocmit un dicționar Ebraic-Român și a tradus din ebraică în românește scrierile unor poeți și prozatori evrei.

Carol IANCU (născut în 1946, Hârlău, jud. Iași) este licențiat al Facultăților de Istorie și Cultură Franceză (1968) și absolvent al Institutului de Educație din cadrul Universității ebraice din Ierusalim (1970), dobândind titlul de Master of Arts (1971) cu mențiunea *magna cum laude*. Doctor în istorie (1974) și Doctor de Stat în Litere și Științe umanistice al Universității din Aix-en-Provence, este profesor titular de istorie contemporană la Universitatea Paul Valéry din Montpellier și președintele fondator al Centrului de cercetări și studii evreiești și ebraice. Autor și coordonator a numeroase studii consacrate istoriei evreilor și relațiilor internaționale, printre care: *Napoléon III et la politique française à l'égard de la Roumanie* (Paris, 1974); *Les Juifs en Roumanie. 1866-1919. De l'exclusion à l'émancipation* (Aix-en-Provence, 1978) cu versiuni în limba română (București, 1996) și limba engleză (Boulder & New York, 1996); *Juifs et judaïsme en Afrique du Nord dans l'Antiquité et le Haut Moyen Age* (Montpellier, 1985); *Armand Lunel et les Juifs du Midi* (Montpellier, 1986); *Bleichröder et Crémieux...* (Montpellier, 1987); *Les Juifs à Montpellier et dans le Languedoc, du Moyen Age à nos jours* (Montpellier, 1988); *L'Emancipation des Juifs de Roumanie. 1913-1919* (Montpellier, 1992), lucrare distinsă cu Premiul Fundației culturale israeliene; *Le Combat international pour l'émancipation des Juifs de Roumanie. Documents et témoignages* (Tel Aviv, 1994); *Les Juifs du Midi. Une histoire millénaire* (Avignon, 1995), lucrare distinsă cu Grand Prix historique de Provence; *Permanences et mutations dans la*

société israélienne (Montpellier, 1996); *Les Juifs en Roumanie. 1919-1938. De l'émancipation à la marginalisation* (Louvain-Paris, 1996).

Dumitru IVĂNESCU (născut în 1939, Bârlad), absolvent al Facultății de istorie și filozofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași (1963), arhivist și, apoi, director, vreme de mai mulți ani, al Arhivelor Statului Iași, este în prezent cercetător științific principal la Institutul de istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române. Preocupările sale științifice se încadrează domeniilor arhivisticii, istoriei moderne (cu predilecție pentru epoca și personalitatea lui Al. I. Cuza) și istoriei literare, realizând și publicând volumele: *Îndrumător în Arhivele Statului Iași. IV - Colecțiile* (1971); *Arhivele Statului Iași* (1981); *Documente din arhive ieșene*, vol. I-III (1973, 1976, 1988); *Eminescu în documente de familie* (1977), *Alexandru Ioan Cuza. Acte și scrisori* (1973). A efectuat stagii de documentare în Franța și Israel și a făcut parte, multă vreme, din colegiul redacțional al „Revistei Arhivelor”.

I. KARA (pseudonim, din 1953, pentru Ipc ȘVARTȚ, născut în 1906, Podu Iloaiei, jud. Iași) este licențiat în Litere al Universității din Cernăuți. Publicist și istoric al comunităților evreiești din Moldova, a publicat numeroase articole, note și contribuții documentare în presa și revistele de specialitate din țară, precum și în presa de limbă idiș din New York, Paris, Tel Aviv și Varșovia ori în „Bucareshter Sriftn”. Dintre volumele mai însemnate: *Mărturii din veacuri* (1947); *30 de ani de literatură idiș* (1947); *Un băiat din Moldova* (1976); *Obștea evreiască din Podul Iloaiei* (1990); *Inscripții evreiești din orașul Iași* (1994).

Șlomo LEIBOVICI-LAIȘ, licențiat și doctor în științe istorice, este Președintele Asociației culturale mondiale a evreilor originari din România - ACMEOR din Tel Aviv. Autor al unor dicționare (Român-ebraic și Ebraic-român) și cărți despre istoria și cultura iudaică: *Lexicon. Noțiuni, obiceiuri și sărbători evreiești* (1988); *Șabat - cununa creației* (1979); *Reflecții despre iudaism* (1981); *Între legendă și realitate (lumea hasidică)*, 1995.

Gheorghe PLATON (născut în 1926, Buhuși, jud. Bacău) licențiat al Facultății de istorie a Universității „Al. I. Cuza” - Iași (1950), cercetător științific la Institutul de istorie „A. D. Xenopol”, apoi asistent, lector, conferențiar și, din 1974, profesor la Facultatea de istorie a Universității „Al. I. Cuza”, titular al cursului de Istoria modernă a României. Doctor în istorie al Universității din Cluj (1970), membru corespondent al Academiei Române (1990) și membru titular (din 1993) al aceleiași înalt for științific, a fost distins cu titlul de „Profesor emerit” în 1996. În prezent, este profesor consultant la Universitatea „Al. I. Cuza”. A elaborat peste 250 de lucrări, manuale, culegeri, studii, articole și note consacrate istoriei moderne a României, printre care: *Domeniul feudal în Moldova în preajma revoluției de la 1848* (1973), *Lupta românilor pentru unitate națională, 1855-1859. Ecouri în presa europeană* (1974); *L'Union des Principautés Roumaines*

(1978); *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României* (1980); *Istoria modernă a României* (1985); *Moldova și începuturile revoluției române de la 1848* (1993); *De la formarea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă* (1995); *Istoria orașului Iași* (în colab., 1980); *Cum s-a înfăptuit România modernă* (1993, în colab.); *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică* (1996) ș.a.

Gheorghe PUNGĂ (născut în 1949, Ștefănești, jud. Botoșani) este licențiat al Facultății de istorie-filozofie a Universității „Al. I. Cuza” - Iași (1972). Profesor la Liceul din Ștefănești, apoi cercetător științific (din 1977) la Institutul de istorie „A. D. Xenopol”, este în prezent conferențiar universitar, după promovarea succesivă a funcțiilor didactice de asistent și lector, predând cursul de Istoria medievală a României la Facultatea de istorie a Universității ieșene. Doctor în istorie al aceleiași Universități (1986), a elaborat și publicat numeroase studii și sinteze de istorie medievală românească, mai însemnate fiind *Țara Moldovei în context politic internațional, 1538-1572* (1992) și *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu* (1994), lucrare pentru care autorul ei a fost distins cu Premiul Academiei Române în 1996.

Silviu SANIE (născut în 1936, Pungești, jud. Vaslui) este licențiat al Facultății de istorie și filozofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași (1963), doctor în istorie al Universității din București (1977), cercetător științific principal și șeful colectivului de Istorie Veche al Institutului de arheologie Iași al Academiei Române. Lucrări reprezentative: *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei, secolele II î.e.n. - II e.n.* (1981), pentru care a fost distins cu Premiul Academiei Române în același an; *Culte orientale în Dacia Romană*, I, (1981); *Enciclopedia civilizației romane* (1982, coautor); *Die svrischen und palmyrenischen Kulte im romischen Dakien* în ANRW (1989); *Din istoria culturii și religiei geto-dacilor* (1995) ș.a. Este profesor asociat, pentru epigrafie latină, al Facultății de filologie a Universității „Al. I. Cuza” și membru al colegiului redacțional al revistei „Arheologia Moldovei”. Din anul 1990 cercetează și cimitirele evreiești medievale din Moldova.

Șeiva SANIE (născută în 1938, Iași) este absolventă a Facultății de istorie-filozofie a Universității „Al. I. Cuza” Iași (1960). Muzeograf principal la Muzeul de istorie a Moldovei, a făcut parte din colectivele de cercetători care au efectuat săpături arheologice la Barboși-Galați, Bâta Doamnei-Piatra Neamț și Dumbrava-Iași. A publicat studii și note de numismatică, arheologie dacică și romană, în revistele de specialitate. Ca muzeograf, a contribuit la realizarea Secției de istorie veche a Muzeului de istorie a Moldovei și a expoziției „Civilizația Cucuteni”, pentru care a primit premiul „Margareta Sterian”. A proiectat și realizat, împreună cu Silviu Sanie, Muzeul obștei evreiești ieșene.

Cătălin TURLIUC (născut în 1962, Iași) este licențiat al Facultății de istorie-filozofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași (1986), profesor secundar la Liceul „C. Negruzzi” și asistent al Universității Tehnice „Gh. Asachi” din Iași (1987-1991), în prezent cercetător științific (din 1991) la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, doctorand al Universității „Al. I. Cuza” și lector al Universității „Petre Andrei” din Iași. A beneficiat de stagii de documentare în Spania (1990), Portugalia (1991) și Anglia (1991), fiind bursier al Universității din Illinois / Urbana-Champaign (1995) și Visiting scholar al Universității central-europene din Budapesta (1996). A publicat studii consacrate naționalismului, etnicității și minorităților în reviste de specialitate din țară și străinătate.

Mihai-Răzvan UNGUREANU (născut în 1968, Iași), absolvent al Facultății de istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași (1992), este asistent universitar în cadrul catedrei de Istorie Universală a aceleiași facultăți. Licențiat al Oxford Centre for Postgraduate Hebrew Studies (St. Cross College, Oxford, Marea Britanie) în 1993, este astăzi Teacher/Fellow in Romanian Studies la School of Slavonic and East European Studies, University of London (din 1996). Specializat în antropologia istorică și culturală a minorităților din Principatele Române în epoca modernă, a publicat studii și articole privitoare la convertirile religioase și statutul convertiților, la evoluția structurilor de organizare și distribuție a autorității în comunitățile de alogeni. Un egal interes a arătat pentru cercetarea elitelor nobiliare locale din perspectivă genealogică. Coeditor al seriei *Documente statistice privitoare la orașul Iași* (1996, alături de I. Caproșu), este și membru al colectivelor redacționale ale revistelor „Arhiva Genealogică” și „Revue des Etudes Roumaines”.

Dumitru VITCU (născut în 1940, Ibănești, jud. Botoșani) este licențiat în istorie - limba și literatura română al Universității „Al. I. Cuza” din Iași (1962), cercetător științific principal și șeful colectivului de istorie modernă al Institutului de istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române. Doctor în istorie al aceleiași Universități (1974), „Visiting Fulbright Lecturer” la Emerson și Boston College (1983 și 1984), a efectuat stagii de documentare în U.R.S.S. (1977) și U.S.A. (1980 și 1992), specializându-se în domeniile istoriei social-economice, politico-diplomatice și culturale românești în epoca modernă. Lucrări reprezentative: *Diplomații Unirii* (1979), lucrare distinsă cu premiul „N. Bălcescu” al Academiei și tipărită ulterior și în versiune engleză (1989); *Aspecte ale luptei pentru unitate națională* (1984, în colaborare); *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă* (1987); *George Enescu în spațiul artistic american* (1994) ș.a. Din 1995 este profesor titular pentru cursul de Istoria modernă a României la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, membru în colegiul de redacție al „Anuarului” Institutului „A. D. Xenopol” și membru (din 1996) în Comitetul național al istoricilor.

NOTICE FROM THE COORDINATORS

In December 1996, The Diaspora Research Institute of the Tel Aviv University, Israel, edited an English version of the first number of "Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae" (SAHJR).

Since in that edition are unfortunately missing:

- illustrations on the Silviu Sanie's paper *Judaic and Judaisant Elements in Ethno-cultural Interference in Dacia and Moesia Inferior*;
- list of Abbreviations;
- references on the Contributors,

we remind our readers they can get them in the Romanian version of the same issue, printed at Hasefer Publishing House, Bucharest, in 1996. Also, we mention that coordinators delivered the complete volume I of SAHJR to the editors.

Tiparul executat la
S.C. ROMCARTEXIM S.A.
Tel.: 211.30.16; Fax: 211.27.52
București

STUDIA ET ACTA
HISTORIAE
IUDAEORUM
ROMANIAE

ISBN 973-9235-29-8